ioan slavici

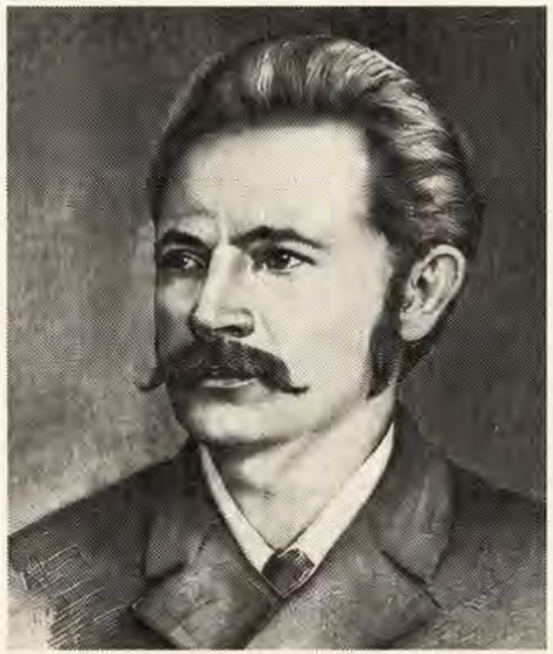

ISBN 973-21-0424-4

1416

LEI 1000

editura minerva

„Am avut, în urma unor împrejurări întâmplătoare, legături mai mult ori mai puţin intime cu oameni care prin lucraea lor au hotărât desfăşurarea vieţii noastre naţionale şi sunt lucruri pe care nimeni nu poate să le spună atât de bine ca mine. Azi dar unul, mâine dar altul dintre prietenii mei au stărnit în timpul celor din urmă câţiva ani să scriu ceea ce mi se pare de oarecare importanţă pentru înţelegerea timpului în care mi-am petrecut viaţa."

IOAN SLAVICI–*Lumea prin care am trecut*

1416

fondată în 1895 bpt serie nouă

ioan slavici

amintiri

lumea prin care am trecut

ioan slavici

biblioteca bpt pentru toţi

BIBLIOTECA ALEPH

CLUBUL CĂRȚII DIGITALE

Ilustraţia copertei: *Dumitru Verdeş*

ISBN 973-21-0424-4
Pentru această ediţie toate drepturile rezervate Editurii Minerva. (B.P.T.)

ioan slavici

amintiri

lumea prin care am trecut

EDIȚIE ȘI TABEL CRONOLOGIC DE
CONSTANTIN MOHANU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1994
EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Ediţia de faţă cuprinde două din volumele de memorialistică ale lui Ioan Slavici, precum şi câteva articole înrudite rămase în periodice şi manuscrise. Se reproduc textele din: Ioan Slavici - *Opere*, vol. IX *Memorialistică. Varia.* Text ales şi stabilit de C. Mohanu, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, colecţia "Scriitori români".

TABEL CRONOLOGIC

1848 *18 ianuarie*. La Şiria, lângă Arad, se naşte Ioan Slavici, al doilea din cei cinci copii ai lui Savu Slavici - «maiestru» cojocar, şi al Elenei, născută Borlea.

1850 *15 ianuarie*. Se naşte Mihai Eminescu.

1852 *30 ianuarie*. S-a născut I.L. Caragiale.

1854 *14 martie*. Se naşte Alexandru Macedonski.

1854 – 1858 Urmează şcoala elementară ortodoxă din Şiria, având dascăl pe Dimitrie Voştinari, figură luminoasă de cărturar evocat în *Amintirile* scriitorului. În prima clasă învaţă după *Graiul român*, manualul lui Moise Bota. În casa părintească citeşte *Esopia* şi *Alexandria*, cărţi populare de mare circulaţie în satele din Câmpia Arădană. Un bun povăţuitor are în bunicul său, Mihai Fercu, de asemenea evocat în *Amintiri*.

1858 Se nasc scriitorii Duiliu Zamfirescu şi Alexandru Vlahuţă.

1859 – 1860 Frecventează încă o dată clasa a IV-a la o şcoală elementară din Arad pentru a se putea înscrie la liceu.

1860 – 1865 Urmează la Liceul din Arad clasele I – V. Stă în «cortelaş» (gazdă) cu mai mulţi şcolari, primind săptămânal «merinde» de acasă – aidoma ca în nuvela *Budulea Taichii*.

1863 Nicolae Filimon publică romanul *Ciocoii vechi şi noi sau Ce naşte din pisică şoareci mănâncă*, primul roman autentic din literatura română.

1865-1867 Clasele VI – VII le urmează la Liceul piarist din Timişoara; pentru a se putea întreţine dă lecţii de meditaţii.

1866 *20 septembrie.* Se naşte George Coşbuc.

1867 *1 martie.* Apare la Iaşi *Convorbiri literare*, revista societăţii «Junimea», în care Slavici va publica cele mai multe din scrierile sale.

1867-1868 Urmează clasa a VIII-a ca «privatist» la Liceul maghiar din Arad.

1868 *august.* Trece examenul de bacalaureat la Satu Mare. Întreprinde o călătorie pe Valea Someşului, pe Arieş şi în Munţii Apuseni.

octombrie. Se înscrie la Facultatea de Drept şi Ştiinţe a Universităţii din Budapesta, unde audiază şi cursurile de literatură română, ţinute de cunoscutul luptător politic român Alexandru Roman. Totodată participă la şedinţele Societăţii «Petru Maior» (întemeiată de studenţii români în 1862).

Se stinge din viaţă părintele nuvelei româneşti: C. Negruzzi.

1869 *ianuarie.* Urmare a privaţiunilor ce şi le impusese, se îmbolnăveşte. La ieşirea din spital se reîntoarce la Şiria, dându-şi seama că fără condiţii materiale adecvate nu-şi va putea continua studiile.

7 – 8 martie. Ia fiinţă Partidul Naţional Român din Transilvania.

aprilie. Se înscrie la Facultatea de Drept din Viena.

august. Pentru a-şi asigura existenţa materială intră «scrietor» (secretar) la un notar din Cumlăuş, comună din apropierea Şiriei. Acum, în drumurile pe care le face prin Câmpia Arădană întâlneşte lotrii («băieţii săraci»), pe care îi va evoca mai târziu în nuvela *Moara cu noroc.*

septembrie. Este încorporat ca «voluntar» (cu termen redus) la un regiment din Viena. Ca «voluntar», avea dreptul, paralel cu stagiul militar, să-şi continue studiile universitare. La Viena cunoaşte pe Eminescu, care îi va rămâne toată viaţa «prieten şi sfătuitor». Amândoi sunt proclamaţi «membri definitivi» ai Societăţii literare

«România», întemeiată încă din 1864 de studenţii români care studiau la Viena.

1870 *mai.* Susţine examenul de stat, obligatoriu pentru toţi studenţii după frecventarea a patru semestre. La Universitatea din Viena audiază cursurile unor profesori cu renume european: Rudolph Ihering – drept roman; Lorenz Stein – filosofia dreptului; Robert Zimmermann – psihologie; Ludwig Arnds – drept succesoral roman; Joseph Hyrtl – anatomie descriptivă; Ernst Brücke – fiziologie. La unele cursuri asistă şi Eminescu; fac împreună lecturi filosofice. Acum citeşte Platon, Kant, Hegel, Schopenhauer, Fichte, Schelling, Rousseau, Pestalozzi, iar din filosofia orientală, Confucius, pe care îl va considera toată viaţa «cel mai cuminte dintre oamenii care le-au dat altora sfaturi»

1871 *martie.* Debutează în *Convorbiri literare* cu comedia *Fata de birău*, citită în manuscris de Eminescu, care, după ce îi face primele «retuşuri» o trimite revistei cu caracterizarea: «În genere e scrisă cu prea expres colorit local, dar are scene de o gingăşie simplă şi într-adevăr rustică».

7 aprilie. Începe colaborarea la revista arădană *Speranţia.*

8 aprilie. Se constituie la Viena Societatea academică socială literară «România Jună». Slavici este ales preşedinte al noii societăţi, D. Popovici-Barcianu – secretar, iar M. Eminescu – bibliotecar.

26 – 28 august. Iniţiată şi organizată de studenţimea română din Viena şi îndeosebi de Societatea «România Jună», are loc Serbarea de la Putna; Slavici este preşedintele Comitetului de organizare, iar Eminescu – secretar. Participă studenţi români de pretutindeni. Printre participanţi studenţii: A. D. Xenopol, Gr. Tocilescu, G. Dem. Teodorescu. Ca invitaţi participă M. Kogălniceanu, compozitorul Ciprian Porumbescu şi pictorul Carol Popp de Szathmary. Ca preşedinte al Comitetului de organizare,

Slavici aduce un fierbinte salut patriotic: «Vă salut, dară, fraţilor! Vă salut surorilor! Vă salut românilor din câteşpatru unghiurile! Vă salut la mormântul lui Ştefan cel Mare: umbra eroului să privegheze peste noi şi să ne conducă la adevărul speranţelor noastre!» La mormântul lui Ştefan cel Mare se depune o urnă de argint cu pământ adus de participanţi din toate provinciile româneşti. Este depus pământ şi de la românii din sudul Dunării (aromânii, meglenoromânii şi istroromânii).

28 – 29 august. Se ţine Congresul studenţesc, a doua parte a Serbării de la Putna. În dezbateri se preconizează înfiinţarea unei «foi române» care să propage «idei cu adevărat naţionale» şi care să fie tribuna culturii naţionale. (Acest deziderat se va realiza în 1884 prin *Tribuna* din Sibiu, condusă de Ioan Slavici).

În *Convorbiri literare* publică *Studii asupra maghiarilor* (continuare în revistă în 1872).

Termină şcoala militară din Viena, devenind ofiţer.

1872 *1 iunie.* În *Convorbiri literare* apare prima poveste a lui Slavici, *Zâna Zorilor*, însoţită de o scrisoare a autorului în care îşi expune concepţia asupra culegerii şi prelucrării folclorului.

iulie. Slavici părăseşte Viena, viaţa sa de student încheindu-se acum.

august. Pentru «praxă» (practică), intră în cancelaria avocatului M. S. Stănescu din Arad, care conducea şi foaia umoristică *Gura satului,* unde va colabora şi Slavici, semnând la început «Ioannu Slaviciu-Borlescu».

În *Convorbiri literare* publică poveştile *Ileana cea şireată* (septembrie) şi *Floriţa din codru* (decembrie).

Se stinge din viaţă D. Bolintineanu.

1873 *18 februarie.* Este martor la răzvrătirea ţăranilor din Păuliş, ca urmare a măsurilor abuzive ale autorităţilor ungare de

a interzice folosirea limbii române de către oficialităţile comunei.

aprilie. Este ales secretar al Comitetului de promovare a mişcării culturale în Arad. Îşi pierde amândoi părinţii: mama – în 28 iunie, iar tata – 20 iulie.

21 iulie. Intră ca «arhivariu» la Consistoriul din Oradea-Mare; noua funcţie îi permite cercetarea unor documente pe care le va utiliza în studiile sale istorice şi etnografice, iar în vizitele pe care le întreprinde în satele bihorene întâlneşte prototipul eroului din *Popa Tanda*, nuvelă publicată doi ani mai târziu în *Convorbiri literare*.

7 noiembrie. Îşi dă demisia din postul de arhivar, ca urmare a conflictului cu autorităţile bisericeşti.

decembrie. Pleacă la Viena, unde se internează în Spitalul obştesc pentru mai mult timp.

februarie. În *Convorbiri literare* îi apare comedia *Toane sau Vorba de clacă*.

octombrie. Soseşte la Iaşi, unde e găzduit de Samson Bodnărescu, fost coleg de studii la Viena, acum director la Şcoala Normală. Locuieşte împreună cu M. Eminescu şi Miron Pompiliu, fost coleg de studii la Viena. Prin Eminescu face cunoştinţă cu Ion Creangă de care îl va lega o strânsă prietenie. Împreună cu Eminescu frecventează cercurile literare ale Veronicăi Micle şi Matildei Cugler-Poni. La cea de-a XI-a aniversare a «Junimii», unde îl cunoaşte pe Maiorescu şi pe ceilalţi junimişti veniţi la Iaşi pentru aniversare, Slavici citeşte nuvela *Popa Tanda*.

15 noiembrie. Este numit secretar al Comisiunii pentru publicarea manuscriselor rămase de la Eudoxiu Hurmuzachi.

decembrie. Se stabileşte la Bucureşti; locuieşte în str. Renaşterii nr. 3.

1875 *1 iunie.* În *Convorbiri literare* apare nuvela *Popa Tanda*, manifest al «realismului poporal».

11 septembrie. Se căsătoreşte cu Ecaterina Szöke Magyarosy, înrudită prin alianţă cu o familie (Vancu) din Şiria – satul natal al scriitorului; va divorţa la 18 noiembrie 1885.

16 octombrie. Este numit profesor de filosofie la Liceul «Matei Basarab», unde predă şi ore de română, logică şi psihologie.

octombrie. Călătoreşte la Budapesta şi Viena. La îndemnul lui Titu Maiorescu, intenţiona să-şi susţină teza de «doctor în ştiinţele de stat».

noiembrie. În *Convorbiri literare* apare nuvela *Scormon.*

1876 *15 martie.* Colaborează în primul număr al ziarului *Timpul* cu nuvela *O viaţă pierdută.*

1877 *26 ianuarie.* Intră în redacţia contidianului *Timpul,* având răspunderea pentru partea literară şi partea de politică externă. (La ziarul *Timpul* rămâne până în 1880.)

30 aprilie. Maiorescu părăsind conducerea ziarului, *Timpul* rămâne în seama lui Slavici şi a lui Gr. H. Grandea.

octombrie. În redacţia ziarului *Timpul* intră şi M. Eminescu, venit atunci de la Iaşi.

1878 *iulie.* În redacţia ziarului *Timpul* vine şi I. L. Caragiale. Între Slavici, Eminescu şi Caragiale se va lega o strânsă prietenie, unică în istoria literaturii române.

24 noiembrie. La cea de a XV-a aniversare a «Junimii», la care participă Eminescu şi Maiorescu, Slavici citeşte nuvela *Gura satului,* iar Caragiale – piesa *O noapte furtunoasă.*

decembrie. În *Timpul* publică studiul *Ţăranul român* (continuat în ianuarie 1879).

1879 *martie.* În *Convorbiri literare,* publică nuvela *Gura satului.*

1880 *20 ianuarie.* Apare la Bucureşti *Literatorul* sub conducerea lui Al. Macedonski.

mai. Întreprinde o călătorie de studii în Transilvania în vederea elaborării viitoarelor volume dedicate românilor

de peste Carpaţi. La Blaj îi face o vizită bătrânului Timotei Cipariu, unul dintre membrii fondatori ai Academiei Române. Se întoarce la Bucureşti pe la Orşova.

iunie – iulie. Publică în *Convorbiri literare* nuvela *Budulea Taichii*; scrierea fusese citită mai înainte în şedinţele «Junimii», Maiorescu notând în *Jurnalul* său: «splendidul *Budulea*».

septembrie. Este numit profesor la Şcoala Normală a Societăţii pentru învăţătura poporului român; este şi secretarul Societăţii, funcţie în care va rămâne până în 1885.

Se nasc scriitorii Mihail Sadoveanu şi Tudor Arghezi.

1881 *12 – 14 mai.* La Conferinţa Naţională ţinută la Sibiu se hotărăşte unificarea celor două partide ale românilor transilvăneni şi bănăţeni sub denumirea unică de Partidul Naţional Român. Prin aceasta se începe lupta pentru alipirea ţinuturilor de peste Carpaţi la patria mamă – act realizat la 1 decembrie 1918.

23 mai. Este ales secretar al Societăţii pentru învăţătura poporului român.

1 iulie. Apare la Bucureşti revista *Contemporanul.*

august – septembrie. Întreprinde o călătorie de 49 de zile, prilej de a vizita 69 de monumente istorice din Muntenia şi Oltenia; la reîntoarcerea în Bucureşti face propuneri pentru mai buna conservare a vestigiilor istorice.

18 septembrie. I se conferă medalia «Bene merenti» pentru munca depusă în Comisia documentelor istorice.

decembrie. Apare volumul *Novele din popor*, în care, pe lângă nuvelele tipărite în periodice, include inedita *Moara cu noroc*. Primii recenzenţi sunt N. Xenopol şi M. Eminescu. Apariţia volumului marchează o piatră de hotar în evoluţia prozei româneşti, îndeosebi a nuvelisticii.

Publică în limba germană studiul *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina (Românii din Ungaria, Transilvania şi Bucovina).*

Se naşte Octavian Goga.

1882 *24 ianuarie.* De ziua Unirii se constituie la Bucureşti Societatea culturală «Carpaţii»; Eminescu şi Slavici sunt aleşi «membri activi».
22 martie. Este ales membru corespondent al Academiei Române.
iulie – septembrie. Întreprinde o călătorie în Italia, pe itinerariul Triest–Udine–Veneţia–Padova–Bologna–Rimini–Torino–Milano–Verona–Triest. În scrisorile trimise lui Maiorescu îşi notează impresiile de drumeţie.
septembrie. Este numit profesor de română şi filosofie la Azilul «Elena Doamna». Are colegi pe Carol Davila, Anghel Saligny, C. Istrati, Petre Dulfu, Sava Henţia şi pe viitoarea lui soţie, Eleonora Tănăsescu, care predă geografia, matematica şi ştiinţele naturale.
Se naşte Ion Agârbiceanu.

1883 *ianuarie.* Apare *Educatorul*, organ al corpului didactic de la Azilul «Elena Doamna», în care Slavici publică două studii: *Literatura poporană* şi *Estetica.*
iunie. Îmbolnăvirea lui Eminescu îl îndurerează profund; întreprinde numeroase acţiuni pentru a-l ajuta.
1 noiembrie. Slavici asistă la deschiderea cursurilor la Şcoala elementară de fete a Reuniunii din Sibiu, unde profesoara Eleonora Tănăsescu este chemată să ia conducerea şcolii.

1884 *14 martie.* Ziarul *Timpul*, la care colaborase Slavici, Eminescu şi Caragiale, îşi încetează apariţia.
26 aprilie. Sub conducerea lui Slavici, apare la Sibiu cotidianul *Tribuna*, care îşi va desfăşura activitatea sub deviza «Soarele pentru toţi românii la Bucureşti răsare», iar în domeniul artei va propaga «realismul poporal».
În nr. 1 al «Bibliotecii poporale a *Tribunei*» Slavici publică *Pădureanca*, amplă nuvelă cu subiect de roman.

1885 Se naşte Liviu Rebreanu.
Se stinge din viaţă Grigore Alexandrescu.

18 martie. La Sibiu se oficiază căsătoria lui Slavici cu profesoara Elena Tănăsescu.

11 noiembrie. Se naşte la Sibiu, Titu-Liviu, primul copil al lui Slavici. La botez, copilul are ca naş pe Titu Maiorescu.

Apare, la Sibiu, *Păcală în satul lui.* Poveste («Biblioteca poporală a *Tribunei*», nr. 28).

1887 *mai.* Are loc la Sibiu Conferinţa electorală a alegătorilor români din Transilvania şi Ungaria care hotărăşte şi elaborarea unui *Memorandum*. Slavici este ales în Comitetul Central al Partidului Naţional Român, în funcţia de secretar, preşedinte fiind G. Bariţ. Este cea mai înaltă funcţie obţinută de Slavici în întreaga sa activitate politică. Conferinţa hotărăşte în plen să se treacă la întocmirea unui *Memorandum* care să fie înaintat Curţii imperiale din Viena şi în care să fie prezentate toate doleanţele românilor de sub stăpânirea ungară. Slavici elaborează o schiţă pentru viitorul *Memorandum.*

septembrie. Chemat de Ioan Slavici, George Coşbuc vine redactor la *Tribuna.*

1888 *martie.* La Teatrul Naţional din Bucureşti se pune în scenă piesa lui Slavici: *Gaspar Graţiani*; la premieră asistă şi autorul.

25 aprilie. Curtea cu juri din Cluj judecă al cincilea proces intentat *Tribunei* şi îl condamnă pe Slavici la un an «temniţă de stat» şi 100 florini amendă, fiind învinuit pentru «delict de agitaţiune». Verdictul stârneşte o puternică reacţie în opinia publică, pe adresa *Tribunei* sosind zeci şi zeci de mesaje de solidaritate.

14 iunie. Slavici pleacă la Vaţ în Ungaria, unde este obligat să-şi facă anul de detenţiune. La conducerea *Tribunei* rămâne Septimiu Albini.

octombrie – noiembrie. În *Tribuna* publică *Fapta omenească. Scrisori adresate unui om tânăr,* scriere pedagogică şi memorialistică.

1889 *19 ianuarie.* Se naşte cel de-al doilea copil al scriitorului, Lavinia-Ioana-Josefina.

15 iunie. La Bucureşti se stinge din viaţă Eminescu. *Tribuna* îndoliată consemnează: «Cea mai glorioasă întrupare a geniului românesc şi-a sfârşit viaţa de mizerii în modul cel mai trist. Cu el s-a stins cea mai măreaţă figură a literaturii româneşti».

10 iulie. Este eliberat din temniţa de la Vaţ din Ungaria.

31 august. Se reîntoarce la Sibiu unde este primit cu mare însufleţire. Reia iniţiativa pentru întocmirea *Memorandumului.*

31 decembrie. Se stinge din viaţă Ion Creangă.

1890 *3 martie.* După încetarea apariţiei *Tribunei* se reîntoarce la Bucureşti.

22 martie. Candidează la titlul de membru plin al Academiei – la Secţia literară, întruneşte însă un număr mai mare de voturi Grigore Tocilescu. Slavici va rămâne până la moarte membru corespondent la Secţia istorică.

Publică studiul de pedagogie socială *Şcolile noastre săteşti. Localurile.*

Se stinge din viaţă V. Alecsandri.

1 aprilie. Este numit director de studii şi profesor de istorie la Azilul «Elena Doamna» din Bucureşti; în aceste funcţii rămâne până la 1894.

19 iunie. Se naşte Ion-Marcel, al treilea copil al lui Slavici.

1891 *24 ianuarie.* Ca răspuns la acţiunile de deznaţionalizare întreprinse de oficialităţile austro-ungare în Transilvania, ia fiinţă, la Bucureşti, Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor, care va avea secţii în toate oraşele ţării, precum şi în străinătate: la Paris, Berlin, Anvers. Slavici a avut o contribuţie deosebită la constituirea acestei Ligi. El participă la Congresul Ligii culturale ţinut în mai la Bucureşti.

19 septembrie. Se naşte Fulvia, al patrulea copil al scriitorului. Publică *Istoria universală* manual pentru învăţământul secundar.

1892 *26 martie.* La Sibiu se semnează *Memorandumul românilor din Transilvania şi Ungaria,* întocmit pe baza proiectului schiţat de Slavici în 1887. *Memorandumul* se tipăreşte la Sibiu într-un număr restrâns de exemplare. Dus la Viena de o delegaţie de 300 de persoane, împăratul refuză să primească delegaţia română, iar *Memorandumul* este trimis guvernului de la Budapesta, care intentează cunoscutul proces al *Memorandumului,* soldat cu întemniţarea principalilor semnatari. Acţiunea *Memorandumului* şi urmările ei au influenţat puternic opinia publică europeană în favoarea românilor transilvăneni.

25 noiembrie. Ioan Slavici devine cetăţean al României şi se stabileşte definitiv la Bucureşti.

Publică *Novele,* I (cele mai multe reeditări din volumul publicat în 1881) şi lucrarea *Românii din regatul ungar şi politica maghiară.*

1893 *22 martie.* Volumul *Novele* prezentat pentru premiul Academiei «Năsturel» nu întruneşte numărul de voturi necesare.

16 noiembrie. Înfiinţează la Bucureşti ziarul *Corespondenţa română,* în care militează pentru cauza naţională a românilor din Transilvania, sprijinind acţiunea memorandistă.

Îi apare volumul *Ardealul.* Studiu istoric.

28 noiembrie. Al. Vlahuţă scoate la Bucureşti revista *Vieaţa,* cu apariţie până în ianuarie 1896.

1894 *1 ianuarie.* Sub conducerea lui Slavici, Caragiale şi Coşbuc apare la Bucureşti revista ilustrată *Vatra* (îşi încetează apariţia în 1896). Articolul-program *Vorba de acasă* e scris de Slavici. În primele 24 de numere Slavici publică integral romanul *Mara.*

mai. Are loc Procesul Memorandiştilor la care omul politic român I. Raţiu rosteşte memorabilele cuvinte: «Existenţa unui popor nu se discută, se afirmă!» Doisprezece dintre memorandişti sunt condamnaţi la temniţă grea care însumează 31 de ani.

15 iunie. Este numit director al Institutului «Ioan Oteteleşeanu» din Măgurele (lângă Bucureşti), iar soţia sa este subdirectoare. Se stabileşte cu familia la Măgurele, unde va conduce institutul până în anul 1908.

8 octombrie. Se naşte Elena, al cincilea copil al scriitorului.

1895 A. Vlahuţă publică romanul *Dan.*

Se naşte Lucian Blaga.

Se stinge din viaţă Alexandru Odobescu.

Duiliu Zamfirescu publică în *Convorbiri literare* romanul *Tănase Scatiu,* continuat în 1896 şi tipărit în volum în 1907.

Îi apare volumul *Tribuna şi tribuniştii.*

1896 Publică al doilea volum de *Novele,* în care include şi *Comoara* (inedită).

1897 *6 ianuarie.* La Arad începe să apară *Tribuna poporului,* în paginile căreia Slavici va publica sute de articole; se numără şi printre membrii fondatori ai ziarului.

22 ianuarie. Se naşte Livia, al şaselea copil al scriitorului.

Îi apare scrierea pedagogică *Poveţe pentru buna creştere a copiilor.*

1897 – 1898 Duiliu Zamfirescu publică în *Convorbiri literare* romanul *În război* (care va fi tipărit în volum în 1902).

1900 Îi apare ampla nuvelă *Vatra părăsită.*

1901 *2 decembrie.* Apare revista *Sămănătorul.*

1902 Apare romanul *Din bătrâni.* Naraţiune istorică.

1 iulie. Apare revista *Luceafărul.*

1903 *martie.* Academia română îi acordă premiul «I. Heliade-Rădulescu» pentru romanul *Din bătrâni.* Duiliu Zamfirescu, căruia i se respinsese de la premiu romanul *În război,* îl atacă pe Slavici în articolul *Literatura românească şi scriitorii transilvăneni.*

4 iunie. I se acordă «Bene merenti» clasa I «pentru scrieri literare».

octombrie – noiembrie. În *Convorbiri literare* publică *Serbarea de la Putna.*

1904 *aprilie.* Slavici răspunde atacurilor lui Duiliu Zamfirescu prin articolul *Literatura «românească» şi domnul Duiliu Zamfirescu,* publicat în *Revista idealistă.*

Apare primul roman al lui Mihail Sadoveanu – *Şoimii.*

1906 Apare *Manea,* partea a doua din «naraţiunea istorică» *Din bătrâni.* La editura revistei *Luceafărul* se tipăreşte în volum romanul *Mara.*

martie. Apare la Iaşi revista *Viaţa românească.*

6 iunie. La Bucureşti se inaugurează Expoziţiunea generală română la care participă şi delegaţii de români din ţinuturile aflate vremelnic sub stăpânire străină. Slavici expune obiecte lucrate de elevele de la Institutul «Otteteleşeanu» pentru care obţine o medalie de aur şi alte distincţii.

1907 Scrie articolul *Răzvrătirea din România* în care arată condiţiile social-politice ce au determinat răscoala ţăranilor.

mai. Călătoreşte în Elveţia unde se afla la studii băiatul său cel mare, Titu-Liviu.

Se stinge din viaţă B. P. Hasdeu.

1908 Îşi reeditează nuvelistica sub titlul *Nuvele* I, II.

Publică în volum cele mai valoroase poveşti ale sale: *Zâna Zorilor, Floriţa din codru, Ileana cea şireată, Doi feţi cu stea în frunte, Păcală în satul lui, Petrea-Prostul, Limir-împărat.*

Revine de la Măgurele la Bucureşti; este numit redactor responsabil al ziarului *Minerva.*

1909 Cu prilejul comemorării a 20 de ani de la moartea lui Eminescu, Slavici publică în *Convorbiri literare, Ramuri, Sămănătorul, Tribuna* din Arad şi în volumul *Omagiu lui Eminescu* unele dintre cele mai valoroase pagini de memorialistică dedicate poetului nostru naţional.

3 septembrie. Se constituie Societatea Scriitorilor Români. Slavici este ales membru al Societăţii.

15 noiembrie. Începe să apară *Minerva literară şi ilustrată*, săptămânal cultural la care colaborează şi Slavici, alături de Sadoveanu, D. Anghel, St. O. Iosif, Emil Gârleanu.

1910 Publică volumul *Românii din Ardeal* şi trei scrieri pedagogice: *Educaţiunea naţională, Educaţiunea fizică, Educaţiunea morală.*

16 aprilie. Răspunzând anchetei *Luceafărului* cu privire la poporanism, Slavici insistă asupra legăturii ce trebuie să existe între scriitor şi «masele mari ale poporului».

septembrie. Este angajat profesor de limba română şi geografie la Şcoala evanghelică germană din Bucureşti.

1911 Îi apare volumul *Românii de peste Carpaţi* şi *Zbuciumări politice la românii din Ungaria.*

1912 *martie.* La Arad *Tribuna* fuzionează cu *Românul*, organul Partidului Naţional Român.

Se stinge din viaţă la Berlin, I. L. Caragiale.

Slavici scrie necrologul *Un om mare*, publicat în *Minerva literară şi ilustrată.*

1914 Conduce ziarul *Ziua* care pleda pentru neutralitatea României şi în general pentru o politică pacifistă, de neangajare în război.

Publică *Gramatica limbii române.* Partea I: *Etimologia* (Morfologia).

La Editura «Luceafărul» din Sibiu apare romanul *Arhanghelii* de Ion Agârbiceanu – scriitor care face trecerea între proza lui Slavici şi cea a lui Liviu Rebreanu.

1916 La intrarea României în război, lui Slavici i se fixează pentru un timp domiciliu forţat la fortul Domneşti, apoi la Hotel «Luvru» (Ziarul *Ziua* la care colaborase scriitorul era considerat filogerman).

12 decembrie. Este angajat redactor la *Gazeta Bucureştilor* care reproducea, cu mici omisiuni, textele din *Bukarester Tageblatt* de orientare progermană.

1917 *martie. Gazeta Bucureştilor* se separă de revista de limbă germană şi apare ca publicaţie independentă. În paginile ei colaborează şi Arghezi.

27 septembrie. Apare la Bucureşti *Scena*, publicaţie zilnică de «Teatru, Muzică, Literatură, Artă, Sport», scoasă de un grup de scriitori şi artişti. Slavici colaborează cu scrieri memorialistice.

1918 *30 martie.* Începe colaborarea la *Revista copiilor şi a tinerimei*, publicaţie săptămânală ilustrată.

9 mai. Se stinge din viaţă, la Bucureşti, G. Coşbuc. Slavici însoţeşte sicriul poetului, împreună cu Galaction, I. Bianu, V. Demetrius, D. Onciu şi I. Bogdan.

1919 *ianuarie-februarie.* Pentru activitatea gazetărească din timpul războiului este implicat în «procesul ziariştilor» împreună cu Tudor Arghezi. Ca urmare a campaniei de presă iniţiată de scriitori, este achitat la sfârşitul anului, după ce – cu puţin timp înainte – refuzase să facă cererea de graţiere cerută de ministrul de justiţie şi primul procuror.

1920 *28 noiembrie.* Apare la Bucureşti *Adevărul literar şi artistic.*

22 decembrie. Începe colaborarea la *Adevărul literar şi artistic.*

Publică romanul *Din două lumi.*

Liviu Rebreanu publică romanul *Ion.*

1921 Apare volumul memorialistic *Închisorile mele.*

Îşi reeditează *Poveştile* (vol. I).

1922 În *Revista copiilor şi a tinerimei* publică naraţiunea istorică *Vântură-Ţară* – evocare a vieţii lui Petru Cercel.

Apare romanul *Pădurea spânzuraţilor* de Liviu Rebreanu.

1923 Publică romanul *Cel din urmă Armaş.*

Îi apare volumul *Poveşti*, II, cu basme şi poveşti incluse pentru prima dată în volum.

1924 Apare volumul *Amintiri* în care evocă pe marii săi contemporani şi prieteni: Eminescu, Creangă, Caragiale, Coşbuc, Maiorescu.

2 noiembrie. Începe să publice în *Adevărul literar şi artistic* romanul *Din păcat în păcat*.

1925 *aprilie*. Pleacă la Crucea de Jos (Panciu) la fiica sa Lavinia-Ioana-Josefina.

iunie. Se încheie, fără succes, campania de presă desfăşurată mai multe luni pentru ca să i se acorde lui Slavici Premiul Naţional pentru proză. Premiul se acordă lui I. Al. Brătescu-Voineşti.

17 august. Se stinge din viaţă, la orele 18,30, la Crucea de Jos (Panciu), în casa fiicei sale Lavinia. Este înmormântat la schitul Brazi (Panciu). La funeralii, alături de familie şi numeroşi prieteni, participă din partea Societăţii Scriitorilor Români: Liviu Rebreanu, Gala Galaction şi Mihai Sorbul. Cuvântul din urmă îl rosteşte Gala Galaction: «Învelim pe unul dintre principii Cuvântului Românesc cu faldurii adânci ai gliei străbune... Îl vedem deasupra noastră, mare în literatură, fruntaş al condeiului, premergător şi explorator al frumuseţilor graiului şi al sufletului poporului nostru... Îl vedem deasupra noastră – printre nouri şi printre culmi, care se numesc Eminescu, Alecsandri, Maiorescu, Coşbuc, Caragiale... vârf de stâncă în diademul Carpaţilor noştri sufleteşti.»

CONSTANTIN MOHANU

AMINTIRI

EMINESCU • CREANGĂ
CARAGIALE • COŞBUC
MAIORESCU
(1924)

PREFAŢĂ

Cele cuprinse-n cartea aceasta au fost scrise şi publicate în deosebite timpuri, la deosebite ocaziuni şi-n urma unor deosebite îndemnuri, sunt deci în ele, pe ici, pe colo, fie repetiţiuni, fie complectări, care vor fi supărând pe unii dintre cetitori. Le cer acestora iertare; am socotit însă că bună-credinţă literară îmi impune să le reproduc toate aşa cum au fost publicate, fără de nici o scădere şi fără de nici un adaos.

S-a-ntâmplat însă că tocmai în timpul când se tipărea cartea, d-l Panait Istrati a publicat – în numărul de la 21 septemvrie al Adevărului literar – *pentru tinerimea română nişte lămuriri, în care zice:*

„Eminescu s-a condamnat pe sine însuşi, şi-a mărginit propria sa operă la o meschină notorietate naţională când, ca ideal de progres uman, s-a mulţumit să dorească doar binele ţării sale.

Sărmane Mihail Eminescu, – mai zice – minte strălucitoare de geniale gândiri, cât ţi-a fost de greu să pricepi pe uriaşii descoperitori şi propovăduitori ai ideei de dezrobire internaţională, *cu care ai fost doar contemporan."*

E pentru mine cestiune de pietate să nu dau publicităţii cartea aceasta fără ca să fi făcut mai nainte încercarea de a produce în tinerimea română convingerea că mie de altminteri cu deosebire simpaticul d[om]n Panait Istrati a făcut o mare greşeală publicându-le aceste.

Dacă e adecă vorba de iubirea de oameni, Eminescu şi noi cei de un gând cu dânsul avem să fim puşi chiar mai presus de „uriaşii" *la care se închină d-l Istrati.*

Mai e apoi şi că Eminescu mi-a fost, ce-i drept, îndrumător în multe privinţe, dar într-ale naţionalismului i-am fost eu lui îndrumător şi astfel nimeni nu poate să ştie mai bine decât mine dacă el şi-a mărginit ori nu opera la o „meschină notorietate naţională".

Fiind bine dumiriţi asupra istoriei popoarelor ce au trăit ori mai trăiesc pe faţa pământului, noi ne-am pătruns – înainte de toate – de gândul că nici în trecut, nici în zilele noastre statele nu din oameni răzleţi, ci din familii sunt alcătuite.

Familia e cheagul social, şi simţimântul familial e obârşia celui patriotic.

De când trăiesc oameni pe faţa pământului, totdeauna şi pretutindeni s-au bucurat de obştească iubire şi de încredere cei ce ca fii, ca soţi, ca părinţi şi ca fraţi au fost oameni cumsecade, şi despreţuiţi, urgisiţi, osândiţi cu toată asprimea au fost cei ce şi-au nedreptăţit părinţii, soţia, copiii ori fraţii, i-au minţit, i-au amăgit, i-au înşelat ori i-au asuprit în orişice fel. Drept om cumsecade e socotit numai cel ce-n toate împrejurările-şi dă silinţa să le facă cât se poate de plăcută viaţa celor ce trăiesc împreună cu dânsul în aceeaşi familie, şi nici unul dintre uriaşii la care se închină d-l Istrati nu se va încumeta să spună că e vrednic de laudă cel ce îi face părintelui său, soţiei sale, fiului ori fratelui său nesuferită viaţa. Nu ţi se iartă aceasta nici faţă cu cei ce ţi-o fac ţie nesuferită.

Tot atât de puţin se va-ncumeta vreunul să spună că e vrednic de laudă cel lipsit de pietate către răposaţii săi părinţi, buni şi străbuni, ori cel ce prin faptele sale, prin felul său de a vieţui îşi face familia fie de ruşine, fie urgisită. E-n firea lucrurilor ca fiecare să-şi dea silinţa de a ridica vaza şi buna

stare a familiei sale, şi cel lipsit de silinţa aceasta e deopotrivă cu ramura uscată a arborelui.

Cultul vetrei familiale e condiţiune neapărată pentru sănătoasa vieţuire împreună a oamenilor, şi tinerii, pe care îi are în vedere d-l Istrati, trebuie să se pătrundă de convingerea că nu poate să fie nici bun cetăţean, nici om bun cel ce nu e bun fiu, bun soţ, bun părinte şi bun frate. Fiind înzestrat cu mari destoinicii, el poate să-i fie de mare folos societăţii în mijlocul căreia-şi petrece viaţa, dar vrednic de încredere nu e, căci nu putem niciodată să ştim dacă nu cumva mâne ori poimâne, împins de egoism, de amor propriu, de vanitate ori de ambiţiune, va abuza de destoiniciile sale şi dacă nu cumva binele purces din lucrarea lui e mai prejos de răul ce-l face îndrumând societatea prin felul lui de a vieţui.

Rabindranath Tagore, când cu plimbarea lui prin Europa, fiind întrebat de cineva asupra impresiunilor pe care le-a avut, a răspuns că a trecut prin o societate pornită spre dizolvare.

Aceasta pentru că-n civilizaţiunea noastră se pierde din ce în ce mai mult simţământul familial şi dimpreună cu el iubirea de oameni.

Sunt fără-ndoială în Europa state puternice şi înfloritoare, dar oamenii trăiesc mâncându-se între dânşii mai rău decât fiarele. Nu numai că asuprim şi despuiem lumi întregi pentru ca să ne putem îmbuiba, ci mai ieri-alaltăieri am adus din Asia, din Africa, din America şi din Oceania mii şi mii de oameni nevinovaţi, ca să-şi pună-n joc viaţa ajutându-ne să ne măcelărim între noi.

Aceasta pentru că nu ne mai dăm seama că una şi aceeaşi fiinţă suntem cu toţii.

Trupul omenesc nu e alcătuit din celule, ci din organe, care au fiecare rostul său în desfăşurarea vieţii, şi dacă vreunul dintre aceste organe s-a îmbolnăvit, tânjeşte întregul organism. Tot astfel omenirea nu din oameni, ci din popoare

fireşte închegate e alcătuită, şi dacă viaţa vreunuia dintre popoare e zdruncinată, se zbate întreaga omenire.

Dându-se deci pe sine însuşi jertfă pentru ca să ridice nivelul moral şi intelectual al poporului român, Eminescu cauza omenirii o servea.

Nu-i adevărat că el se „mărginea" la o „meschină" notorietate dorind „numai binele ţării sale". *El punea în gândul lui sus pe toţi cei ce ostăneau şi aduceau jertfe ca să scadă durerile omeneşti, ridicând nivelul moral şi intelectual fiecare în ţara sa şi la poporul din care face parte. Lupta lui era îndreptată împotriva celor ce prin faptele lor sporeau durerile omeneşti şi coborau nivelul moral şi intelectual în mijlocul multîncercatului popor român.*

Sus punea el în gândul lui şi pe domnii ori pe boierii care au întemeiat aşezăminte culturale, au zidit biserici şi au înfiinţat mănăstiri, spitaluri ori alte aşezăminte de binefacere, dar biciuia cu toată asprimea apucăturile boierilor lipsiţi de pietate familială, care prin felul lor de a vieţui făceau boierimea fie de ruşine, fie urgisită.

D-l Panait Istrati s-a pripit vorbind despre „grecotei cu nas subţire" *şi despre* „bulgăroi cu ceafa groasă".

Vorba nu e de greci, care, fie-n Grecia, fie aiurea, ostenesc şi aduc jertfe spre a ridica nivelul moral şi intelectual al poporului grecesc, nici de bulgari, care aduc jertfe în interesul poporului bulgar, nici măcar de greci şi de bulgari care pe pământul României îşi agonisesc averi prin muncă cinstită, ci de nişte oameni ca Dandanache, care s-a lepădat de neamul lor, de părinţi şi de fraţi, şi strigă-n gura mare că sunt chiar mai români decât românii de obârşie, iar aceasta pentru ca, prostind lumea, să-şi asigure poziţiuni în statul român, să-ngrămădească bogăţii şi să poată trăi pe nemuncite în răsfăţare.

În rând cu aceştia a pus el şi pe mulţi care nu erau nici greci, nici bulgari, ci fie poeţi, care prin „protecţie de fuste"

voiau să devie cumularzi, fie oameni ca „Dolihodactilul", care-a adunat milioane şi-a fost înmormântat pe cheltuiala ţării.

Când vorba e de aceştia, poate d-l Istrati să stea fără de supărare alături ea cu „sărmanul Eminescu".

Nu e în practica vieţii vorba de simţăminte, ci de fapte, şi naţionalismul nostru ne-ndruma să avem faţă cu „fraţii" noştri români aceleaşi purtări ca faţă de membrii familiei din care face fiecare parte, iar faţă cu cei ce nu sunt români aceleaşi purtări ca faţă cu fraţii noştri români.

Nu cred, deci, că e-n lumea aceasta om care poate dovedi că Eminescu n-a luat parte atât la bucuriile, cât şi la durerile altor popoare, ori că el, fie în scrisa lui, fie prin grai viu, a minţit, a amăgit, a înşelat ori a ispitit pe cineva să asupreasca şi să nedreptăţească în orişice fel pe alţii, fie ei chiar duşmani ai poporului român ori ai săi personal. Pentru dânsul oamenii toţi erau deopotrivă, şi-n toate clipele vieţii lui a ţinut să nu-şi facă neamul nici de ruşine, nici urgisit, ci să-i câştige prin faptele sale simpatii şi încredere.

De curând răposatul Anatole France a zis undeva că oamenii superiori au inima deschisă. Noi am stăruit totdeauna în gândul că oamenii toţi ar trebui să aibă în toate împrejurările inima deschisă. Cel mai mare dintre toate darurile fireşti e graiul omenesc; imbecil, ori mişel odios trebuie dar să fie cel ce e-n stare să abuzeze de darul acesta pentru ca să mintă ori să amăgească pe alţii, să-i ispitească şi să-i înduplece a săvârşi fapte care sunt contra firii omeneşti.

N-au să pună tinerii români nici pe Eminescu, nici pe Caragiale ori pe Coşbuc în rând cu cei ce propagă ura între oameni şi stăruie ca românii să le facă altora ceea ce maghiarii, nemţii, ruşii, sârbii ori grecii li-au făcut ori le mai fac unora dintre români. Pentru asmuţătorii aceştia, România, fie mică, fie mare, e un fel de vacă lăptoasă, la ugerul căreia numai dânşii au să sugă, dacă se poate fiecare la mai multe

ţâţe. Strigă şi ei în gura mare ca „grecoteii" *şi* „bulgăroii" – *tot pentru ca, prostind pe cei lipsiţi de judecată, să poată trăi pe nemuncite – tolănindu-se pe divanuri şi-n automobile, îmbuibându-se la banchete, răsfăţându-se prin palaturi şi prin casteluri ori făcând dese şi lungi călătorii de plăcere.*

Poporul român n-a asuprit niciodată pe nimeni, ci a crescut, s-a întărit şi s-a ridicat deasupra, cu toate că mereu a fost asuprit de alţii. El are deci firească menire de a-i aduce omenirii un mare serviciu stabilind forma raţională pentru paşnica şi rodnica lucrare împreună a oamenilor ce fac parte din deosebite popoare. Menirea aceasta n-o va împlini făcându-le altora nesuferită viaţa, nici risipindu-şi puterile în zadarnice silinţe de a desfiinţa alte popoare, ci ducând mai departe lucrarea pornită de înaintaşii săi şi dezvoltându-se potrivit cu firea sa.

Aşa au tinerii români să-şi înţeleagă rostul în viaţa poporului român.

Popoare au existat de când e lumea şi vor exista câtă vreme vor trăi oameni pe faţa pământului, prin ele s-a ridicat şi se va mai ridica neamul omenesc: idealul firesc e înfrăţirea *– nu a oamenilor, ci a* popoarelor *– şi avem să ne ferim de cei ce rup legăturile între oameni, dându-şi silinţa să slăbească simţământul familial, cel religios ori cel naţional.*

Zeci de ani de-a rândul am dat dovezi despre sincera noastră iubire de oameni spunându-le mereu maghiarilor că cei mai primejdioşi duşmani ai lor sunt cei ce-i îndeamnă să-i prigonească pe români pe care mâne ori poimâne vor fi nevoiţi să-i caute şi nu vor mai putea să-i găsească. E peste putinţă ca azi să nu le spunem şi fraţilor noştri români că numai duşmanii poporului românesc pot stărui ca românii să facă şi ei ceea ce au făcut maghiarii şi mai fac grecii şi sârbii.

Nu! Oamenii ca Eminescu nu pot să fie „xenofobi".

Vorbind despre „străinătate" *şi despre* „cei ce au îndrăgit străinii", *Eminescu avea-n vedere numai pe cei ce într-un fel*

ori într-altul ne-mpiedicau în dezvoltarea potrivită cu firea poporului român şi cu tradiţiunile lui culturale ori prin felul lor de a vieţui coborau nivelul moral şi cel intelectual în mijlocul poporului român.

De asemenea oameni se va fi depărtând şi d-l Panait Istrati şi au să se ferească şi tinerii români, de dragul cărora public cartea aceasta.

IOAN SLAVICI

EMINESCU-OMUL

I

Eram în multe privinţe foarte deosebiţi unul de altul şi am fost cu toate aceste buni, în mai multe rânduri chiar nedespărţiţi prieteni; de aceea mi-a fost totdeauna greu să vorbesc despre dânsul, căci nu puteam s-o fac aceasta fără ca să vorbesc şi despre mine însumi. Am tăcut chiar şi atunci când alţii, care-l ştiu numai din auzite şi din puţina lui scrisă, au spus despre dânsul şi ceea ce nu-i adevărat, şi n-am să vorbesc nici acum despre Eminescu poetul, care trăieşte, ci despre omul care a murit, sunt acum douăzeci de ani.

Mie nu mi-a fost Mihail Eminescu poet, nici, în genere, scriitor, ci om sufleteşte apropiat, pe urma căruia am avut multe zile de mulţumire senină, şi povăţuitor în cele literare. Ani de zile de-a rândul nu am publicat nimic mai nainte de a-i fi citit şi lui ceea ce am scris, căci mulţumirea mea era să-l văd pe el citind cu mulţumire cele scrise de mine. Numai de tot rar se întâmpla însă ca să-mi citească şi el ceea ce scria, căci de cele mai multe ori era mâhnit când se uita în faţa mea. Îmi plăcea scrisa lui, dar ţineam la el şi mă atingea dureros asprimea cu care îi judeca pe oameni, încât aş fi voit ca altul să spună ceea ce spunea el.

Nu se putea împăca felul de a scrie al lui cu viaţa pe care o avusem eu mai nainte de a mă fi împrietenit cu dânsul.

Eminescu şi eu ne-am împrietenit în iarna anului 1869 la Viena, unde ne urmam studiile universitare.

Deşi tânăr de abia douăzeci de ani, el avuse până atunci o viaţă zbuciumată, umblase ani de zile de-a rândul răzleţ ca un copil pierdut, se zbătuse pe la Sibiu, pe la Blaj, pe la Beiuş, şi ca suflor la trupe călătoare, în fel de fel de mizerii, cunoştea în toate amănuntele ei partea urâtă a vieţii omeneşti şi era oarecum copt înainte de vreme. Nu-şi urmase în mod regulat studiile secundare, dar citise mult, şi nu numai îşi făcuse reputaţiunea literară, ci ştia totodată multă carte şi judeca cu capul lui. Cu deosebire largi îi erau cunoştinţele în ceea ce priveşte literatura tuturor popoarelor, istoria universală şi cea română îndeosebi, filosofia tuturor timpurilor şi limbile clasice şi cea română.

Iară eu trăisem în o lume strâmtă şi nu ştiam nimic.

Avusem o copilărie care acum, la vârsta la care mi-a fost dat să ajung, după dezamăgirile prin care am trecut şi-n împrejurările în care-mi petrec viaţa, mi se pare înspăimântător de fericită.

Eram, alături cu o soră mai mare, singurul băiat la părinţi, oameni cu stare, fruntaşi ştiuţi de bine în lumea lor şi legaţi fie prin înrudire, fie prin prietenie, cum se zice, cu toată lumea. Orişiunde mă duceam, dedeam peste o mătuşă, colo peste o verişoară, iar în altă parte peste o fină ori peste o prietenă a casei şi eram întâmpinat cu dragoste şi purtat oarecum în palme.

Acasă ochii tuturora erau îndreptaţi asupra bunicului meu adoptiv din partea tatei, un cărbunar rămas din timpul lui Bonaparte, care şi după 1860, om trecut de şaptezeci de ani, păstra cu sfinţenie portul din tinereţele sale, păr lung împletit în coadă şi prins în pepten de baga, pălărie cam înaltă şi cu borduri late, gheroc de postav măsliniu cu pulpanele până la genunchi, băţ lung cu mânerul de argint şi pantofi cu cataramă mare. Îndată ce am ajuns să umblu, mă lua de mână şi mă ducea la biserică, unde-şi avea locul în cea dântâi strană de la dreapta, şi ţinea să rostească în timpul slujbei *Crezul* şi *Tatăl nostru*. Mângâierea bătrâneţelor lui era gândul că o să iasă din mine cărturar de frunte,

şi-mi spunea serile poveşti, mă învăţa mai târziu să citesc *Apostolul*, mă punea să citesc *Alexandria, Isopia* şi alte cărţi de pe timpul acela, iar în urmă, când eram de zece ani, a stăruit să fiu hirotonit citeţ.

Tatăl meu, om de o rară duioşie, mă avea numai pe mine şi-mi făcea toate voile, iară soră-mea, fiica lui, îmi era ocrotitoare şi mă păzea ca ochii din capul ei.

Era în lume o singură fiinţă care n-avea slăbiciune pentru mine, mă ţinea de scurt şi nu era niciodată mulţumită cu felul meu de a fi, o femeie vioaie şi aspră, care toate le vedea şi le înţelegea şi pe care până chiar şi „tata-bătrân" o ştia de frică, dar aceasta îmi era mamă. Avea însă şi dânsa o slăbiciune: ţinea să aibă casa plină de copii, şi afară de soră-mea şi de mine, a mai crescut încă şase copii, orfani de ai rudelor noastre. Îşi făcuse deci gândurile ei în ceea ce priveşte educaţiunea, şi unul din aceste era că ceea ce-l face pe om în adevăr om nu e ştiinţa, ci deprinderea cu buna rânduială în toate şi îndrumarea spre lucrare necurmată. După părerea ei, cartea nu preţuia nimic şi numai ceea ce învăţam să fac putea să-mi fie de folos. Când dar alţii se bucurau că învăţ bine la şcoală, ea îi lua în râs şi-mi scotea la iveală păcatele, mai că nu-mi ţin lucrurile în bună rânduială, mai că nu păstrez curăţenia, mai că sunt pripit ca un ied, mai că umblu de ici până colo fără de nici un rost, mai că îmi petrec timpul în trândăvie. Şi tot trândăvie era pentru dânsa şi când mă vedea înfundat în vreo carte. Ţinea să mă vadă alergând ori făcând ceva, croind vreun plan, puind la cale vreun lucru, încordându-mi puterile, ca să scot ceva la capăt.

Era dar de tot puţină cartea pe care o ştiam. Lasă că la şcolile unde am umblat prea mult nu se putea învăţa, dar tot aş fi învăţat ceva dacă nu aş fi ştiut că prin aceasta nu-i făceam nici o bucurie şi mamei, care-mi era mai presus de ceilalţi. După ce am terminat a şaptea clasă de liceu, am rămas acasă. Lasă că părinţii mei scăpătaseră, dar mama şi eu eram de părere că pot să mai învăţ şi fără ca să umblu la şcoală. În urma stăruinţelor celorlalţi, am

trecut, ce-i drept, la sfârşitul anului, examenul şi am luat şi diploma de maturitate, apoi m-am înscris la Facultatea de drept a Universităţii din Pesta.

La Pesta am stat vreo patru luni mai mult prin cafenele, apoi m-am întors iar acasă şi nici nu mi-aş mai fi urmat studiile dacă n-aş fi fost nevoit să-mi fac anul de voluntariat.

Aveam, ca voluntar, dreptul de a alege localitatea în care-mi fac anul, şi am ales Viena, unde m-am înscris la Universitate pe anul al doilea.

Aşa am ajuns eu la Viena: am făcut călătoria pân-acolo pe cheltuiala împăratului, care m-a îmbrăcat, mi-a dat adăpost în o cazarmă, mă hrănea şi-mi dedea voie să-mi urmez înainte de amează̆zi studiile la Universitate şi să fac numai după-amează̆zi exerciţii militare.

Cazarma în care stăteam se afla la o depărtare de vreo opt kilometri de la palatul de atunci al Universităţii. Într-una din zile, căpitanul meu, om bun ca toţi oamenii, m-a întrebat dacă nu mi-e prea lung drumul pe care am să-l fac în fiecare zi, ducându-mă la Universitate şi întorcându-mă la cazarmă. I-am răspuns că sunt obicinuit a mă scula de dimineaţă, tot o slăbiciune a mamei, şi am destul timp să fac cei opt kilometri.

„Dar cursurile ţin până la douăsprezece – a-ntâmpinat el – şi n-ai timp să te întorci la masă."

Peste câteva zile am fost dar transferat la alt regiment, care se afla în cazarma „Franz Iosef", a treia casă de la Universitate.

Aceste erau împrejurările în care mă aflam când l-am cunoscut pe Eminescu. După ce trăisem timp de aproape doi ani la ţară şi mă socoteam cel mai fericit om în mijlocul marelui oraş, unde vedeam atât de multe lucruri frumoase şi nu mă simţeam deloc străin, căci, deşi nu prea puteam să vorbesc cu nimeni în nemţeasca mea de tot pocită, eram întâmpinat pretutindeni cu multă bunăvoinţă.

Eminescu era înscris la Facultatea de filosofie, dar îl vedeam regulat la interesantul curs de economie naţională a lui Lorenz

Stein, precum şi la cel de drept roman al lui Ihering. Un tânăr oacheş, cu faţa curată şi rasă peste tot, cu un lung „clăbăţ" bănăţenesc peste pletele negre, cu ochi mărunţi şi visători şi totdeauna cu un zâmbet oarecum batjocoritor pe buze; un albanez – îmi ziceam – poate chiar un persian.

Câteodată se plimba, printre lecţiuni, pe coridor cu alţi tineri atunci mie necunoscuţi. Erau Toader Nica şi Ioan Bechnitz, Ioniţă Bumbac ori vreun alt bucovinean.

Deşi trecuseră vreo două luni de când mă aflam la Viena, singurul român de acolo pe care-l ştiam era Ioan Hosanu, care studia medicina. El venea câteodată să mă ia cu dânsul la masă. Prin el am făcut cunoştinţă cu Eminescu şi cu Ioniţă Bumbac, care scria şi el versuri, şi am luat masa împreună.

Mi-a rămas viu întipărită bucuria de a mă fi încredinţat că albanezul meu nu e persian, ci român de ai noştri, şi-n timpul mesei am avut toţi trei şi mai ales eu o vie discuţiune cu Eminescu, încât aş fi stat până seara, dacă n-aş fi fost nevoit să mă prezint înainte de două la cazarmă.

La cazarmă ne aflam în aceeaşi sală treizeci şi cinci de voluntari, studenţi adunaţi de pe la toate şcolile, din toate ţările şi de toate neamurile, cei mai mulţi băieţi voioşi, care le făceau toate valvârtej. Fiindcă-mi făcusem reputaţiunea de om ordonat şi iubitor de curăţenie, am fost însărcinat de căpitanul nostru să port grijă de curăţenie şi de buna rânduială în dormitorul nostru, unde ni se făceau şi lecţiunile de teorie. O vie îngrijare mă cuprindea când mă gândeam că se întorc băieţii, căci în fiecare clipă putea să-mi vie inspecţiune. Aflând lucrul acesta, Eminescu se uita mereu la ceasornic şi-mi dedea zor să plec, apoi m-a însoţit până la cazarmă, pentru ca, pe drum, să urmăm discuţiunea.

Se izbeau în noi amândoi una de alta două lumi pornite din aceeaşi obârşie, dar desfăşurate fiecare în felul ei: una largă şi luminoasă, iar cealaltă strâmtă şi neguroasă.

Îl văd, parcă, şi acum uitându-se din când în când speriat şi scos din răbdare la mine.

Om de o veselie copilăroasă, el râdea cu toată inima, încât ochii tuturora se-ndreptau asupra lui. În clipa următoare se-ncrunta însă, se strâmba ori îşi întorcea capul cu dispreţ. Cea mai mică contrazicere-l irita; muzica de cele mai multe ori îl supăra; şuierătura-l făcea să se cutremure; orişice scârţâitură-l scotea din sărite.

Şi deseori el îmi zicea: „Taci, nu mai scârţâi!"

El crescuse în Moldova, în Bucovina, la Sibiu, la Blaj, la Bucureşti, şi, în multele lui cutreierări mereu în mijlocul poporului român, citise cronicarii şi multe cărţi bisericeşti, cunoştea literatura română în toate fazele ei, şi în acum destul de lunga mea viaţă n-am cunoscut om stăpânit deopotrivă cu dânsul de gândul unităţii naţionale şi de pornirea de a se da întreg pentru ridicarea neamului românesc. Încântat de trecutul românilor şi de marile lor destoinicii, el era scârbit de prezentul, după părerea lui, urât, admira pe bătrâni şi se uita cu însufleţire în viitorul luminos. Ceea ce noi numim sentimentalitate nu exista pentru dânsul. El n-avea slăbiciuni pentru nimic. Toate porneau la dânsul din convingere, şi ceea ce noi ceilalţi facem din iubire, el făcea din hotărâre nestrămutată, iar ura se dedea la dânsul cu dispreţ pe faţă. Niciodată nu l-am văzut plângând şi nu cred că era în stare să plângă, iar cu înduioşare numai despre muma lui l-am auzit vorbind.

Eu îmi petrecusem în mijlocul românilor de la Şiria mea numai copilăria, iară mai târziu, atât la şcoală, cât şi afară de şcoală, am trăit în societatea maghiară, în care m-am simţit totdeauna bine, ba-n cele din urmă mai bine decât în cea românească, de care mă înstrăinasem. Nu cunoşteam nici trecutul poporului român, nici literatura română şi vorbeam românească pe care o ştiam din copilăria mea. Trecut ca o pasăre voioasă prin lume, aveam de pretutindeni reamintiri plăcute şi vorbeam cu înduioşare despre toţi şi despre toate, până chiar şi despre căpitanul care mă transferase la cazarma „Franz Iosef" ori despre caporalul care la împărţirea bucatelor îmi dedea voie să-mi aleg după plac bucata de carne. Nu puteam dar nici să înţeleg, nici mai

ales să admit deosebirea pe care o făcea el între români şi alţi oameni. În gândul meu oamenii toţi erau buni şi vrednici de a fi iubiţi, şi dacă el ţinea să mă convingă că judec greşit, eu ţineam să-l conving că puţinii oameni care sunt răi sunt numai stricaţi.

Aceasta o admitea şi el. Cel mai hotărâtor gând al lui era că omul e din fire bun, că odată oamenii toţi au fost buni şi că idealul social e ca iar să se facă buni cum au fost, dar acum în zilele noastre cei mai mulţi sunt stricaţi şi că stricăciunea s-a întins şi se va-ntinde mereu câtă vreme nu va fi băgat cineva cu un bici cu pleasna de foc spaima-n oameni.

Era peste putinţă să ajungem la înţelegere, şi-n vreme ce eu îmi făceam exerciţiile în curtea cea largă, el se plimba prin faţa cazărmii.

Pe la cinci apoi, după ce scăpam, iar urmam discuţiunea, fie plimbându-ne prin apropiatul parc orăşenesc, fie stând la o masă din colţul vreunei cafenele mai dosnice.

Aşa mi-l aduc aminte din timpul acesta şi mă cuprinde şi acum, după patruzeci de ani, înduioşarea când serile aud sunându-se de retragere, căci tot mă mai văd întorcându-mă cu dânsul la cazarmă. Eu voi fi fost atunci pentru dânsul un interesant obiect de studiu, dar el pentru mine era un nesecat izvor de ştiinţă, de înţelegere şi de îndrumări bune.

Orişicât de multe şi de mari ar fi fost deosebirile dintre noi, erau câteva lucruri care ne legau pentru toată viaţa.

Deşi el, naţionalist în cel mai aspru înţeles al cuvântului şi foarte pornit spre intoleranţă, iară eu mai mult ori mai puţin cosmopolit, cunoşteam amândoi şi îndeosebi eu chiar mai mult decât dânsul viaţa poporului român în toate amănuntele ei pline de farmec şi eram deopotrivă încântaţi de ea. Ziceam eu că nu fac nici o deosebire între români şi alţi oameni, dar ştiam că între popoarele pe care le cunoşteam din propria mea intuiţiune, nu e nici unul care se poate asemăna cu românii în ceea ce priveşte bogăţia vieţii sufleteşti şi destoiniciile de tot felul. Îmi rămăsese aceasta din timpul copilăriei petrecute într-o lume în care „om"

era numai românul, iar ceilalţi, fie unguri, şvabi, sârbi, şoacăţi ori jidovi, erau socotiţi dacă nu spurcaţi, cam aşa ceva.

Din această convingere despre superioritatea poporului român purcedea nestrămutata noastră credinţă în viitorul neamului românesc şi năzuinţa de a lua parte la lucrarea urmată în vederea lui.

Alt lucru care ne lega era cultul trecutului, acelaşi la amândoi, deşi gândul lui zbura la Mircea, la Ţepeş, la Alexandru cel Bun şi la Ştefan cel Mare, la Mihai-Vodă şi la Matei Basarab, iară eu, care nu-i ştiam pe aceştia, îmi reaminteam pe Corvin, pe Zápolya, pe Bátory, pe Bethlen, pe Rákóczi şi pe Thökölyi, şi ne întâlneam numai în trecutul mai apropiat, când vorba era de Horia şi de Iancu, pe care îi ştiam atât de bine din timpul copilăriei mele. De acelaşi spirit conservator eram pătrunşi amândoi, şi amândoi eram dinastici, el prin convingere, iară eu prin tradiţiune familială.

Eu crescusem apoi în biserică, iar el cunoştea la vârsta de douăzeci de ani nu numai învăţăturile cuprinse în *Evanghelii*, ci şi pe ale lui Platon, pe ale lui Confuciu, Zoroastru şi Buddha, şi punea religiozitatea, orişicare ar fi ea, mai presus de toate.

Dacă aş fi cunoscut dar şi eu lumea în care se zbătuse dânsul, n-am mai fi avut de ce să discutăm. Abia însă târziu şi numai încetul cu încetul am ajuns să mă încredinţez că el avea dreptate când îmi spunea că e multă răutate în lume şi că stricăciunea se întinde mereu. Zadarnice îi erau silinţele de a mă convinge că e lipsit de judecată cel ce pune temei pe bunele porniri ale oamenilor şi că, vorba lui statornică, buni sunt numai cei proşti: trebuia să mă izbesc cum se izbise dânsul de toate şi să simt durerile prin care trecuse el, pentru ca să-l înţeleg. El îmi spunea însă că sunt prea lipsit de cultură pentru ca să-l pot înţelege şi-şi dădea silinţa să mă lumineze.

El lucra pe timpul acela la traducerea operei lui Kant asupra raţiunii pure, era plin de Spinoza, pe care-l citise de curând, şi citea pe Fichte.

– Tu – îmi zise el într-una din zile – să nu-ţi perzi timpul cu aceştia. Să-ncepi cu Schopenhauer, să treci apoi la Confuciu şi la Buddha, să mai citeşti în urmă şi ceva din *Dialoagele* lui Platon şi ştii destul.

– Dar, – i-am răspuns ca om cuminte – eu am să mă prepar pentru primul examen de stat. Ştii că anul întâi n-am învăţat nimic, iar acum îmi fac şi serviciul militar: cum voi putea trece examenul dacă-mi pierd timpul citind lucruri care nu-mi sunt de nici un folos?

– Ascultă-mă pe mine – a stăruit el – o să te prepari mai uşor şi o să fii mai bine pregătit dacă faci cum îţi spun eu.

Fiindcă nu ştiam destul de bine nici nemţeşte, nici franţuzeşte, am citit împreună mai întâi *Despre rădăcina pătrată a principiului raţiunii suficiente*, apoi, în franţuzeşte, traducerea *Dialoagelor* lui Platon şi din *L'Orient pittoresque* dări de seamă despre budism şi confucianism. Abia-n urmă am citit eu singur celelalte scrieri ale lui Schopenhauer, discutam mereu cu Eminescu, care nici atunci, nici mai târziu nu admitea vederile marelui filosof german decât în ceea ce priveşte principiile generale, că lumea cea adevărată nu e cum o vedem noi, că sufletul e o fiinţă neatârnătoare de trup şi că fundamentul moralei e simţământul de compătimire, tot adevăruri vechi şi de-a pururea nouă.

Aşa a trecut iarna şi primăvara. Nu era zi fără ca să ne-ntâlnim şi toate oarele libere ni le petreceam împreună. În urma stăruinţelor lui am început să citesc româneşte, m-am deprins încetul cu încetul cu rostirea literară a vorbelor şi am scris, cum zicea el, în şirienească mea, mai întâi comedioara *Fata de birău*, apoi povestea *Zâna Zorilor* şi în cele din urmă studiul *Noi şi maghiarii*. Deoarece eu nu eram în stare să scriu corect, el îmi copia manuscrisele, făcând în ele corecturi cu multă discreţiune, şi le trimetea la *Convorbiri literare*, cu care avea legături. Tot în urma stăruinţelor lui audiam amândoi regulat la cursul de anatomie al lui Hyrtl şi la cel de fiziologie, al lui Brücke.

Pe la sfârşitul lunei mai, mi-am cerut termin pentru examenul de stat, apoi am plecat cu regimentul în tabăra de la *Bruck a.d.L.*[1], ca să iau parte la manevrele de acolo.

Eminescu a plecat şi el acasă, şi abia la începutul viitorului an şcolar ne-am revăzut în împrejurări cu totul schimbate.

În tabără suna *Tagwache* în crepetul zorilor şi exerciţiile se urmau până la amează zi. Aveam doar după-prânz timp liber ca să mă prepar pentru examen. Ni se mai dedea apoi după manevrele mai obositoare şi câte o zi de repaus. Mai erau duminecile şi zilele de sărbători împărăteşti. Eminescu avea dreptate: vreo două săptămâni după întoarcerea mea din tabără, m-am prezentat la examen şi l-am trecut cu laudă, încât mi-a rămas timp să mă prepar şi pentru examenul de ofiţer, pe care l-am trecut în septemvrie. Eram foarte fericit, dar în ziua când am dezbrăcat uniforma şi am fost nevoit să părăsesc cazarma, n-aveam nici cu ce să mă îmbrac, nici unde să stau, nici ce să mănânc. Am plecat dar acasă, unde mama mea, care era de părere că am învăţat destul, pusese la cale alegerea mea de notar.

Peste puţin m-am întors însă iar la Viena. În vreme ce Eminescu-şi dedea silinţa să-mi găsească un fel de bursă, ceilalţi prieteni din Viena mi-au găsit ocupaţiune într-un institut particular din Viena, unde, pentru 40 fl. pe lună, aveam să prepar doi băieţi maghiari care nu ştiau nemţeşte. În urmă luam 50 fl. ca să prepar trei băieţi români, fraţii Feraru din Craiova. Le dedeam lecţiuni şi-i scoteam duminicile şi zilele de sărbători la plimbare prin oraş ori prin împrejurimi.

Ne-ntâlneam deci mai rar Eminescu şi eu, dar tot lucram împreună, şi nu o dată am petrecut zile-ntregi plimbând băieţii prin împrejurimile Vienei.

---

[1] Localitatea *Bruckan der Leitha* din apropierea Vienei.

II

Pornind din gândul transcendental al stăpânirii de sine, Schopenhauer deosebeşte în om caracter inteligibil şi caracter empiric. Mie mi se pare deosebirea mai luminoasă dacă vom pune întrebarea aşa: Cum vrea omul el însuşi să fie şi cum este el în adevăr sub stăpânirea împrejurărilor în care trăieşte?

E mai presus de toată îndoiala că omul cel adevărat e aşa cum el însuşi vrea să fie şi că, răpusă de nevoi, firea se strică şi se falsifică.

Voi cerceta deci şi eu, înainte de toate, cum voia Eminescu el însuşi să fie, şi numai apoi voi constata cum l-au stricat şi falsificat grelele nevoi cu care a avut să se lupte în scurta lui viaţă.

În timpul pe care l-a petrecut la Viena, el ţinea mult să aibă locuinţă comodă, largă, curată, liniştită şi luminoasă, să se îmbrace curat şi bine, să-şi aleagă mâncările după plac, să fumeze ţigări fine, să-şi gătească el însuşi cafeau de Mocca şi bea numai vinuri de calitate superioară ori apă curată. Aşa l-am cunoscut eu, şi tot aşa şi-l vor fi aducând aminte şi cei încă-n viaţă, care au trăit atunci în legături mai apropiate cu dânsul.

Era om cu trebuinţe puţine, dar cu apucături boiereşti, care ştia să sufere şi să rabde fără ca să se plângă şi respingea cu un fel de oroare tot ceea ce i se părea vulgar, mijloacele pe care tatăl său i le punea la dispoziţiune erau îndestulătoare pentru traiul pe care şi-l dorea, căci primea regulat câte 18-20 galbeni pe lună, deseori şi mai mult.

Pornirile lui erau însă atât de vii, încât îi covârşeau puterea stăpânirii de sine.

El citea, înainte de toate, mult şi cu o repreziciune uimitoare, nu vorbă cu vorbă, ci cuprinzând cu privirea fraze întregi. Era deci în curent şi cu publicaţiunile nouă şi cu cărţile vechi ce se găseau pe la anticari. În acelaşi timp ţinea să citească-n tignă şi nu se ducea pe la bibliotecile publice. Îndată dar ce primea banii

de acasă, îşi cumpăra cărţi şi timp de câteva zile nu-l mai vedea nimeni. O ducea-n cafele gătite de dânsul la maşina de spirt şi-n mezeluri cumpărate-n pripă. Deşi ţinea foarte mult la biblioteca lui, nevoia-l silea să înceapă a vinde dintre cărţile citite pe la anticari şi ajungea în cele din urmă de nu mai avea nici cafea, petrecea zile întregi fără ca să mănânce şi cerea câte o „piţulă" mai de la unul, mai de la altul. Niciodată nu lua notiţe, dar când primea banii de acasă, cel dintâi gând îi era să-şi achite datoriile, şi era peste putinţă să uite pe cineva. Eu profitam de ocaziune şi mă împrumutam de la dânsul pentru ca să mă achit apoi dându-i în fiecare zi câte 40 – 50 creiţari.

Poate orişicine să-şi închipuiască ce harababură se producea în locuinţa lui în timpul zilelor pe care le petrecea închis în casă. Pentru el nu exista deosebirea pe care-o facem noi ceilalţi între ziuă şi noapte, ba una din slăbiciunile lui era să profite de liniştea nopţilor, şi sunt foarte multe nopţile pe care eu, om altfel prozaic, le-am petrecut cu dânsul fie plimbându-ne pe străzile liniştite, fie stând la „masa de brad" şi luând câte o sorbitură din cafeaua scursă de la maşina lui.

Nu mai ajungea nimeni să-i dereticească şi să-i mături prin casă, nici să-i perie hainele ori să-i cureţe ghetele. Răpus de oboseală, el dormea adeseori îmbrăcat şi hainele i se jerpeleau, iar albitura, rar premenită şi nelăută, i se făcea cocoloş. Barba şi-o uita nerasă, şi fiindcă-l supărau ţepii ei, lua briceagul şi, perdut în gânduri ori adâncit în lectură, şi-o scotea fir cu fir, încât îi rămâneau pete-pete-n faţă. Când nu mai putea s-o ducă aşa, schimba locuinţa, îşi cumpăra haine şi albituri noi, se rădea şi iar se simţea bine.

În iarna anului 1874, când am venit la Iaşi, el era bibliotecar şi am locuit câteva săptămâni împreună la Trei Sfetite, unde Samson Bodnărescu, atunci director al Şcolii normale, îi pusese la dispoziţiune o odaie spaţioasă.

Deoarece el mă considera ca fiind în gazdă la dânsul şi mă ştia că dezordinea şi necurăţenia mă înăbuşe, avea multă purtare

de grijă pentru păstrarea bunei rânduieli şi pentru curăţenie. Aerisea mereu şi era-n stare să mătură şi să scuture praful.

Serile le petreceam adeseori cu Miron Pompiliu şi cu Samson Bodnărescu făcând lectură ori discuţiuni literare la doamna Burlă, azi doamna Poni, câteodată, de tot rar, la doamna Micle, pe care Eminescu o ştia încă din timpul petrecut la Viena. El ţinea dar să fie totdeauna „spelcuit".

În urmă, după ce s-a mutat la Bucureşti, îşi aducea cu multă plăcere aminte de cele câteva săptămâni pe care le-am petrecut sub acelaşi acoperământ şi i-a fost viuă mulţumirea când i-am oferit în cele din urmă o odaie cu chirie în locuinţa mea.

Prima lui locuinţă la Bucureşti a fost în strada Speranţei. Luase cu chirie o odaie spaţioasă, cu antreu larg. Casa, care azi nu mai există, era bătrânească, în mijlocul unei curţi pline de verdeaţă, şi avea un frumos cerdac aşezat pe stâlpi ciopliţi, făcută parcă anume pentru dânsul. Tocmai pentru că stetea însă acasă mai bucuros decât orişiunde, în curând a ajuns de nu mai era chip să te mişti şi să răsufli în locuinţa lui.

În urmă s-a mutat în apropiere, la Caimata, unde a găsit în nişte ruine vechi o odaie boltită, un fel de chilie călugărească, în care steteau aruncate una peste alta lăzi, cărţi, manuscrise, ziare şi haine vechi.

După ce n-a mai putut s-o ducă aici, şi-a luat două odăi în piaţa Sf. Constantin, una cu iatac de dormit, în care n-avea să intre peste zi, iar alta un fel de birou, în care-şi avea biblioteca şi-şi petrecea ziua. În curând însă au ajuns la fel cele două odăi, şi el lucra în iatac şi dormea pe canapeaua din birou.

Eminescu era foarte iubit nu numai de junimişti, ci de toţi cei ce-l cunoşteau personal, îndeosebi de Lascar Catargiu, de prinţul Ştirbei, de Mihail Kogălniceanu, de Manolache Costachi şi de alţi oameni însemnaţi, care-l preţuiau pentru ştiinţa lui, pentru judecata lui limpede, pentru firea lui deschisă şi pentru purtările lui totdeauna corecte. Între fruntaşii „Junimii" şi între amicii mai apropiaţi era deci constantă preocuparea de a-l îndruma spre o

vieţuire regulată şi potrivită cu firea lui distinsă. Părerea generală era că trebuie să fie pus sub purtarea de grijă a cuiva care are autoritate faţă cu dânsul.

Unul dintre oamenii la care ţinea mult era dr. Kremnitz, pe care-l admira pentru devotamenul lui profesional şi pentru buna lui credinţă. Dr. Kremnitz, o inimă de aur, îl rugase să-i deie doamnei Mite Kremnitz lecţiuni de limba română şi stăruia să-l înduplece a primi o odaie frumoasă şi izolată în locuinţa lui.

– Da, – îmi zicea Eminescu – foarte bucuros, dacă n-ar fi la mijloc şi Mite, care s-ar speria de dezordinea pe care i-o fac în casă.

A primit însă peste câtva timp oferta d-lui T. Maiorescu, care i-a pus la dispoziţiune o odaie luminoasă şi retrasă şi ţinea să-l aibă în rândul membrilor familiei sale. Peste vreo două săptămâni a fugit însă.

– Ei! nu pot, mi-a zis el. Mă înăbuşe bunăvoinţa de care nu sunt în stare să mă fac vrednic. Sunt destul de supărător şi pentru mine însumi, de ce să mai supăr şi pe alţii?!

Adevărul era că prea îi era greu să se deprindă stăpânindu-se pe sine cu buna rânduială pe care o găsise în casa d-lui Maiorescu.

Şi cu toate aceste, în timpul celor câteva săptămâni pe care le-am petrecut împreună la Trei Sfetite, viaţa ne era foarte regulată.

– De! asta era alta, îmi zicea el. Le făceam toate din propriul nostru îndemn şi pentru mulţumirea noastră.

De Sf. Gheorghe mi-am căutat deci o locuinţă în care puteam să-i închiriez o odaie, şi până la îmbolnăvirea lui, timp de câţiva ani, am stat sub acelaşi acoperământ.

Nu mi-a făcut niciodată nici un fel de supărare, deşi-l ţineam de scurt.

Om de o rară disciplină intelectuală, el ţinea să fie disciplinat şi în practica vieţii lui, se ferea de excese şi mă fericea pentru destoinicia mea de a face de regulă numai ceea ce eu însumi voiesc. Se bucura dar când îi veneam prin stăruinţele mele

prieteneşti într-ajutor şi nu se-mpotrivea. Boala îi era însă, precum se vede, legată de o anumită vârstă şi nu i-a venit deodată, ci încetul cu încetul, şi astfel îi era din ce în ce mai greu să se stăpânească.

El fuma puţin, dar bea multe cafele. Ştia că ele nu-i fac bine, dar le lua de cele mai multe ori fără ca să-şi dea seama despre ceea ce face. Era dar destul să ridic degetul pentru ca să stingă focul aprins la maşină.

Băutor n-a fost Eminescu. Bea numai ademenit de prietenii cu care stătea de vorbă, puţin câte puţin, şi numai vinuri uşoare, curate şi bune. Vinul îl făcea vioi, vesel, comunicativ şi doritor de a îmbrăţişa şi de a ferici pe toată lumea.

În ceea ce priveşte viaţa sexuală, el era de o sobrietate extraordinară. El niciodată nu vorbea despre femei decât având în vedere partea ideală a fiinţei lor şi dispreţuia pe oamenii care aleargă după „fuste" ori vorbesc despre afaceri scandaloase. Slăbiciunile lui erau cu desăvârşire platonice, lucruri despre care se vorbeşte numai cu un fel de religiozitate, şi numai ademenit şi răpus putea el să aibă şi legături care nu sunt curate, cum erau în cele din urmă cele cu Veronica Micle, despre care mi-a vorbit numai în ziua când a putut să-mi zică. „În sfârşit, am scăpat!"

Păcatul lui cel mare şi hotărâtor era lipsa de rânduială în traiul zilnic: când se aşeza la masa de lucru, fie că scria, fie că citea, nu mânca zile întregi şi petrecea nopţile în nedormire. Nu suferea de insomnie şi avea multă poftă de mâncare, căci era apoi în stare să doarmă timp de douăzeci şi patru de ceasuri întruna şi mânca o dată pentru trei inşi. Uita însă să mănânce şi nu se-ndura să doarmă, deşi părerea lui statornică era că cea mai plăcută parte a vieţii e cea petrecută în somn, când eşti fără ca să fii şi să simţi dureri.

Dădeam lecţiuni la Şcoala normală a Societăţii, la Azilul „Elena Doamna" şi la Institutul „Manliu". Sâmbetele dar şi-n ajunul zilelor de sărbători, când nu aveam să fiu la opt dimineaţa pe catedră, steteam şi eu deseori cu el şi discutam cestiuni de

gramatică, de pedagogie, de filosofie ori de istorie, întregi nopţi senine, care nu se pot uita.

De obicei însă nu-l lăsam să stea, şi era destul să bat în perete pentru ca să-şi stingă lumânarea ori să-l întreb, când mă întorceam acasă, dacă şi-a luat ori nu masa, pentru ca să se ducă şi s-o ia.

În primăvara anului 1883, însă, el a început să se îndărătnicească şi nu mai eram nici eu tot cel de mai nainte. Sufeream de câţiva ani acum de o hiperclorhidrie, ale cărei simptome interpretate de medici drept manifestaţiuni ale unei alte boli mă chinuiau, mă umpluseră de îngrijare şi mă făcuseră nerăbdător, Nu mai aveam dar măsura de mai nainte nici în relaţiunile mele cu Eminescu şi mă supăram câteodată pe el.

Obiceiul lui era că citea cu glas tare ceea ce îi plăcea, mai ales poeziile, şi făcea multă gălăgie când scria, se plimba, declama, bătea cu pumnul în masă, era oarecum în harţă cu lumea, la care se adresa.

Îi băteam în perete; el stingea lumânarea şi se liniştea, dar era de rea-credinţă şi nu se culca. Peste câtva timp, când credea c-am adormit, aprindea din nou lampa şi iar începea să bodogănească. Mă sculam atunci, mă duceam la el şi-l rugam să mă lase să dorm. Aceasta-I răpunea, dar relaţiunile dintre noi erau din ce în ce mai încordate. Eu eram din ce în ce mai stăruitor, iară el se făcea tot mai îndărătnic şi zicea în cele din urmă că abuzez de afecţiunile lui şi-l terorizez.

Aceasta a fost pentru mine primul semn al bolii de nervi care-l cuprinsese.

Doi dintre fraţii lui periseră de aceeaşi boală, iar al treilea, cel ce trăise la Sibiu şi la Temişoara, căzuse acum bolnav şi se afla acasă. „Mi s-a urât viaţa, îi scrisese bătrânul: fă ce faci şi vino de-l ia, ca să-l duci în vreo casă de sănătate."

Eminescu a-nceput să caute bani de cheltuială şi s-a împrumutat fără de ştirea mea, ceea ce mai înainte nu era în stare să facă, mai de la unul, mai de la altul. A adunat, precum mi s-a spus mai târziu, vreo două mii de lei, dar n-a plecat.

În timpul acesta a scris *Doina*, anume pentru inaugurarea statuei lui Ştefan cel Mare, la care a şi asistat în o stare sufletească prin care a pus pe mulţi pe gânduri.

După examene, eu trebuia să plec fără de întârziere la Viena, ca să consult medici, iar de acolo la băile ce-mi vor fi recomandat, şi vorba era ca Eminescu să plece şi el în Moldova, ca să-şi aducă fratele bolnav.

Când era însă să-mi iau rămas bun de la dânsul, el a început să-mi facă imputări pline de amărâciune, că profit de ocaziune ca să-l părăsesc în nişte împrejurări atât de grele pentru el. În zadar îi spuneam că sunt alţii care ţin la el şi pot să-i fie de mai mare ajutor decât mine: el nu mă lăsa să plec.

Un singur mijloc îmi rămânea ca să-l liniştesc: să-i cer un serviciu prietenesc, o dovadă de dragoste.

– Uite, – i-am zis – am să-l rog pe d-l T. Maiorescu ceva şi nu pot să mă duc acum pe la dânsul: te rog să-i duci un bilet din partea mea. Rugam în bilet pe d-l T. Maiorescu să-l observe bine pe Eminescu, căci mie mi se pare greu bolnav.

Era prea târziu.

La d-l T. Maiorescu el s-a stăpânit, dar s-a dus apoi să ieie o baie, ca să-şi potolească nervii, şi de la baie a fost dus la casa de sănătate.

III

Eminescu era de o vigoare trupească extraordinară, fiu adevărat al tatălui său, care era munte de om şi ca fire grădină de frumuseţe, şi ar fi putut să ajungă cu puteri întregi la adânci bătrâneţe, dacă ar fi avut oarecare purtare de grije pentru sine

însuşi şi-ar fi fost încă [de] copil îndrumat a-şi stăpâni pornirile spre exces.

El era însă lipsit cu desăvârşire de ceea ce în viaţa de toate zilele se numeşte egoism, nu trăia prin sine şi pentru sine, ci prin lumea în care-şi petrecea viaţa şi pentru ea. Trebuinţele, suferinţele şi durerile, întocmai ca şi mulţumirile lui individuale, erau pentru dânsul lucruri nebăgate-n seamă. Ceea ce-l atingea pe el erau trebuinţele, suferinţele, durerile şi totdeauna rarele bucurii ale altora. De aceea, zicea el că sunt multe dureri şi puţine plăceri – nu pentru el, ci pentru lumea oglindită-n sufletul lui.

Nu l-au înţeles şi nu sunt în stare să-i pătrundă firea cei ce iau scrierile lui drept manifestare a fiinţei lui individuale.

El niciodată nu s-a plâns de neajunsurile propriei sale vieţi şi niciodată nu a dat pe faţă bucuria izvorâtă din propriile sale mulţumiri. Flămând, zdrenţuit, lipsit de adăpost şi răbdând la ger, el era acelaşi om senin şi vecinic voios, pe care-l ating numai mizeriile mai mici ale altora. Întreaga lui purtare de grijă era deci numai pentru alţii, care, după părerea lui, nu puteau să găsească în sine însuşi mângâierea pe care o găsea el pierzându-se în privirea lumii ce-l înconjura. „Nenorocirea cea mare a vieţii e – zicea el – să fii mărginit, să nu vezi cu ochii tăi, să ştii puţine, să înţelegi rău, să judeci strâmb, să umbli orbecăind prin o lume pentru tine pustie şi să fii nevoit a căuta afară din tine compensaţiuni pentru munca grea a vieţuirii." Lui nu-i trebuiau nici bogăţii, nici poziţiune, nici trecere-n societate, căci se simţea fericit şi fără de ele, şi din acest simţimânt de fericire individuală pornea mila lui către cei mulţi şi nemărginitul lui dispreţ faţă cu cei ce-şi petrec viaţa în flecării ori sporesc durerile omeneşti. În întreaga lui scrisă nu este o singură notă de ură, şi noi, care-l ştim în toate amănuntele vieţii lui, am rămas adeseori uimiţi de firea lui îngăduitoare faţă cu cei ce se făceau vrednici de a fi urâţi. Dispreţul lui se dedea însă pe faţă fără de nici o teamă şi adeseori şi fără de milă şi mai ales aceasta făcea pe mulţi să se ferească de dânsul.

Dacă n-a fost egoist în înţelesul comun al cuvântului, încă mai puţin a fost vanitos ori stăpânit de ambiţiune: pornirea lui covârşitoare era amorul propriu, şi nimic nu era în el mai presus de simţământul de dignitate.

„Ceea ce li se putea ierta altora – zicea el adeseori – nu pot să-mi permit eu."

Eminescu nu era în stare să mintă, să treacă cu vederea reaua-credinţă a altora, să tacă şi, atunci când era dator să vorbească, să măgulească ori chiar să linguşească pe cineva, şi-n gândul lui cea mai învederată dovadă de iubire şi de stimă era să-i spui omului şi-n bine, şi-n rău adevărul verde-n faţă. El era în stare să se umilească, să stăruie, să cerşească pentru vreun nevoiaş: pentru sine însuşi, însă, cu nici un preţ. Vorba lui era vorbă şi angajamentul luat de dânsul era sfânt. Niciodată el nu lua asupra sa sarcini pentru care nu se socotea îndeajuns pregătit ori pe care nu era gata să le poarte cu toată inima.

Orişicât de pornit ar fi fost şi orişicât de des s-ar fi pierdut în gânduri, el nu uita niciodată să-şi facă datoria, era totdeauna la locul lui şi alerga după creditorii săi, dar contra propriei sale convingeri nu lucra cu nici un preţ.

În mijlocul societăţii în care i-a fost dat să-şi petreacă viaţa, un asemenea om nu putea să facă carieră, nici să-şi creeze poziţiune.

„Când oamenii au trebuinţă de tine – zicea el adeseori – aleargă să te caute, sunt însă foarte mulţumiţi când pot iar să scape de privirea ta pătrunzătoare şi de gura ta cea rea."

Dac-ar mai fi putut să trăiască, el fără îndoială s-ar fi impus în cele din urmă. E puţin ceea ce a făcut el în timpul scurtei şi mereu zbuciumatei lui vieţi, şi numai puţini îşi vor fi putând da seamă despre ceea ce am pierdut noi prin stingerea vieţii lui sufleteşti.

Stăpânit de o neastâmpărată sete de ştiinţă, el studia mereu, şi nu era nici o ramură de ştiinţă omenească pe care nu ţinea s-o aprofundeze. Mereu se simţea om încă neisprăvit, mereu îşi dădea

silinţa de a se desăvârşi sufleteşte, şi boala l-a cuprins încă în formaţiune.

Ştim azi că bolile de felul celei ce i-a întunecat lui sufletul sunt trupeşti şi în cele mai multe cazuri curabile. Îşi dedea şi el însuşi seamă despre aceasta, şi, sunt acum douăzeci şi cinci de ani, în ajunul plecării mele la Sibiu, vorbeam adeseori cu inginerul Simtion, care-i dăduse adăpost în locuinţa sa, despre măsurile de precauţiune pe care prietenul nostru comun are să le ieie în viitor.

După ce a stat câtva timp într-o casă de sănătate din Viena, unde, mai ales în urma unei abstinenţe stăruitoare, şi-a venit în fire, a petrecut câteva săptămâni cu prietenul nostru Çhibici-Râvneanu la Florenţa, apoi s-a întors om cu mintea limpede şi cu deosebire chibzuit. Ne spunea că numai în urma lipsei de cumpătare s-a îmbolnăvit şi era încredinţat că n-are decât să se ferească de excese pentru ca să-şi păstreze sănătatea. Nu i-a intrat lui niciodată şi nu-i intră niciodată în minte gândul că mizeria, amărăciunile ori emoţiunile vii pot să tulbure mintea unui om trupeşte sănătos.

Amicii mei din Sibiu, care-l ştiau din Viena şi ţineau mult la el nu numai ca scriitor, ci şi ca om lor totdeauna simpatic, stăruiau să-l iau cu mine, căci nicăiri nu putea să găsească o viaţă atât de regulată ca-n mijlocul lor. Îl ademenea şi pe dânsul gândul acesta; el însă totdeauna a fost lipsit de voinţă şi cu atât mai mult s-a lăsat acum în voia întâmplării.

„Es ist nicht der Mühe wert! mi-a zis el într-un rând. Om din mine tot n-o să mai iasă! Prea sunt mulţi aceia pe care i-am jignit spuind adevărul şi, după cele petrecute, nu-mi rămâne decât să stau sfiicios într-un colţ. Dacă mai nainte, voind să se apare, ziceau că sunt răutăcios şi că exagerez, acum nu le va fi greu să mă prezinte drept un descreierat."

Nefiind în stare să ieie o hotărâre, el a rămas, şi, încetul cu încetul, iar şi-a pierdut bunul cumpăt.

Dându-mi azi seamă ce eram eu, sunt acum patruzeci de ani, când l-am întâlnit la Viena, ce mă făcusem, sunt acum douăzeci şi cinci de ani, când ne-am despărţit, şi ce-am ajuns azi, după o lucrare sufletească stăruitoare, sunt cuprins de adâncă jale când mă gândesc ce-ar fi ajuns până azi el, care le vedea toate cu ochi ageri, trăia numai sufleteşte şi mereu gândea, mereu studia, mereu se înălţa prin sine însuşi.

Pe acest om ajuns la desăvârşire l-am perdut într-însul, şi convingerea mea e că din vina noastră l-am perdut.

Pornit chiar din naştere spre excese, el avea mai mult decât alţii nevoie de stăpânire de sine, căci nu se poate cere, nici nu era cu putinţă, ca alţii să aibă pentru el purtarea de grijă, dacă el însuşi nu ţinea să-şi pună frâu. Aşa numai, din sâmţământ de datorie, însă şi din iubire către sine însuşi, el nu putea să-şi încordeze puterile: ar fi trebuit s-o facă de dragul cuiva, fiindcă ţinea să trăiască şi să-şi păstreze toate puterile. El era însă chiar şi la 1869, când l-am întâlnit la Viena, dezgustat de viaţă şi „plictisit", cum zicea adeseori, de sine însuşi. Vedea ori îşi reamintea în fiecare clipă atâtea lucruri, care-l răzvrăteau ori îl umpleau de adâncă durere, încât cea mai mare uşurare pentru dânsul era să doarmă ori să se peardă-n gânduri, ca să nu-şi mai deie seamă despre cele ce se petrec împrejurul lui. Ar fi voit adeseori să se potrivească cu lumea, din care se socotea osândit a face parte, dar firea lui se-mpotrivea, şi de aceea îşi era sie însuşi nesuferit, o sarcină pentru prietenii săi şi-o pacoste pentru toţi.

„Nu merită să fie trăită viaţa pe care pot s-o am eu!" era cel mai covârşitor dintre gândurile lui, şi aceasta se dă pe faţă când într-un fel, când într-altul şi-n scrierile lui. Aceasta îi face pe mulţi să creadă că-şi spun gândul adevărat cei ce-şi dau silinţa de a-l prezenta drept pesimist, care le vedea toate în negru şi exagerează păcatele altfel mici ale oamenilor.

Nu e însă aceasta decât un neadevăr convenţional născocit de cei ce se simt atinşi de scrierile lui. Pesimist în înţelesul cinstit al cuvântului nu putea să fie omul care era cuprins de pietate faţă cu

„bătrânii", totdeauna înţelepţi şi buni, nici omul care se însufleţea pentru poporul despuiat şi batjocorit de străini şi de înstrăinaţi, nici mai ales omul care se lupta în toate clipele pentru biruinţa binelui, despre care nu se îndoia niciodată. Urâtă afară din cale de nesuferit i se părea numai faza trecătoare din viaţa poporului român în care i-a fost rânduit să trăiască.

Toate i se păreau spoială şi minciună şi mişelie şi nemernicie, şi întreaga fiinţă i se răzvrătea când vedea furioasa goană după averi şi după poziţiuni, în care cei mai obraznici dedeau la o parte pe cei mai vrednici, cei slabi profitau de slăbiciunile celor tari, cei tari abuzau de nevoile celor slabi şi se treceau cu vederea toate păcatele, iară vârtutea era luată drept nebunie.

Aşa vedea el lumea în mijlocul căreia îşi petrecea viaţa: ce oare ar fi putut să-l îndemne a-şi încorda puterile ca s-o păstreze?!

Nu voi cerceta dacă şi era în adevăr lumea aşa cum el o vedea şi dacă azi, după douăzeci şi cinci de ani, ea e mai bună ori mai rea. Ţiu numai să fie ştiut de toţi oamenii de bună-credinţă că el a fost foarte cruţător în scrierile lui şi a ridicat numai un colţişor al vălului, de altminteri foarte subţire, care acoperea urâciunile societăţii în care-şi petrecea viaţa.

Au zis alţii lucruri şi mai multe şi mai grele, şi nu s-a ţinut seamă de spusele lor. Îşi dădeau însă cei atinşi seama că ceea ce Eminescu zice are să rămâie şi că, citind scrisa lui, fii şi nepoţi vor judeca şi vor fi cuprinşi de dispreţul care i-a întunecat lui viaţa. De aceea a fost prezentat drept un fel de duşman al neamului omenesc, pe care atât de mult îl iubea.

Ştie fiecare din noi oamenii care s-au făcut urgisiţi şi au avut să sufere prigoniri grele pentru că şi-au făcut datoria dând pe faţă mişeliile pe care le fac alţii.

Un caz concret şi foarte luminos.

Într-una din zile intendentul unui internat a tăiat o vită bolnavă şi a luat dispoziţiunea ca să fie distribuită carnea. S-a constatat însă că vita suferise de dalac şi astfel carnea nu a fost distribuită. Medicul internatului însă, ţinând să-şi facă datoria, nu s-a

mulţumit cu atât, ci a făcut raport autorităţii superioare, cerând să ia măsurile de dezinfectare pe care le cere legea.

E o lege pozitivă, care croieşte pedepse aspre pentru cei ce pun în consumaţiune asemenea carne, ori nu fac dezinfectarea prescrisă. N-a fost însă nimeni pedepsit, ci i s-a cerut medicului conştiincios demisiunea, pentru că a scris negru pe alb adevărul, ca să-l afle şi cei ce vin după noi.

Tot astfel şi Eminescu a fost prezentat de cei atinşi de adevărurile spuse de el drept un pesimist cu inima neagră, drept un smintit, care, în loc de a profita de bunăvoinţa oamenilor cu mare trecere, care-l îmbrăţişaseră, lovea orbeşte când într-unul, când într-altul şi li se făcea tuturora nesuferit.

Nu, aşa nu a fost Eminescu nici ca om, nici ca scriitor. Dispreţul lui faţă cu unii era manifestarea iubirii lui către toţi.

Dacă e deci adevărat că ne aducem cu pietate aminte de el şi că ţinem să-i ridicăm un monument, nu pentru el ridicăm monumentul acesta, ci pentru noi înşine şi pentru cei ce urmează după noi, să ni-l amintim în fiecare luptă pentru biruinţa binelui, în care el a sângerat, şi să urmăm cu puteri unite lupta aceasta, spre care el a voit să ne îndrumeze.

„POPORANISMUL" LUI EMINESCU

Multe dintre cele mai frumoase poezii ale lui Eminescu sunt în genul poporal nu numai ca limbă, ca ritm, ca rimă şi ca temperament, ci şi după felul de a gândi şi de a simţi ce se dă în ele pe faţă.

La dânsul această potrivire cu felul poporal era voită dinadins.

Pe când alţii, cum erau Creangă, Ispirescu, ori Sima al lui Ioan, au scris în genul poporal fiindcă, ieşiţi din mijlocul

poporului, rămăseseră ţărani cu oarecare cultură şi nu erau în stare să scrie altfel, Eminescu, care nu era ieşit din mijlocul poporului, ţinea să se potrivească întru toate cu poporul pentru că numai aşa putea să străbată şi să rămâie.

„Pătura superpusă", din care ieşise el, era în gândul lui ceva întâmplător, stricat şi efemer; tot stricat şi efemer trebuia să fie deci şi tot ceea ce se potrivea numai cu felul ei de a fi. Nu avem să scriem pentru ea, „apa, care curge", ci pentru întregul popor, „petrele, care rămân", şi rostul întregei noastre lucrări intelectuale era să asimilăm „pătura superpusă", făcând-o deopotrivă cu masele mari ale poporului.

Erau atunci, ba sunt chiar şi azi oameni închipuiţi, dar superficiali, care nu sunt în stare să înţeleagă rostul acestui fel de poporanism. Ei nu înţeleg nici rostul în viaţa noastră intelectuală al scriitorilor ca C. Negruzzi, Ion Ghica, Nicolae Bălcescu, V. Alecsandri, A. Odobescu şi al întregei lucrări pornite din „Junimea".

Eminescu nu era însă *„poporanist"* numai pentru că voia să străbată şi să rămâie.

E în firea omenească pornirea de a împărtăşi dureri şi bucurii, şi nu e nimic mai trist în viaţă decât să nu ai cui să te plângi şi să nu ia nimeni parte la bucuriile tale. Eminescu avea multe dureri şi puţin bucurii, dar şi unele şi altele erau mari. Cui să le împărtăşească? Acelora pe care îi iubea şi care puteau să-l înţeleagă, iar aceştia nu erau *„pătura superpusă"* căreia îi era prin întreaga lui fire străin şi mai mult ori mai puţin nesuferit, ci poporul românesc cel adevărat şi neprefăcut sub fel de fel de înrâuriri străine.

Pentru ca să-i poată însă vorbi acestui popor, nu era destul s-o voiască aceasta, ci trebuia să-şi dea silinţa de a-i cunoaşte limba, apucăturile şi obiceiurile, credinţele şi felul de a gândi şi de a simţi, întreaga fire specială, ca să se potrivească cu ea.

Sunt oameni cu pretenţiuni mari şi cu destoinicii mici, care nu vreau să scrie pentru marea mulţime a „proştilor" fiindcă,

petrecându-şi viaţa într-un cerc restrâns, numai pentru aceasta sunt în stare să creeze efemeride, ca să se recomande în atenţiunea publicului „ales" prin opere de diletant şi să-şi facă în timpul tinereţelor reputaţiunea de care au nevoie spre a-şi crea şi poziţiune.

Sunt iar oameni cu mari destoinicii care ţin să se adreseze la întreaga lume românească, dar n-au în goana vieţii lor nici timp, nici tigna cuvenită, ca să se dumirească asupra vieţii sufleteşti a poporului român, şi astfel dau adeseori greş, creând opere neisprăvite.

Eminescu şi-a dat cea mai mare parte din viaţa şi cea mai bună parte din sufletul lui ca să cunoască până în cele mai mici amănunte viaţa poporului român şi rostul neamului românesc în lumea aceasta, iar silinţele lui n-au rămas zadarnice.

De aceea a pătruns scrisa lui în cercuri din ce în ce mai largi şi stăpâneşte din ce în ce mai mult inimile şi minţile; de aceea creşte el şi se înalţă din zi în zi mai mult în gândul tuturora.

El nu ni-a fost în timpul vieţii lui ceea ce era în ziua morţii sale şi ni-e azi neasemănat mai mult decât ceea ce ne era, sunt acum douăzeci de ani, când a murit. Cu cât mai mult ne apropiem sufleteşte noi, clasa cultă, de popor şi cu cât mai mult ne deprindem a lua inspiraţiune din nesecatul izvor al vieţii lui sufleteşti, cu atât mai mult ne pătrundem de sâmţământul că era în fiinţa lui Eminescu ceva profetic şi providenţial, că drumul pe care a umblat el e acela care duce spre mărirea culturală a neamului românesc.

Sunt oameni cu mintea strâmtă, care se văd în toate împrejurările pe sine şi numai pe sine, trăiesc numai în prezent şi numai pentru prezent şi nu sunt în stare să-şi arunce privirea nici în trecut nici în viitor şi să se socotească pe sine numai veriguţă nebăgată în seamă din lanţul cel mare al vieţii naţionale: aceştia n-au înţeles şi nici că vor înţelege vreodată rostul *„poporanismului"* lui Eminescu. Au însă să-l înţeleagă şi să se pătrundă de el tinerii ce iau cu inima caldă şi cu puteri încă proaspete parte la

lucrarea noastră culturală. Ei trebuie să se pătrundă de gândul că ţesem cu toţi pânza pe care au urzit-o părinţii, bunii şi străbunii şi la care vor avea să lucreze şi fiii, nepoţii şi strănepoţii noştri.

EMINESCU ŞI LIMBA ROMÂNEASCĂ

Sunt acum patruzeci de ani, când Eminescu şi-a început studiile universitare, lupta pentru puritatea limbii româneşti era în toiul ei şi tot naţionalistul cu oarecare ştiinţă de carte ţinea să sporească limba maicii sale cu câteva vorbe.

După ce se hotărâse odată că au să fie scoase din limba noastră toate vorbele care nu pot să fie derivate din limba latinească, rămăseseră de tot puţine vorbele de care puteam să ne folosim şi foarte adeseori eram nevoiţi să ne ajutăm cu vorbe împrumutate, fie din limba latinească, fie din vreuna din limbile neolatine.

Erau însă şi oameni de o fire mai îndărătnică, pe care numai cu anevoia îi puteai îndupleca să se lepede de vorbele cu care erau deprinşi. Eminescu era şi el dintre aceştia.

El avea multă slăbiciune pentru muzica limbii româneşti şi zicea că neologismele pocesc muzica aceasta, fiindcă ele nu pot să fie rostite ca vorbele româneşti cele adevărate.

Ceea ce-i atingea plăcut urechea erau mai ales sunetele „ea", „oa", „ie", „ă" şi „î", care lipsesc în neologisme, adeseori se pierd. El se folosea deci numai la nevoie de neologisme, îndeosebi în versuri, când, fie ritmul, fie rima, îl silea s-o facă aceasta.

Pornit odată în felul acesta, a ajuns „puritan" în înţelesul că limba e cu atât mai curată, cu cât mai puţin sunt în ea neologismele. Bucovinenii, elevi ai lui Aron Pumnul, ţiind şi ei la vorbele vechi, erau neobosiţi născocitori de vorbe derivate din ele, ca „sciemânt" în loc de „filosofie" ori „întâmplământ" în loc de

„istorie". Blăjenii, elevi ai lui Cipariu, îşi băteau mereu capul să derive din limba latină vorbe pe care în adevăr le-am împrumutat de la slavi, de la greci ori de la maghiari, ca „Slatina" din „Stellatina". Eminescu lua în bătaie de joc pe aceşti sporitori ai comorii de vorbe. După părerea lui, vorbele nu se născocesc, ci răsar ca firele de iarbă pe câmp, limba românească nu e, cum se zicea, „fiica" celei latine, ci mai veche decât aceasta, şi românească e orişicare vorbă de care se folosesc toţi românii fiindcă o rostesc uşor, le sună bine la ureche şi are pentru dânşii un înţeles bine hotărât. El nu mai cerceta dar originea vorbei, ci o preţuia după valoarea ce i-o dă întrebuinţarea. Neologismele i se păreau vorbe de puţină valoare nu numai pentru că sunt puţini cei ce le înţeleg, ci şi pentru că înţelesul lor e oarecum sec, ca al tuturor termenilor tehnici. Era deci cuprins de o vie bucurie când putea să „dezgroape" o vorbă, adecă să întroducă în limba literară o vorbă răspândită în popor, de care alţi scriitori nu se folosesc, fie chiar şi un provincialism, şi era neobosit scrutător al limbii vorbite.

Între manuscriptele lui s-a găsit un început de dicţionar de rime. El a ţinut să facă acest dicţionar mai ales ca să găsească vorbe „dezgropate", care rimează cu altele, pe care scriitorii le întrebuinţează mai des. „De dragul rimei, pe care i-o dau «mură-n gură» – zicea el – se va folosi şi de vorba pe care i-o recomand."

Această constantă preocupare a lui în ceea ce priveşte limba era una din cauzele firii lui comunicative. El îşi petrecea viaţa în lucrare necurmată: ori citea, ori scria, ori stătea de vorbă cu orişicine – totdeauna cu gândul de a prinde câte ceva şi de a se folosi. „Nu e – zicea el adeseori – nimeni nici atât de mărginit, nici atât de stricat, ca să nu poţi învăţa prin el ceva", şi astfel avea un fel de slăbiciune pentru oameni care nu erau de seama lui, şi nesuferiţi îi păreau numai cei seci şi prefăcuţi, care îşi dădeau silinţa să pară ceea ce nu sunt. Cu deosebire stăruitor era Eminescu în ceea ce priveşte corectitudinea gramaticală şi după puţina mea ştiinţă, nu e la noi nimeni atât de dumerit, cum era dânsul,

asupra etimologiei române. În ceea ce priveşte însă sintactica, el recunoştea superioritatea lui Caragiale.

Încă pe timpul când ne aflam la Viena, făceam un fel de vânătoare de vorbe „rebele", care nu se supun la regulele generale, şi mai nainte de a fi început dicţionarul de rime, el avea liste de vorbe „dezgropate" şi de vorbe „rebele".

Erau atunci, ba mai sunt chiar şi azi, nu numai oameni cu ştiinţă de carte, ci şi scriitori celebri, care nu ţin seamă că în româneşte substantivele au în declinare două, numai două şi totdeauna două terminaţiuni. Astfel cetim în fiecare zi „şcoalei" şi „şcoalele", cu toate că zicem „acestei şcoli", cum zicem „mori", „morii" şi „morile".

Eminescu ţinea să nu se abată de la regula aceasta, pe care n-au stabilit-o gramaticii iscusiţi, ci o păstrează cu sfinţenie poporul.

După ce s-a încredinţat că sunt şi substantive ca „învăţătoare", care au o singură terminaţiune, precum şi substantive ca „zamă", care au trei terminaţiuni, îi făcea orişicine o mare plăcere dacă putea să-i dea asemenea vorbe care se abat de la regulă în ceea ce priveşte declinaţiunea.

Altă grupă de vorbe rebele sunt cele terminat în „ie", ca „veselie", care, deşi la genetivul nearticulat face „veselii", ca toate cele terminate în „e", nu are genetivul articulat în limba literară „veseliii", ca în cea poporală, ci „veseliei".

Mai mult îi dedeau însă de lucru substantivele terminate în „ă", între care sunt foarte multe care nu-şi fac a doua terminaţiune în „e", cum cere regula, ci în „i", ca „limbă", „acestei limbi" şi „limbile".

Admitând abaterile de la graiul viu numai ca licenţe poetice strecurate de dragul eufoniei, a rimei ori a ritmului, el ţinea să fie dumerit care anume dintre substantivele terminate în „ă" au a doua terminaţiune în „i", şi am intrat într-un labirint din care nu mai putem să ne descurcăm.

Se simţea scăpat de o mare greutate când a constatat că neologismele toate au a doua terminaţiune regulată, deci în „e". Într-una din zile însă căutându-mă la „cazarmă", o catană, moţ de la Cărpiniş, i-a spus că mă aflu în dosul „căzărmii". Asimilase omul neologismul întrebuinţat în fiecare zi, nemaizicând „cazarmă", ci „căzarmă", zicea şi „căzărmi", „căzărmii" şi „căzărmile", cum zicea „vamă", „vămi", „vămile". Cu toate aceste, zicem „mamă", „mamele", dar nu numai „mamei", ci şi „mamii".

Nu rămânea deci decât să adunăm la un loc neologismele asimilate care se potrivesc cu „vamă" şi să le deosebim de cele potrivite cu „mamă".

Sâmţământul lui Eminescu era, la început că deosebirile atârnă de la eufonie şi că românul face a doua terminaţiune cum rosteşte mai uşor vorba şi cum îi sună mai bine la ureche. În curând s-a încredinţat însă că sunt la mijloc şi consideraţiuni de preciziune. Astfel, românul vorbeşte despre „cozile" cailor şi despre „coadele" femeilor, şi nu are numai „roţi", ci şi „roate". În acelaşi timp, adjectivele nu se potrivesc cu substantivele. „Ladă" face „lăzi", „cadă" face „căzi", dar „blândă" face „blânde", ca să se deosebească de pluralul masculinului „blânzi".

Se sporeau deci în fiecare zi grupele de vorbe rebele, căci fără de ele alcătuirea dicţionarului de rime era peste putinţă.

Nu mai puţină bătaie de cap îi făceau verbele bogate în forme, pronumele şi mai ales adverbele, care în limba românească sunt un nepreţuit mijloc de precizare.

Stăpânit de aceste preocupaţiuni gramaticale, el nu era în stare să citească, nici mai ales să scrie, fără ca să facă în gândul lui analiza etimologică şi sintactică, şi în timpul celei mai animate discuţiuni, îţi tăia vorba dacă te abăteai de la regulele lui în ceea ce priveşte alegerea, întrebuinţarea ori aşezarea vorbelor.

Maniac ca cei mai mulţi dintre etimologiştii de pe atunci nu era însă Eminescu.

Eu rosteam la început vorbele cum se obişnuieşte prin Podgoria de la Arad. Eminescu se enerva adeseori şi zicea că-i

sfărâm timpanul pocind vorbele, dar nu se supăra şi nu-şi pierdea sărita ca mulţi dintre gramaticii de atunci. După părerea lui, cea mai dulce şi mai bogată în sunete era rostirea moldovenească. Ea însă nu poate să fie reprodusă prin literele pe care le avem. El stăruia dar pentru rostirea bucureşteană şi îndeosebi pentru cea din mahalaua Lucacilor, care e mai simplă şi poate să fie fixată cu destulă preciziune. Îi plăcea însă tot ceea ce avea un caracter particular nu numai în rostire, ci şi în genere în felul de a vorbi, şi trăgea cu urechea când catanele adunate la Viena din deosebitele părţi ale împărăţiei stăteau de vorbă între ele. Adeseori întreba apoi „Unde se zice aşa?"

Aşa ajunseserăm să ne formăm convingerea că cea mai bogată e limba vorbită de românii de la miazănoapte, începând din judeţul Sucevei peste Câmpulungul Moldovenesc şi peste Năsăud până la Sălagiu, unde se întrebuinţează multe vorbe de origină romană care aiurea s-au pierdut. E lumea în care a trăit mult jălitul nostru prieten Simeon Florea Marian şi din care a ieşit Gheorghe Coşbuc. Interesant şi astfel şi frumos într-un fel oarecare i se părea lui Eminescu tot ceea ce era neobicinuit în materie de limbă, şi el întreba mereu: „Unde se zice aşa?" Dar tocmai de aceea lua în bătaie de joc pe cei ce vorbeau cum nu „se zice" nicăiri. El vorbeşte adeseori despre o limbă „păsărească", şi „păsăresc" e pentru dânsul cum nicăiri nu vorbeşte poporul, tot ceea ce în materie de limbă e născocit, rezultat din impulsiuni momentane ori alcătuit, fie în pripă, fie fără destulă pricepere. Erau atunci şi sunt şi azi oameni care zic, ba chiar şi scriu „un pahar cu apă", „cu pălăria pe cap" ori „mă duc în Bucureşti". Eminescu îi întreba: „Unde se zice aşa?" şi-i lua în bătaie de joc.

Nu avem însă să ne facem limba, ci să ne-o iubim şi să cinstim pe cei ce ni-au plăsmuit-o atât de frumoasă şi de înţeleaptă cum o avem.

Sunt şi azi între scriitorii noştri mulţi care n-o simt aceasta şi „aruncă vorbele cu furca". Unii dintre aceştia cunosc felul de a vorbi al poporului din vreo parte a pământului românesc, dar n-au

citit nici cronicarii, nici cărţile bisericeşti; alţii sunt mai cărturari, dar n-au trăit niciodată în mijlocul poporului şi n-au nici o slăbiciune pentru limba românească; iar alţii s-au dezvoltat sub înrâuriri străine ori trăiesc în cercul strâmt al vreunei mahalale ori prin încă mai strâmtele „saloane", cu ale cărora atmosferă s-au deprins; sunt de tot puţini cei ce umblă pe drumul deschis de „Junimea" şi cuprind în gândul lor, ca Eminescu, întreaga viaţă sufletească a poporului român!

Încă mai puţini sunt însă cei ce, scriind, cumpănesc, ca dânsul, orişicare vorbă şi îşi dau silinţa să se desăvârşească pe sine înşişi.

Eminescu şi-a petrecut toate clipele vieţii lui lucrând, fiindcă nu se socotea îndeajuns pregătit pentru ceea ce voia să facă, şi e foarte puţin ceea ce ne-a rămas de la dânsul, iar din puţinul acesta partea cea mare sunt lucrări după părerea lui încă neisprăvite, pe care le-a publicat cu inima îndoită, cedând stăruinţelor puse de alţii.

Numai rar de tot se întâmplă ca să fie mulţumit şi el însuşi de ceea ce a scris, şi nemulţumit era nu de ceea ce a zis, ci de forma în care îi era reprodusă gândirea. „Nu e asta", zicea el cuprins de neastâmpăr, şi era în stare să ţină manuscriptul ani de-a rândul în săltarul „mesei de brad", să revadă mereu ceea ce a scris ori să scrie în mai multe rânduri acelaşi lucru, căci cea mai frumoasă icoană e stricată şi ea dacă a rămas într-însa o pată ori un colţ neisprăvit.

Exigenţele lui în ceea ce priveşte forma erau atât de mari, încât nu se mulţumea ca limba, ritmul şi rimele să-i fie de o corectitate desăvârşită şi să se potrivească cu sâmţământul reprodus, ci ţinea ca muzica limbii să fie şi ea astfel alcătuită, încât să simtă ceea ce voieşte el şi cel ce nu înţelege vorbele.

Astfel în :

„O mamă, dulce mamă, prin negură de vremi[1]
Pe freamătul de frunze la tine tu mă chemi"

[1] În versul eminescian: „din negură de vremi".

sunetele sunt sombre şi aspre, iar în:

„Somnoroase păsărele
Pe la cuiburi se adună"

sunetele sunt senine şi clare, pe când în:

„S-a stins viaţa falnicei Veneţii"

ele sunt de bronz.

Pentru ca să poată ajunge la această desăvârşire a formei, de care numai în puţine dintre poeziile sale s-a apropiat, el trebuia să-şi câştige deplină stăpânire asupra limbii în toate privinţele.

Aceasta şi era una din cele mai constante preocupări ale lui până în ziua în care i s-a curmat lucrarea.

SERBAREA DE LA PUTNA

D-l Ion A. Rădulescu-Pogoneanu a publicat în numărul de la 1 aprilie al *Convorbirilor literare* începutul unui articol scris de M. Eminescu în noiemvrie 1871, când adunarea societăţii „România jună" din Viena dezaprobase purtarea noastră ca organizatori ai serbării de la Putna.

Eminescu terminase acel articol pe care voia să-l publice în *Românul*, dar, în urma stăruinţelor noastre, l-a nimicit. El avea însă obiceiul de a-şi face dispoziţiunea articolelor pe care voia să le scrie, şi ceea ce d-l Rădulescu a găsit între manuscriptele rămase de la Eminescu nu e în adevăr articolul, ci numai dispoziţiunea concretizată, dar încă neredactată.

Chiar aşa, scrise din fuga condeiului, cele câteva pagini aruncă o viuă lumină asupra fazei în care se afla atunci dezvol-

tarea noastră culturală; ele însă prezentă pe autorul lor cum el în adevăr nu era.

Citind aceste pagini, ni-e parcă Eminescu se simţea în mare strâmtorare şi-şi dedea silinţa să se apere. Adevărul este că el n-avea nevoie de a se apăra.

Mai trăiesc încă mulţi dintre cei ce i-au fost colegi la Viena şi toţi ştiu că el se bucura de iubirea tuturora şi că nimeni nu punea la îndoială sinceritatea lui. Chiar şi acel Ioniţă Bumbac, care „scuipa" în „Junimea", îi era lui Eminescu, personal, bun prieten.

Dacă n-ar fi fost aşa, Eminescu n-ar fi intervenit. Noi cei ce l-am cunoscut de aproape ştim cu toţii că el era om căruia puţin îi pasă dacă alţii îl socotesc bun ori rău, prost ori deştept şi care niciodată nu simţea nevoia de a se apăra. El a intervenit dar numai ca să acopere pe alţii, care aveau nevoie de apărare, cu simpatiile de care se bucura.

De aceea zice el: Repet că asta a fost numai pretextul, cauza adevărată a declaraţiunii d-sale (a lui Bumbac) nu merită a fi adusă înaintea publicului.

Nu merita atunci şi nu merită nici azi, după treizeci şi doi de ani. Tocmai de aceea am stăruit să nu fie adus înaintea publicului nici pretextul, căci s-ar fi produs discuţiuni care ar fi scos la iveală acea cauză adevărată.

Azi acele discuţiuni nu se mai pot produce. Vor mai fi trăind, ce-i drept, unii dintre cei ce-şi ridicaseră atunci glasul alături cu Ioniţă Bumbac, ei sunt însă oameni neştiuţi, care nu mai au ambiţiunea de a salva naţiunea şi care vor fi uitat de mult cele petrecute, sunt acum treizeci şi doi de ani.

Am fost dar viu emoţionat când am citit paginile publicate de d-l Rădulescu, căci eram şi eu între aceia pe care Eminescu voia să-i acopere şi mai ales că eu am stăruit ca articolul să nu fie publicat.

Discuţiunile din cele două şedinţe ale societăţii „România jună" şi articolul scris de Eminescu în urma acestor discuţiuni sunt încheierea unei lungi frământări, care încetul cu încetul

coprinsese întreaga tinerime universitară română şi care a culminat în Congresul de la Putna.

Eminescu n-a fost între iniţiatorii serbării, dar ideea congresului de la el a pornit şi serbarea nu s-ar fi făcut dacă el n-ar fi stăruit ca să se facă cu orice preţ, pentru ca congresul să fie cu putinţă.

Ştiindu-l poet, chiar şi mulţi dintre cei ce l-au cunoscut personal s-au deprins a-l lua drept un visător inaccesibil pentru preocupările zilnice. Aşa însă el era numai în ceea ce priveşte propria lui existenţă; când vorba era de durerile neamului românesc, el ardea în foc nestins şi devenea om de iniţiativă şi de acţiune, stăruitor neînduplecat, care nu ne dedea răgaz, ci ne mâna mereu înainte. Patriot nu era Eminescu, dar era naţionalist, pentru care România numai ca centru firesc al vieţii naţionale româneşti merita să existe.

În frunte nu-i plăcea să iasă, dar împingea pe alţii înainte, şi era gata să meargă şi singur când alţii nu voiau să-l însoţească.

Aşa-l vedem cu ocazia Serbării de la Putna.

Serbarea am pus-o la cale mai ales noi amândoi. Socotindu-l însă cum nu era şi cum un om ca dânsul nici nu poate să fie, Ioniţă Bumbac şi soţii lui mă luaseră pe mine drept cap al tuturor răutăţilor, căci eram preşedinte atât al societăţii „România jună", cât şi al comitetului care aranjase serbarea. Eminescu nu era în gândul lor decât un biet de băiat naiv, care se lăsase să fie amăgit de mine. Mi s-a făcut dar în prima şedinţă un straşnic rechizitoriu, în care s-a dat pe faţă „cauza adevărată", care nu merita să fie adusă înaintea publicului şi-n urma căreia noi ne-am retras.

Prin retragerea noastră s-a dezorganizat şi biroul central al congresului, care avea să ducă mai departe lucrarea începută la Putna. Nemângâiat din cauza aceasta, Eminescu a intervenit ca să salveze biroul şi a propus o listă în care luase pe Ioniţă Bumbac ca preşedinte, iară noi eram trecuţi ca membri în comitet.

Ioniţă Bumbac însă şi soţii săi se temeau ca nu cumva această îngăduinţă să fie o cursă pe care le-o puneam ca să-i ducem la peire.

Având puternice cuvinte de a presupune că eu sunt vândut „străinilor" şi plătit de „Junimea", ca să întreţin pentru prostirea tinerimii române legăturile stabilite la Putna, ei se simţeau chemaţi a salva naţiunea şi au făcut pregătirile de care vorbeşte Eminescu, ca să ne silească din nou a ne retrage, ceea ce am şi făcut, spre marea durere a lui Eminescu.

Nu e dar în gândul meu să fac descrierea serbării de la Putna în toate amănuntele ei. Trebuie să se facă lucrul acesta, dar eu nu pot să-l fac şi e destul ceea ce s-a publicat atunci prin ziare şi mai ales în coloanele *Românului*. Mă mărginesc la punerea în evidenţă a amănuntelor privitoare la partea pe care a avut-o Eminescu în punerea la cale a serbării.

I. LA VIENA

Se înfiinţase după multe frământări Societatea Academică „România jună", şi noi, fericiţii ei întemeietori, aşteptam cu viuă nerăbdare sâmbetele, când ne întruneam ca să petrecem ceasuri împreună, lucru pentru toţi plăcut şi pentru cei mai mulţi totodată şi folositor, căci ne adunaserăm din toate ţările în care soarta i-a risipit pe români, şi numai puţini dintre noi ştiam bine, ba unii abia aici aveau să înveţe româneşte.

Eminescu era unul dintre cei mai zeloşi membri ai societăţii şi secretarul ei.[1]

1 Bibliotecar se zicea. *(n.a.).*

Copilărise în Moldova, îşi făcuse studiile secundare la Cernăuţi, la Sibiu, la Blaj şi la Beiuş, stătuse la Timişoara, unde avea un frate mai mare; petrecuse timp îndelungat la Bucureşti, cutreierase tot pământul românesc şi ne considera pe toţi compatrioţi, ne era tuturora apropiat. Era însă un cerc mai restrâns, în care îl vedeam în fiecare zi, oameni mai potoliţi, ca Vasile Bumbac şi Grigoroviţă din Bucovina, Stamati din Basarabia, T. Nica de la Braşov, dr. Maier, D. Barcianu şi câtva timp I. Bechnitz de la Sibiu, Tancu şi Ciocan de la Năsăud, V. Lucaciu din părţile Satmarului, N. Oncu din Zarand, I. Hosanu de pe Mureş, I. Neagoie de la Blaj şi Caragiani din Macedonia, tinerii bătrâni, care aveau pentru el o afecţiune mai mult decât colegială şi pe care el nu-i punea în rând cu ceilalţi.

Deşi tânăr, ştia din propria lui experienţă cât de mult se deosebesc românii unii de alţii în ceea ce priveşte felul de a gândi, de a simţi şi de a vorbi, cât de anevoia se înţeleg între dânşii şi cât de greu e a-i face să lucreze împreună.

„Nu există poporul român – ne zicea el adeseori în felul lui paradoxal – ci numai putinţa de a-l închega."

Noi ceilalţi am recunoscut acest adevăr numai în timpul frământărilor prin care a trebuit să trecem ca să putem înfiinţa „România jună". De aceea am ales drept deviză a societăţii versul lui A. Mureşanu:

„Uniţi-vă în cuget, uniţi-vă-n simţiri!"

Aceeaşi convingere comună a noastră am exprimat-o şi în apelul pe care în ajunul serbării de la Putna l-am adresat publicului român.

„Nu junimea română academică a produs ideea serbării – ziceam noi în apel – ea purcede din conştiinţa naţională română. Naţiunea română voieşte cultură, şi *cultura ei trebuie să fie una*, omogenă la Prut şi la Someş, omogenă în sânul Carpaţilor cărunţi şi pe malurile Dunării bătrâne."

În gândul nostru dar serbarea de la Putna era începutul unei conştiente lucrări pentru restabilirea unităţii în viaţa culturală a românilor.

De aceea, în apelul pe care la 12 iunie 1871 l-am adresat colegilor noştri de la alte universităţi ziceam: „Pierdem un an din viaţa noastră comună dacă mai amânăm serbarea".

Nu tot aşa înţelegeau însă lucrurile şi cei ce luaseră iniţiativa pentru punerea la cale a serbării.

La 1870 se împlineau – aşa se zicea – patru sute de ani de la urzirea mănăstirii Putna, şi dr. Aronovici din Botoşani făcuse propunerea ca să profităm de ocaziunea aceasta spre a pune la cale o serbare naţională la *mormântul lui Ştefan cel Mare*. La 15/27 august, în ziua de St. Mărie, când se serbează hramul bisericii, se adună în toţi anii multă lume la Putna; n-aveam dar decât să stăruim ca de astă dată să vie deputaţiuni din toate ţările locuite de români şi să facem astfel o mare manifestaţiune naţională.

Ideea era frumoasă şi ademenitoare. Noi însă ne ţineam şedinţele în prezenţa unui comisar de poliţie, de cele mai multe ori un oarecare domn Toma, român din Munţii Apuseni, care se stabilise la Viena. Dădăcirea aceasta ne era cu atât mai nesuferită cu cât mai vii erau în noi pornirile de a face lucruri mari, ca lumea să vorbească despre noi, căci d. Toma, om tăcut şi potolit, îşi dădea silinţa să ne ţie în limitele trase de statutele societăţii şi astfel era adeseori nevoit a ne sfătui să ridicăm şedinţa şi să continuăm discuţiunile în vreo cafenea, unde el nu era însărcinat a ne însoţi.

Când cestiunea serbării a fost pusă în discuţiune, d. Toma era foarte strâmtorat, şi eu, preşedintele societăţii „România jună", ţiind seamă de strâmtorarea aceasta, am declarat că statutele nu permit ca asemenea cestiuni să fie discutate în şedinţele societăţii.

Era în interesul societăţii de curând înfiinţate ca să o fac aceasta, şi cei mai mulţi dintre membrii societăţii au aprobat hotărârea pe care o luasem în înţelegere cu Eminescu şi cu alţi

membri din comitet. Unii însă trăgeau din buna noastră chibzuinţă concluziunea că suntem contra serbării.

Adevărul era numai că ne temeam ca nu cumva prin manifestaţiunile proiectate să fie compromisă societatea, şi astfel ne ţineam în rezervă.

Nu am luat dar parte nici la „adunarea generală" a studenţilor români din Viena care a ales comitetul de acţiune.

Punându-se comitetul acesta în înţelegere cu ceilalţi studenţi români, s-au format comitete la Bucureşti, la Iaşi, la Graz, la Pesta, la Paris, la Berlin, la Lipsca, la Liège şi s-au pornit agitaţiunile prin presă şi prin întruniri. Publicul a primit ideea cu însufleţire şi, în timp scurt, comitetul central din Viena a primit peste cinci mii de florini pentru cheltuielile serbării.

Timp de câteva luni de zile preocuparea noastră constantă a fost viitoarea serbare naţională şi la discuţiunile urmate în colţul ştiut al cafenelei luam şi noi parte. În urma acestor discuţiuni a stabilit comitetul central, în înţelegere cu celelalte comitete, programul serbării.

S-a hotărât ca o urnă de argint să fie aşezată drept prinos pe mormântul marelui erou naţional. Femeile din Bucureşti şi cele din Cernăuţi aveau să trimită la Putna câte un epitaf lucrat în fir de catifea, iar deputaţiunile aduceau fiecare câte un steag cu inscripţiuni votive. D-na general Haralambie, născută Magheru, comandase pentru Oltenia un preţios prapor, în care pictorul Bucescu pictase portretul marelui erou. Se mai plănuiseră un portic festiv, arcuri de triumf şi multe lucruri frumoase mai aveau să fie născocite. Pe noi însă ne încânta mai ales hotărârea de a pune cu ocaziunea aceasta la cale un „congres general al studenţilor români de pretutindeni".

Eminescu era om de o neistovită energie intelectuală. Căzut odată sub stăpânirea vreunui gând, el nu mai dormea şi nu mai mânca zile întregi de-a rândul şi ştia să transmită şi asupra altora neastâmpărul din sufletul său.

Îmi făceam anul de serviciu militar la un regiment de infanterie, care se afla peste drum de la palatul de atunci al Universităţii, în cazarma „Francisc Iosif". Dimineţele, Eminescu asista dimpreună cu mine la lecţiunile lui Rudolf Ihering şi la ale lui Lorenz Stein, pentru ca între lecţiuni să putem discuta chestiunile ce urma să fie rezolvate în congres. După-amiazăzi îmi făceam exerciţiile în largul din faţa cazărmii. El ştia că abia pe la cinci o să scap; cu toate acestea, adeseori pe la două se ivea pe cheiul canalului, plimbându-se în sus şi în jos. Călca rar, îşi ţinea capul plecat şi dat puţin la stânga, ridica din când în când mâna la gură şi se juca cu buza de din jos, strângând-o între degete, şi eu ştiam că iar e dus cu gândul la congres. Nu o dată am fost, pentru lipsă de atenţiune, chemat la „raport", căci d-nul locotenent, un sârb cu inima neagră, nu putea să înţeleagă de ce fac eu *Halb links*, când el comandase *Halb rechts*.

Pe la cinci, când scăpam de tortura militară, ieşeam din cazarmă ca sticletele din colivie şi ne plimbam apoi, mereu ne plimbam până înspre nouă, când se suna de retragere şi eu trebuia să mă întorc în cazarmă. Ne plângeam de răutatea oamenilor, care nu pot să trăiască în pace, afuriseam toate regulamentele militare, dar ne întorceam amândoi până la poarta cazărmii. Dacă caporalul de gardă era un om de înţelegere, mă prezentam, îl rugam să nu mă noteze în raport şi ne plimbam mai departe prin faţa cazărmii până la schimbarea gardei, când ieşea la poartă alt caporal. Dacă acesta era om de o fire mai aspră, ne despărţeam cu vorba ruptă în gură. Se întâmpla însă adeseori că ne strecuram toată noaptea printre caporali şi zorile de zi ne prindeau plimbându-ne pe stradele tăcute, în care paşii noştri răsunau a pustiu prin liniştea nopţii.

Când primea bani de acasă, 12-15 şi mai mulţi galbeni pe lună, Eminescu îşi plătea datoriile şi-şi cumpăra cărţi, apoi se retrăgea în cortul lui. Sta închis şi citea până ce i se sfârşeau banii. Nu-l mai vedeam acum nici la Universitate, nici la cazarmă, nu mai făceam *Halb links*, petreceam serile citind la masa de brad şi

nu-mi mai băteam capul cu cestiunile pe care urma să le rezolvăm în congres.

Peste vro opt zile iar se ivea însă Eminescu, şi azi, om mai mult bătrân decât tânăr, adeseori mi-l aduc aminte când îmi reîncep lecţiunile după vacanţele de serbători prin recapitularea celor învăţate în trimestrul trecut. Aşa făcea şi el: o lua de unde o lăsasem şi recapitula întreaga discuţiune mai nainte de a merge mai departe.

Multe erau preocupările lui şi felurite; aceasta era însă constantă, de la care se abătea numai precum pământul sub înrâurirea celorlalţi planeţi se abate din când în când din drumul ce de veci i s-a croit împrejurul soarelui. Voiam la început să ne dumirim care sunt propunerile ce avem să facem în congres şi cum avem să susţinem aceste propuneri. Am căutat dar să ne dăm seamă care sunt neajunsurile prezentului, care sunt cauzele acestor neajunsuri şi ce ar trebui să se facă pentru înlăturarea lor. Discutând astfel, am ajuns în cele din urmă la convingerea, îndeosebi pentru mine fatală, că desfăşurarea vieţii sociale se urmează cu necesitate organică, că timpurile viitoare sunt cuprinse în prezent ca pădurea de stejar în ghindă şi că sunt zadarnice silinţele individului care voieşte ceea ce nu este în natura lucrurilor să se întâmple. „Nu ne ducem, nu ne ducem, ci suntem duşi", ziceam noi, şi de aci înainte ne frământam spre a ne dumiri cum au să urmeze, cum trebuie neapărat să urmeze lucrurile în viaţa poporului român, şi e lucru firesc că toate nopţile erau scurte pentru o asemenea discuţiune.

E de mult de atunci, mi-e însă parcă-ar fi fost numai ieri, căci viaţa mea întreagă a fost croită în discuţiuni. Pierduţi în iluziunile pe care ni le făceam despre viitorul neamului nostru, ne iubiserăm amândoi pe noi înşine, şi azi, după treizeci şi doi de ani, când îmi dau seama despre cele ce s-au petrecut, îmi reamintesc iluziunile ce ne făceam atunci şi mi se impune gândul că era ceva profetic în acel neastâmpăr al lui Eminescu. El vedea în adevăr cum au să vie lucrurile şi de aceea era aşa de violent faţă de cei ce nu vedeau

ca dânsul şi se puneau împotriva desfăşurării fireşti a vieţii noastre naţionale.

În timpul când noi ne pierdeam astfel în discuţiuni a izbucnit războiul franco-german, şi comitetul central a fost nevoit să amâne serbarea. „Iată cum se pierde un an din viaţa noastră comună!" a exclamat Eminescu.

Preşedintele comitetului central, d-l Nicolae Teclu, a achitat preţul urnei votive, un frumos obiect de artă în argint, care a costat 1 468 fl., 61 cr., iar restul banilor adunaţi pentru serbare l-a depus la casa de păstrare. Pentru deplina siguranţă, libretul de la casa de păstrare a fost încredinţat unei case de bancă ca să-l ţie în casa de fier. Jucând la bursă pe hârtii franceze, această casă şi-a pierdut întregul avut şi a riscat în cele din urmă şi libretul ce i se încredinţase.

Silinţele ce a depus comitetul spre a determina pe această casă să se reabiliteze restituind banii au rămas zadarnice, şi astfel comitetul a fot nevoit să mărturisească tristul adevăr.

Socotindu-se compromis în urma acestui abuz de încredere şi neîndrăznind să facă un nou apel la public, comitetul a convocat în martie 1871 „adunarea generală" şi i-a făcut propunerea ca să renunţăm la executarea hotărârii ori, cel puţin, să amânăm din nou serbarea.

În faţa acestei propuneri a rostit Eminescu vorbele pe care le-am trecut în apelul adresat colegilor noştri.

Nu ne puteam împăca cu gândul ca să pierdem încă un an din viaţa noastră comună.

Erau oameni serioşi cei ce făcuseră propunerea şi-şi dădeau bine seamă despre greutăţile pe care aveau să le învingă spre a-şi putea împlini însărcinarea.

Situaţiunea era pretutindenea schimbată. În România luaseră conservatorii puterea şi se înăspriseră luptele dintre junimişti şi fracţiunea independentă. În regatul ungar pasiviştii porniseră o nouă luptă contra şaguniştilor, care stăruiau pentru activitate. În Austria, Hohenwarth stârnise o viuă agitaţiune, în faţa căreia

fruntaşii românilor din Bucovina se simţeau în grea strâmtorare. Simţământul general era că guvernul va opri serbarea.

Stăpâniţi de dorinţa ca legăturile odată stabilite să nu fie rupte şi ca congresul să se întrunească cu orice preţ, noi nu voiam să ţinem seamă de nici una din aceste consideraţiuni de oportunitate. Timp de un an se făcuseră agitaţiuni ca să producem iluziuni în inimile românilor, şi ne era nesuferit gândul că lumea va rămânea dezamăgită când va vedea că nu mai îndrăznim să mergem înainte. Oameni ca Kogălniceanu şi V. Alecsandri, ca fraţii Brătieni, ca Goleştii, ca generalul Adrian şi ca C.A. Rosetti ne încurajau şi era lucru neiertat să nu mergem înainte.

Am stăruit deci ca serbarea să se facă cu mijloacele de care vom putea să dispunem.

Deşi, fiind dintre cei mai tineri, nu aveam autoritate, ne rezemam pe cercul mai restrâns al colegilor noştri cu trecere şi ne aflam în faţa unui auditoriu care uşor se încălzeşte şi se avântă. Le-am vorbit colegilor noştri despre mama Roma şi despre divul Traian, despre Mucius Scaevola şi despre neînduplecatul Decebal, despre Rovine, despre Războieni şi despre Călugăreni, despre Ştefan, eroul sfânt, şi despre mama lui: uşor se înflăcărează tinerimea când are străbuni ca ai noştri.

„Nu va îndrăzni guvernul – ziceam noi – să oprească serbarea. Chiar însă dacă am fi siguri c-o va opri, noi trebuie să mergem înainte, câtă vreme n-a oprit-o." Ne-am bătut în cele din urmă în piept, am declarat că vom face ca fraţii noştri de la 1848 pe Câmpul Libertăţii, că vom merge cu dăsagii în spinare la mormântul lui Ştefan cel Mare, şi adunarea a luat cu însufleţite aclamaţiuni hotărârea că, da, serbarea are să se facă, neapărat, cu orice preţ.

Comitetul central a declarat că ia şi el parte la însufleţirea obştească, dar sarcina de a executa această hotărâre şi onoarea de a face pregătirile serbării ni-o lasă nouă, care atât de bine am ştiut să susţinem cauza.

Această hotărâre nu ne-a turburat câtuşi de puţin.

Eram oameni cu inima curată şi n-am fi stăruit dacă n-am fi fost pătrunşi cu desăvârşire de convingerea că sarcina aceasta e uşoară, că lucrurile se fac ele de ele, că n-avem decât să mergem înainte pentru ca toţi să vie după noi şi că comitetul îşi va schimba şi el gândul îndată ce va fi văzut că e încurajat şi că iar se adună bani.

„E greu să porneşti o mişcare – zicea Eminescu –, dar după ce s-a pornit odată, ea merge de sine înainte".

Ne-am învoit dar să punem la cale un nou apel către public, să adunăm bani, apoi să constituim prin adopţiune comitetul în care deocamdată nimeni nu mai voia să intre.

Am făcut două apeluri deosebite, unul către public, iar altul către tinerimea română universitară îndeosebi. Timpul trecea însă şi publicarea acestor apeluri nu se putea face fiindcă noi, fiind membri în comitetul societăţii „România jună", nu îndrăzneam să le subscriem. În cele din urmă, V. Bumbac s-a învoit să le subscrie ca preşedinte, eu le-am subscris ca secretar şi publicarea s-a făcut.

Ni s-a imputat că publicarea astfel făcută e un act de rea-credinţă, fiindcă V. Bumbac nu fusese ales preşedinte, iar eu eram preşedintele societăţii „România jună". Imputarea nu era însă întemeiată, căci noi fuseserăm autorizaţi să facem tot ceea ce vom crede de cuviinţă ca serbarea să se facă.

Nu am mai subscris cu toate aceste nimic, ci am rugat pe E. Luţă să subscrie ca secretar.

Efectul apelurilor publicate au întrecut toate aşteptările noastre.

Publicul nu mai cerceta cine e V. Bumbac, cine I. Slavici şi cine e E. Luţă, nici dacă au ori nu calitatea în care i se prezentă, şi curgeau adresele de aderenţă şi de încuragiare şi răspunsurile la numeroasele scrisori pe care Eminescu şi eu le adresaserăm persoanelor ce, după toate actele primite de la comitetul central, ţineau să ia parte la serbare. În toate aceste scrisori eram vestiţi că se adunau bani prin subscripţiune.

În acelaşi timp consiliile comunale din cele mai multe oraşe din România votaseră pentru serbare sume mai mult sau mai puţin însemnate, de la 200 până la 2 000 lei. În timp de vreo două săptămâni am ajuns să avem peste 2 000 de florini şi aproape 14 000 lei, bani încă neprimiţi, dar pe deplin asiguraţi, şi listele circulau înainte.

Am stăruit dar pe lângă membrii comitetului central să primească iar sarcina de a aranja serbarea, ceea ce noi nu eram în stare să facem tot atât de bine ca dânşii. Le-am arătat adresele şi scrisorile, dar nu puteam nici să le numărăm bani, nici să-i asigurăm că guvernul nu va opri serbarea, şi silinţele noastre au rămas zadarnice, unii dintre colegii noştri plecaseră, alţii se pregăteau de plecare, mulţi promiteau că vor veni la Putna ca să ne dea ajutor, dar nici unul nu era dispus să pună umărul chiar de pe acum.

Abia acum a sosit pentru mine timpul de strâmtorare. Eram băiat sărac. Venisem la Viena ca voluntar pe cheltuiala statului, iar după ieşirea mea din cazarmă, mă susţineam dând lecţiuni la un institut privat. Fiind anul şcolar pe sfârşite, se sfârşeau şi lecţiunile mele şi nu-mi rămânea decât să mă duc acasă, unde eram aşteptat cu multă nerăbdare. N-aveam bani ca să mai fac şi călătoria de la Viena la Putna, n-aveam haine în care m-aş fi putut prezenta la o serbare naţională, nu eram de felul meu om făcut pentru reprezentaţiune.

Eminescu, însă, îmbărbătat de însufleţirea generală ce se dedea pe faţă în coloanele ziarelor şi în adresele ce primeam, plutea în regiuni înalte, privea încântat în viitor şi nu voia să ştie de asemenea nimicuri, nici să înţeleagă cum eu mă simţeam din ce în ce mai strivit de conştiinţa răspunderii ce primisem în o clipă de avânt asupra mea şi cum întreaga fiinţă mi se zguduia când mă cuprindea temerea ca nu cumva această însufleţire generală să ducă la o şi mai generală dezamăgire.

Trebuia neapărat să merg înainte!

Văzând că nimeni nu voieşte să primească sarcina de casier şi că comitetul numai în Bucovina se va constitui, am luat dispoziţiunea ca toate sumele să se trimeată la Cernăuţi pe adresa lui Pamfilie Dan, un om de diamant, care ne promisese că va intra în comitet şi nu putea să nu să ţie de vorbă.

Am rugat apoi pe Vasile Alecsandri să ne dea un imn ocazional, iar pe Flechtenmacher şi pe Caudella să ne facă câte o compoziţiune pentru acest imn.

Comitetul central hotărâse ca discursul festiv să fie ţinut de un student şi ca manuscriptele acestui discurs să-i fie trimise. Noi ne-am sfiit să ne facem judecătorii colegilor noştri şi am rugat mai întâi pe V. Alecsandri, apoi, după sfatul lui, pe d-nii T. Maiorescu, I. Negruzzi şi V. Pogor să examineze împreună manuscriptele şi să facă alegerea.

În coloanele mai multor ziare se ivise ştirea că guvernul a oprit serbarea şi se ridicau voci contra serbării. Adevărul era numai că un necunoscut, pe care-l socoteam agent secret al poliţiei, ne urmărea cu multă stăruinţă. Eram cu toate acestea tari în credinţa că serbarea nu va fi oprită şi am invitat pe celelalte comitete să-şi trimită la Putna delegaţii pentru întregirea comitetului central, apoi Eminescu a plecat în ţară ca să conducă „campania" în presă.

Peste câteva zile am fost poftit la poliţie. Eminescu şi eu, deşi unul moldovean, iar altul ungurean, eram în toată sinceritatea „şagunişti", deci aderenţi ai pajurei cu două capete, şi nu admiteam că cineva în lumea aceasta ar putea să pună la îndoială lucrul acesta. Pe noi guvernul austriac nu putea să ne oprească de a face serbarea: m-am dus dar cu inima voioasă la poliţia cezaro-regească.

Şi în adevăr m-am încredinţat că eram cunoscut la poliţie şi nu rău notat ca preşedinte al societăţii „România jună".

Mi-ar fi fost foarte greu să arăt care anume e calitatea în care mă prezent. Când mi s-a cerut însă socoteala despre corespondenţa pe care o port cu întreaga Europă, am spus că nu port

corespondenţa aceasta ca preşedinte al societăţii „România jună", şi am mărturisit cu inima deschisă ceea ce ştiam că este adevărat.

Domnului cu care vorbeam îi era, aşa se vede, indiferent dacă sunt ori nu preşedinte. El ţinea seamă numai de ceea ce îi spuneam.

– Bine, tinere, – mi-a zis el zâmbind – toate cele ce spui d-ta sunt foarte frumoase, dar d-voastră v-aţi avântat la lucruri pe care n-o să fiţi în stare să le faceţi. Crezi d-ta că guvernul Bucovinei vă va da voie să faceţi la Putna manifestaţiunile pe care le-aţi plănuit?

Privind lucrurile din punctul de vedere al intenţiunilor noastre sincere, obiecţiunea aceasta îmi părea nemotivată, şi-a urmat o discuţiune mai lungă, în care mi-am dat silinţa să arăt că guvernul austriac e interesat să cultive simpatiile românilor şi nu are nici un cuvânt de a-i jigni pe români oprind serbarea.

Am fost poftit să vin peste două zile ca să mi se deie un răspuns mai lămurit.

Răspunsul a fost că guvernul nu va opri pe românii din Ungaria, nici pe cei din România ori din Basarabia de a veni la Putna, dar numai autorităţile locale vor putea să se pronunţe dacă pot sau nu să fie permise manifestaţiunile proiectate de noi. Probabil e – mi s-a adăogat – că, în sensul expunerilor făcute de mine şi pe răspunderea personală a mea ori a vreunei alte persoane care inspiră încredere, serbarea se va putea face dacă vom şti să conducem lucrurile astfel ca să nu ne punem în conflict cu autorităţile locale.

Mi-am dat în urmă seamă că răspunsul acesta era nu numai chibzuit, ci totodată şi binevoitor. Atunci eram însă indignat şi nu puteam să înţeleg cum unui om ca mine i se poate da un răspuns atât de-n doi peri. Nu mai eram acum sigur că serbarea nu va fi oprită, ba mă cuprindea din când în când temerea că în Bucovina voi fi arestat ca agitator primejdios, ceea ce pentru mama, o femeie plăpândă, ar fi fost o grea lovitură.

Astfel, cu inima îndoită şi cuprinsă de temeri, am plecat la Cernăuţi.

Sosit la Cernăuţi, am înţeles mai bine cuvintele pentru care comitetul central stăruise ca serbarea să nu se mai facă.

Pamfilie Dan nu ridicase de la poştă banii ce sosiseră şi nu credea că vom putea să punem la cale serbarea.

Fruntaşii românilor din Bucovina, oameni cumpăniţi şi preocupaţi de interesele locale şi actuale, nu erau accesibili pentru vederile noastre, se temeau că-i vom compromite prin agitaţiunile pornite în vederea serbării şi erau hotărâţi să nu ia parte la serbare. Îndeosebi Alecu Hurmuzaki[1], cel mai cu trecere dintre dânşii, stăruia să renunţăm la executarea hotărârii, luate în o clipă de avânt juvenil, ori, cel puţin, să ne mărginim a depune urna pe mormânt, fără de steaguri naţionale, fără de discursuri, fără de portic şi arcuri de triumf.

Ce puteam să fac eu? Ce trebuia să fac?!

Era convins că tocmai pentru românii din Bucovina serbarea are să fie punctul de plecare al unei nouă epoci culturale; fără de bucovineni, însă, ba chiar contra voinţei lor, nu se putea face serbarea şi colegii noştri din Bucovina nu îndrăzneau să intre în comitet.

Dacă ar fi existat dar un comitet, l-aş fi convocat, aş fi obţinut de la el hotărârea de amânare şi aş fi scăpat şi de răspunderea grea ce mă apăsa şi de munca incalculabilă ce mă aştepta; eram însă eu singur şi nu puteam decât să fac tot ceea ce e cu putinţă ca programul stabilit de comitetul central să fie executat în toate amănuntele lui.

Am vestit deci atât pe public, cât şi pe celelalte comitete că comitetul s-a stabilit la Cernăuţi, şi nu mi-a rămas de astă dată decât să subscriu ca preşedinte, luând pe I. Luţă ca secretar.

[1] În realitate George Hurmuzaki (*n. ed.*).

Mi s-a cerut acum să nu fac nici o pregătire mai nainte de a mă fi încredinţat că guvernul provincial nu va opri serbarea.

Voiam şi eu s-o fac aceasta, dar mai multe zile de-a rândul m-am plimbat zbătându-mă pe uliţele Cernăuţilor şi discutând cu Pamfilie Dan, care mă primise în gazdă, şi în cele din urmă m-am dumirit şi am luat hotărârea de a pleca şi singur la Putna, dacă nu va fi voind nimeni să mă însoţească.

Ştiam prea bine că întrunirea nu se va putea face decât cu voia autorităţii locale şi în prezenţa unui comisar; n-aveam însă să fac arătare decât în termen de trei zile, iar până la 15/27 august mai erau câteva săptămâni, şi pentru facerea pregătirilor n-aveam nevoie decât de învoirea egumenului, care mă aştepta cu nerăbdare. Ar fi fost o indirectă mărturisire că stau la îndoială asupra dreptului nostru de a face serbarea dacă aş fi cerut voie chiar de pe acum.

N-aveam nici o daravere cu guvernul Bucovinei; nu eu aveam să mă duc să-i dau, ci el avea să vie să-mi ceară explicaţiuni, dacă avea nevoie de ele. Acest fel de a vedea era neobicinuit în Bucovina şi a încălzit pe mulţi dintre bucovineni şi mai ales pe întru fericire pomenitul S. Andreevici-Moraru, atunci preot şi membru în consistoriu, suspendat, în urma conflictelor pe care le avuse cu metropolitul Hacman. Sub ocrotirea lui am ajuns în cele din urmă să constituim comitetul, în care au intrat mai mulţi dintre colegii noştri din Bucovina, întru care cei mai zeloşi Pamfilie Dan, Vasile Moraru, fiul mentorului nostru, I. Luţă, Gribovschi şi Cocinschi. De aici înainte am răsuflat şi eu mai uşor, căci acum nu mai vorbeam în numele unui comitet care nu exista şi nu mai purtam eu singur răspunderea.

Primul act emis de acest comitet a fost subscris de mine ca preşedinte, de Dan ca casier şi de Moraru ca secretar, şi n-am mai plecat la Putna, cum fusese vorba, cu desagii în spinare, ci în căruţa părintelui Dan, tatăl lui Pamfilie, care, primind sarcina de casier, tremura când punea mâna pe bani şi a devenit torturatorul nostru.

Voind să profităm de ocaziune ca să ne punem în legătură cu fruntaşii de la ţară şi mai ales cu preoţii, am făcut călătoria cu mare înconjur şi ne-am oprit pretutindeni unde speram să ne putem găsi agenţi. Toţi se bucurau că serbarea se va face, şi mai ales la Siret, unde Teodor Stefanelli făcuse o viuă propagandă, am ţinut chiar o mică întrunire.

III. LA PUTNA

Părintele arhimandrit Arcadie Ciupercovici, egumenul mânăstirii Putna, era unul dintre cei mai călduroşi sprijinitori ai noştri şi astfel şi povăţuitorul nostru firesc în executarea lucrărilor de pregătire.

În situaţiunea în care ne aflam, nu ne rămânea decât să executăm în toate amănuntele lui programul stabilit de comitetul central la Viena, deci fără ca să-şi fi putut da seamă despre greutăţile ce se vor fi ivind la faţa locului.

Mânăstirea Putna se află în fundul unei văi, din sus de Vicov, la depărtare de câteva ceasuri de la Rădăuţi, cel mai apropiat orăşel, şi încă mai departe de Hadikfalva[1], atunci cea mai apropiată staţiune a liniei ferate Cernăuţi-Iţcani. Deoarece prin ziare se menţinea ştirea că serbarea va fi oprită şi noi nu puteam să o dezminţim, mulţi steteau la îndoială şi numai de la puţini primiserăm înştiinţarea că vor veni la serbare. Ne aşteptam la vreo 2 000 de persoane.

Aveam deci să facem pregătiri ca să transportăm lumea aceasta de la Hadikfalva la Putna, s-o adăpostim în sat şi în mânăstire şi s-o hrănim timp de două zile.

[1] Denumirea maghiară a localităţii Dorneşti.

Nefiind în mânăstire încăpere, trebuia să clădim porticul festiv pe un tăpşan din faţa mânăstirii, şi el trebuia să fie bine acoperit şi destul de mare, ca să se poată întinde în el mese pentru două mii de tacâmuri.

După planurile făcute de pictorul Bucescu pentru portic, pentru arcurile de triumf şi pentru decoraţiunile din curtea mânăstirii ne trebuiau vreo 200 de steaguri, iar pentru iluminaţiune, cel puţin 500 lampioane de hârtie, 5 000 de candele şi 100 ştiubeie de răşină, care aveau să fie aprinse pe culmile dealurilor şi dimprejur.

Pentru ca serbarea să fie mai impozantă, trebuia să adunăm cât de multe treascuri, ca să descărcăm salve în seara sosirii oaspeţilor şi în timpul ceremoniei religioase.

Deoarece numărul oaspeţilor era incalculabil, ni se putea întâmpla să nu avem în ziua serbării destulă hrană ori să adunăm prea multe proviziuni. Nu ni-a rămas dar decât să zidim la Putna câteva cuptoare, pentru ca pânea să ni se poată coace după trebuinţă. Tot astfel măcelarul era învoit să aducă la Putna 20 de vite şi să taie din ele după cum va fi cerând trebuinţa.

Pentru gătirea bucatelor se zideau în apropierea porticului festiv mai multe vetre, la care aveau să lucreze bucătăresele sub conducerea unei gospodine.

Pentru popor îndeosebi prevăzuserăm două cazane de tocană şi un bou fript întreg la o frigare de cinci metri.

Toate aceste se plănuiesc uşor, dar nu se pot executa fără de încurcături.

Comitetul a mobilizat atât pe seminariştii din Cernăuţi, cât şi pe băieţii de la cele două gimnazii din Bucovina, şi zece vieţi dac-aş trăi, tot n-aş uita niciodată zelul neobosit, îndelunga răbdare şi spiritul de disciplină al acestor muncitori, care adeseori se mulţumeau cu mămăligă goală, căci pâne eram nevoiţi să cumpărăm de la Rădăuţi şi adeseori ne lipseau banii.

Avuserăm Eminescu şi eu dreptate când am zis că totul se face de la sine.

Pe când unii purtau socotelile ori scriau în biroul comitetului, alţii făceau muncă de salahori, iar alţii cutrierau satele, ca să angajeze căruţe pentru ziua de 14/26 august, ori să adune velinţe, cearşafuri şi perini pentru aşternuturi, farfurii, tacâmuri şi feţe de masă pentru banchetul festiv. Şi până în ziua de astăzi mi-a rămas inexplicabilă încrederea cu care românii din Bucovina ni-au încredinţat avutul lor.

Grija noastră a tuturora era să nu ne punem în conflict cu autorităţile locale, şi nici nu ne-am pus.

Bucovina e însă plină de evrei, iară noi luaserăm hotărârea ca nici în timpul pregătirilor, nici mai ales în ziua serbării să nu calce picior de evreu la Putna. Evreii dădeau însă navală ca să le facă concurenţă antreprenorilor noştri, şi astfel băieţii îi luaseră în mai multe rânduri la goană, ceea ce era lucru plin de haz, dar nu tocmai potrivit cu silinţele noastre de a nu ne pune în conflict cu stăpânirea locală. Prostiţi de evreii furioşi, sătenii de la Putna au început să creadă că noi am venit, ca acum, după o sută de ani, să luăm iar Bucovina şi să o alipim de Moldova şi că mari vărsări de sânge se vor face. În ziua când ni-au sosit dar steagurile, mulţi dintre dânşii au fugit din sat şi s-au ascuns prin pădurile de brad ce se întind până la hotare.

Nu ne-a fost greu să-i liniştim şi să-i aducem iar la vetrele lor, dar vestea acestei spaime trecătoare s-a lăţit şi ne-a adus o întrerupere de două zile în lucrările de pregătire.

Se adunase la Putna multă lume şi pădurile dimprejur răsunau de zgomotul ce se făcea la mânăstire. Pe când dulgherii lucrau ciocănind la porticul festiv şi la arcurile de triumf, iar zidarii se certau cu salahorii la cuptoarele de pâne şi la vetre, oamenii plătiţi cu ziua cărau cetină pentru decoraţiuni şi ştiubeie pline de răşină pentru iluminaţiune, unii dintre băieţi lucrau la ghirlande şi la lampioane, alţii turnau seul topit în paharele de candelă şi aşezau fitilurile în paharele pline, iar alţii descărcau proviziuni şi fel de fel de lucruri adunate mai ales de pe la preoţi.

În mijlocul acestei lucrări febrile ne-am pomenit cu o ceată de jandarmi, al căreia comandant ne-a invitat să încetăm lucrările.

Acum era rândul băieţilor să se risipească prin pădurile de dimprejur.

Deoarece jandarmii primiseră ordinul de a sta în permanenţă la Putna şi de a aresta pe orişicine care ar fi voind să lucreze mai departe, nu ne-a rămas decât să întrerupem lucrările, şi eu am plecat la Rădăuţi, ca să rog pe căpitanul districtului să dea ordin pentru retragerea jandarmilor, căci ziua de serbare se apropie şi trebuia să grăbim cu pregătirile.

Căpitanul, d-l Renei, român şi el, ţinea în toată sinceritatea să nu ne facă greutăţi, dar avea ordine şi se plângea că-i facem noi greutăţi prin împrotivirea noastră.

Nu mi-a fost greu să-l liniştesc. I-am declarat că primesc răspunderea pentru cele ce se vor mai face, am luat angajamentul că voi înceta cu lucrările şi-i voi trimete pe băieţi acasă îndată ce voi fi primit o nouă invitaţiune în acest sens, şi jandarmii au fost retraşi, iar noi am urmat lucrările cu zel, dar şi cu inima îndoită.

Peste câteva zile a apărut în *Czernowiczer Zeitung*, organul oficios al guvernului, o notiţă binevoitoare despre pregătirile ce se făceau pentru serbare, notiţă care a fost reprodusă în coloanele celor mai multe dintre ziarele române, între care şi *Românul*.

Nu voi face încercarea de a descrie manifestaţiunile de bucurie cu care băieţii au primit notiţa aceasta. Plângeau unii, chiuiau alţii, iar alţii se adunaseră ca să cânte în cor *Gott erhalte* şi nimeni nu mai era în stare să lucreze.

Era acum mai presus de toată îndoiala că vom putea să ne adunăm la mormântul lui Ştefan cel Mare şi să ne manifestăm în toată libertatea sâmţămintele de pietate, şi eu mă sâmţeam nemângâiat că unii dintre fruntaşii fraţilor mei din Bucovina stăruiau şi acum în hotărârea lor de a nu lua parte la serbare.

Nu are habar lipsa de încredere a omului. Pe când noi luam bunăvoinţa aceasta drept dovadă de înţelepciune politică, ei ziceau că guvernul ne dă voie să aranjăm serbarea numai pentru ca să-i pună pe dânşii la încercare.

Dar noi, tinerii, nu mai scrutam intenţiunile, ci ne bucurăm de faptele neîndoioase.

Frumoase zile am petrecut la Putna şi nu pot să mi le reamintesc fără ca să fiu cuprins de viuă înduioşare. Văzând multele şi marile mizerii ale vieţii noastre comune, stau adeseori şi eu cum stetea Eminescu la îndoială şi mi-e parcă nu mai poate să meargă înainte viaţa noastră naţională, în care mişeii şi neputincioşii atât de uşor pot să-şi deschidă drum larg; mi-e însă destul să-mi aduc aminte de băieţii aceia, ca să mă ruşinez de propria-mi slăbiciune şi să mă pătrund iar de încrederea cu care atunci priveam în viitor.

Nu era greutate din faţa căreia se dedeau îndărăt, nu osteneală care-i obosea, nu sarcină pe care n-o purtau cu mulţumire, şi toate le făceau cu voie bună, mereu glumind şi cântând mereu. Aceia dintre dânşii care mai trăiesc încă îşi vor fi aducând şi ei cu mulţumire aminte de acele zile pline, când lucrau ziua şi noaptea, dormind cu rândul, mâncând pe apucate şi adăpostindu-se claie peste grămadă în casa derăpănată ce se afla în faţa mânăstirii.

Fericiţi noi care avem parte de asemenea amintiri din tinereţele noastre, şi încă mai fericiţi am fi dac-am şti că li-e dat copiilor noştri să le aibă.

Eminescu, venit cu vreo opt zile înainte de serbare, a luat şi el parte la mulţumirile noastre. Tot atunci a sosit şi delegaţiunea colegilor noştri din Bucureşti, G.D. Teodorescu, Ioan Brătescu şi Gr. Tocilescu, toţi trei băieţi inimoşi şi plini de focul sacru al tinereţelor.

Unul dintre dânşii, Gr. Tocilescu, nu ne-a fost de mare ajutor. Prea erau multe la Putna inscripţiunile şi antichităţile, pentru ca tânărul arheolog să poată avea destulă inimă şi pentru steaguri şi lampioane ori pentru cazanele de tocană.

Nepreţuit ne-a fost însă ajutorul pe care ni-l dedea I. Brătescu, care ştia să conducă lucrările şi să pună mâna când era nevoie. Mai ales în seara de 14/26 august, când publicul a dat năvală asupra mânăstirii, cel mai activ dintre membrii comitetului de primire era el.

Răposatul G. D. Teodorescu, atunci tânăr foarte simpatic, vioi şi zelos, alerga iute ca piperul de ici până acolo, observa cu ochi ager toate neajunsurile, nu trecea cu vederea nici un amănunt şi astfel se făcuse în curând indispensabil. Tocmai de aceea însă ne supăram pe el când ne pomeneam c-a dispărut şi stă ascuns în vreun colţ retras, ca să-şi scrie dările de seamă pentru *Românul*. Abia azi am ajuns să-i dau dreptate, căci, fără dările de seamă făcute de dânsul, multe din cele petrecute atunci ar fi fost date uitării, şi avea Gr. Tocilescu dreptate când zicea că abia peste o sută de ani va putea să ne spună dacă au ori nu vreo valoare steagurile noastre.

Ieşenii au sosit mai târziu, dar la timp şi mai numeroşi. N-au luat parte la lucrările de pregătire, dar au ostenit cu atât mai vârtos în seara primirilor şi în ziua serbării. Stâlpii lor erau Maroneanu, unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Eminescu, şi C. Istrati, tânăr înalt nu numai la făptură, ci totodată şi la fire, şi om pe care timpul îl lasă neschimbat în trecerea lui.

Deasupra tuturora se ridicau doi oameni scurţi şi îndesaţi, pe care toţi îi socoteau mai chibzuiţi decât noi, T. Nica şi A. Xenopol, atunci cu treizeci şi doi de ani mai tânăr decât astăzi.

Împrejurul nostru steteau în sfârşit adunaţi vreo cincizeci de „băieţi" împărţiţi în secţiuni, fiecare cu rostul lui.

D-l căpitan Renei fusese însărcinat să asiste el însuşi ca comisar la serbare şi s-a învoit să oprească pe geandarmi la Vicov, iar poliţia să fie ţinută de studenţi în timpul serbării. La Putna au venit numai şase dintre geandarmi, români şi aceştia; ei au fost puşi la dispoziţiunea noastră.

Eu încă de mult eram de prisos. Munceau ceilalţi, mai ales Dan, casierul, tuturora nesuferit pentru zgârcenia lui, şi V. Moraru, care primise sarcina purtării de grijă pentru hrană. După ce au sosit dar bucureştenii, profitam de ocaziune ca să mă plimb cu tânărul arheolog pe la icoane şi pe la ruinele de prin împrejurimi. Acum, în sfârşit, când erau toţi la Putna, nu-mi mai

făceam nici o mustrare când îi lăsam pe ceilalţi să facă ceea ce vor.

Oaspeţii – aşa le ziceam noi – au sosit în ziua de 14/26 august, mulţi în trăsuri, chiar şi unii din Moldova; cei mai mulţi au venit însă pe calea ferată până la Hadikfalva, iar de acolo în căruţele adunate de I. Luţă de prin împrejurime.

Începutul serbării a fost în amurgul serii, când căruţele aceste au sosit la mânăstire. Câţiva dintre membrii comitetului plecaseră la vale, ca să primească pe oaspeţi la arcul de triumf pe care-l ridicaserăm la hotarul satului Putna şi să le ureze „bun venit!"

Restul comitetului şi băieţii, vreo patruzeci de inşi, aşteptau la poarta mânăstirii, ca să-i primească pe oaspeţi şi să-i ducă pe la adăposturile pregătite pentru dânşii.

Arhondăria era rezervată pentru deputaţiunea din Moldova, în fruntea căreia se aflau M. Kogălniceanu, V. Alecsandri şi Chr. Cerchez, primarul Iaşilor; celelalte încăperi din mânăstire erau pline de paturi rustice pentru cocoane, iar restul publicului avea să fie adăpostit parte pe la săteni, parte într-un mare pătul, pe care băieţii îl prefăcuseră într-un vast şi foarte frumos dormitor.

Deoarece oaspeţii nu soseau deodată, ci într-un lung şir de căruţe, despre o primire în toată regula nu putea să fie vorba.

IV. MASA FESTIVĂ

Întâia oară românii din cele patru unghiuri s-au adunat la un loc, ca să preamărească împreună numele unuia dintre marii susţiitori ai neamului românesc, să se îmbărbăteze unii pe alţii şi să-şi întărească credinţa în viitor, şi mulţi ochi s-au umplut de lacrămi când corul a intonat imnul:

„Etern, Atotputernic, o Creator Sublime,
Tu dai lumii viaţă şi omului cuvânt,
În Tine crede, speră întreaga românime:
Glorie Ţie-n ceruri, glorie pe pământ".

Urna votivă a fost aşezată la căpătâiul mormântului pe un piedestal de marmură neagră; cele două epitafe au fost întinse pe mormânt; steagurile aduse de deputaţiuni au fost lăsate ca decoraţiune la mormânt, asistenţii au îngenuncheat în faţa mormântului.

În acest moment suprem al serbării, un ofiţer român, maiorul Boteanu, care se întorcea din Franţa, unde luase parte la război, a rostit plin de viuă emoţiune câteva vorbe, apoi şi-a descins centurionul de la brâu şi l-a lăsat drept prinos din partea tinerei oştiri române pe mormântul marelui căpitan.

Acest act de spontaneitate a dat nota întregei serbări; oricine a putut să-şi manifeste în toată libertatea sâmţămintele.

Acolo însă unde sunt mulţi oameni e şi multă lipsă de pricepere şi astfel se ivesc şi multe nemulţumiri. Nu toţi înţelegeau că libertatea de care ne bucuram ne obliga să ne stăpânim noi înşine pe noi şi să păstrăm buna rânduială.

Când bubuitul treascurilor ne-a vestit că primele căruţe au sosit la arcul de triumf, Eminescu şi eu am plecat de la poarta mânăstirii şi ne-am urcat pe deal, ca să vedem în toată liniştea desfăşurarea acestei prime faze a serbării.

Rămăseseră acolo alţii, care ştiau să facă lucrurile mai bine decât noi.

Treascurile bubuiau, steagurile fâlfâiau, vestitul taraf de la Suceava, vreo treizeci de lăutari îmbrăcaţi în antirie, cânta *Marşul lui Mihai Viteazul*, transparentele erau luminate, lampioanele şi miile de candele ardeau, mulţimea izbucnea la sosirea fiecărei trăsuri în urale, şi ni se cuvenea lui Eminescu şi mie să ne bucurăm în toată liniştea de priveliştea aceasta, pe care n-ar fi putut nici ceilalţi s-o aibă dacă noi am fi fost tot atât de slabi în credinţă şi tot atât de puţin stăruitori ca dânşii.

Peste puţin ne-am încredinţat că a venit prea multă lume şi nu o să putem găsi adăposturi destule. La poarta mănăstirii învălmăşeala era din ce în ce mai mare, căci toţi dedeau năvală asupra mănăstirii, toţi protestau contra dispoziţiunilor luate de comitet. Adevăraţii vinovaţi erau însă – cum G.D. Teodorescu zice în darea sa de seamă – numai cei ce veniseră fără ca să se fi anunţat.

În mijlocul acestei gălăgii a sosit şi deputaţiunea din Moldova.

Pe drum membrii deputaţiunii aflaseră că unii dintre fruntaşii bucovinenilor stăruie şi acum în hotărârea lor de a nu lua parte la serbare, şi V. Alecsandri s-a despărţit la Hadikfalva de deputaţiune şi a urmat drumul spre Cernăuţi, ca să se întâlnească cu Hurmuzaki. Sosind dar la Putna, Kogălniceanu era neliniştit şi dorea să vorbească cu mine, ca să afle cum stăm cu stăpânirea şi dacă poate ori nu să ieie parte la serbare.

Alergau dar băieţii în toate părţile ca să mă găsească, şi alergătura aceasta a produs un fel de panică în mulţimea şi altfel agitată. N-are prostia omenească margini şi de mintea multora era apropiat gândul că, văzând primejdia, Eminescu şi eu am fugit.

Iar noi făceam filosofie la marginea pădurii de brad.

Îl ştim cu toţii pe M. Kogălniceanu, omul totdeauna scurt şi clar, vioi şi tânăr până la adânci bătrâneţe. Nu-l mai văzusem, dar îl ştia Eminescu şi-l aveam sus în gândul meu.

I-am spus cu inima deschisă că amicii săi din Bucovina văd lucrurile rău, că guvernul nu face nici o greutate şi că căpitanul districtului va asista şi el la serbare şi va închina la masă pentru poporul român. A rămas.

Tot atunci s-a ivit altă greutate.

Din Moldova veniseră doi arhierei cu mare suită, Bobulescu şi Filaret Scriban. Ţineau să celebreze la sfinţirea urnei şi a steagurilor şi era lucru firesc că aşa să fie. Egumenul însă nu putea să le dea voie, iar nouă, comitetului, nu ni se cuvenea nici un amestec în cestiunea aceasta. S-a cerut pe cale telegrafică voie de

la metropolitul Hacman, şi noi nu eram de vină dacă rusneacul a zis: „Nu!"

Greutatea cea mare s-a ivit însă în ziua următoare.

După alegerea făcută de d-nii T. Maiorescu, I. Negruzzi şi V. Pogor, cuvântarea festivă a fost rostită de A. D. Xenopol, atunci student la Universitatea din Berlin. O avem cuvântarea aceasta, şi nu tăgăduia atunci, cum nu tăgăduieşte nici astăzi nimeni că ea este o lucrare de valoare şi una din cele mai frumoase opere ale unui scriitor care atunci ne era tuturora simpatic şi pe care azi toţi îl socotim între cei de frunte. Alegerea fusese însă făcută de nişte „francmasoni", de cei mai primejdioşi complotişti, şi asta era o vină pe care adevăraţii naţionalişti nu ne-o puteau ierta.

A urmat apoi masa festivă.

Aceeaşi îmbulzeală ca la poarta mănăstirii. Deşi puseserăm peste 1 600 tacâmuri, o parte din public trebuia să mai aştepte. Toţi însă voiau să ocupe loc la primul rând şi numai cu anevoia şi după multe supărări s-a putut începe servirea bucatelor.

Proclamaserăm preşedinte pe M. Kogălniceanu. D-l Renei, comisarul, a declarat însă că numai la o masă prezidată de mine poate să asiste. Îmi era afară din cale greu să mai primesc şi sarcina aceasta, dar e învederat că nu puteam s-o refuz. Kogălniceanu el însuşi mi-a fost povăţuitor în purtarea ei şi a stăruit să limitez numărul toasturilor şi să cer textul de la cei ce voiau să vorbească.

Primul pahar l-am închinat eu pentru împăratul şi pentru prosperitatea monarhiei. Nu are însă G. D. Teodorescu dreptate, când zice c-am făcut-o aceasta de nevoie, numai pentru că aşa trebuia să fie. N-aş fi fost atât de stăruitor dacă n-aş fi fost pătruns de convingerea că pot românii să se bucure sub stăpânirea împăratului meu de toată libertatea dacă ştiu să-l ajute în silinţele lui de a înăbuşi pornirile celor ce vor să-l siluiască, iar acum, când îmi vedeam gândul împlinit, îmi era plină şi inima de o sinceră recunoştinţă. Aceasta am simţit-o cu toţii, şi G. D. Teodorescu,

prietenul afectuos, care o ştia şi el, a pus-o la îndoială numai ca să mă scuze în faţa celor ce nu admiteau felul nostru de a vedea.

Tot atât de sincer a fost şi comisarul când a ridicat paharul pentru prosperitatea poporului român şi ne-a mulţumit pentru silinţele noastre de a păstra buna rânduială la această serbare.

Sinceri au fost şi ceilalţi vorbitori, ba unii chiar de tot sinceri, ceea ce m-a silit să-i rog a fi mai scurţi la vorbă. E învederat că nu ne întruniserăm să vorbim despre partea răpită din Moldova ori despre fâşia ruptă din trupul sângerând al României, şi azi toată lumea îmi va da dreptate şi va recunoaşte că bine am făcut dacă nu am lăsat să vorbească pe cei ce nu voiau să se supună cenzurei ori spuneau, vorbind, şi ceea ce nu era scris în textul pe care mi-l prezentaseră.

Atunci se supăraseră mulţi, dar a trecut şi supărarea aceasta după-masă, când s-a întins hora mare pe iarba din faţa porticului festiv.

V. CONGRESUL

Seara s-a întrunit, în sfârşit, multdoritul congres.

Când ne-am adunat însă în sufrageria mănăstirii, dispoziţiunile nu erau deloc potrivite pentru o discuţiune chibzuită.

Oameni tineri cu toţii, eram oarecum ameţiţi de viile emoţiuni prin care trecuserăm în timpul zilei, porniţi mai mult spre ceartă decât spre sfat şi cu desăvârşire indisciplinabili. Ţinea fiecare să-şi spună în toată libertatea părerea şi să-şi dea pe faţă sâmţămintele şi iluziunile, mai ales iluziunile.

Ne-ndesuiam în sufrageria prea strâmtă pentru noi, bâjbâind ca roiul de albini în stup, şi era parcă peste putinţă ca cineva în lumea aceasta să ne mai poată potoli.

Ca prin farmec ne-am astâmpărat însă când s-a ivit în mijlocul nostru comisarul, pe care trebuia neapărat să-l invităm la congres, deşi ţineam mult ca discuţiunile să se urmeze ca-n colţul ştiut al cafenelei.

D-l Renei înţelegea şi el lucrul acesta. Şi-a exprimat dar mulţumirea pentru silinţele ce ne-am dat în timpul zilei să-i uşurăm sarcina, ne-a sfătuit să păstrăm şi acum buna rânduială, apoi a încheiat: „Deşi nu sunt preot, binecuvântez lucrările d- voastre şi vă las să discutaţi în toată libertatea!"

Acesta a fost răspunsul pe care reprezentantul guvernului austriac l-a dat celor ce se plângeau că li se înăbuşe glasul.

Rămaşi noi între noi, ne-am constituit sub conducerea unui birou ales ad-hoc, apoi am început discuţiunile.

Noi, vienezii, eram încă de mult dumiriţi asupra celor ce urmau să se stabilească în congres. Gândul nostru era să se aleagă un biurou permanent, care îi convoacă pe studenţi când ici, când colo şi-i ţine strânşi la un loc, ca să facă o întinsă şi stăruitoare propagandă pentru restabilirea unităţii în viaţa culturală a poporului român, un gând pe care l-am exprimat cu toată claritatea şi în apelul adresat publicului. Mijloacele de propagandă aveau să fie o bibliotecă poporală ieftină şi bine aleasă, o foaie literară ilustrată, un ziar naţional, concrete date de celebrităţi române, reprezentaţiuni teatrale date de cei mai buni actori români, întruniri şi serbări naţionale ca cea de la Putna, toate aceste fără de nici o tendinţă politică.

Cestiunile aceste nu puteau să fie discutate într-un congres care trebuia să se mărginească la cel mult trei şedinţe. Aveam deci să stabilim o ordine de zi mai scurtă şi să alegem, înainte de toate, biroul permanent.

După ce publicul deduse navală asupra mănăstirii, noi, membrii comitetului, ne-am retras în clopotniţă. Aduseserăm, ce-i drept, câteva braţe de fân, pe care le-am aşternut pe jos, ca să dormim pe ele aşa gătiţi de sărbătoare cum eram; era însă peste putinţă ca-n nişte momente atât de solemne să ne pierdem timpul

dormind şi am petrecut noaptea parte făcând inspecţiune prin mănăstire, unde unele cocoane începuseră să fumeze, parte discutând şi punând lumea la cale.

Aici s-a stabilit ordinea de zi a congresului în cele patru puncte publicate de G. D. Teodorescu în darea lui de seamă.

După ce s-a deschis şedinţa, ne-am încredinţat că va mai fi încă mult până la intrarea în această ordine de zi.

Toţi aveau dreptul de a vorbi şi puţini erau care nu ţineau să se folosească de dreptul acesta.

S-a pus o cestiune de principiu şi s-au rostit cuvântări multe, lungi şi des întrerupte, care n-au trecut peste miezul nopţii fără ca să ajungem la rezolvarea chestiunii prealabile.

Luând drept punct de plecare apelul adresat de noi publicului, un sfătos a pus întrebarea dacă unitatea culturală asupra căreia stăruiam noi e cauza celei politice ori efectul ei.

Unii susţineau că unitatea culturală nu se va putea realiza decât după ce se va fi făcut unitatea politică, alţii voiau să ne convingă că numai unitatea culturală poate să ne ducă la cea politică, iară noi ziceam că ne e indiferent care e cauza şi care efectul şi considerăm unitatea culturală ca scop, ceea ce multora le părea foarte abstract.

Pe la două după miezul nopţii am hotărât că vom continua discuţiunea mâne şi ne-am risipit la noroc.

Eminescu iar era dus cu gândul. Ascultase retras într-un colţ întreaga discuţiune, adunase mereu în el şi acum trebuia neapărat să răsufle.

– Măi, – mi-a zis el – acela care vrea să facă ceva nu discută, ci lucrează. Să vezi că n-o să ajungem la alegerea biroului central permanent. O să rămânem tot noi şi e mai bine aşa. Mergem înainte, îi lăsăm să discute, facem ce ştim şi lumea vine după noi.

– Dar dacă alţii ţi se pun în cale?

– Dai fără de milă în ei!

Cu câteva săptămâni de zile mai nainte eram şi eu de părerea aceasta; încetul cu încetul, însă, am fost stăpânit de simţământul

că participarea la viaţa comună e o jertvă grea, şi-mi părea lucru cu desăvârşire învederat că e o prostie să aduci jertva aceasta când nimeni nu ţi-o cere.

Toate prin oameni se fac, iar oamenii sunt mulţi şi de multe feluri, cei mai mulţi târzii la minte şi nu puţini porniţi spre răutate. Adevărul dar numai încetul cu încetul şi numai după multe frământări poate să străbată, şi multe din acele pe care noi le vedem nu numai sigure, ci totodată şi apropiate, abia după moartea noastră vor putea să intre prin lucrarea comună în fiinţă. Zadarnic ne-am zbuciuma dac-am voi să le facem mai nainte, şi lucru cuminte e să aşteptăm petrecându-ne viaţa în o lucrare pe care putem s-o săvârşim şi singuri.

Nu mă încânta dar câtuşi de puţin gândul că voi avea să port mai departe sarcina pe care o luasem asupra mea. Vedeam deslușit că atunci şi cu oamenii care discutaseră asupra cestiunii prealabile nu se poate face ceea ce noi voiam, şi firea mă împingea spre alte treburi.

Eminescu însă, mai ales în momentele lui de neastâmpăr, privea toate lucrurile din punctul de vedere al omului care nu moarte niciodată şi vedea în fiecare clipă întreaga desfăşurare a vieţii noastre naţionale ca actualitate. În gândul lui toate curgeau repede una dintr-alta, şi de aceea el îşi perdea bunul cumpăt când îi ziceam:

– Stai pe pace, c-o să vie, dar mai târziu!

Nu ne-am mai întors dar în clopotniţă, şi zorile de zi ne-au prins iar plimbându-ne ca nişte lunatici de-a lungul văii umede.

Lucrurile au venit precum le prevăzuse el.

A doua zi au plecat unii dintre studenţi, cei rămaşi însă, deşi mai puţini, tot n-au ajuns să rezolve cestiunea prealabilă.

S-a hotărât numai că naţionalismul are să fie propagat fără de nici o restricţiune şi a rămas ca noi cei din Viena să conducem mai departe mişcarea.

Noi, membrii comitetului, eram stăpâniţi de sâmţământul că am făcut destul şi că nu vom putea să mai facem nimic. Spre a ne

îmbărbăta, s-a dat „în saloanele" părintelui egumen o serată în onoarea noastră, şi nota caracteristică a stării sufleteşti în care ne aflam n-o pot da mai bine decât mărturisind că eu, persoană atunci importantă, am adormit în jeţul ce mi se destinase alăturea cu stăpânul casei.

VI. DESCURCAREA

Vasilică Moraru, om totdeauna vesel şi glumeţ, îi scosese lui Dan, casierul nostru, vorba: „Ce va să zică casier? Casier va să zică un om care n-are casă".

Această glumă nu era o figură poetică, ci un adevăr foarte prozaic.

Pentru ca să executăm programul stabilit de comitetul central, care se retrăsese, a trebuit să facem cheltuieli mari pe cât îmi aduc aminte, peste 35 000 de florini. Aveam această sumă în catastifele noastre; pe când însă noi trebuia să grăbim cu lucrările, banii soseau numai încetul, picătură cu picătură. „De! – zicea Vasilică – suntem sub stăpânirea nemţească şi avem să plătim după călindarul nemţesc, dar banii ne vin din ţară unde socoteala se face după călindarul românesc".

În urma acestei deosebiri de călindar ne aflam în strâmtorare necurmată.

Cu antreprenorii, cu măcelarul şi cu brutarul încheiaserăm contracte, în care erau hotărâte terminele de plată, pe căruţaşi îi arvuniserăm şi urma să-i achităm după serbare, iar celelalte cheltuieli se făceau plătind de la mână la mână. Îndată dar ce primeam bani, îi şi dădeam, şi casierul n-ajungea niciodată să se poată ţine de terminele hotărâte în contracte.

După serbare abia am putut să achităm pe căruţaşii veniţi de la depărtări mai mari şi mai rămăseserăm datori cu peste 48 000 de florini, pe care aveau să-i primească antreprenorii, măcelarul şi brutarul în vârtutea contractelor subscrise de Dan şi de mine, „oameni solvabili puşcă", cum zicea Vasilică.

– Ce facem acum, Mihalache?

– Să mai aştepte şi ei, ne răspundea Eminescu.

– Eu sunt de părere că pot să plece – întâmpină Vasilică – şi să nu se mai întoarcă niciodată, căci nu mai avem nevoie de dânşii!

Nu plecau însă şi nu ne lăsau nici pe noi să plecăm. Nu ne-am fi avântat dacă nu ne-am fi răzămat cu toată încrederea pe cei ce ne încuragiaseră. Nu ne îndoiam dar nici acum că vom putea să achităm în cele din urmă suma, care ne părea neînsemnată. Creditorii se căiau însă de a fi pus temei pe subscrierile unor oameni care nu pot să dea nici o garanţie materială şi steteau în permanenţă la Putna, iar casierul, un prototip de om scrupulos, umbla nemângâiat de ici până colo şi se căia de a fi intrat în o încurcătură din care nu ştia cum va putea să iasă. Eminescu îşi da silinţa să-l încredinţeze că mulţi au întârziat cu trimiterea sumelor încasate fiindcă steteau la îndoială dacă nu cumva serbarea va fi oprită, dar acum, după ce serbarea a reuşit atât de bine, ei vor grăbi să trimeată banii; Dan însă era convins că tocmai acum, *post festa*, toţi vor socoti că e de prisos să mai trimită banii.

Am făcut deci lista „restanţierilor" şi Eminescu a plecat în ţară, ca să facă „execuţiunile", cum zicea Vasilică.

Aceasta a fost o mare uşurare atât pentru noi, cât şi pentru creditori, căci efectele intervenirii lui Eminescu nu puteau să urmeze decât după câteva zile.

În timpul acestor zile de aşteptare liniştită banii ne soseau întruna, şi peste vreo săptămână, când am primit scrisoare de la Eminescu, scăzuserăm datoriile la mai puţin decât jumătate şi Dan îşi bătea joc de Vasilică repetându-i mereu vorbele: „Casier va să zică un om care are casa plină".

Nu mă mai oprea acum nimeni la Putna şi puteam să mă întorc la Viena şi să plec de acolo acasă.

Banii au intrat mereu până pe la sfârşitul lunei octomvrie, şi casierul nu numai a achitat toate datoriile, dar a mai şi despărţit mormântul de restul bisericii printr-un geamlâc aşezat în cercevele de fer ciocănit, un fel de cutie pentru conservarea urnei şi a celorlalte prinoase.

Socotelile trebuie să se afle în arhiva societăţii „România jună", care a oprit pentru sporirea fondului ei şi excedentul rămas la încheierea definitivă.

Mai rămânea însă să ne descurcăm şi cu colegii noştri de la Viena.

Încă în ajunul serbării se iviseră semne de furtună. Aflând că am rugat pe d-nii T. Maiorescu, I. Negruzzi şi V. Pogor să se pronunţe în cestiunea cuvântării festive, naţionaliştii sinceri stăruiseră ca tinerimea română să spele prin o protestare publicată în toate ziarele ruşinea aceasta. Se credea însă că serbarea va fi oprită. Când a apărut dar notiţa din *Czernowitzer Zeitung*, s-a învederat că pe noi guvernul ne sprijineşte.

Dovada vinovăţiei noastre era dată cu prisos şi am fost păscuţi de aci înainte cu toată străjnicia.

Controlorii noştri luaseră notiţe despre toate.

Ştiau cum am luat înţelegere cu poliţaiul de la Viena şi cu cel de la Rădăuţi, ba le ştiau toate chiar mai bine decât mine; ştiau cum mi-am dat silinţa să amăgesc pe fruntaşii românilor din Bucovina, ştiau cum ne ascunseserăm Eminescu şi eu în ajunul serbării, cum am oprit pe arhiereii din Moldova de a celebra şi cum, după serbare, am umblat cu minciuni, ca să dosim de la Putna fără de a fi achitat datoriile; toate le ştiau şi le pătrundeau cu agera lor minte de apărători ai marilor interese naţionale.

Vacanţele erau pe sfârşite când m-am întors la Viena: eram însă nevoit să plec acasă, căci nu se deschisese încă institutul privat unde dedeam lecţiuni. De acasă nu am putut să mă întorc la timp şi astfel lecţiunile pe care le avusesem au fost luate de

alţii. Petreceam dar pe la culesul viilor fără ca să-mi pot da seamă cum şi când voi putea să mă întorc la Viena, ca să-mi urmez studiile, iar cei de la Viena erau convinşi că conştiinţa vinovăţiei nu mă lasă să mai dau faţă cu dânşii.

În timpul acesta Eminescu trecuse pe la Iaşi şi luase parte la seratele „Junimii". În urma stăruinţelor lui, mai mulţi dintre membrii „Junimii" au luat între dânşii înţelegere să-mi deie un ajutor ca să-mi pot termina studiile. Cu primii 15 galbeni primiţi prin mijlocirea lui Eminescu m-am întors apoi la Viena.

Acum era chiar şi pentru cei mai naivi lucru învederat că sunt vândut şi că am abuzat de prostia lui Eminescu ca să mijlocească târgul infernal.

Încă de mult se remarcase intimitatea suspectă în care mă aflam cu compatriotul meu Toma, infamul spion al poliţiei din Viena. Erau cu mult mai deştepţi naţionaliştii sinceri decât să nu pătrundă întreaga ţesătură de intrigi în care voiam să-i încurcăm pe nevinovaţii noştri colegi. Clar ca lumina zilei era că guvernul austriac ne-a dat voie să aranjăm serbarea fiindcă eram agentul lui secret şi avea încredere în mine. De aceea Renei, zbirul austriac, nici n-a asistat la congres, ci m-a lăsat pe mine să fac poliţia şi să denunţ pe cei ce nu se sfiesc a spune adevărul.

Fiind dat pe faţă întreg complotul până în cele mai mici amănunte, s-au stabilit cu toată preciziunea punctele de vinovăţie şi eu am trebuit, îndată după întoarcerea mea, să convoc adunarea, ca să dăm seamă despre faptele noastre.

Casierul nostru muncise din greu ca să-şi facă socotelile şi să justifice cu acte în regulă toate cheltuielile până la cea din urmă mămăligă cu brânză. Nici că i s-a făcut vreo critică. Pentru banii pe care mi-i deduse însă mie, vreo 150 florini, nu avea acte justificative. Erau cheltuielile mele personale, pe care nu puteam să le justific nici eu decât mărturisind că le-am făcut călătorind la Putna şi înapoi şi procurându-mi obligata îmbrăcăminte de sărbătoare.

A urmat apoi rechizitoriul:

Cum ai îndrăznit d-ta, domnule, să abuzezi de încrederea noastră şi să pui în primejdie existenţa societăţii „România junã", subscriind ca secretar un apel către public, când ştiai că societatea n-a luat niciodată hotărârea de a face un asemenea apel?

Cine te-a autorizat, mă rog, să te faci preşedinte al unui comitet pe care nimeni nu l-a ales, să faci agitaţiuni în numele nostru şi să emoţionezi întreaga naţiune pentru satisfacerea ambiţiunii d-tale nesăţioase?

Cum ai îndrăznit să te pui în conflict cu fruntaşii Bucovinei, să compromiţi prin atitudinea d-tale interesele acestei mici ţărişoare şi să insulţi astfel memoria marelui erou? N-ai văzut că V. Alecsandri el însuşi te-a dezarmat lipsind de la serbare?

De unde ai luat tupeul de a da în timpul mesei festive la o parte pe M. Kogălniceanu, marele om de stat, ca să prezidezi d-ta şi să te poţi insinua prin toastul pe care l-ai rostit şi prin serviciile de poliţist pe care le-ai făcut cenzurând pe oamenii sinceri?

Cine ţi-a votat cheltuielile de zeci de mii pe care le-ai făcut şi cum ai ajuns să faci călătorii de plăcere şi să te înţoleşti din bani adunaţi pentru scopuri naţionale?

Unde e, mă rog, procesul-verbal încheiat în toată regula şi subscris de toţi cei ce au luat parte la congres, actul fundamental în vârtutea căruia d-ta şi cei prostiţi de d-ta vă pretindeţi birou permanent al congresului?

Cam astfel erau formulate întrebările la care trebuia să răspund.

Ce puteam să fac? Am recunoscut că toate sunt adevărate, că n-am fost ales de nimeni nici preşedinte, nici secretar, că am constituit comitetul după nevoile momentului şi am făcut ceea ce am putut să fac, mi-am mărturisit păcatele şi căinţa şi am declarat că voi vărsa, când voi putea, în casa societăţii suma ce cheltuisem pe drumuri şi în timpul petrecerii mele la Putna.

Prin această capitulare necondiţionată naţiunea ar fi fost salvată dacă vorba ar fi fost numai de mine singur şi dacă amicii noştri, aproape unanimitatea societăţii, n-ar fi ţinut să ne dea

satisfacţiune proclamând lista care atât de demult l-a supărat pe Ioniţă Bumbac.

Pentru şedinţa viitoare s-au făcut dar pregătirile, despre care vorbeşte Eminescu în articolul său, şi la şedinţa aceasta Ioniţă Bumbac s-a prezentat însoţit de o mulţime de tovarăşi de luptă, care s-au înscris ad-hoc în societate.

Văzându-se puşi în minoritate, mulţi dintre amicii noştri s-au retras prin colţuri, şi noi am fost nevoiţi să ne retragem şi să renunţăm de a duce mai departe lucrarea începută la Putna.

Aceasta era situaţiunea în care Eminescu şi-a scris articolul.

Ceea ce-l durea era că continuarea lucrării nu mai era cu putinţă şi că oamenii care munciseră cu toată inima, ca Dan, ca V. Moraru, ca Luţă şi ceilalţi, se aleseseră cu ruşinea de a fi luaţi drept nişte nemernici.

„Cine oare – zicea el – să se mai avânte, să ostenească şi să se expună pentru cauza noastră dacă asemenea mişelii sunt cu putinţă?"

El voia să mângâie şi să îmbărbăteze pe cei ce perduseră pofta de a mai lua parte la mişcările naţionale.

Azi îi dăm cu toţii dreptate; atunci însă cel mai cuminte lucru era tăcerea.

VII. ÎNCHEIERE

Reamintindu-mi azi, după treizeci şi doi de ani, preocupările noastre de atunci şi dându-mi seamă despre faptele petrecute în urmă, sunt cuprins de simţământul că rău am făcut de am stăruit ca Eminescu să nu-şi publice articolul.

Mulţimea a rămas, ce-i drept, şi e şi azi tot cum era atunci, parte târzie la minte, parte pornită spre răutate, şi de ruşinea care

am păţit-o noi n-ar scăpa nici azi cei ce ar voi s-o ieie prea repede înainte, dar ceea ce noi voiam s-a şi făcut încetul cu încetul, şi deplina restabilire a unităţii în viaţa noastră culturală e numai cestiune de timp. Restabilirea se făcea însă şi mai curând şi mai bine dacă, organizându-ne, noi, tinerimea de atunci, ne-am fi deprins a lucra împreună şi a ne mărgini la urmărirea scopului pe care-l precizaserăm atât de bine în apelul adresat publicului, şi organizarea s-ar fi făcut dacă noi am fi fost atât de stăruitori ca Eminescu.

Constataserăm un adevăr când am zis că ideea serbării nu de la noi a pornit şi că românii vor ca cultura lor să fie naţională şi pretutindeni aceeaşi. Nu am fi fost încurajaţi şi sprijiniţi dacă dorul de unitate culturală nu s-ar fi ivit în toate inimile; nicăiri însă dorul acesta nu se deduse pe faţă cu atâta energie şi în o formulare atât de raţională şi de clară ca în „Junimea" de la Iaşi.

În toamna anului 1869, când am fost trimis pe neaşteptate la Viena, eram lipsit de cunoştinţe literare şi nu ştiam dacă sunt ori nu în lumea aceasta „junimişti" şi „bărnuţieni", „şagunişti" şi „bariţieni".

Răposatul meu tată, om cu slăbiciuni de cărturar, era, ce-i drept, abonat la *Gazeta* şi în urmă la *Albina*, avea o mică bibliotecă şi ţinea să citesc ca să mă luminez. Am şi citit, când eram mai mic, cu plăcere *Alexandria, Isopia,* cartea lui Leonat din Lombardia şi alte cărţi vechi, pe care ni le aduceau goştinarii de la Sibiu. Când a venit însă rândul la publicaţiile lui Papiu Ilarian, la ale lui Moise Bota, la *Mugurul* din Arad şi la alte opere mai moderne, nu eram în stare să urmez lectura şi ascultam de mama, care zicea că aceste sunt cărţi păpistăşeşti, care smintesc mintea celor ce le citesc. Cu mult mai frumoase erau poeziile lui Petöfi, ale lui Eötvös ori ale lui Vörösmarty, romanele lui Jókay ori novelele lui Kisfaludy. Am ajuns dar la universitate fără ca să fiu în stare a gusta productele literare române, care-mi păreau afectate, lipsite de avânt şi scrise în o limbă pocită. Şi tot cam astfel eram toţi cei ce ştiam româneşte, dar nu ne făcuserăm

studiile gimnaziale la Blaj, la Braşov, la Beiuş, la Năsăud ori sub dăscălia lui Pumnul. Bună şi frumoasă era pentru noi numai limba pe care o învăţaserăm fiecare în satul său: trebuia dar să ne simţim ademeniţi de „Junimea", care stabilise principiul că limba cea bună vieţuieşte în graiul poporului şi că unitatea culturală nu se poate restabili decât exprimând în limba aceasta adevărul, care e pretutindeni acelaşi.

Pe când dar Eminescu, care le ştia toate şi judeca în cunoştinţă de cauză, susţinea noua direcţiune din convingere, noi ne orientam potrivit cu neputinţele noastre.

În curând s-au format la Sibiu, la Braşov, la Arad şi la Năsăud cercuri junimiste şi erau şi în Bucovina susţiitori ai noii direcţiuni. Aveam la Sibiu *Telegraful român*, pe care-l redacta Nicolae Cristea, iar la Arad s-a înfiinţat mai întâi *Speranţa*, apoi *Biserica şi şcoala*, sub redacţiunea părintelui C. Gurban mai întâi, apoi sub a d-lui Gherasim Şerb şi, în cele din urmă, sub a părintelui V. Mangra, unul din cei mai zeloşi propagatori.

În faţa noastră se afla însă Blajul, care ţinea la tradiţiunile sale şi avea multe legături în România.

Eminescu, care trecuse pe la Blaj, îşi dăduse seama că pentru uniţi susţinerea direcţiunii date din Blaj e cestiune de conservare. Fruntaşii bisericii greco-catolice voiau să aibă conducerea în viaţa noastră intelectuală şi în cea politică, pentru că numai astfel puteau să se susţină în mijlocul poporului român şi să se întărească facând prozeliţi. Din gândul acesta pornise lupta contra lui Şaguna, şi cestiunea culturală se perdea în dosul celei politice, care era complicată şi ea cu cea religionară.

Pe când apoi blăjenii şi cei de o seamă cu dânşii, crescuţi anume pentru luptă, erau stăruitori, neobosiţi şi fără de cruţare în alegerea mijloacelor, noi ceilalţi, nefiind mânaţi de convingeri puternice înainte, ne dedeam sfiicioşi la o parte îndată ce adversarii ni se puneau cu oarecare îndrăzneală în cale, şi îndrăzneala nu le lipsea niciodată.

Eminescu nu şi-a scris dar articolul ca să combată prin el lipsa de scrupule a celor ce ne siliseră să ne retragem şi să renunţăm la continuarea lucrării începute, ci ca să ne convingă pe noi că e bună calea ce apucaserăm, să ne deie un fel de satisfacţiune şi să ne îmbărbăteze a merge înainte.

Dacă vorba ar fi fost numai de literatură, lucrul acesta ar fi fost de prisos.

Eminescu publicase în *Convorbiri literare* o poveste frumoasă. Noi eram însă de părere că el n-o scrisese bine.

– Scrie tu alta mai bine, ca la voi la Şiria, mi-a zis el.

Am scris *Zâna zorilor* şi am trimis-o la redacţiunea *Convorbirilor*, deşi mă îndoiam că ea va fi publicată. D-l I. Negruzzi însă nu numai mi-a publicat-o, ci a ţinut totdeodată să-mi facă împărtăşirea că îndeosebi lui V. Alecsandri i-a plăcut mult limba şi felul meu de a povesti. Nu se putea să nu iubesc şi să nu pun sus în gândul meu pe oamenii mie necunoscuţi, care, deşi trăiau la Iaşi, găseau că e frumoasă şirienească noastră şi bun felul de a povesti pe care-l învăţasem de la bunicul meu.

Şi aşa ca mine simţeau toţi. Simpatiile noastre erau fireşti şi sincere. Eminescu nu se mulţumea însă cu atât numai, ci stăruia să lucrăm şi să luptăm.

Acesta e rostul articolului scris de Eminescu în noiembrie 1871, şi d-l I. Rădulescu a judecat bine lucrurile când a luat hotărârea de a publica azi, după treizeci şi doi de ani, acele fragmente găsite în manuscriptele rămase de la Eminescu.

Publicaţiunea aceasta aruncă o viuă lumină nu numai asupra tinereţelor lui Eminescu, ci şi asupra unei întregi şi foarte întinse lucrări, care se urmează şi astăzi. Toţi noi cei ce stăteam atunci în legătură, fie directă, fie indirectă, cu dânsul am rămas ceea ce eram atunci, n-am încetat niciodată a lucra pentru realizarea programului stabilit după impulsiunile primite de la dânsul şi am profitat fiecare, potrivit cu putinţele sale şi cu temperamentul său, ca să facem ceea ce la Putna hotărâsem a face.

Mulţi au lucrat pentru restabilirea unităţii în viaţa culturală a poporului român, noi însă am lucrat numai pentru aceasta, şi dacă unii dintre noi au luat ori iau încă parte la viaţa politică, au făcut-o ori o fac aceasta numai pentru că în lumea în care trăim succesele culturale atârnă de la cele politice. Totdeauna şi pretutindeni preocupările noastre au fost culturale şi numai culturale, căci în tinereţele noastre ne-am deprins a privi toate cestiunile din punctul de vedere cultural.

Am avut în timpul celor treizeci şi doi de ani care au trecut de când cu serbarea de la Putna adeseori ocaziunea de a mă convinge că nimeni dintre contimporanii mei nu a ajuns, în ceea ce priveşte ideea naţională, la o concepţiune atât de clară ca Eminescu, iar clarificarea aceasta s-a făcut în timpul frământărilor sufleteşti prin care am trecut în timpul petrecerii noastre la Viena.

Adunaţi din toate ţările în care soarta i-a risipit pe români, noi ne-am deprins a privi toate lucrările din punctul de vedere al întregului popor român şi a căuta pretutindeni numai ceea ce se potriveşte cu interesele tuturora. Pe când Eminescu repeta mereu în coloanele *Timpului* că România nu e o expresiune geografică, ci centrul vieţii naţionale româneşti, noi repetam mereu în *Tribuna* şi în *Gazeta Bucovinei* că soarele pentru toţi românii la Bucureşti răsare.

Adeseori a mai trebuit dar să păţim ruşinea pe care o păţiserăm după întoarcerea noastră de la Putna, căci trebuia neapărat să intrăm în conflict cu interese particulare ori cu susceptibilităţi individuale. Mişcarea pentru restabilirea unităţii în viaţa culturală a românilor nu însă de noi fusese pornită, şi astfel a mers şi merge înainte şi fără ca noi să luăm parte la ea, căci e, cum prevăzuserăm noi, în natura lucrurilor ca prin cultură să ne apropiem unii de alţii.

ALECSANDRI ŞI EMINESCU

Alecsandri era chiar mai mult decât poet: om născut în ceas bun, pe care nimeni nu putea să-l vadă fără ca să prindă slăbiciune de el şi care, după întreaga lui înfăţişare, era şi el însuşi în toate clipele vieţii lui mulţumit atât de felul său de a fi, cât şi de împrejurările în care i-a fost dat să-şi petreacă viaţa.

Se apropia de şasezeci de ani când am avut parte de mulţumirea de a-l cunoaşte personal, şi cu toate aceste nici până în ziua de azi nu pot să citesc, să aud ori să scriu vorba „flăcău" fără ca să-l văd stând în faţa mea – om plin de viaţă şi totdeauna voios, care se ţine drept, îşi poartă capul ridicat, calcă uşor şi păstrează în gesturi, în căutătură şi în felul de a rosti vorbele toate semnele tinereţelor neistovite.

Mai avea pe lângă aceste şi distincţiunea omului crescut şi trăit în mijlocul unei lumi deprinse a păstra până în cele mai mici amănunte formele bunei-cuviinţe. Înzestrat cu o cultură întinsă, umblat mult prin lume, fost ministru şi în mai multe rânduri reprezentant la Paris al ţării, prieten bun al celor mai de seamă dintre contimporanii săi, precum şi al Elenei-doamnei şi al Elisabetei-reginei, el era om în adevăr superior şi fără ca să mai fie şi poet, şi te încânta şi prin rara bogăţie a personalităţii sale.

Pentru viaţa noastră îndeosebi el n-a fost numai poet, care dă din prisos, ci totodată şi îndrumător spre cele bune.

Deşi om cu educaţiune franceză, el este cel dintâi care şi-a dat cu tot dinadinsul seamă că noi din viaţa sufletească a poporului român avem să ne luăm în lucrarea noastră literară inspiraţiunea. După întoarcerea sa din străinătate, a făcut deci călătorii prin munţii Moldovei şi a adunat balade, legende, doine şi chiote, pe care le-a luat drept modele şi în urmă le-a publicat drept contribuţiune pentru azilul înfiinţat de Elena-doamna, muma copiilor „găsiţi".

De aceea aproape toate poeziile lui sunt scrise fie în versul poporal ori în versul baladei, simplu ori îndoit, mai rar în alexandrini. Îndeosebi în ceea ce priveşte forma el a fost însă până la sfârşitul vieţii sale în continuă dezvoltare, şi cele mai desăvârşite în formă sunt fără îndoială cele din urmă dintre poeziile lui.

Una din cele mai caracteristice poezii ale lui Alecsandri este *Sentinela romană*, un poem epic plin de avânt şi de hiperbole îndrăzneţe. Citindu-l, şi mai ales recitindu-l, rămâi încântat şi cuprins de un fel de beţie, încât nu-ţi mai dai seama de neajunsurile formei.

Poemul începe cu versurile:

„Din vârful Carpaţilor,
Din desimea brazilor
Răpezit-am ochii mei
Ca doi vulturi sprintenei".

Chiar primul vers nu e în adevăr vers, căci ritmul e siluit: silaba a doua, care ar trebui să n-aibă, are, iar silaba a treia, care ar trebui să aibă, n-are accent.

De asemenea, prima rimă (Carpaţi*lor*-brazi*lor*) e comună, iar a doua (*mei*-sprin*tenei*) e siluită.

Imaginea e cu desăvârşire confuză. Acela care se uită din „vârful" Carpaţilor vede, ce-i drept, departe, dar acela care se află în „desimea" brazilor nu vede decât cei mai apropiaţi dintre brazi.

Nu putem apoi să ne dăm seamă dacă ochii sunt „răpăziţi" cum se repezesc doi vulturi ori cum doi vulturi îi răpezesc pe ai lor.

Mai e, în sfârşit, lucru greu să-i dăm vulturului atributul sprinten, ba chiar „sprintenel", ca să iasă la plural rima pentru *„mei"*.

Poemul e cu toate acestea nu numai adevărată, ci şi frumoasă poezie.

Tot aşa frumoase şi din ce în ce mai desăvârşite în formă sunt *Dumbrava roşie, Dan, căpitan de plai, Balcanul şi Carpatul, Sergentul, Pohod na Sybir* şi altele, însă nu deopotrivă cu pastelurile, cum sunt între altele:

„Vine de la munte
Iarna la câmpie
Scuturând din poale
Zile de urgie.
Vie!
Eu la foc îmi fac
Zile după plac
Şi cu al meu oaspe,
Dulcea primăvară,
Rădem de furtuna
Care urlă-afară".

Eminescu, admirator al lui V. Alecsandri, scrisese *Epigonii* după ce citise *Sentinela romană* şi s-a întâmplat un lucru care multora le va fi părând nefiresc.

Vasile Alecsandri era adecă de treizeci de ani când s-a născut Eminescu şi cu toate acestea nu-l socotea pe acesta drept „epigon" şi s-ar putea zice că înrâurirea lui Alecsandri asupra lui Eminescu a fost mai puţin hotărâtoare decât a lui Eminescu asupra lui Alecsandri.

Una din cele mai frumoase însuşiri ale lui Alecsandri era slăbiciunea pe care o avea pentru scriitorii mai tineri şi mai ales pentru Eminescu, pe care-l socotea mai presus de sine în ceea ce priveşte cultura generală şi pregătirea tehnică. Când cu serbarea de la Putna (1871), noi am stăruit ca Eminescu să scrie un imn, care urma să fie cântat de corpul seminariştilor la mormântul lui Ştefan cel Mare. Eminescu n-a voit. A rugat pe Alecsandri să ne scrie imnul, iar acesta nu numai că ni-a trimis două imnuri, ci ne-a mai scris, îmbărbătându-ne în lucrarea noastră.

Mare mi-a fost deci bucuria când am primit la Putna vestea că în delegaţiunea trimisă de la Iaşi să ia parte la serbare se află şi Alecsandri.

Şi de astă dată a ieşit la iveală o însuşire caracteristică a lui Alecsandri.

Deşi poet plin de avânt, el în viaţa practică era om foarte cumpănit, care niciodată nu se avânta. A plecat, ce-i drept, la Putna dimpreună cu ceilalţi delegaţi, dar pe drum i s-a spus că tinerii de la Iaşi şi cei de la Bucureşti au să facă în timpul serbării manifestaţiuni, pe care el le socotea compromiţătoare; s-a despărţit deci la Hadikfalva de delegaţiune şi a urmat drumul spre Cernăuţi.

Abia după ce s-a întors din străinătate (1874), la seratele literare ale „Junimii", mai întâi la Iaşi, apoi la Bucureşti, a ajuns Eminescu să se apropie de Alecsandri.

„Junimea" îşi stabilise axioma *intră cine vrea şi rămâne cine poate*. Erau mulţi cei ce intrau, dar puţini erau în stare să ţină pept cu puhoiul criticei.

Când vorba era de Alecsandri, lucrurile se petreceau altfel. El avea pe lângă vaza omului politic şi autoritatea scriitorului care săvârşise o lucrare de patruzeci de ani, şi ziua când el lua parte la serată era sărbătoare. Asupra lui nu se revărsa deci puhoiul criticei, şi cât pentru el se putea zice că nu numai intră, ci şi rămâne dacă vrea. Operele lui erau frumoase, fiecare în felul ei şi nu prea li se făcea nici critica ce ar fi să li se facă. Şi-o făcea însă de obicei el însuşi. Dacă mai nainte nu-şi dăduse şi nici nu avea nevoie să-şi deie, îşi dădea acum silinţa să-şi desăvârşească şi forma, şi în lucrarea literară a lui seratele „Junimii" au fost hotărâtoare.

Aceasta mai ales după ce Eminescu şi Caragiale luau şi ei parte la serate.

Citind, Alecsandri se uita din când în când mai la unul, mai la altul, de cele mai multe ori la Eminescu – parc-ar fi voit să zică: „Dar tu ce zici?"

– De! – zicea fie Eminescu, fie Caragiale – prea e frumoasă! Păcat ar fi să nu i se facă şi puţinele corecturi de care e nevoie pentru ca să fie deplin frumoasă.

Nu era nici acum vorba de o critică, ci de discuţiuni pentru toţi plăcute, prin care se dumirea fiecare în felul lui, un fel de colaborare pentru desăvârşirea operelor viitoare.

Altă dată discuţiunea se urma asupra celor citite de Eminescu ori de vreun altul, şi totdeauna părerea de rău era nu numai obştească, ci totodată şi viuă când ceasornicul din perete îi vestea pe cei de faţă că miezul nopţii a trecut.

Mai avea apoi „Junimea" şi axioma că *anecdota primează*. Orişicât de aprinse şi de interesante ar fi fost discuţiunile, ele erau întrerupte îndată ce vreunul dintre cei de faţă aveau vreo anecdotă de spus. Toate se puteau ierta, dar anecdota nu putea să fie amânată nici de azi pe mâine, nici de acum pe mai târziu. Iar între junimişti erau câţiva care aveau sacul cu minciuni totdeauna plin şi erau mari maeştri în ale povestirii. Între aceştia era şi Alecsandri şi Caragiali, – Eminescu mai puţin, dar era o adevărată plăcere să-l vezi râzând.

Când era deci vorba de plecare, se porneau anecdotele, unul una, altul altă, şi cellalt iar alta, încât se întâmpla câteodată că zorile zilei îi prindeau cu pălăriile în mână, gata de plecare.

Erau tot oameni care se despărţeau cu anevoia, căci ţineau unii la alţii şi ţineau unii la alţii pentru că lucrau cu toată inima în vederea aceluiaşi scop, tuturora scump, luminarea neamului românesc şi îndrumarea lui spre toate cele bune.

Aşa era atunci.

Azi, când se împlinesc o sută de ani de la naşterea lui Vasile Alecsandri, o fi mai bine, o fi mai rău, dar ne dă mereu brânci gândul că oameni cum a fost el numai rar de tot se nasc şi că avea Eminescu cuvinte de a scrie *Epigonii*.

Ori se vede că nu naşterea e hotărâtoare în ceea ce priveşte rostul omului în trecerea lui prin lumea aceasta, ci societatea îşi scoate din cei născuţi oamenii de care în împrejurările date are

trebuinţă. A scos odată oameni ca Vasile Alecsandri şi ca Mihail Kogălniceanu, ca A. Odobescu şi ca T. Maiorescu, ca M. Eminescu şi ca I.L. Caragiali, mai târziu a scos oamenii de care are nevoie în zilele de astăzi. O fi scos şi oameni cari duc mai departe lucrarea lui Vasile Alecsandri şi a lui Eminescu; dacă i-a scos însă, se vede că n-au ieşit încă la iveală.

LA „BALAMUC"

În toamna anului 1874, când am venit întâia oară în Ţară, am tras la Samson Bodnărescu, directorul Şcolii normale de la Iaşi, care atunci se afla în curtea bisericii Trei Sfetite.

Tot la Bodnărescu stăteau Miron Pompiliu şi Eminescu, care se întorsese mai de mult din Germania. Luam din când în când ceaiul la Matilda Cugler, atunci încă soţia bunului nostru prieten Burlă, şi petreceam totdeauna ceasuri plăcute împreună. Deoarece toţi patru eram „burlaci", cum se zice la Iaşi, tânăra doamnă Burlă ne socotea oameni necăpătuiţi, care îşi petrec viaţa aruncându-le toate claie peste grămadă, şi nu mai zicea nici „la Şcoala normală", nici „la Trei Sfetite", ci la „Balamuc", ceea ce greu mi-ar fi să zic că nu se potrivea.

Eram, ce-i drept, toţi patru oameni foarte cu minte, dar nu ni se potriveau ceasornicele şi nu puteai niciodată să ştii când se culcă unul şi când se scoală celălalt, când să-i găseşti pe toţi îmbrăcaţi şi care când e gata să stea la masă.

Bodnărescu, biet de el, cel mai potolit dintre noi, era nevoit să ţie seamă atât de clopoţelul şcolii, care-l chema la treabă, cât şi de apucăturile totdeauna neaşteptate ale prietenilor pe care-i găzduia.

Îndeosebi pe Eminescu îl ştiam bine din timpul pe care l-am petrecut împreună la Viena, dar acum întâia oară steteam sub acelaşi acoperiş şi mâncam, cum se zice, din acelaşi blid cu el, încât puteam să-l cunosc în toate amănuntele vieţii lui.

Văzând cum îşi petrece el viaţa, îmi aduceam mereu aminte de Schopenhauer, care zice că pentru o lucrare intelectuală mai însemnată nu e de ajuns o bună desfăşurare a sistemului nervos, ci e nevoie şi de viguroase organe de nutriţiune, mai ales de un bun stomac şi de plămâni buni.

Eminescu le avea toate din belşug. Petrecându-şi viaţa ca dânsul, cei mai mulţi oameni s-ar fi prăpădit în timp scurt. Pe el nu-mi aduc aminte să-l fi văzut vreodată bolnav, nici posomorât.

El, mai nainte de toate, nu ţinea seamă de împărţirea pe care noi ceilalţi o făceam în ziuă şi noapte. Pe noi ne înveseleşte lumina zilei; pe el îl încântau mai mult umbrele nopţii, mai ales când luna-şi revărsa razele asupra pământului. Mă purta pe la Copou şi mai la deal până la grădina lui Pester, pe la Socola, printre vii, prin valea Bahluiului. Când ne întorceam de obicei târziu după miezul nopţii, eu eram frânt de oboseală şi cădeam răpus de somn, iar el se aşeza la masă şi începea să scrie ori să-şi corecteze cele scrise.

Se întâmpla cu toate aceste că nu-l mai găseam acasă când mă deşteptam din somn. Era dus în treburile lui. Iar altă dată dormea şi nu mai eram în stare să-l sculăm ca să ieie masa cu noi.

„Fiecare lucru la timpul lui!" zicea dânsul, dar o-nţelegea aceasta aşa, că doarme când îl picneşte somnul, mănâncă numai când e lihnit de foame şi bea când nu-şi mai poate stăpâni setea.

S-au găsit şi oameni care au scos vorba că Eminescu era băutor. Da! E foarte adevărat că-i plăcea să bea vin. Îmi plăcea şi mie să beau vin bun. Trec, cu toate aceste, luni de zile fără ca să fi gustat vinul, căci nu găsesc vin bun, ori, dacă-l voi fi găsind, mi-e prea scump, şi mai bucuros beau apă proaspătă decât vin prost. Tot aşa era şi Eminescu. Niciodată la masa noastră nu era

vin. Beam câteodată aiurea, dar nu-mi aduc aminte să-l fi văzut vreodată beat, ceea ce s-a întâmplat numai după ce s-a îmbolnăvit.

După ce bea, el se înduioşa şi era răpus de dorinţa de a lua asupra sa durerile tuturor oamenilor şi a da tot ceea ce avea ca să fericească pe toată lumea. El însuşi se simţea fericit, dar îl podideau lacrămile când se gândea la suferinţele în care se zbat alţii.

Mergeau toate de-a valma în casele din curtea bisericii Trei Sfetite, îşi trăia zilele fiecare potrivit cu impulsiunile momentane, azi aşa şi mâne altfel, nu era nepotrivită vorba tinerei noastre prietene, dară sterpe n-au fost zilele pe care le-am petrecut împreună. Citea azi unul, mâne altul câte ceva fie acolo la noi, fie la d-na Burlă, ba într-un rând am fost şi la d-na şi d-l Miclea.

Îndeosebi eu m-am ales din timpul acesta cu două din scrierile mele, *Popa Tanda* şi comedia în trei acte *Toane sau vorba de clacă*, amândouă lucrate sub înrâurirea discretă, dar hotărâtoare a lui Eminescu şi publicate apoi în *Convorbiri literare*.

Nuvela *Popa Tanda* o scrisesem, ce-i drept, încă pe când mă aflam ca arhivar consistorial la Oradea-Mare. Am refăcut-o însă după ce o citisem cu Eminescu şi cu ceilalţi doi.

Vinerile ne duceam la seratele literare ale „Junimii"„ unde nouă, celor mai tineri, ni se zicea „Caracudă", şi tot „Caracudă" am rămas până la zilele de bătrâneţe.

Iar când vorba era de „Junimea", Eminescu se lepăda, aşa-zicând, de toate ale lui.

În timpul pe care l-a petrecut la Viena nu ar fi lipsit, Doamne fereşte, de la vreo şedinţă a societăţii „România jună" şi lua cu toată inima parte la lucrările de orişice fel ale ei.

Tot astfel atât acum, cât şi mai târziu, după ce s-a mutat la Bucureşti, nu lipsea de la seratele literare ale „Junimii", la care, deşi era unul dintre cei mai tineri, avea multă autoritate.

Am luat parte la una din vestitele aniversări, pentru care Titu Maiorescu, atunci ministru de Culte şi Instrucţiune Publică, a venit de la Bucureşti la Iaşi.

Au fost zile frumoase, de care mai târziu ne aduceam adeseori aminte şi la care nu pot nici astăzi să mă gândesc fără ca să fiu cuprins de înduioşare.

EMINESCU ŞI CONSERVATORII

Eminescu şi Caragiale au scris în redacţiunea ziarului *Timpul* pentru istoria zilelor în care au trăit o pagină pe care numai puţini dintre cei de astăzi vor fi ştiind s-o citească.

Timpul a fost înfiinţat sub direcţiunea lui T. Maiorescu, deci mai ales din îndemnul junimiştilor, care erau nu numai oameni cu pregătire literară, ci totodată şi singurii conservatori care aveau o idee bine stabilită în ceea ce priveşte rostul Partidului Conservator în viaţa de atunci a poporului român.

Mai curând ori mai târziu va trebui să se ivească cineva care va lua asupra sa sarcina de a lămuri această parte din istoria noastră. Eu îndeosebi nu am căderea de a o face, căci sunt unul dintre cei ce cu ajutorul „Junimii" şi-a croit drum în lumea aceasta şi timp îndelungat am luat parte la lucrarea culturală a „Junimii". E însă una pe care trebuie s-o spun dacă e vorba să-i dumiresc pe cititorii de astăzi asupra lucrării lui Eminescu în redacţiunea ziarului *Timpul*.

Revista *Convorbiri literare*, susţinută cu mari jertfe de d-l Iacob Negruzzi, directorul ei, şi de amicii săi literari de atunci, era organ cultural al românilor de pretutindeni. Coloanele ei erau deschise pentru scriitorii români din toate ţările cu poporaţiune românească, şi în Ardeal, în Banat, în Bucovina şi în Macedonia ea era nu mai scumpă, ci mai ieftină decât în România. S-au şi înjghebat cercuri junimiste la Braşov, la Sibiu, la Caransebeş, la Năsăud, la Arad, la Cernăuţi şi la Suceava, iară cauza culturală a

românilor de peste Dunăre în coloanele *Convorbiri[lor] literare* a fost atâta timp susţinută de către Apostol Mărgărit.

Din acestea se învederează că pentru junimişti statul român nu era, vorba lui Eminescu, o expresiune geografică, ci focarul cultural al întregului neam românesc. Aci trebuia să se concentreze cele mai bune puteri vii ale neamului românesc pentru ca, lucrând împreună, să consolideze poporul român prin restabilirea în viaţa lui culturală a unităţii, fără de care o rodnică viaţă naţională românească e peste putinţă. Partidul Conservator nu putea să-şi păstreze poziţiunea tradiţională decât puindu-se în fruntea celor însoţiţi în vederea unei asemenea lucrări.

Erau însă în Partidul Conservator de atunci şi oameni dealtminteri foarte cumsecade, care nu vorbeau cu copiii lor româneşte, şi aceştia nu prea erau în stare să-şi dea seamă despre o asemenea menire *conservatoare* a partidului din care făceau parte. *Timpul* nu era deci sprijinit cum ar fi trebuit să fie. Abonamentele nu erau destule. Vânzarea cu numărul era neînsemnată. Anunţurile erau puţine. Ceea ce lipsea trebuia să se acopere din cotizaţiuni, care erau pentru fiecare cu atât mai mari cu cât mai puţini luau parte la ele.

Mai bine nu era nici după ce Titu Maiorescu, în urma unei neînţelegeri cu Alexandru Lahovary, s-a retras de la *Timpul*.

Eminescu a intrat în redacţiune după ce se retrăsese T. Maiorescu, iar Caragiali a fost adus de Eminescu, care-l ştia de mai nainte.

Scriau articole pentru *Timpul* membrii partidului când erau inspiraţi, şi comitetul partidului însărcina când pe unul, când pe altul dintre membrii săi cu supravegherea. Am avut rând pe rând pe generalul Florescu, pe Mavrogheni, pe generalul Manu, pe Manolache Costachi, pe dr. Kereszténi, pe Grig Păucescu, pe maiorul Alecu Catargiu, cel mai statornic şi mai zelos dintre toţi. „Băieţii" făceau aşa-zisa bucătărie a ziarului şi scriau articole când boierilor le lipsea inspiraţiunea, iar eu mai eram şi un fel de

administrator, mâna dreaptă a casierului, timp îndelungat coconul Petre Millo, cumnatul lui Alexandru Lahovary.

Deoarece boierii numai rar de tot aveau timp pentru *Timpul* şi inspiraţiunile erau şi ele rare, „băieţii" rămâneau de capul lor, ceea ce pe ei nu-i supăra deloc, dar supăra adeseori pe alţii, căci mai ales Eminescu nu era cruţător nici faţă cu membrii partidului când se nimerea ca ei să cadă în vreun păcat, ba era în stare să laude faptele bune şi dacă ele erau săvârşite de adversari politici. Mult n-a trecut dar şi a intrat şi el în conflict cu Alexandru Lahovary.

Simţindu-se adânc jignit în demnitatea lui, Alexandru Lahovary a pus cestiunea în discuţiunea comitetului.

Bătrânul Lascar Catargiu, care avea o deosebită slăbiciune pentru Eminescu, a fost de părerea că cel mai cuminte lucru e să-i lase pe băieţi să scrie cum îi taie capul, iar Lahovary ori vreun alt membru al partidului, care e nemulţumit, îi face partidului un preţios serviciu scriind articole în care îşi arată părerile.

Simţindu-se prin aceasta încă mai jignit, Lahovary n-a mai dat pe la redacţiune, ceea ce băieţii au luat drept un mare succes. Ar fi şi fost dacă de acum înainte n-ar fi scăzut abonamentele, şi altfel puţine, şi nu s-ar fi sporit membrii partidului care se codeau când li se cereau cotizaţiuni pentru acoperirea deficitului. Eminescu era mare şi tare la *Timpul*, stăpân pe *„baracă"*, dar pe o baracă foarte şubredă, zicea Caragiali.

Intrase într-un rând şi Ronetti Roman în redacţiune, dar, văzând cum merg lucrurile, numai puţin a stat.

Era în prima parte a celor doisprezece ani de stăpânire liberală, cei însetaţi de căpătuială aveau puţină nădejde ca conservatorii să vie la putere, şi mereu se punea întrebarea dacă va mai putea ori nu să se susţie *Timpul*, de care azi se interesau mai puţin decât ieri. Mai era apoi la mijloc şi răutatea lui Caragiali, care-i cânta lui Eminescu mereu la ureche că e păcat de munca pe care o pune pentru o cauză perdută. După părerea lui, era adecă

„pe dric" Partidul Conservator, care nu mai putea să-şi susţină cum se cade organul de publicitate.

Timpul, cu toate acestea, se susţinea. Vorba era însă *cum?*

La început ziarul se tipărea în tipografia „Thiel şi Weiss", care se afla instalată în casele societăţii „Dacia", str. Lipscăniei, colţ cu Calea Victoriei. În fundul curţii, la primul etagiu, se afla localul redacţiunii, trei saloane mari şi luminoase, cel din fund elegant mobilat, biuroul direcţiunii, unde se întâlneau unii dintre cei mai însemnaţi fruntaşi ai ţării, ca să pună lumea la cale şi să le deie redactorilor îndrumări, de care, ce-i drept, aceştia nu prea ţineau seamă.

După ce fruntaşii au încetat a mai veni, au început redactorii a se duce când pe la unul, când pe la altul, care-i primea de obicei fie cu ceai, fie cu dulceaţă şi cu cafeluţă, şi acum vorba nu mai era de îndrumări, ci de îmbărbătări.

Cât pentru Eminescu, el nu avea nevoie de-mbărbătare. N-avea, ce-i drept, decât trei sute de lei pe lună, şi fiindcă şi pe aceştia numai cu chiu, cu vai putea să-i scoată, se mulţumea cu atât, ba ar fi fost în stare să dea de la dânsul, dacă ar fi avut de unde. Nu tot aşa şi Caragiali, pe care mulţi dintre cei ce nu-l cunoşteau îndeajuns îl vor fi socotit om uşuratec, care cheltuieşte totdeauna peste puterile sale. El şi era în adevăr cheltuitor, dar nu din uşurinţă, ci din convingere. După părerea lui, aveau nu redactorii să se jertfească, ci boierii să aducă jertfe pentru ca redactorii să se poată îmbrăca, adăposti şi hrăni cum se cuvine. Deoarece de părerea aceasta mai erau şi alţii, am ieşit din locuinţa de la „Dacia" şi ne-am mutat în strada Regală, cam unde se află azi biroul „Burdin".

Aici era mai ieftin, dar tot prea scump, căci mai erau şi multe altele. Când se întâmpla ca d-l casier să dea pe acolo, vai era de capul lui, căci dădeau năvală asupra lui toţi din toate părţile cu conturile ce urmau să fie achitate, una pentru tipograf, alta pentru hârtie, iar alta pentru un rest din chiria localului, iară şi iară, şi alta pentru lefurile servitorilor, pentru onorariile personalului de

redacţiune, pentru mărci poştale, pentru luminat şi încălzit. Om care ştia să-şi păzească treaba, casierul nu se mai avânta pe la redacţiune, şi toate se spărgeau în capul meu, care trebuia să-i duc din când în când chitanţele, dintre care multe rămâneau deocamdată neachitate.

Lui Caragiali nu putea să i se întâmple aşa ceva: el trebuia neapărat să stoarcă ceva din banii ce treceau prin mânile mele.

La sfârşitul lunei ianuarie, el avea de luat pe luna februarie cel puţin 50 de lei. Avea deci luaţi la sfârşitul lunei februarie cel puţin o sută de lei pe martie, iar la sfârşitul lunei martie începea să ceară anticipaţiune pe luna mai. El ştia să mă ia totdeauna aşa ca să-mi fie greu a-l refuza. În cele din urmă tot trebuia însă să-mi pun piciorul în prag pentru ca să începem a scădea din anticipaţiune.

El se oprea în faţa mea şi mă măsura cu ochii o dată de sus în jos şi încă o dată de jos în sus.

– Bine, omule, – îmi zise – aceasta le întrece toate! Mă ştii că sunt om cheltuitor şi abuzezi de această slăbiciune a mea dându-mi azi un pol şi mâne altul, ca să mă ţii legat şi să mă ai rob la ocna aceasta, unde se pisează sare amară. După ce m-ai deprins să cheltuiesc mai mult decât mi se cuvine, mă sâcâi voind să mă scazi la mai puţin. Nu se poate, domnule! Ai răbdare, căci de mult mi s-a făcut lehamite de a mă lupta pentru o cauză pierdută şi umblu mereu să fac un împrumut pentru ca să mă răscumpăr şi să scap de aici.

A şi găsit apoi pe cineva, care l-a ajutat să scape pentru ca să publice *Moftul român*.

Azi, după patruzeci şi mai bine de ani, puţini vor mai fi stând la îndoială dacă avea ori nu Caragiali dreptate când zicea că e perdută cauza pentru care se lupta Eminescu.

Pentru puţinii aceştia mai reproduc aici următoarea chitanţă, din care rezultă că în ajunul zilei de Sf. Dumitru pentru „patronii" ziarului *Timpul* era lucru greu să dea redacţiunii un acont de 350 lei.

„CHITANŢĂ

Pr. 350, adecă trei sute cincizeci lei ce am primit prin d-l Slavici de la d-l casier, un acont asupra lefilor redacţiunii *Timpului* pe curenta octomvrie.

Bucureşti, 23 octomvrie 1879

M. Eminescu"

Mai am să adaug că cei 350 lei erau scăzuţi din banii ce primisem pentru chiria până atunci încă neschimbată a localului. Eminescu a mai lucrat cu toate acestea încă patru ani aproape în redacţiunea ziarului *Timpul*, căci multe a avut să sufere, dar niciodată jicnit în demnitatea lui de om n-a fost ca redactor al acestui ziar.

EMINESCU LA VIENA

Am mai vorbit în două rânduri despre viaţa lui Eminescu în timpul celor trei ani pe care i-am petrecut împreună la Viena, şi-n amândouă rândurile am spus numai ceea ce mi s-a părut potrivit cu ocaziunea pentru care scriam.

În numărul de la 1 aprilie al *Convorbirilor literare* (anul XXXVII), d-l I. A. Rădulescu-Pogoneanu a publicat începutul unui articol scris de M. Eminescu în noiembrie 1871, când adunarea societăţii „România jună" dezaprobase purtarea noastră ca organizatori ai serbării de la Putna.

În numărul de la 1 octombrie al aceleiaşi reviste (tot anul XXXVII), am început publicarea unor amănunte asupra serbării de la Putna şi am spus ceea ce trebuiau să ştie cetitorii pentru ca

să fie încredinţaţi că Eminescu *nu avea nevoie să se apere* şi a scris articolul din noiembrie 1871 pentru ca să apere pe alţii, pe care îi ştia năpăstuiţi.

Am mai publicat apoi alte amănunte sub titlul *Eminescu-omul* în cartea editată de comitetul de la Galaţi subt titlul *Omagiu lui Eminescu*, când cu împlinirea celor douăzeci de ani de la moartea lui Eminescu.

De data aceasta gândul meu era mai ales să arăt că la 1869, când a venit la Viena, Eminescu, deşi nu împlinise încă vârsta de douăzeci de ani, era om nu numai cu multă ştiinţă de carte, ci totodată şi sufleteşte matur şi că îndeosebi mie, care eram cu doi ani mai în vârstă, mi-a fost în multe privinţe bun îndrumător, ceea ce le-a mai fost de altminteri şi altora dintre colegii lui români din Viena.

Am acum să mai spun ori să lămuresc şi altele ce mi se par de oarecare însemnătate pentru înţelegerea fie a felului său de a fi, fie a timpului în care a trăit.

Nu fac studiu adâncit, ci mă mărginesc a le spune toate cum le ştiu, cum le-nţeleg şi cum mi le aduc aminte după cincizeci de ani trecuţi.

Îl ştim cu toţii om care trăia mai mult cu sufletul decât cu trupul. Cetind poeziile lui şi cele ce s-au scris despre dânsul, mulţi şi-l mai închipuiesc şi drept visător perdut în lumea plăsmuirilor sale, un fel de rătăcitor răzleţ, care nu găseşte în lume ceea ce caută-n ea.

Adevărul e că el era om care trăieşte mai mult pentru alţii decât pentru sine însuşi, vede toate cele ce se petrec împrejurul lui, judecă drept, se bucură de cele bune şi stăruie cu îndărătnicie pentru înlăturarea celor rele, deci nu numai poet şi cugetător cu vederi bine lămurite, ci totodată şi om de acţiune înzestrat cu bun-simţ practic, care ştie să-şi aleagă mijloacele şi e totdeauna gata să-nfrunte greutăţile de orişice fel.

Când am venit noi la Viena, studenţii români de acolo aveau două societăţi aşa-zise academice, una cam în felul

Burschenschaft-urilor germane, iar alta, „Societatea literară", care-şi ţinea şedinţele după-amează într-una din sălile Universităţii. E lucru oarecum de sine înţeles că Eminescu a intrat în societatea aceasta, din care făceau parte cei mai aşezaţi dintre studenţi, mai ales bucovineni, ardeleni de la Sibiu, de la Braşov şi de la Năsăud, vreo doi-trei bănăţeni ori ungureni, cei mai mulţi înaintaţi în studii, câţiva doctoranzi.

Erau nu numai plăcute, ci şi folositoare şedinţele acestei societăţi. Se ceteau scrieri ori dări de seamă despre cărţi de curând apărute şi se discuta. Când se-ntuneca, treceam apoi la o cafenea din apropiere, unde discuţiunile se urmau cu multă râvnă.

Eminescu, deşi cel mai tânăr dintre toţi, chiar din primele şedinţe la care a luat parte, a început să conducă discuţiunile, căci nu numai că se bucura de multe simpatii, ci avea totodată şi autoritate ca unul ce ştia multe şi călca sigur.

El stăruia cu toate acestea ca societatea să fie desfiinţată.

Nu a avut nevoie să steie la Viena timp mai îndelungat pentru ca să-şi dea seama că între tinerii români de acolo sunt mulţi care nu fac parte din nici una din cele două societăţi şi se pierd în valurile vieţii vieneze. Între cei din Banat ori din Ţara Ungurească şi mai ales între cei din Bucovina erau unii care vorbeau rău, ba câţiva care nu vorbeau deloc româneşte şi se înstrăinaseră, încât nu mai aveau legături cu colegii lor români şi vorbeau între dânşii fie nemţeşte, fie ruteneşte, fie ungureşte. Era deci firesc îndemnul de a-i aduna pe toţi într-o singură societate, pentru cultivarea sâmţământului nu numai colegial, ci totodată şi naţional.

Se şi făcuseră mai multe încercări în înţelesul acesta. Nici oamenii mai potoliţi nu ţineau însă să se însoţească cu elementele pornite spre „avânturi juvenile", nici „tinerii generoşi" nu se împăcau cu gândul de a se pune sub conducerea celor lipsiţi – după părerea lor – de vlagă. Silinţele de unire au rămas deci zadarnice.

Eminescu era însă stăruitor neobosit şi se bucura de simpatii atât la unii, cât şi la alţii. Ale lui încercări n-au rămas deci

zadarnice, şi încă-n timpul anului 1869-70 s-a înfiinţat societatea „România jună", care şi-a ales în primul său comitet lista alcătuită de dânsul, punându-se pe sine însuşi secretar.

N-au intrat, ce-i drept, în societatea aceasta elementele extreme nici dintr-o parte, nici din cealaltă, au intrat însă aproape toţi cei mai nainte răzleţi, ceea ce pentru Eminescu era lucru de căpetenie.

Nu am căderea de a vorbi despre însemnătatea acestei societăţi în viaţa noastră culturală. Mă mărginesc a spune că nu numai unul dintre tinerii români de la Viena, luând parte la viaţa acestei societăţi, s-a deprins să vorbească bine româneşte şi să se simtă român. Gândul lui Eminescu era ca la toate universităţile unde şi tineri români îşi urmează studiile să se înfiinţeze asemenea societăţi, care să aibă biblioteci şi cantine, precum şi organul lor de publicitate, să steie în legături strânse şi să pună la cale în fiecare an congrese naţionale. De gândul acesta au pornit silinţele lui pentru serbarea de la Putna, care pentru el era cea mai potrivită ocaziune pentru întrunirea primului congres al studenţilor români.

Erau, ce-i drept, multe pe care nici el ca om de acţiune nu era în stare să le scoată la capăt, dar se uita împrejurul său şi ştia totdeauna să găsească oamenii potriviţi ca să-i pună la cale.

Pentru inaugurarea societăţii „România jună" era, de exemplu, nevoie de bani, căci sumele dăruite de aşa-zişii membri fondatori nu sosiseră încă decât în parte. Vorba era deci să stăruim pe lângă cei mai bănoşi dintre românii din Viena, ca să anticipeze ei: Aceştia erau Dumba, bancherii Perlea şi Mureşanu şi mai ales comisionarul B. G. Popovici, care ţinea să fie socotit drept un fel de Mecena al românilor. Eminescu nu era omul care ştia să umble-n asemenea treburi. Se uita însă la dreapta şi la stânga şi găsea oameni care se simt măguliţi când îi rogi să pună „frac şi clac" pentru ca să bată mai la o uşa, mai la alta.

Pe alţii îi mângâia rugându-i să umble pe la rectorat ori pe la poliţie, să caute local ori să cumpere mobilă, să ţină discursuri ori să aranjeze baluri, serbări ori excursiuni.

– Pune pe fiecare să facă ceea ce face cu plăcere – zicea el – şi nu numai lucrurile merg bine, dar ţi-i mai faci şi pe oameni prieteni buni.

De aceea el făcea mereu un fel de vânătoare de oameni.

Aşa şi trebuia să facă, căci el nu venise la Viena ca să poarte grijă de alţii, ci pentru ca să lucreze într-o atmosferă priincioasă pentru desăvârşirea propriei sale fiinţe.

Se înscrisese la Facultatea de filosofie, nu însă spre a se pregăti pentru o anumită carieră; audia deci şi la Facultatea de drept, precum şi la cea de medicină, unde câţiva dintre cei mai însemnaţi oameni de ştiinţă, cum erau Ihering, Stein, Hyrtl, Brücke etc., ţineau cursuri pentru el foarte interesante. Mai asista şi la experimentele chimice, pe care Nicolae Teclu ni le făcea nouă tinerilor români la Academia comercială, şi la deprinderile gimnastice, pe care tot sub conducerea lui Nicolae Teclu le făceam în sala unei societăţi de gimnastică.

Cel mai de căpetenie lucru era însă pentru dânsul lectura.

Fiind deprins să citească la el acasă, în toată tigna, cu întreruperi, mai luând notiţe, mai tolănindu-se pe canapea, mai plimbându-se de ici până colo, ca să se gândească nesupărat de nimeni şi de nimic asupra celor cetite, el nu era în stare să cetească-n biblioteci publice. Avea deci obiceiul de a se plimba din când în când de la o librărie la alta şi din anticar în anticar şi astfel ştia totdeauna ce cărţi nouă au apărut şi ce cărţi vechi sunt puse în vânzare. Când primea apoi bani de acasă, cumpăra cărţile ce voia să cetească, iar după ce le-a cetit, le vindea pe cele mai multe şi păstra numai pe acelea la care ţinea mai mult. El cetea de altminteri foarte repede şi, câtă vreme avea ce să cetească, de obicei nu mai venea pe la Universitate. Nici atunci nu lipsea însă din laboratorul lui Teclu, nici din sala de gimnastică, nici mai ales

de la şedinţele societăţii „România junâ" ori de la excursiunile puse la cale de ea, cum era bunăoară cea de la 3/15 mai.

Noi, cei ce-l ştim din timpul petrecut la Viena, nu putem să ni-l aducem aminte fără ca să-l vedem în gândul nostru mergând în frunte, cântând şi îndemnând pe alţii să cânte, şi unul din cei mai buni prieteni ai lui era Chibici-Râvneanu, pentru că acesta era sufletul veseliei când petreceam împreună, un neistovit născocitor de „idei minunate".

Toate le făcea dânsul pentru mulţumirea sa, dar la viaţa comună a românilor lua parte şi din sâmţământ de datorie, aceasta chiar şi după amărăciunile ce avusese când cu serbarea de la Putna. Nu mai era, ce-i drept, tot atât de expansiv, nici mai ales tot atât de impulsiv ca mai înainte, dar îşi dădea mereu silinţa de a-i ţinea strânşi la un loc pe colegii săi români.

Deşi cânta mereu, aşa mai pe şoptite, Eminescu nu avea slăbiciunea pentru muzică şi nu prea se ducea nici la concerte, nici la operă decât rar de tot, mai mult de dragul baletelor. Vizitam însă adeseori galeriile de tablouri, expoziţiunile şi colecţiunile de tot felul, iar dintre teatre, îi plăcea mai ales al Curţii, unde jucau atunci Wagner, Lewinski, Baumann, Gabilon şi comicul Meixner şi dintre femei Wolter şi Baudius, pentru care el avea deosebită slăbiciune. El râdea mult, cu lacrămi şi zgomotos; îi era deci greu să asiste la comedii, căci râsetele îi erau adeseori oarecum scandaloase.

În timpul petrecut la Viena, Eminescu era om cu deosebire cumpătat în ceea ce priveşte mâncarea şi băutura. Stând mult acasă, ţinea să aibă locuinţă încăpătoare şi luminoasă. Nu avea însă cuvenita purtare de grijă pentru sine însuşi, şi de aceea în curând ajungea să fie toate de-a valma împrejurul lui. Când se punea pe cetite, nu suferea să i se dereticească prin casă, să i se mâture şi să i se aştearnă patul. Chiar de pe atunci începuse a face abuz de cafele negre. Mânca puţin şi pe apucate, îşi omora deci foamea bând mereu cafele gătite de el însuşi la maşina care-i stetea totdeauna pe masă.

Alt păcat al lui era că nu făcea deosebire între ziuă şi noapte: stătea câteodată toată noaptea treaz cetind, scriind ori discutând, şi apoi dormea toată ziua; azi dormea îmbrăcat, iar a doua zi rămânea toată ziua în cămaşă.

Una din marile mulţumiri ale vieţii lui era să steie de vorbă, să-şi deie pe faţă gândurile şi să ispitească pe alţii, fie aceştia chiar oameni pe care îi socotea mărginiţi, ceea ce în adevăr şi erau. Ceea ce-l ademenea era dorinţa de a vedea cum se prezentă lucrurile în capetele altora şi de a se dumiri el însuşi.

Era o mulţumire sufletească nu numai pentru el, şi pentru aceia cu care stătea de vorbă, azi unul, mâne altul, căci el avea inima deschisă, era luminos, sugestiv şi plin de vervă, încât te simţeai mai bun, mai deştept şi mai vrednic după ce ai stat timp de câteva ceasuri sub înrâurirea lui.

Nu-mi aduc aminte ca mie îndeosebi să mi se fi întâmplat vreodată să stăm de vorbă acasă fie la el, fie la mine. Ne-ntâlneam la Universitate, la masă, la cafenea, în sfârşit, undeva, şi plecam acasă, iar după ce am plecat, ne plimbam prin uliţile mai dosnice, prin vreunul dintre parcurile din oraş ori pierzând ceasuri întregi, nu o dată până-n crepetul zorilor de zi; şi cu ocaziunea acestor plimbări m-am luminat fără îndoială mai mult decât audiind cursurile de la Universitate.

În revista *Convorbiri literare* (1910, pg. 200) a fost publicată o scrisoare adresată lui T. Maiorescu, în care Eminescu spune că pe Kant şi pe Schopenhauer i-a cunoscut *„relativ târziu"*.

Din mărturisirea aceasta d-l I. A. Rădulescu-Pogoneanu trage concluziunea formulată în notiţa de pe pagina 191, în care zice:

„Vrea să spună: nu de la începutul studiilor sale universitare, la Viena, ci abia la Berlin. În critica sa împrotiva lui Petrino şi în articolul din *Federaţiunea*, amândouă din 1870, pomeneşte, ce-i drept, de Kant; se vede, însă, că atunci îl cunoştea numai indirect."

Aceasta mă-ndeamnă să fac mărturisirea că pe mine, tânăr lipsit cu desăvârşire de cultură generală, Eminescu m-a îndrumat

încă pe la sfârşitul anului 1869 să nu-mi pierd timpul cetind scrieri de ale filosofilor ca Fichte, Hegel şi Schelling şi nici scrieri de ale lui Kant să nu cetesc decât după ce le voi fi cetit pe ale lui Schopenhauer.

Îmi aduc foarte bine aminte că purtam uniforma de cătană împărătească şi locuiam în cazarmă când el mi-a dat *[Uber] die vierfache Wurtzel des Satzes vom zureichenden Grund*, o scriere pe care abia mai târziu am fost în stare s-o cetesc. Mi-a dat apoi scrierea despre fundamentul moralei, *Parerga şi Paralipomena*, şi abia după aceste două opere principale, mereu discutam asupra celor cetite de mine. Toate acestea n-ar fi fost cu putinţă dacă el n-ar fi cunoscut pe Kant şi pe Schopenhauer, ale cărora scrieri erau dintre acelea pe care nu le-a vândut după ce le-a cetit.

Tot bine îmi aduc aminte că-mi vorbea mult despre Buddha, despre Nirvana şi despre Confuciu; şi făcea un fel de vânătoare asupra scrierilor privitoare la China, ceea ce de asemenea n-ar fi fost cu putinţă dacă nu l-ar fi cunoscut pe Schopenhauer, care a fost un fel de budist, şi-l socotea pe Confuciu drept cel mai cuminte dintre oamenii ce-au trăit pe faţa pământului.

Pentru mine dar acel *„relativ târziu"* nu poate să aibă decât înţelesul că el cetise multe altele mai nainte de a fi ajuns să cunoască pe Kant şi pe Schopenhauer.

Studii în înţelesul tehnic al cuvântului nu va fi făcut asupra lor, dar le-a cetit scrierile pentru mulţumirea sa, cum cetesc alţii romanele senzaţionale.

Sunt şi unii care-l socotesc pe Eminescu pesimist sub înrâurirea lui Schopenhauer.

Lasă că-n gândul meu Eminescu n-a fost pesimist, ci idealist, scârbit de cele ce se petreceau împrejurul lui; dar chiar dacă ar fi fost stăpânit de convingerea că oamenii sunt stricaţi şi că în mijlocul lor viaţa nu merită să fie

trăită, convingerea aceasta nu cetind scrierile lui Schopenhauer a dobândit-o, ci înfruntând greutăţile vieţii.

El era moldovean, îşi petrecuse cele mai frumoase zile ale copilăriei în Bucovina, cutreierase în timpul tinereţelor Muntenia, Ardealul, Banatul şi Ţara Ungurească, se simţea deci pretutindeni printre români ca la el acasă; şi n-a fost între contimporanii lui nici unul care să se fi pătruns deopotrivă cu el de ideea naţională română. De aceea el îşi dădea mai bine decât orişicine samă despre neajunsurile vieţii noastre naţionale şi cea mai constantă preocupare a lui era înlăturarea acestora.

Izbucnind războiul franco-german, serbarea de la Putna a fost amânată până după război. Aceasta îl mâhnea, căci nu înţelegea de ce adecă o mişcare culturală a românilor, care nu erau amestecaţi în războiul acela, n-ar putea să fie pornită cât mai curând.

De o mai adâncă mâhnire a fost cuprins anul viitor, când comitetul a făcut declaraţiunea că nu poate să ieie asupra sa sarcina de a aranja serbarea, deoarece banii adunaţi pentru ea, peste 5 000 florini, fuseseră delapidaţi de bancherul Mureşanu, care a fugit în America.

– Doi duşmani primejdioşi avem în faţa noastră – zicea el – răutatea şi prostia omenească. În luptă cu aceşti duşmani n-avem să discutăm, ci să lucrăm şi să mergem înainte.

De ce era adecă vorba?

În apelul adresat publicului român pentru serbare noi ziceam între altele:

„Naţiunea română voieşte cultură, şi *cultura ei trebuie să fie una, omogenă*, la Prut şi la Lomniş, *omogenă* în sânul Carpaţilor cărunţi şi pe malurile Dunării bătrâne. Şi viitorul, cultura viitorului, *unitatea spirituală* a viitorului zace în noi, în generaţiunile viitoare".

La ce se gândea Eminescu voind să îndrumeze pe contimporanii săi spre o asemenea *„unitate"*?!

Între popoarele din Europa nu e nici unul atât de bine închegat ca cel român, ale căruia mase au pretutindeni aceleaşi obiceiuri, acelaşi fel de a vedea şi de a simţi, aceleaşi credinţe şi acelaşi fel de a vieţui şi în mijlocul căruia nu s-au putut forma dialecte deosebite. Acest popor are însă mai multe clase culte sau „pături superpuse" deosebite unele de altele şi toate mai mult ori mai puţin înstrăinate de poporul adevărat român.

O binecuvântată lucrare împreună a românilor nu e cu putinţă fără ca aceste „pături superpuse" să se fi apropiat sufleteşte unele de altele, cât şi toate împreună de masele mari ale poporului. În vederea acestei uniri sufleteşti avea neamul românesc să-şi pună în lucrare cele mai bune dintre puterile sale vii, căci altfel rămâne lipsit de cuvenita pregătire pentru împlinirea menirii sale istorice.

Pentru pornirea unei asemenea lucrări nu era, după părerea lui, nevoie de bani, ci numai de inimă curată şi de minte deschisă pentru recunoaşterea adevărului.

Pornit din fire spre seninătate şi veselie, cum era pe la începutul timpului petrecut la Viena, el s-a făcut din ce în ce mai aspru după ce s-a încredinţat că sunt puţini cei ce-l înţeleg şi că dintre puţinii aceştia cei mai mulţi nu-şi potrivesc faptele cu gândurile.

Deoarece s-au scris multe, poate chiar prea multe despre slăbiciunile lui Eminescu pentru Veronica Micle, cred că se cuvine să mai spun şi că tot în timpul petrecut la Viena a făcut el cunoştinţa ei, care venise acolo să consulte medicii asupra unei boale de care suferea. El însuşi nici atunci, nici mai târziu nu mi-a vorbit despre aceasta. Aflasem însă de la alţii că i-a fost recomandat unei doamne de la Iaşi ca însoţitor la vizitarea oraşului.

La sfârşitul anului şcolar 1871-1872 eu am plecat acasă, iar peste un an, când m-am întors, nu l-am mai găsit la Viena.

CLOPOTNIŢA MĂNĂSTIRII PUTNA

Publicând în numărul de la 5 iunie 1921 al *Adevărului literar şi artistic* nişte *Fapte şi documente din trecut*, d-l Aurel Dumbrăveanu ne spune între altele:

„Primul care a luat iniţiativa de a se ţine un congres studenţesc a fost Mihail Eminescu. Tinerimea universitară română din toate centrele studenţeşti şi-a trimis reprezentanţii la Putna, unde a avut loc congresul. Congresul n-a avut totuşi nici un succes, fiindcă, fie din cauza unor divergenţe de păreri, fie din cauza unor certuri politice, nu s-au putut lua hotărâri mai însemnate, ceea ce l-a făcut pe Eminescu să convoace un al doilea congres, unde s-a dezbătut în cea mai largă măsură *propaganda culturală*, hotărându-se înfiinţarea de biblioteci populare în oraşe şi sate, ţinerea de conferinţe, răspândirea gustului de cetit al literaturii româneşti etc. Toate acestea Eminescu le-a făcut în calitate de membru-bibliotecar al «României june»."

Tot acolo d-l Aurel Dumbrăveanu ne mai spune:

„Chiar în mijlocul Vienei tinerii de la «România jună» făceau literatură puternic influenţată de «Junimea» de la Iaşi".

Nu încape îndoială că d-l A. Dumbrăveanu, pe temeiul actelor autentice din arhiva societăţii „România jună" ne face împărtăşirile sale despre aceste fapte, care azi, după cincizeci de ani, sunt de cea mai actuală însemnătate.

Aşa însă, cum au fost spuse, împărtăşirile ar putea să fie rău înţelese.

E – bunăoară – adevărat că Eminescu a fost ales cu 30 de voturi bibliotecar al societăţii, dar congresul studenţesc nu l-a pus la cale ca bibliotecar, ci ca secretar al comitetului aşa-zis central, care luase asupra sa sarcina de a aranja serbarea de la Putna şi care-n timpul serbării se retrăsese în clopotniţa mănăstirii.

Acolo, în clopotniţa aceea, s-au plămădit toate; acolo a fost chibzuit planul pentru „propaganda culturală", care nici până

acum nu s-a făcut îndeajuns şi pe care fruntaşii de azi ai „intelectualităţii" române au de gând s-o pornească de aici înainte.

De asemenea numai câţiva dintre *tinerii de la „România jună" făceau literatură puternic influenţată de „Junimea" de la Iaşi.*

Între aceşti câţiva ne aflam Eminescu şi eu, şi d-l Dumbrăveanu spune că la alegere eu am obţinut, ca preşedinte, 32 voturi, Eminescu s-a ales ca bibliotecar, chiar numai cu 30, iară Ioniţă Bumbac a avut 38. Acest Ioniţă Bumbac, poet atunci în gândul multora mai însemnat decât Eminescu, se bucura deci de o mai mare trecere, iar aceasta tocmai pentru că se afla între cei ce-i ştiau atunci pe junimişti drept nişte „cosmopoliţi" primejdioşi.

Aşa au venit lucrurile că noi cei câţiva am primit după serbare un vot de blam, despre care d-l Rădulescu-Pogoneanu şi eu am publicat lămuriri în *Convorbiri literare.*

Eminescu a stăruit, ce-i drept, ca să fie convocat congresul studenţilor români de pretutindeni, dar hotărârea de a pune la cale serbarea de la Putna nu a fost luată de „România jună", ci de adunarea românilor din Viena, care a ales un comitet central în frunte cu Nicolae Teclu. Comitetul acesta, din care Eminescu nu făcea parte, s-a pus în legătură cu studenţii români de la alte universităţi şi a adunat bani pentru serbarea ce urma să se ţină la 15/27 august 1870, când cu hramul bisericii de la mânăstirea Putna.

Izbucnind însă războiul, serbarea a fost amânată, şi banii încă necheltuiţi, peste 5 000 fl., au rămas la o casă de economie. Preşedintele, Nicolae Teclu, braşovean, a încredinţat libretul casei de economii altui braşovean, bancherul Murăşanu, ca să-l păstreze în casa de fer a lui; iar acesta, jucând la bursă şi având pierderi mari, a scos de la casa de economii banii adunaţi pentru serbare, i-a pierdut şi a fugit apoi în America.

Noi, ceilalţi, le-am aflat acestea numai în primăvara anului 1871, când comitetul central a convocat adunarea românilor din

Viena şi a declarat că, în lipsă de „fonduri", nu mai poate să ia asupra sa sarcina de a aranja serbarea.

Au fost discuţiuni vii şi purtate cu multă amărăciune, în timpul cărora Eminescu, pentru care serbarea era numai ocaziune pentru întrunirea congresului, stăruia cu toată hotărârea ca serbarea neapărat să fie ţinută la 15/27 august 1871. Eu am scăpat deci vorba că aveam să mergem la Putna cu desagii în spinare, cum s-au dus moţii în ziua de 3/15 mai 1848 la Adunarea de la Blaj.

Aplauze, însufleţire juvenilă, avânt naţional, tămbălău: comitetul central a declarat că se retrage, ca să aranjeze serbarea cei cu desagii în spinare.

Un nou comitet n-a fost ales şi astfel lucrurile ar fi rămas baltă. Se zicea deci atunci, şi mai zic unii chiar şi astăzi, că era o uşurinţă juvenilă să punem cu toate acestea la cale serbarea.

Aceasta nu puteau şi nu pot s-o zică decât cei ce nu ştiu cum s- au petrecut lucrurile, şi-l socoteau pe Eminescu poet, un visător lipsit de bun-simţ practic.

Adevărul e că el era om de acţiune şi că noi, cei cu desagii în spinare, n-am fi ajuns să ne adăpostim în clopotniţa de la Putna, dacă n-ar mai fi fost la mijloc şi un al treilea braşovean, Diamandi Manole.

Nu mai trăiesc azi decât puţini dintre ce-i ce-l ştiu pe Diamandi Manole ca preşedinte zelos al Eforiei şcolilor româneşti din Braşov şi tot preşedinte şi al Camerei comerciale de acolo, şi dintre puţinii aceştia, numai pe ici pe colo e şi câte unul care l-a cunoscut cum el în adevăr era. El a mai fost şi adevăratul întemeietor al ziarului *Tribuna*, preşedinte al comitetului de direcţiune instituit pentru editarea acelui ziar, şi astfel ne-am apropiat sufleteşte. Tocmai de aceea însă mă simt copleşit de sâmţâmântul neputinţelor mele când vorba e să le spun celor ce nu-l ştiu cine a fost el.

A fost, mai nainte de toate, cel mai cumpănit dintre fruntaşii români cu care am avut să lucrez în timpul pe care l-am petrecut în Ardeal.

Om fără multă cultură sistematică, dar cu scaun la cap şi luminat prin călătorii şi prin necurmata atingere cu cei mai de seamă dintre contimporanii săi, el ţi se uita cu ochii lui mari în faţă şi dintr-o căutătură, dintr-un gest, din puţine vorbe scăpate îţi ghicea gândul, îţi pătrundea intenţiunile şi te judeca.

Pe el nu putea nimeni să-l ameţească prin vorbe înşirate cu măiestrie. De aceea în congresul bisericesc, în sinoade, în adunările-naţionale de orişice fel, glasul lui era hotărâtor.

Neguţător cu deosebire priceput în toate ale sale, el ştia să-şi chiverniséască treburile, nu se avânta niciodată, ci se mulţumea cu câştig mic, dar sigur. Tot aşa şi-n relaţiunile sale personale, precum şi-n viaţa comună, el era cu inima deschisă şi de bună-credinţă, căuta totdeauna restabilirea bunei înţelegeri şi vorba lui preţuia mai mult decât subscrierea întărită cu martori şi cu pecete; întreprinderea la care lua şi el parte era sigură de reuşită.

În viaţa socială el era o adevărată grădină de frumuseţe, totdeauna voios şi plin de duh, om care le vede şi le judecă toate bine şi vorbeşte mai mult în pilde.

Era, ca şi toţi braşovenii adevăraţi, închinător al lui Şaguna, căruia nu-i zicea niciodată altfel decât *El*, iar uniţilor şi în genere adversarilor lui Şaguna le zicea *Dânşii*.

Cei mai apropiaţi oameni de încredere ai lui Şaguna erau vicarul Nicolae Popea şi asesorul consistorial Nicolae Cristea, amândoi zeloşi şi statornici. Pentru Diamandi Manole, unul era *Andreas Hofer*, iar altul *Pater Ambrosius*.

Lui Ion C. Brătianu îi zicea *Babacu*, iar Titu Maiorescu era *Noter ami*.

Orişicare profesor era *Substantiv*, iar ziariştii şi avocaţii erau *Neguţători de vorbe*.

Unul dintre prietinii săi, Ghiţă Pop, proprietarul hotelului „de Boulevard", om totdeauna spelcuit, era *Marchizul de Villamarina*, iar Eugen Brote, om cam înţepat şi orator chibzuit, era *Lordul Palmerston*.

Ioan Bechnitz, cu care nu puteai intra în discuţiune fără ca să fie nevoie a te da în cele din urmă învins, era *Verordnung* (ordin).

Eu eram *Liliac*, fiindcă soseam la Braşov de obicei cu trenul de seară, şi *Curier rusesc*, căci nu stăteam decât până dimineaţa, când îmi căutam de drum.

Umblând la 1871 în treburile sale pe la Viena, el a aflat cele petrecute şi era cuprins de viu neastâmpăr. Îl văd parcă şi acum umblând în cafeneaua „Troidl" din om în om cu capul cam plecat, călcând apăsat şi cu paşi laţi, parcă ia la goană pe cineva, şi ştergându-şi din când în când sudorile din faţă.

Lasă că în gândul lui ar fi fost pentru tinerimea română o prea mare ruşine să nu pună la cale serbarea după ce a adunat de la public banii pentru ea, dar mai erau la mijloc şi doi braşoveni – unul care n-a ştiut să păstreze banii, iar celălalt care i-a furat – ba el se mai simţea şi personal atins, căci o însemnată parte din banii aceia de dânsul fusese adunată. El stăruia deci ca familia lui Murăşanu, Nicolae Teclu şi aceia dintre studenţii care dispun de mijloace să pună mână de la mână, ca să restituie banii, pentru ca publicul român şi mai ales străinii să nu afle nimic despre cele petrecute.

Alţii erau de părere că în public are să fie răspândit zvonul că guvernul a oprit serbarea.

Diamandi Manole cu una ca aceasta nu se putea împăca. Axioma lui era:

„Es ist nichts so fein gesponnen
Dass es sollt' nicht ans Tageslicht kommen".

(Nu e nimic urzit atât de subţire,
Ca să nu iasă la lumina zilei.)

Dacă vorba era ca tinerimea să nu pată ruşine, serbarea trebuia neapărat să se ţie la 15/27 august, nu însă cu desagii în spinare.

– N-avem – zicea el – decât să începem iar a aduna bani, pentru ca lumea să dea cu socoteala că cei adunaţi nu sunt destui

şi să mai dea. Am să adun chiar eu. Am un cumnat la Braşov, altul la Sibiu, iar altul la Răşinari. Am câte un cumnat la Bucureşti, la Craiova, la Iaşi, am tovarăşi de afaceri la Brăila şi la Galaţi, precum şi la Ploieşti, iar la Bucureşti sunt acasă, ca la Braşov. N-am decât să-i pun în mişcare pe toţi, şi treaba e făcută.

Diamandi Manole nu umbla, ca alţii, pe cerşite, ci trecea în lista sa pe ai săi, taxa pe fiecare dintre dânşii şi-i executa fără discuţiune.

A pus apoi pe cumnatul său de la Craiova să obţie votarea sumei de 1 000 lei pentru serbare şi să vestească despre aceasta pe cei de la Bucureşti, de la Iaşi, de la Galaţi, de la Brăila şi de la Ploieşti. Urmarea a fost că în timp de câteva zile Bucureştii şi Iaşii au votat câte 2 000 lei, Galaţii, Brăila şi Ploieştii câte 1 000 lei, alte oraşe câte 500 lei, cu totul peste 15 000 lei.

Bucovinenii, cei mai zeloşi stăruitori pentru serbare, lucrau şi ei din răsputeri, ca să pună lumea în mişcare.

Înspre sfârşitul anului şcolar ne-am dus deci cu Eminescu pe la membrii comitetului central, le-am arătat rezultatele obţinute şi am stăruit să revie asupra hotărârii luate şi să plece la Putna.

Ni s-a dat răspunsul că Diamandi Manole e un palavragiu, că pe voturile consiliilor comunale din România nu se poate pune nici un temei, iar bucovinenii nu sunt în stare să ne dea vreun ajutor.

Nu ni-a rămas deci decât să constituim noi un nou comitet. Deocamdată Vasile Bumbac, un bucovinean mai în vârstă, a luat asupra sa sarcina de preşedinte, iară eu am primit să-i fiu secretar. Pregătindu-se însă pentru examenul de doctorat, V. Bumbac n-a putut să plece în Bucovina, am rămas deci eu preşedinte, iar Eminescu a luat asupra sa sarcina de secretar şi a plecat în Ţară, ca să stăruie pentru sprijinirea serbării.

Ceilalţi membri ai comitetului au fost toţi bucovineni, între aceştia cei mai zeloşi Vasile Moraru, Pamfil Dan, casierul, şi Ion Luţă.

Celelalte universităţi aveau să-şi trimeată şi ele delegaţii, care intrau ca membri în acest comitet central, şi la Putna, unde se adunase lume multă, comitetul astfel întregit se retrăsese în timpul serbării în clopotniţă, unde cărasem paie, pe care le risipisem pe jos, ca să doarmă fiecare cum apucă.

Deşi alergam însă toată ziua, nu prea ajungeam nici noaptea să dormim.

Congresul urma să ţie prima şedinţă la 16/28 seara, după ce lumea venită la serbare va fi plecat. Vorba era, deci, ca comitetul să stabilească ordinea de zi şi să ia înţelegere în ceea ce priveşte programul propagandei culturale. În timpul zilei eram ocupaţi şi nu puteam să discutăm: rămânea deci să discutăm noaptea, după ce ne-am adunat în clopotniţă, şi pe cei mai mulţi dintre noi ne prindeau zorile zilei discutând.

Eminescu avea, ce-i drept, stabilită ordinea de zi şi-şi croise şi planul până în cele mai mici amănunte; iar noi, ceilalţi membri din Viena ai comitetului, intraserăm în comitet tocmai fiindcă împărtăşeam vederile lui. Vorba era acum să-i dumirim şi pe ceilalţi şi să-i înduplecăm a susţinea şi ei programul în faţa congresului, lucru afară din cale greu.

De ce era adică vorba?

La 1866 se unise Italia, iar la 1870 s-a unit şi Germania; era apropiat gândul că mai curând ori mai târziu se va face şi unirea tuturor românilor într-un singur stat.

Noi eram de părere că unirea aceasta se va face în vârtutea desfăşurării firești a lucrurilor, fie chiar şi dacă noi înşine n-am voit-o. Lucrul de căpetenie era să ne pregătim pentru ea cum s-au pregătit italienii şi germanii, care s-au sporit şi s-au unit sufleteşte mai nainte de a se fi unit politiceşte. Stăruiam deci ca tinerimea română să lucreze, înainte de toate, prin conferinţe publice, prin reviste literare, prin biblioteci poporale ieftine, prin propagandă ziaristică, prin concerte şi reprezentaţiuni teatrale, pentru restabilirea unităţii în viaţa culturală a românilor şi pentru păstrarea disciplinei intelectuale şi morale mai ales în România, unde

înrâurirea bizantină şi cea pariziană zdruncinaseră temeliile vieţii sociale.

Ceilalţi primeau şi ei programul acesta, numai însă ca mijloc pentru o propagandă făcută în vederea unirii politice. Noi ziceam că propaganda politică e de prisos, căci românii nu vor respinge unirea într-un singur stat – când ea va fi cu putinţă. Eminescu îndeosebi era de părere că propaganda politică ar fi chiar primejdioasă, căci prin ea le-am da nemţilor, ruşilor şi maghiarilor dreptul de a înăbuşi orişice mişcare făcută în vederea unirii sufleteşti.

La aceasta i se dădea răspunsul că unirea sufletească se va face după ce se va fi făcut cea politică.

– Nu! striga Eminescu. Ar fi un fel de babilonie, o adevărată nenorocire naţională statul român întemeiat fără ca românii să fi fost mai nainte pregătiţi pentru aceasta.

De aici înainte discuţiunile erau din ce în ce mai înteţite, câteodată urmate chiar cu patimă.

În partea noastră se afla A. D. Xenopol de la Berlin iar cei mai îndârjiţi adversari ai noştri erau Gr. Tocilescu, G. Dem. Teodorescu şi Iancu Brătescu de la Bucureşti, precum şi C. Istrati şi tânărul Dunca de la Iaşi.

O porneam cei adunaţi în clopotniţă sara, o urmam toată noaptea, cădeam unul câte unul răpuşi de somn şi dimineaţa ne aflam tot de unde porniserăm sara.

O întorsătură de tot supărătoare au luat discuţiunile după ce unul dintre bucovineni a scăpat vorba că întocmai precum tânărul care suferă de o boală contagioasă are să se lecuiască mai nainte de a se fi căsătorit, România trebuie să se lepede de păcatele ei, fie bizantine, fie pariziene, mai nainte de a se fi ridicat în fruntea neamului românesc.

Mult ne-am zbuciumat deci în timpul nopţilor petrecute în clopotniţa mănăstirii Putna, dar în loc de a ne fi apropiat unii de alţii, ne-am învrăjbit şi învrăjbiţi am rămas şi în faţa congresului.

Când studenţii veniţi la Putna s-au adunat în marele trapez al mânăstirii, ne simţeam ca în ajunul furtunii.

Ştiind cum stăm cu colegii noştri de la Viena şi cu cei din comitetul central, eram pregătiţi pentru o luptă crâncenă, din care nu prea nădăjduiam să putem ieşi învingători.

Erau acolo şi oameni care s-ar fi bucurat dacă lor urgisiţii nemţi ar fi oprit serbarea şi pe care îi supăra gândul că serbarea s-a desfăşurat în toată libertatea, fără ca să se fi produs vreun „incident". Aceştia ziceau că congresul studenţilor români nu se poate întruni pe pământ stăpânit de nemţi, unde discuţiunile nu se pot urma decât fiind de faţă comisarul împărătesc, care-ţi taie vorba când vrei să spui ceea ce în adevăr simţi şi gândeşti.

Eminescu a stăruit deci împreună cu bucovinenii ca comisarul împărătesc să asiste numai la deschiderea congresului, apoi să facă declaraţiunea că pleacă, pentru ca discuţiunile să poată fi urmate în toată libertatea, ceea ce s-a şi întâmplat.

Cu atât mai furtunoase au fost discuţiunile, care s-au urmat până în revărsatul zorilor de zi fără ca să fi fost luată vreo hotărâre.

Primul punct al ordinei de zi era retragerea comitetului care aranjase serbarea şi alegerea unui comitet care urma să conducă lucrările congresului, să reprezinte studenţimea română şi să convoace viitorul congres în înţelegere cu comitetele locale.

Unii şezând împrejurul mesei, alţii stând în picioare, iar alţii urcaţi pe scaune au discutat în mijlocul fumului de ţigări cu mult avânt şi cu încă mai multă cheltuială de vorbe până ce nu s-a făcut propunerea ca tot comitetul de până acum să conducă şi lucrările congresului, iar viitorul comitet să fie ales de către studenţii din Viena.

D-l Dumbrăveanu vorbeşte şi despre un al doilea congres, în care a fost votat programul de propagandă culturală pe care-l propusese Eminescu. Cred că vorba e de a doua şedinţă a congresului de la Putna, pe care au ţinut-o sara viitoare mai puţinii studenţi care nu plecaseră după prima şedinţă, mai ales bucovineni.

În această a doua şedinţă în adevăr n-a fost combătut programul de propagandă, dar nici o votare în toată regula nu s-a făcut, ci a rămas ca comitetul ce va fi ales la Viena să stabilească şi programul.

Un asemenea comitet n-a mai fost însă ales şi astfel mişcarea pornită s-a înfundat.

Ar fi cu toate acestea o mare greşală dacă s-ar zice că frământările nopţilor petrecute în clopotniţa mânăstirii Putna au fost sterpe.

Multe din cele ce s-au petrecut în urmă, mai ales în Ardeal şi în Bucovina, sunt urmări ale acelor frământări. Îndeosebi multe din faptele lui Eminescu şi din scrierile lui ar rămânea neînţelese dacă n-am ţine seamă de zbuciumările prin care a trecut el când cu silinţele lui de a pune la cale congresul de la Putna.

EMINESCU LA BUCUREŞTI

Mulţi au scris despre Eminescu, şi între multe cele spuse mai de unul, mai de altul sunt şi unele pe care eu nu le-am aflat mai nainte de a le fi cetit, însă le socotesc nepotrivite cu firea cea adevărată a lui Eminescu şi de aceea nu sunt în stare să le cred. Aceasta cu atât mai vârtos cu cât mi s-a întâmplat şi mie că oameni cumsecade, a căror bună-credinţă nu pot s-o pun la îndoială, şi-au închipuit şi au spus despre mine lucruri cu desăvârşire neadevărate.

S-ar putea însă să mă-nşel. Are orişicare om în viaţa lui clipe de avânt, de dezamăgire, de amărăciune ori de răzvrătire sufletească, în care face, zice ori scrie ceea ce nu se potriveşte cu adevăratul său fel de a fi. Se poate deci ca Eminescu să li se fi dat şi el pe faţă altora cum eu nu-l ştiu. Mai ales fiind vorba de viaţa

petrecută de Eminescu la Bucureşti, stărui deci în gândul de a le spune toate numai aşa cum le ştiu. Dac-ar fi ca cineva să sâmtă trebuinţa de a se dumiri, va cerne şi unele şi altele şi va lămuri adevărul.

Când a venit la Bucureşti ca să ieie asupra sa sarcina de redactor al ziarului *Timpul*, Eminescu nu mai era omul de acţiune care pusese la cale serbarea de la Putna, ba nici chiar omul pe care-l ştiam din timpul pe care-l petrecuserăm împreună la Iaşi.

Votul de blam pe care, după întoarcerea noastră de la Putna, ni l-au dat oamenii intraţi *ad-hoc* în societatea „România jună", l-a zguduit adânc, nu însă pentru că el era însuşi atins, ci pentru că ştia cu câtă inimă curată, cu cât zel, cu câtă lepădare de sine osteniseră tovarăşii săi de lucrare.

– După ce aţi păţit ruşinea aceasta – zicea el – cine o să se mai sâmtă îndemnat a face ca voi?!

Stăpânit de sâmţământul acesta, începuse memoriul, al cărui manuscript l-a publicat d-l Rădulescu-Pogoneanu. Mai ales în urma stăruinţelor mele, el a renunţat la publicarea memoriului, dar toată viaţa lui a rămas stăpânit de sâmţământul că nu e înzestrat cu însuşirile cuvenite spre a lua parte la viaţa comună, în care, la tot pasul, e nevoit să se însoţească cu oameni pe care nu poate să nu-i dispreţuiască.

– *A fi bun e o slăbiciune*, ne zicea el adeseori şi din ce în ce mai mult se pătrundea de gândul că în viaţa noastră comună nu poate să răzbească decât cel ce, pe lângă toate celelalte, mai e şi viclean, de rea-credinţă, necruţător, la nevoie chiar lipsit de mila firească, tot însuşiri cu care el însuşi nu se simţea înzestrat. Nu se mai însoţea deci cu nimeni, ci stetea la o parte.

După ce-au venit la putere junimiştii, pe care îi socotea oameni cumsecade, el s-a mai înviorat. I se părea c-a sosit timpul faptelor bune. Cele petrecute în urmă l-au umplut cu atât mai vârtos de mâhnire, şi, când a sosit la Bucureşti, el presămţea că zile grele urmează pentru dânsul.

Tot mai stăruia în convingerile lui, dar nu mai era stăpânit de îndemnurile de mai nainte.

Fără nădejde de izbândă nu intră nimeni în luptă. Avea deci şi el credinţa că nu va osteni în zadar. Slăbea însă din când în când în el credinţa aceasta.

– Îşi face – zicea dânsul atunci – fiecare datoria cum ştie şi cum poate, dar răspunderea pentru efectele faptelor sale nici un om cuminte n-o primeşte.

Azi, după 44 de ani, putem să ne dăm samă dacă lucrarea lui a avut ori nu efectele în vederea cărora a fost săvârşită.

Când le scriam aceste, *Adevărul* de la 12 octombrie publica sub titlul *Năzbâtii* următoarele:

„D-l Aurel Dobrescu, unul din membrii comitetului de conducere al Partidului Naţional, a spus că acum, când se tratează colaborarea cu liberalii, e momentul cel mai potrivit ca să acorde un *interview*, în care să se arate că: 1. *Liberalii sunt aşa cum i-a descris Eminescu. Şi se ştie că Eminescu din hoţi şi asasini nu i-a scos pe «roşii».*" Adevărul e că Eminescu nu de Partidul Naţional Liberal îndeosebi, ci de aşa-zisa *pătură suprapusă* în genere se plângea.

Li s-a făcut şi le mai este şi azi, atâta timp după moartea lui, multora urgisit pentru că fie prin articole publicate în *Timpul*, fie prin unele din poeziile sale, a biciuit uşurinţa, superficialitatea, lipsa de pregătire, reaua-credinţă şi nesaţul multora dintre cei ce iau parte la viaţa publică pentru ca să-şi agonisească averi, să-şi asigure poziţiuni, să câştige pe nemuncite, să-şi petreacă viaţa în îmbuibări. Iar altora li s-a făcut urgisit vorbind despre cei ce prin „protecţia de fuste" răzbesc pe-ncâlcitele căi ale vieţii şi despre destrăbălările vieţii familiale.

Când era vorba de asemenea păcate omeneşti, el nu făcea deosebire între conservatori şi liberali, şi urgisit li s-a făcut tuturor celor ce nu erau cumsecade.

Când era vorba însă să deie exemple, el le lua, firește, dintre adversari, cum era bunăoară redactorul ziarului *Românul*, Emil Costinescu, pe care în polemicile lui nu-i slăbea din *Dolihodactilul*, ceea ce pe românește va să zică *gheare lungi*, și măgulitoare nu erau nici altele dintre *epitetele* ce-i mai dădea.

Au fost atât între cei de atunci, cât și între cei de mai târziu oameni care îi dădeau și vor fi și între cei de azi unii care îi dau dreptate; acela însă care cu atâta stăruință a fost grăit de rău de către dânsul a îngrămădit bogății, s-a bucurat de mare trecere și a avut parte de înmormântare națională.

Știindu-le acestea, stai la îndoială dacă nu cumva silințele lui Eminescu în ceea ce privește relele apucături ale contimporanilor săi au fost zadarnice, deci lipsite de rost, ca fiind venite la timp nepotrivit, fie prea curând, fie prea târziu.

Într-o scrisoare pe care mi-a adresat-o când mă aflam la Sibiu, întru fericire pomenitul T. Maiorescu îmi spunea că ceea ce urmărim noi prin lucrarea noastră va urma neapărat în urma desfășurării firești a lucrurilor, fie chiar și dacă noi înșine n-am voi-o. De adevărul acesta eram pătrunși Eminescu și noi cei ce porniserăm împreună cu dânsul mișcarea pentru întrunirea de la Putna a congresului studențesc. Nu ne îndoiam că unirea într-un singur stat a tuturor românilor era neapărat să urmeze ca necesitate organică a vieții europene. Eram însă cuprinși de temerea că unirea are să fie pentru noi o adevărată catastrofă națională, dacă nu ne vom fi pregătit pentru ea închegându-ne sufletește și făcându-ne oameni cumsecade. În vederea acestei pregătiri s-a desfășurat întreaga lucrare a lui Eminescu și a celor de un gând cu dânsul. De aceea tocmai astăzi nu suntem în stare să ne dăm seamă despre efectele acestei lucrări. Are să mai treacă timp și să mai urmeze fapte pentru ca să ne putem dumiri.

Tot așa și în ceea ce privește lucrarea literară a lui Eminescu.

El e pus mai presus de toți scriitorii români și operele lui sunt cetite cu admirațiune. Admiratorii rămân însă tot cum au fost și-și urmează fiecare în felul său înainte drumul. Chiar și în viața

noastră se desfăşoară toate ca şi când niciodată n-ar fi luat parte la ea şi un oarecare Eminescu. Ţi-e să te aştepţi ca efectele abia de aici înainte să urmeze.

Mă voi mărgini deci la viaţa lui de om ca toţi oamenii şi îndeosebi la amănunte pe care alţii nu pot să le ştie tot atât de bine ca mine, care îi eram în toate privinţele apropiat.

I. ACASĂ LA EL

Eminescu era om al singurătăţii: îi plăcea deci să steie acasă şi ţinea să aibă locuinţă curată, luminoasă şi bine aerisită.

În toamna anului 1877, când i-am făcut propunerea să vie la Bucureşti, el părea a fi fost lipsit de acestea, căci în scrisoarea de la 12 octombrie, prin care-mi dă răspuns, el zice între altele:

„Dar n-am cu ce veni. Asta m-a făcut să-mi ţin gura până acum – 100 de fr. am pe lună; din ce dracu să plec? Am şi bagage: *cărţi, manuscripte, cioboate vechi, lăzi cu şoareci şi molii, populate la-ncheieturi cu deosebite naţionalităţi de ploşnite.* Cu ce să transport aceste roiuri de avere mobilă în sens larg al cuvântului?"

După ce-a venit dar la Bucureşti, gândul lui şi al nostru era să înceapă o viaţă mai potrivită cu slăbiciunile lui şi i-am căutat, înainte de toate, o locuinţă pe cât se poate de plăcută. Am şi găsit în strada Speranţei, unde acum se află, dacă nu mă înşel, locuinţa d-lui profesor Dinicu, o căscioară în stil ţărănesc, singură în curte, cu pridvor pe stâlpi de lemn, două odăi la mijloc cu o tindă, în fundul căreia se afla o mică bucătărie, un fel de cuib liniştit pentru un om cu slăbiciuni de poet.

Pe lângă aceasta mai avea la îndemână şi o bâbă, care i le ţinea toate-n bună rânduială.

Lărgime, lumină, curăţenie şi bună rânduială avea şi la redacţiune, al căreia local se afla în palatul de atunci al „Daciei", strada Lipscani, colţ cu Podul Mogoşoaii, în fundul curţii la primul etagiu, două saloane mari şi un iatac, pentru slugi. Aci mai avea şi „societate", când Haralamb Grandea, redactor la *Războiul*, când Scipione Bădescu, redactor şi el tot la *Timpul*, când Ronetti Roman, care publicase poemul *Radu*, şi mai ales Caragiale, cu care nu se potrivea, ce-i drept, la fire, la care ţinea cu toate acestea mult fiindcă era om cu mijloace mari şi felurite, de nu te mai săturai a sta de vorbă cu el.

N-avea deci Eminescu nevoie să-şi petreacă timpul prin cafenele, ceea ce nu i-a plăcut niciodată.

Orişicât de mult i-ar fi plăcut însă discuţiunile pe care le avea mai cu unul, mai cu altul, el tot acasă îşi petrece mai bucuros timpul, fie scriind, fie cetind, fie stând pe gânduri, fie mai ales dormind, ceea ce în gândul lui era partea cea mai plăcută a vieţii.

Masa, cea mai urâtă dintre supărările vieţii, ş-o lua, când o lua, mai ales la birtul economic al lui Duro, strada Academiei, colţ cu strada Doamnei.

Pentru ca să poată scăpa cât mai des de supărarea aceasta, îşi avea totdeauna pe masă maşina de cafea şi sertarul mesei era de obicei plin de fel de fel de mezeluri, care nu arareori i se mucegăiau.

Orişicât de nesuferit i-ar fi fost însă să iasă de acasă, nu cred că se va fi întâmplat vreodată să fi lipsit de la redacţiune ori să fi venit prea târziu. Nu era câteodată în stare să-şi deie samă dacă a mâncat ori nu, dar nu uita niciodată să-şi facă datoria, să se ţie de vorbă ori să se prezinte la timpul hotărât pentru o întâlnire.

Deşi însă nicăiri nu se sâmţea atât de bine ca acasă la el, mult n-a stat în casa din strada Speranţei.

Nu-mi aduc aminte cu cât anume era retribuit la redacţiunea ziarului *Timpul*. Mult nu era; fără îndoială nu destul pentru

dânsul. Mai era apoi şi alta. Câtă vreme se afla el acasă, baba n-avea voie să-l supere măturând, scuturând praful, dereticând, iar când pleca de acasă, el lăsa de cele mai multe ori masa plină de manuscriptele şi cărţile în care cetise, aşezate una ici, alta colo, încât numai el însuşi ştia să se descurce din ele şi încuia uşa pentru ca nu cumva baba, voind să i le pună în rânduială, să i le zăpăcească. Iar îi erau deci claie peste grămadă şi pline de praf, cum fuseseră la Iaşi. Nu mai era apoi nici starea lui sufletească tot cea de mai nainte. El s-a mutat deci în curtea mănăstirii Caimata, care era atunci mai mult surpături decât zidire.

Acolo, subt nişte bolţi scunde şi afumate, şi-a mutat masa de brad, lăzile cu cărţi şi cu manuscripte, scaunele scârţâitoare, şi aşa cum au fost aruncate în ziua când le-a dus, au şi rămas tot timpul cât a stat acolo. N-a mai avut loc ca să le mute de la un loc la altul spre a le pune în oarecare rânduială şi se sâmţea în adevăr acasă la el în mijlocul „boarfelor" sale, cum zicea dânsul.

Dus mereu cu gândul la altele şi la alţii, el n-avea purtare de grijă pentru sine însuşi. Niciodată însă lipsa lui de purtare de grijă pentru sine n-a fost atât de deplină ca în timpul acesta. Treceau zile fără ca să mănânce şi nopţi fără ca să se dezbrace, săptămâni treceau fără ca să se primenească şi hainele se învecheau nescuturate şi neperiate pe trupul lui.

Mă-ntorceam într-o zi de vară în tramvai de la Şosele. Era secetă şi zăduh. În faţa Cişmegiului se urcă şi Eminescu, care se ducea şi el acasă. Avea omul încălţaţi galoşi peste ghete.

– Dar tu? Cu galoşi acum?! îi zisei mirat.

Ei râse cu multă poftă.

– Aveam – zise – să mă întâlnescu cu P. Millo la trei şi m-am pomenit cam târziu, încât nu-mi mai rămânea timp să-mi curăţ ghetele. Am tras deci galoşii peste ele.

Aceasta e una din cele multe.

El s-a îmbolnăvit în cele din urmă – o boală care mie îmi părea foarte primejdioasă: i se umpluseră fluierele picioarelor de nişte bube urâte, care se întindeau. D-rul Kremnitz, care ţinea mult la

el, l-a examinat însă şi ne-a încredinţat că bubele acelea sunt cu desăvârşire nevinovate, că le au adeseori oamenii care trăiesc în mizerie şi că se vor vindeca ele de ele după ce Eminescu va fi trăit un timp oarecare mai regulat.

A rămas deci ca el să plece la ţară, şi răpostul Nicolae Mandrea i-a făcut rost să steie un timp oarecare la moşia Floreşti din Valea Gilortului, unde avea şi aer curat şi apă bună. Pentru ca să nu steie de pomană, ceea ce el n-ar fi primit, comisiunea însărcinată cu publicarea documentelor rămase de la baronul Hurmuzaki i-a dat, în urma stăruinţelor lui Teodor Rosetti, un onorar de câteva mii de lei pentru traducerea în româneşte a unui volum din *Fragmente*. A rămas însă ca aceasta să fie singura carte pe care o ia cu dânsul, căci cărţile pe care le cetea erau duşmanii lui.

Am trecut peste câteva săptămâni şi eu pe la Floreşti şi l-am găsit acolo sănătos tun şi în voie bună. Era numai el la conacul moşiei, singur, adecă în foarte bună societate.

În timpul pe care l-a petrecut la Floreşti, boarfele lui se aflau la T. Maiorescu, care rezervase pentru dânsul un iatac luminos, în care toate erau puse în cea mai bună rânduială.

După întoarcerea sa la Bucureşti, Eminescu era să rămâie acolo, unde i se făcea parte de cea mai bună purtare de grijă. A şi tras acolo, dar n-a rămas decât vreo două săptămâni de zile.

El nu era în stare să nu se supună până-n cele mai mici amănunte la rânduiala casei, în care se bucura de toată bunăvoinţa. Dimineţele se scula şi se îmbrăca la timp, la ora mesei, atât de prânz, cât şi de cină, era totdeauna prezent, serile, mai nainte de a se culca, îşi dădea hainele şi încălţămintea ca să fie curăţite.

Acestea erau pentru dânsul jertfe grele, pe care le aducea însă cu toată inima. Ceea ce trecea peste puterile lui era bunăvoinţa de care nu se socotea vrednic şi pe care nu se simţea în stare s-o răsplătească.

Îl înţelegeam şi-i dădeam dreptate. Am luat deci înţelegere cu el să se mute la mine, plătind chiria cuvenită.

El şi-a schimbat însă gândul şi s-a mutat pe la biserica Sf. Constantin, în casele unui săpunar, unde închiriase două odăi cu intrare separată. Întrebându-l de ce a făcut-o aceasta, el mi-a spus că are să se căsătorească, luându-şi soţie pe Veronica Micle, care atunci era văduvă.

Eram de părerea că pentru dânsul căsnicia ar fi un mare noroc. El ar fi fost fără îndoială un foarte bun soţ, numai însă având drept soţie o femeie devotată, care-şi da samă despre datoriile ce are după ce a primit sarcina purtării de grijă pentru un om ca dânsul. Nu îndrăzneam cu toate acestea să mă bucur, căci stăteam la îndoială dacă e ori nu Veronica Micle o asemenea femeie. Cu mijloacele de care dispunea, nici n-ar fi putut apoi să întemeieze o casă potrivită cu exigenţele unei femei ca dânsa.

Dându-şi, precum se vede, şi el samă despre aceste, el a părăsit după câteva luni noua sa locuinţă şi s-a mutat la mine, în Calea Victoriei, lângă casele în care azi se află librăria „Pavel Suru", aproape de redacţia care se afla în strada Regală şi de birtul economic al lui Enache, care atunci se afla lângă Ministerul de Interne, unde azi se află birourile Siguranţei.

Eminescu era foarte bun chiriaş, un fel de copil cuminte, care rămâne unde-l pui, face tot ceea ce îi zici şi bagă în toată clipa de samă ca nu cumva să supere pe cineva. Gest necuviincios nu era la el cu putinţă, vorbă proastă din gura lui nu ieşea, la orişice ocară el numai prin zâmbet despreţuitor răspundea, şi nu-mi aduc aminte să-l fi văzut vreodată certându-se cu cineva. Era, ce-i drept, aspru şi necruţător şi îşi dădea fără de încunjur părerea pe faţă, dar vorba n-o lungea. Pe lângă toate acestea era totdeauna în voie bună, râdea cu multă poftă, se mulţumea şi cu mai puţin decât ceea ce i se cuvenea şi chiar şi mâhnit ori supărat dacă ar fi fost, el nu se posomora, iar chiria şi-o plătea totdeauna nainte, pentru ca nu cumva să se încurce.

Oarecare rânduială în felul de a-şi petrece ziua nu avea nici acum. Singurul lucru neîndoios era că-n timpul de la zece înainte de amiazăzi şi până la patru după-amiazăzi era dus la redacţie şi la „Enache", unde-şi lua masa când n-o uita aceasta, de obicei o dată pe zi. De acolo înainte nu puteai să ştii dacă doarme ori e treaz, dacă scrie, ceteşte ori stă de vorbă, marea lui slăbiciune.

Rar de tot se întâmpla să lipsească de acasă ori să se întoarcă târziu de undeva. Mai nainte stătea de vorbă mai cu unul, mai cu altul până noaptea târziu, fie la redacţie, fie la vreo cafenea. Acum se sâmţea acasă mai bine decât orişiunde şi se bucura totdeauna când venea cineva să-l vadă şi să ieie împreună cu el cafeaua, pentru care maşina îi stătea mereu pe masă.

Ca scriitor, Eminescu strica multă hârtie, căci făcea multe corecturi, mai ales în ceea ce privea alegerea vorbelor, şi ţinea să deie la tipografie manuscript curat şi citeţ. Articolele pentru *Timpul*, de exemplu, le scria de obicei acasă, le cetea cu glas tare, apoi le scria. Mai nainte apoi de a le da la tipar i le citea apoi cuiva şi, dacă nu era mulţumit cu ele, le prescria din nou. Împrejurul mesei lui de scris era deci mereu plin de hârtii rupte.

Cât pentru lectură, el nu cetea în înţelesul obicinuit al cuvântului, pentru ca să-i treacă timpul, ci studia spre a se dumiri.

Nu e ramură de ştiinţă pentru care el n-avea, cum zicea, o „particulară slăbiciune", şi când se-nfigea odată în vreo chestiune, cetea un întreg şir de cărţi privitoare la ea. Dacă nu le găsea aceste la Leon Alcalay, care-şi avea atunci dulapurile cu cărţi vechi pe maidanul unde azi e „Cartea românească", le cerea la „Socec", iar după ce le cetea, de obicei i le vindea lui Leon Alcalay.

Între altele, încă fiind la Viena, Nicolae Teclu îl îndrumase spre chimie, iar la lecţiunile de anatomie ale lui Hyrtl şi la cele de fiziologie ale lui Brücke prinsese slăbiciune pentru fiziologie. Trecerea la zoologie şi la botanică era firească, iar aceste nu putea să le-nţeleagă fără de fizică, şi astfel a ajuns în cele din urmă la astronomie. Ideea lui de predilecţiune era că tot ceea ce are viaţă

e insolaţiune, ceea ce l-a dus în cele din urmă la convingerea că fără de matematică diferenţială nu suntem în stare să pătrundem adevărata fire a lucrurilor. Astfel, în vara anului 1883, în ajunul primei sale îmbolnăviri, odaia îi era plină de fiţuici, pe care făcuse deprinderi de calcule diferenţiale.

Atât în timpul cât a stat aici, şi în urmă, după ce ne-am mutat în piaţa Amzei (la etagiu, lângă brutărie), el ţinea la curăţenie şi la rânduială. Nu le păstra, ce-i drept, aceste, dar se bucura când, întorcându-se acasă, îşi găsea locuinţa curată şi-n bună rânduială. Dacă se-ntâmpla s-o găsească tot cum o lăsase, el pleca iar, mărginindu-se a-i spune servitoarei că se va întoarce în curând.

După spusa unora, Eminescu a fost om nesăţios, pornit spre îmbuibări, ba chiar şi spre desfrâu.

Eu nu pot să spun decât că nu-l ştiu aşa nici din timpul pe care l-am petrecut împreună la Viena şi-n urmă la Iaşi, nici mai ales de la Bucureşti, unde numai rar de tot trecea ziuă fără ca să ne-ntâlnim, şi mi-e greu să cred că faţă cu mine a fost mai făţarnic decât faţă cu alţii. Îl ştiu om cu deosebire cumpătat în ceea ce priveşte orişice trebuinţă trupească, câteodată chiar pornit spre asceză, şi nu o dată l-am văzut supărat de obscenităţile altora.

Se zice, îndeosebi, că la Iaşi făcea cu Creangă chefuri pe la „Bolta-Rece". Se poate. Creangă era fără îndoială om de dragul căruia bei bucuros un pahar mai mult decât de obicei şi nu-ţi părea în urmă rău c-ai făcut-o. Eu n-am fost însă acolo şi ştiu numai că cu mine n-a chefuit niciodată, iar cu alţii nu l-am văzut chefuind.

De băut bea, ce-i drept, şi el, ca orişice om cuminte. E plăcută starea sufletească în care te afli după ce ai băut – aşa, mai pe gustate – câteva pahare de vin bun şi ţi se pare că e o mulţumire să trăieşti în această lume de altminteri plină de neajunsuri. De asemenea mulţumiri nu putem însă noi oamenii să avem parte decât păstrând măsura cuvenită. Eminescu nu bea decât rar, când se nimerea ca cineva să-i închine un pahar de vin bun, şi de la felul vinului atârna câte pahare bea. Eu o singură dată l-am văzut ameţit de băutură, dar tot nu beat.

Câteva zile după ce s-a mutat la Bucureşti, ne-am dus să-l vedem pe dr. Teodor Nica. Acesta primise de curând un butoiaş de vin, un tulburel înşelător, din care am băut împreună câteva pahare, nu multe, dar destule pentru ca să ne înveselim. Eminescu îndeosebi ţinea capul sus, umbla înţepat, era parcă se sâmţea zburând prin aer.

Când ne-ntorceam la redacţiune, era lapoviţă şi el călca pe ici pe colo prin băltoace. Trecând peste strada Colţii în strada Doamnei, la colţul căreia se zidea atunci palatul Creditului fonciar rural, venea despre Poşta centrală spre noi un om desculţ şi zdrenţăros.

– Uite! grăi Eminescu, arătâdu-mi-l. Iată mizeria lumii în care ne trăim zilele.

Răzămat apoi de unul dintre pachetele de cărămidă, care se aflau în drumul nostru, el îşi dete silinţa să se descalţe pentru ca să-i deie nenorocitului aceluia încălţămintea sa.

– Ai căpiat, omule? i-am zis. O să-i dai tu ghetele tale, dar rămâi însuţi desculţ.

– Eu?! răspunse el. De mine să nu-ţi pese. Eu pot să umblu şi desculţ; dar el, săracul?!

Aşa era Eminescu, dar în starea aceasta nu-l mai văzusem, nu l-am mai văzut nici în urmă şi nu cred să-l fi văzut nici alţii mai nainte de a se fi-mbolnăvit.

II. ÎN LUME

S-a nimerit că tocmai când aveam să le scriu acestea s-a format în România Mare un mare minister, în care mai mulţi ziarişti s-au ridicat la suprafaţă în viaţa naţională românească. În acelaşi timp s-au făcut daraveri de milioane, fie înfiinţându-se, fie punându-se în vânzare ziare mai mult ori mai puţin populare.

Pe timpul când trăia Eminescu, ziaristul şi scriitorul în genere erau un fel de oameni fără de rost, care nu ştiau să se folosească de darurile fireşti cu care au fost înzestraţi. Mai era apoi şi că Eminescu încă din timpul copilăriei să-ndrumase a-şi petrece zilele în singurătate. Îi plăcea fără-ndoială să steie de vorbă cu cei ce îi căutau societatea, fie chiar şi dacă aceştia nu îi erau simpatici, dar cele mai frumoase clipe ale vieţii sale tot numai singur le-a petrecut.

În timpul anilor petrecuţi la Bucureşti, nu avem deci să-l căutăm prin saloane, prin cluburi, pe la serate, nici chiar prin cafenele. Dacă se-ntâmpla câteodată să se rătăcească unde era lume multă, el era tot mai mult singur, un fel de om rătăcit printre ceilalţi.

Centrul vieţii lui sociale erau întrunirile literare ale „Junimii", de la care nu lipsea niciodată. S-a zis adeseori că „Junimea" era o societate de admiraţiune mutuală. Eminescu fără îndoială nu era admirator al tuturor celor socotiţi ca făcând parte din „Junimea", dar îi cunoştea din temei pe toţi, era dumirit atât asupra păcatelor, cât şi asupra bunelor însuşiri ale fiecăruia dintre dânşii şi avea o slăbiciune oarecum copilărească pentru orişicare, potrivit cu felul său de a fi.

Pentru dânsul „Junimea" era o „bandă", un fel de orchestră, în care chiar şi cel mai slab muzicant era un adevărat maestru în ceea ce priveşte instrumentul lui. De sine se-nţelege că adevărata „Junime" era la Iaşi, şi junimiştilor din Bucureşti el le zicea junimişti *„in partibus infidelium"*. Tocmai de aceea el era oarecum sectar: nu vedea bucuros la întrunirile „Junimii" pe aceia pe care nu-i socotea junimişti.

Nu însă numai el avea slăbiciune pentru junimişti. Şi junimiştii adevăraţi aveau toţi o deosebită slăbiciune pentru dânsul. Când cetea el vreuna din scrierile sale, era o adevărată sărbătoare. El cetea desluşit şi cu un glas foarte plăcut nu numai scrierile sale, ci şi ale altora. Cetitori ascultaţi cu multă plăcere

mai erau Maiorescu şi Caragiale, care adeseori era un adevărat maestru în „abimarea" scrierilor care nu-i plăceau.

Marea sărbătoare mai era la „Junimea" şi când se-ntâmpla ca Alecsandri să citească câte ceva.

El de asemenea era bun cititor, şi citind, dădea pe faţă multă pricepere în ceea ce priveşte tehnica scrierii. Deşi poeziile lui sunt pe ici, pe colo împestriţate cu neajunsuri în ceea ce priveşte fie ritmul, fie rima, fie alegerea, întrebuinţarea ori aşezarea vorbelor, el îşi dădea seamă despre acestea şi, citind, se uita cu un fel de viclenie la Caragiale şi la Eminescu, singurii care se încumătau a-i face critică. Adeseori le zicea în glumă:

– Faceţi ca şi când nu v-aţi fi dând seamă, căci ceilalţi nu-nţeleg.

La Bucureşti întrunirile literare se ţineau la T. Maiorescu, mai rar la T. Rosetti, în câteva rânduri la Păucescu. Dintre junimiştii de la Bucureşti, „Titu", „conu Toderiţă", „Jacques" şi „Excelenţa" erau aceia pe care-i punea mai presus în gândul său.

Afară de „Junimea", Eminescu avea numai de tot puţini prieteni în adevăratul înţeles al cuvântului.

Unul dintre aceştia era Dionisie Miron, un tânăr foarte simpatic, bănăţean pe cât îmi aduc aminte, care ştia sârbeşte şi tradusese într-o românească plăcută mai multe din baladele sârbeşti.

Alt prieten îi era tânărul Costachi, atunci deputat, om instruit şi inteligent, cu care petrecea timp îndelungat la sine acasă, luând cafele şi bând câte un pahar de vin bun, mai ales *„Lacrima Christi"*, pentru care Eminescu avea o particulară slăbiciune. Tot ca tânărul Costachi petrecea cu Eminescu tânărul Maroneanu, om cu multă învăţătură în ceea ce priveşte ştiinţele exacte.

Din când în când Eminescu lua masa la d. T. Rosetti, mai des în familia Maiorescu şi mai des la familia Kremnitz, aproape totdeauna împreună cu mine.

Unii dintre cei ce au scris despre Eminescu au socotit că-şi fac scrierea interesantă născocind fel de el de lucruri imposibile

în ceea ce priveşte legăturile dintre Eminescu şi Mite Kremnitz, binecunoscuta scriitoare.

Adevărul este că Mite Kremnitz era o femeie cu o cultură foarte întinsă, cu deosebire inteligentă şi în acelaşi timp de o rară distincţiune. Ea scria mult, adeseori în colaborare cu Carmen Sylva, şi ţinea, fireşte, să-şi cetească scrierile într-un cerc mai restrâns, din care făceam şi noi parte.

În acelaşi timp ea se interesa de literatura română, a luat când de la Eminescu, când de la mine lecţiuni de limba românească şi a făcut cunoscutele traduceri din literatura noastră, pe care de asemenea le-a cetit cu noi.

Numai oameni care nu sunt în stare să-şi deie seamă că pentru cei ca Eminescu femeia este şi ea om, numai flecari au putut să născocească aici legături romanţioase.

Tot cam acelaşi e adevărul şi în ceea ce priveşte legăturile lui Eminescu cu alte femei de la Bucureşti.

O singură femeie a fost pentru Eminescu nu numai om.

Am spus că-n timpul când locuia pe la biserica Sf. Constantin, Eminescu era hotărât s-o ieie în căsătorie pe Veronica Micle, care rămăsese văduvă. Şi-a schimbat însă, aşa se vede, gândul, căci după un timp oarecare a părăsit locuinţa aceea şi s-a mutat la mine, în Podul Mogoşoaiei. Câtva timp în urmă Veronica Micle a venit la el, unde a stat vreo opt zile, apoi a plecat iar la Iaşi.

Singura explicare a acestei întâmplări este că, după plecarea ei, Eminescu s-a uitat lung la mine.

– Îţi mulţumesc, Doamne, – mi-a zis, făcându-şi cruce – am scăpat, în sfârşit, pentru totdeauna.

Iar unii dintre cei ce-au scris despre Eminescu pun această ruptură în legătură cu îmbolnăvirea lui, ceea ce de asemenea nu e adevărat.

Eminescu s-a îmbolnăvit în vara anului 1883, în curând după dezvelirea monumentului ridicat lui Ştefan cel Mare la Iaşi. Atunci el nu mai locuia în Podul Mogoşoaiei; ne mutaserăm în

piaţa Amzei, casele de lângă brutărie. Trebuie deci să fi trecut la mijloc cel puţin Sf. Gheorghe, dacă nu chiar şi Sf. Dumitru.

III. ÎMBOLNĂVIREA LUI

Despre boala lui Eminescu s-au scris multe, au fost publicate fel de fel de adeverinţe medicale, a căror temeinicie nu mi se cuvine s-o pun la îndoială, dar s-au spus şi multe pe care eu nu pot să le cred. Sunt îndeosebi oameni care se socotesc încredinţaţi că Eminescu n-a fost niciodată pe deplin sănătos. Adevărul este că el nu era om aşa-zis normal, întru toate deopotrivă cu orişicare Stan ori Bran. Fiind sufleteşte mai presus de cei mai mulţi dintre contimporanii lui, el avea deosebitul său fel de a vedea lucrurile şi poziţiunea omului în lumea aceasta. Ceea ce altora li se părea lucru de mare însemnătate pentru dânsul era ceva de nebăgat în samă. El nesocotea îndeosebi propriile sale interese materiale şi era mereu preocupat de ale altora. Nepăsător în ceea ce priveşte nevoile cu care avea să se lupte, el lua parte la bucuriile şi la durerile altora, exagerându-le chiar pe aceste câteodată. E deci lucru firesc că foarte mulţi dintre oamenii normali sau aşa-zişi „cuminţi" îl socoteau „ţâcnit", „într-o ureche", dacă nu chiar nebun. Judecat însă după adevăratul său fel de a fi, el a fost în toate împrejurările cel mai cuminte om. El a putut să săvârşească fapte care nu se potriveau cu felul de a vedea al altora, dar nu intra niciodată în conflict cu sine însuşi. Un singur exemplu din foarte multe.

Dânsul îi dăduse d-nei Kremnitz lecţiuni de limba română. După un timp oarecare, d-na Kremnitz i-a dat 200 lei drept onorar pentru osteneala lui. Eminescu a izbucnit într-un râs nervos.

– Nu mi-aş fi închipuit – grăi dânsul în cele din urmă – că o doamnă atât de inteligentă ca d-ta nu e în stare să-şi deie samă că mă jigneşte când crede că eu în vederea unui câştig material îmi dau osteneala de a o învăţa româneşte, pentru ca să poată citi scrierile noastre, între altele şi pe ale mele. Drept dovadă de sinceritate, nu ai să te superi pe mine dacă rump în bucăţele mici aceste hârtii.

Aceasta era fără-ndoială o faptă pe care nici un om „normal" nu era în stare să o săvârşească, şi asemenea fapte Eminescu a săvârşit în viaţa sa multe.

Cu totul altul e felul de a fi al faptelor pe care Eminescu le-a săvârşit când boala sufletească a început a i se da pe faţă.

Pe cât ştiu eu, nu din acte medicale, nici din adeverinţe oficiale, ci din spusele prietenului meu M. Eminescu, el a avut doi fraţi mai mari şi o soră mai mare, d-na Drogli, care s-au sfârşit tot cam în felul lui, şi nu o dată el era neliniştit de gândul acesta.

Când cu dezvelirea monumentului ridicat lui Ştefan cel Mare la Iaşi, Eminescu a scris poezia lui *De la Nistru pân' la Tisa*, pe care avea de gând s-o citească la serbarea dezvelirii.

S-a şi dus la Iaşi, dar nu numai că n-a citit poezia, dar nici n-a luat parte la serbare.

Întors acasă, el era posomorât.

– Nu mi-am citit la dezvelirea monumentului poezia – mi-a zis el – fiindcă nu mă simţeam bine şi eram chinuit de temerea ca nu cumva să zic ori să fac ceva nepotrivit cu împrejurările, încât lumea să râdă de mine.

Era cu desăvârşire schimbat.

Nu-mi aduc, precum am spus, aminte ca să-l fi văzut vreodată supărat, nici mai ales ca noi amândoi să ne fi supărat unul pe altul. Ceea ce pe oameni de obicei îi jigneşte pentru dânsul erau nimicuri de nebăgat în samă. Acum era oarecum pervertit, se supăra pentru toate nimicurile şi era mereu preocupat ca nu cumva să fie luat drept un smintit. Îndeosebi cu mine se certa pentru cele mai mici deosebiri de vederi.

Era spre sfârşitul anului şcolar şi eu aveam atât la Azilul „Elena Doamna", cât şi la Şcoala normală a Societăţii examene, încât alergam mereu de ici până colo. El se sâmţea adânc jicnit că nu stau de vorbă cu dânsul.

Primise de la tatăl său o scrisoare, în care îi spunea că fratele său, acela care fusese la Sibiu şi mai târziu la Timişoara, s-a întors acasă, unde s-a îmbolnăvit. Stăruia să vie şi să-l ieie de „pe cap", căci i s-a făcut lehamite. A rămas să se ducă, să-l ridice şi să-l ducă la sanatoriul „Şuţu". Pentru aceasta era nevoie de bani. Pe cât îmi aduc aminte, în urma stăruinţelor d-lui dr. T. Nica, a şi găsit, nu ştiu cum, 2 000 de lei, la Botoşani n-a plecat însă, căci s-a îmbolnăvit şi nu se ştie ce s-a ales de cele 2 000 de lei.

Când s-a întâmplat aceasta, eu nu mă mai aflam la Bucureşti, plecasem la Viena, ca să consult medicii în ceea ce priveşte o boală supărătoare de care sufeream.

Din spusele altora ştiu că s-a dus la băile „Mitraşefski", unde s-a încuiat într-o cabină şi-a dat drumul la apă, încât a fost nevoie să se spargă uşa. Acum a fost dus el la sanatoriul „Şuţu", unde, după întoarcerea mea în ţară, l-am văzut în mai multe rânduri. Părea că mă recunoaşte, dar de vorbit nu am putut să vorbim. Se plimba în sus şi-n jos prin grădină recitând cu mult avânt fel de fel de poezii, mai ales părţi din *Iliada*.

Se ştie că el a fost trimis apoi într-un sanatoriu din Viena, unde şi-a venit în fire şi de unde a plecat însoţit de amicul nostru Chibici-Râvneanu în Italia.

Când s-a întors la Bucureşti, eu eram gata să plec la Sibiu. Numai câteva săptămâni am mai petrecut împreună. Amicii noştri de la Sibiu stăruiau să vină şi el cu mine, căci nicăiri nu putea să se bucure de mai multă purtare de grijă decât în mijlocul lor. El era însă cu desăvârşire schimbat. Deşi la Putna nimeni nu stăruise mai mult decât dânsul să plec la Sibiu când se va putea înfiinţa ziarul proiectat de noi, acum era de părerea lui Alecsandri, care stăruia să nu plec, căci ardelenii nu sunt oameni cu care se poate scoate la capăt ceea ce voiesc eu.

Aşa cum el era acum a rămas în gândul celor mulţi, mai ales în al celor ce nu l-au cunoscut mai nainte de a se fi îmbolnăvit, om scârbit de lume, pentru care viaţa nu e vrednică să fie trăită.

Cei ce-l judecau după aparenţă şi mai ales cei ce se socoteau biciuiţi de dânsul şi-au dat silinţa să-l prezinte lumii drept un fel de descreierat, pesimist, care le vede toate în negru şi urgiseşte pe orişicine care nu îi este pe plac.

Se pune îndeosebi mult temei pe vorbele lui *„căci multe dureri sunt şi puţine plăceri"*.

Se cuvine să nu închei acest şir de reamintiri fără ca să spun cum am înţeles noi aceste vorbe.

Nu mai încape nici o îndoială că pentru omul sănătos şi cuminte în viaţă covârşesc plăcerile de a fi. Este mai ales plăcere satisfacerea orişicărei trebuinţe fireşti. Caragiali mergea chiar mai departe şi repeta mereu că, cu cât mai multe slăbiciuni ai, cu atât mai multe mulţumiri poţi să-ţi procuri şi cu atât mai mult îţi preţuieşte viaţa. Pe lângă aceste mulţumiri rezultate din propriile trebuinţe, noi oamenii mai putem să avem parte şi de mulţumiri mai senine, luând parte la plăcerile semenilor noştri. Cel mai nesecat izvor de fericire omenească este iubirea de oameni, în urma căreia ne bucurăm de bucuriile altora. Când Eminescu zice că multe dureri sunt şi puţine plăceri, el vrea să spună că, uitându-se împrejurul său, în mijlocul societăţii în care şi-a petrecut viaţa, multe dureri simte şi de tot puţine plăceri.

El nu s-a plâns niciodată de jignirile ce i s-au făcut lui însuşi, ci de faptele prin care contimporanii săi îşi făceau unii altora nesuferită viaţa. Se vor împlini în curând cincizeci de ani de când el biciuia în coloanele ziarului *Timpul* relele apucături ale multora din contimporanii săi, care se minţeau, se amăgeau, se înşelau, se nedreptăţeau, se asupreau, se despuiau, se calomniau şi se chinuiau în fel de fel de chipuri unii pe alţii. El şi găsea mângâierea în trecutul plin de fapte frumoase şi în viitorul neamului românesc, pe care îl vedea plin de lumină.

Când le scriam aceste, am cetit din întâmplare în *Universul* numărul de la 13 ianuarie 1922, pagina întâi, coloana a cincea, următoarele:

„În această mocirlă morală şi materială nu mai putem trăi. Sunt trei ani, ca să nu mai vorbim de epoca tulbure a neutralităţii şi a războiului nostru, de când fiecare din noi în fiece moment vede o ticăloşie, o nedreptate, o turpitudine, de când o semnalează celor chemaţi s-o împiedice sau s-o îndrepteze şi nimeni nu face nimic. Unde mergem? La dezastru".

Niciodată Eminescu n-a mers atât de departe. El constata faptele neiertate, biciuia relele porniri, dar se mărginea la pătura aşa-zisă „superpusă" şi rămânea în sufletul său senin, căci era încredinţat că fie din mijlocul maselor mari ale poporului, pe care le socotea sănătoase, fie de la românii din ţările învecinate va porni o reacţiune sănătoasă, care va îndruma viaţa naţională românească spre avânturile visate de dânsul.

Îmbolnăvindu-se, Eminescu a pierdut credinţa în o apropiată înflorire naţională. Acum era sătul de viaţă, pesimist în adevăratul înţeles al cuvântului, ceea ce nu a fost până în ziua când a scris poezia *De la Nistru pân' la Tisa*.

Nu numai după întoarcerea lui din Italia, ci şi mai nainte de a fi izbucnit boala lui, el mi se plângea că nu mai are nici un rost în lumea aceasta şi că este îngrozitor gândul de a fi o sarcină pentru puţinii oameni care-l iubesc.

IOAN CREANGĂ

N-a fost, cât a trăit, încântat de sine însuşi, n-a dat niciodată năvală să iasă-n faţa lumii cu mare renume, nu şi-a făcut şi n-a pus pe alţii să-i facă reclamă, ci mai mult i-a plăcut să-şi petreacă

viaţa fie în mijlocul copiilor adunaţi în şcoală, fie stând de vorbă cu vreunul dintre totdeauna puţinii lui prieteni, pentru care el, omul de o veselie neistovită, era o grădină de frumuseţe. A crescut cu toate acestea din ce în ce mai mult în gândul tuturora, e ştiut şi preţuit de mai mulţi azi decât sunt acum douăzeci de ani, în ziua neaşteptatei sale morţi, şi nimeni deopotrivă cu dânsul n-a dovedit că ceea ce în materie de creaţiune literară e adevărat nu numai rămâne, ci totodată şi pătrunde.

Învăţător multiubit şi admirat, el a rămas toată viaţa lui tânăr, om de fire blajină şi totdeauna voios, care cu anevoia-şi perde răbdarea. Deşi răspopit însă, încă la-nceputul carierei sale preoţeşti, el nu s-a lăpădat niciodată de apucăturile luate în scurtul timp al preoţiei sale. În mersul, în ţinuta şi în gesturile lui, în felul lui de a rosti vorbele, în cuviinţa cu care se retrăgea într-un colţ, în băgarea de samă cu care-şi dedea părerea când i se cerea şi mai ales în zâmbetul lui adeseori pânditor ieşea mereu la iveală omul intrat în lume cu gândul de a-şi petrece viaţa ca popă.

Popească li se părea multora şi apucătura lui Ioan Creangă de a vorbi-n pilde şi de a-şi da părerea cu oarecare încongiur şi răzămându-se pe autoritatea altora. În toate împregiurările, şi la câştig şi la pagubă, şi la veselie, şi la-ntristare, el scăpa cu o poveste, cu o anecdotă ori cu un proverb. El nu cita din *Sfânta Scriptură*, ci se răzăma pe nesecatele comori de-nţelepciune ale poporului.

Om de o inteligenţă cu desăvârşire superioară, el îi judeca, ce-i drept, pe alţii tot ca bunul său prieten Eminescu, dar nu se socotea mai deştept decât alţii, ci zicea, în felul lui, că sunt mai mărginiţi decât dânsul.

Deşi mare maestru în ceea ce priveşte întrebuinţarea limbii româneşti, el nu s-a socotit şi n-a ţinut ca alţii să-l socotească în rândul scriitorilor români. Puţine a scris şi cele scrise sunt lucruri pe care le spusese mai nainte-n grai viu pentru mulţumirea sufletească a prietenilor săi. Nu le-ar fi fixat niciodată pe hârtie

dacă prietenii săi nu l-ar fi încredinţat că e păcat să se peardă forma ce li-o da el.

De aceea au scrierile lui atât farmec: ne-ncântă nu atât ceea ce ni se spune-n ele, ci forma în adevăr românească a lui, atât ca concepţiune, cât şi ca limbă.

Ioan Creangă nu creează, ci reproduce cu cea mai deplină sinceritate adevărate creaţiuni ale poporului.

Sunt greşiţi ce-i ce-l iau drept moldovean pentru că el se foloseşte pe ici, pe colo de provincialisme spre a da formei o culoare mai locală. Întregul lui fel de a expune e românesc, potrivit cu firea tuturor românilor – orişiunde vor fi trăind ei.

Aceasta o spunea Ioan Creangă şi el însuşi.

Câtva timp după publicarea în *Convorbiri literare* a novelei *Budulea Taichii* m-am întâlnit cu Ioan Creangă la Bucureşti şi am petrecut împreună cu Eminescu câteva seri la dânsul.

Viind vorba la *Budulea Taichii*, el a stat pe gânduri mai nainte de a-şi fi dat părerea.

Căuta ceva potrivit în „sacul cu minciuni".

– De! zise-n cele din urmă. Îmi place şi mie, dar cică era odată un flăcău, care se-ndrăgostise rău de tot de o fată. Frumoasă însă, fata s-a măritat la oraş, după altul, mai bogat, care putea să-i facă toate voile, şi bietul de flăcău a rămas cu inima friptă şi plină de amar. Peste câtva timp însurăţeii s-au întors în sat ca să-şi vadă ea părinţii şi el socrii, şi flăcăul întâlnind-o, a stat buimac în faţa ei. Era gătită, spelcuită şi sulemenită de nu mai ştiai cum să te uiţi la ea. „Nu e aia pe care o ştiam eu!" îşi zise el cu inima uşurată.

L-am înţeles Eminescu şi eu.

– Îţi pare *Budulea* prea spelcuit, întâmpină Eminescu.

– Nu prea, dar cam, răspunse Creangă. Şi dacă e vorba, aşa prost cum sunt, vi-l dau mai bine gata.

Am stăruit s-o facă, şi două zile-n urmă mi-a citit prima parte a *Amintirilor* lui, care e fără-ndoială una din cele mai preţioase creaţiuni în literatura noastră poporală.

Ceea ce l-a ridicat pe Ioan Creangă în rândul marilor noştri scriitori e sinceritatea şi iubirea de adevăr cu care reproduce felul de a gândi şi de a simţi al poporului român, lipsa de-ncungiur cu care spune adevărul, pe care numai puţini îl ştiu atât de bine ca dânsul.

CREANGĂ LA BUCUREŞTI

Ales membru-n Consiliul general, a venit la Bucureşti, ca să-şi facă datoria de sfetnic într-ale învăţământului. Ţinea să fie bine dumirit asupra cestiunilor puse la ordinea zilei şi discuta mereu mai cu unul, mai cu altul dintre aceia pe care îi socotea mai dumiriţi decât dânsul. Era mai ales o cestiune care-l interesa. Unii dintre fruntaşii dăscălimii stăruiau să fie introdus studiul limbii latine şi-n şcolile secundare de fete, iară el era de părere că femeile pot să fie bune soţii şi bune mume fără ca să fi-nvăţat limba lui Cicerone.

– Ba – râdea dânsul – teamă mi-e ca nu cumva să se smintească învăţând-o.

Era deci unul din cei mai zeloşi membri ai Consiliului general, căci ţinea să afle care sunt cuvintele celor ce stăruie pentru limba latinească şi-n şcolile de fete şi să-şi deie în toate împregiurările pe faţă părerile sale.

La-ntrunirea literară ce se ţinea vineri seara la Maiorescu lume multă-l aştepta pe Creangă, care n-a venit decât pe la 11, după ce s-a terminat şedinţa Consiliului general.

– Se poate, domnule Creangă?! i-a zis stăpânul casei. Faci ca atâta lume să te aştepte.

– Ce să zic?! a răspuns el, zâmbind ca de obicei. D-voastră ca d-voastră! Neavând, se vede, altă treabă, aţi aşteptat în cea mai

bună societate, şi aşteptarea nu vi-a fost zadarnică. Iată-mă: sunt aici. Iară eu, care umblu-n treburi mari, voi fi aşteptat, poate mai puţin, dar vorba românului: Degeaba vii, degeaba te duci!

– Ei bine, i-a zis unul dintre cei de faţă. Cine mai era p-acolo? Ce-aţi mai pus la cale?

– Iar nu ştiu cum să-ţi dau răspuns, grăi Creangă. Cică într-o duminică o cocoană şi-a luat fiica şi s-au dus amândouă la biserică. Întorcându-se după slujbă acasă, a întâlnit-o altă cocoană, care a-ntrebat-o cine mai era la biserică. „De! a răspuns cocoana. Eu am fost şi fiică-mea: de acolo-nainte tot prostime".

În acest fel indirect era deprins a-şi da pe faţă gândurile.

Îşi avea la Şcoala militară din Bucureşti băiatul, căruia îi eram aşa-zis corespondent. Primeam deci adeseori scrisori de la dânsul şi ne întâlneam când venea pe la Bucureşti. Rar mi s-a-ntâmplat să-mi spuie fie-n scris, fie-n grai viu, „pe şleau", ceea ce avea de gând.

COŞBUC LA *TRIBUNA*

Dus cu gândul la cei trecuţi în altă lume, muritorul se sâmte cuprins de o sfială sărbătorească, şi ieşiţi sunt din lumea noastră oamenii de la *Tribuna* din Sibiu, în mijlocul cărora şi-a început Gheorghe Coşbuc lucrarea literară. Puţini, dar aleşi, tot unul şi unul, pătrunşi cu toţii de gândul unirii sufleteşti a tuturor românilor, căruia i se da fiecare întreg, toţi împreună cel mai bine închegat centru de propagandă culturală în timpul de atunci.

În frunte li se cuvine feţelor bisericeşti locul: erau arhimandritul Nicolae Popea, vicarul Mitropoliei, asesorul consistorial Nicolae Cristea, protopopul Sibiului Sim. Popescu, protopopul Seliştei, dr. Maior, şi profesorul de muzică

bisericească d. Cunţanu, tatăl Mariei Cunţanu, răposaţi unul după altul. Răposat-au şi profesorii semninariali dr. Crişanu şi dr. Popovici-Barcianu, precum şi fraţii Brote, dr. Aurel, directorul băncii „Transilvania", şi Eugen, exactorul consistorial. Nu mai trăiesc nici foştii redactori răspunzători ai *Tribunei*, Corneliu Pop-Păcuraru, Pompiliu Pipoş şi Septimiu Albini, precum nici Ioan Rusu-Şirianu.

Încetat-a prea curând din viaţă şi cel mai bine înzestrat şi mai bine pregătit dintre toţi, Ioan Bechnitz, omul cu admirabilă cultură generală şi adevăratul conducător al mişcării.

Oamenii aceştia se-ntruneau o dată pe săptămână la o masă comună şi-şi luau în fiecare zi cafeaua în acelaşi local, pe „Bretter", şi împreună îşi făceau pe-nserate plimbările pe „sub Arini" şi-n timpul verii excursiunile mai ales în munţii Ţibinului, pe la Păltiniş şi pe Cindrel.

Gheorghe Coşbuc, înzestrat din belşug de către firea cea darnică, s-ar fi ridicat în toate împrejurările deasupra contimporanilor săi, n-ar fi ieşit însă ceea ce a fost dacă nu şi-ar fi croit lucrarea vieţii în mijlocul acestor oameni cu cultură generală, care toţi erau scriitori, şi n-ar fi primit îndrumări de la Bechnitz, la Viena prieten bun, iar în urmă admirator al lui Eminescu.

Într-una din zile am primit la redacţiune, pentru foiţa *Tribunei*, un manuscript, curat şi citeţ, o snoavă versificată. Autorul se subscria *Boşcu* şi plicul fusese-n Cluj pus la poştă. Mi se părea lucru învederat că acel Boşcu e-ncepător, student la Universitatea din Cluj, şi mă bucuram, căci n-o fi, poate, adevărat că ziua bună de dimineaţă se cunoaşte, dar nu mai încape nici o îndoială că cei în adevăr aleşi chiar de la începutul lucrării lor îşi dau destoiniciile pe faţă. Mi-a plăcut snoava, am publicat-o şi mi-am aprins paie-n cap.

Bechnitz avea obiceiul de a citi ziarul pe la cinci după-amiazăzi, când paginaţiunea era gata de tipar. Aşa a făcut şi data aceasta şi era foarte supărat. Era adecă de părerea că asemenea lucruri se publică pentru numărul de duminecă ori în ajunul unei

sărbători şi numai după ce au fost anunţate cu o zi, două mai înainte.

– Prea îi crezi pe cititori proşti, i-am răspuns eu. Ei îşi dau foarte bine samă despre ceea ce citesc.

– Nu-i socotesc deloc proşti – mi-a întâmpinat el – dar îi ştiu oameni care au fiecare treburile sale şi citesc de obicei în pripă, cum s-ar zice, printre picături. De aceea trebuie să le tragi luarea-aminte asupra lucrărilor de oarecare importanţă şi să le vorbeşti despre asemenea lucruri mai ales duminecile şi zilele de sărbători, când ei n-au altă treabă.

Ziua următoare au dat năvală unul după altul ceilalţi, ca să afle cine a scris snoava, unde se află el, ce rost are, şi cei mai mulţi erau de părerea lui Bechnitz şi stăruiau ca neapărat să-i scriu lui Boşcu, rugându-l să ne mai trimită ceva, pentru ca să fac publicarea după ce voi fi anunţat-o pentru un număr de sărbătoare.

Nu numai că i-am scris apoi, dar i-am mai şi trimis volumul de poezii al lui Eminescu, precum şi novelele mele.

După câteva zile mi s-au înapoiat cele trimise, cu observaţiunea că la Universitatea din Cluj adresantul e necunoscut.

După trecerea unui timp oarecare m-am dus la Cluj, ca acuzat într-un proces de presă, în care îmi era apărător d-l advocat Iuliu Coroianu. În cancelaria acestuia am găsit un tânăr, pare-mi-se d-l Iuliu Maniu, care-şi făcea obligata practică în ale advocăturii. L-am întrebat dacă nu cumva cunoaşte pe oarecare Boşcu, de la care am primit nişte versuri. El a dat cu socoteală că vorba e de Gheorghe Coşbuc, feciorul popii de la Hordău, căci acela scrie versuri. Însă acesta părăsise Universitatea şi se afla pe timpul acela dus la o stână din Munţii Rodnei.

Le-am spus-o aceasta celor de la Sibiu, şi, după îndelungate discuţiuni, a rămas să-i scriu acolo la Hordău şi să-i propun să intre în redacţiunea *Tribunei*. Personalul redacţiunii era, ce-i drept, complect, şi în budgetul ziarului nu era nimic prevăzut pentru aşa ceva. Ni se-ntâmplase însă că unii dintre cititori stăruiseră să fie publicate în mod regulat preţurile din piaţa

Sibiului – pentru unt, untură, fasole, porumb, ceapă etc. A fost deci creat un post nou, cu leafă de 60 fl. pe lună, şi acest post i-a fost oferit lui Gheorghe Coşbuc, care l-a şi primit şi-a urmat apoi să noteze în cel mai conştiincios mod preţurile din piaţa Sibiului.

Pentru noi, aşa-zişii *tribunişti*, ziarul era mai presus de toate organ de propagandă pentru restabilirea unităţii în viaţa culturală a poporului românesc şi de aceea cea mai de căpetenie parte a *Tribunei* erau corespondenţele primite din deosebitele părţi ale ţării, căci prin aceste corespondenţe se-nnodau legăturile între cei de atâta timp despărţiţi. Cele mai multe din aceste erau scrise într-o limbă plină de localisme, încât nu era cu putinţă să le publicăm fără ca să le fi corectat. Aceasta era cea mai grea parte din sarcina ce luasem asuprea mea în redacţiunea *Tribunei*, căci corecturile erau multe şi trebuia să fie făcute cu o cumpănire cruţătoare, ca autorii să nu se sâmtă jigniţi în amorul lor propriu. Nu o dată încurcătura era atât de mare, încât eram nevoit să copiez cele scrise.

Ca să pot deci lucra în toată liniştea, mă duceam dimineaţa pe la cinci la redacţiune, încât eram gata la opt, când veneau şi ceilalţi.

Coşbuc venea şi el cam deodată cu mine. N-avea nevoie s-o facă: preţurile nu le lua din piaţă, ci din ziarele germane din localitate, care le primeau de la poliţie. Ştiind însă că vin eu, se socotea dator să vină şi el. Neavând apoi altă treabă, aduna de prin reviste şi de prin ziare străine „*varietăţi*" interesante, pe care publicul le cetea cu multă plăcere.

Steteam aşa numai noi doi până la opt şi dimpreună cu ceilalţi până la douăsprezece, luam cafeaua în acelaşi local şi iar ne întorceam pe la două în redacţiune, unde stam până la cinci; treceau însă adeseori una după alta mai multe zile fără ca să schimbăm vreo vorbă. N-aveam ce să ne spunem unul altuia. Când se-ntâmpla însă să ne pornim la vorbă, nu mai sfârşeam. Căzuse adecă şi el în boala de

care au suferit Eminescu şi Caragiali: când intrai cu el în vorbă despre cestiuni de tehnică literară, nu-i mai era nici foame, nici sete, nici somn, se pierdea cu desăvârşire el însuşi pe sine. Şi avea cu cine să stea de vorbă, căci afară de mine mai erau pe acolo Bechnitz, dr. Crişanu, dr. Barcianu şi Dimitrie Comşa, care sufereau şi ei de aceeaşi boală. Îi făceam deci o mare plăcere dacă-i dedeam şi lui corespondenţe ca să le corecteze.

– Îmi face multă plăcere – zicea el – căci multe învăţ făcând corecturi: o singură greşală în ceea ce priveşte alegerea, întrebuinţarea ori aşezarea vorbelor te luminează mai bine decât toate gramaticele şi toate cursurile de stilistică.

Mai suferea şi de altă boală a lui Eminescu şi a lui Caragiali: era doritor de a-şi întinde cunoştinţele, şi când se pornea pe citite, nu-l mai puteai urni din loc.

Ei se bucura la sibieni de multe simpatii, şi toţi se băteau pe el să-l aibă la masă. El le şi făgăduia tuturora, că are să vie, dar numai rar se nimerea să se şi ţie de vorbă. De cele mai multe ori se încurca fie în vreo lectură, fie în discuţiuni şi era prea târziu când îşi aducea aminte că are să se ducă să ia masa la cutare şi cutare.

Aşa a şi rămas el toată viaţa lui: ţinea ca manuscriptul să-i fie curat şi citeţ ca al lui Eminescu ori al lui Caragiali, să cântărească cu toată chibzuinţa fiecare vorbă mai nainte de a o fi pus pe hârtie şi să-şi lărgească mereu cunoştinţele fie citind, fie stând de vorbă cu alţii.

În timpul pe care l-a petrecut la Sibiu, a scris câteva din cele mai însemnate lucrări ale lui. Citindu-le pe aceste, T. Maiorescu a stăruit să-l trimitem la Bucureşti, în centrul vieţii culturale româneşti, unde, precum ziceam eu atunci, soarele pentru toţi românii răsare.

Dorea şi el să se ducă, dar mai avea să-şi reguleze poziţiunea în ceea ce priveşte serviciul militar.

După împărtăşirile ce ni se făcuseră de la Năsăud, vorba era numai de o formalitate: urma să se prezinte pentru ca să fie declarat *untauglich*, adică lipsit de cuvenitele destoinicii pentru serviciul militar. Medicul recrutor de la Năsăud, care-l cunoştea bine, era adecă de părerea că el suferea de un neajuns al inimii.

Citat la cercul de recrutare din Năsăud, el trebuia neapărat să se ducă şi zicea mereu că se va şi duce, dar uita când are să plece. În urma stăruinţelor prietenilor noştri din Năsăud, unul dintre noi l-a luat deci şi l-a dus la gară, i-a scos bilet şi l-a urcat în tren.

– Slavă Domnului c-am trecut şi peste greutatea aceasta! ni-am zis ştiindu-l pornit pe drum.

Ne era pripită bucuria.

După câteva zile ne-am pomenit cu un nou *Befehl* de la Năsăud: deoarece nici de data aceasta nu se prezentase, Gheorghe al nostru era îndrumat să se prezinte la cercul de recrutare din Sibiu.

Am rămas ca căzuţi din cer şi ne uitam nedumiriţi unul la altul: îl crezuserăm la Năsăud, iar acum nu ştiam de unde să-l luăm. Aleargă, caută, ştiriceşte la dreapta şi la stânga, dă depeşă peste depeşă: abia după câteva zile am ajuns să ne dumirim că la Copşa el a dat peste Alexandru Hodoş, bineştiutul Ion Gorun, au intrat în vorbă despre gramatică şi s-au înfundat la Blaj, unde Hodoş avea un frate.

După ce l-am adus la Sibiu, s-a prezentat la cercul de recrutare de aici, unde a fost declarat prea şubred pentru serviciul militar.

– Are nevoie de stimulente pentru inimă, dacă vorba e să lucreze – mi-a răspuns medicul militar – dar poate să ajungă la adânci bătrâneţe dacă nu va abuza de stimulente.

N-a ajuns la adânci bătrâneţe, dar dintre aceia în mijlocul cărora trăise la Sibiu, abia unul, doi mai trăiau când a murit el.

Când noi, Caragiali, Coşbuc şi eu, am luat cu C. Sfetea înţelegere să publicăm *Vatra*, ne puneam nădejdea în Coşbuc, pe care-l ştiam om înzestrat cu multe şi mari destoinicii şi totodată şi muncitor. Eu eram atunci director de studii şi profesor de istorie la Azilul „Elena Doamna", iar în urmă am fost însărcinat de Academia Română să organizez ca director de studii Institutul „Ioan Otteteleşanu", nu prea aveam deci timp şi pentru redactarea unei reviste literare.

Pe Caragiali l-am fi jignit apoi în amorul propriu al lui dacă, punându-l în rândul oamenilor muncitori, l-am fi rugat să poarte el sarcina de redactor. Editorul rămânea deci răzămat numai cu Coşbuc. Ne-ntâlneam, ce-i drept, adeseori ca să stăm de vorbă, dar acela care muncea era Coşbuc, numai el, şi mai ales mulţumită ostenelilor lui a fost *Vatra* o revistă ilustrată, care poate să fie citită şi azi cu plăcere.

Sunt între cititorii noştri de astăzi cei ce cunosc *Vatra*, iar între puţinii aceştia sunt mulţi care nu-şi vor mai fi aducând aminte de ea, căci se-mplinesc în curând treizeci de ani de când ea nu mai apare. Nu sunt deci puţini cei ce află un lucru pentru dânşii nou când le spun că unele din cele mai frumoase poezii ale lui Coşbuc în *Vatra* au fost întâia oară publicate şi nici n-ar fi fost scrise dacă n-ar fi existat *Vatra*. Coşbuc mai făcea apoi şi aşa-zisa „bucătărie" a revistei. El alegea bucăţile ce urma să fie publicate, el le ordona, el alcătuia potrivit cu gustul său revista. Pe lângă aceasta, cea mai interesantă şi mai caracteristică parte a revistei era redactată de el şi, pot să zic, numai de el.

Era, înainte de toate, rubrica „Vorba ăluia", în care el dedea lămuriri nu numai interesante, ci totodată şi instructive asupra zicătorilor româneşti. Citez câteva dintre aceste:

„Nici în clin, nici în mânec" (nu *„mânecă"*, cum zic pocitorii limbii româneşti). *„A prins prepeliţa de coadă". „Braşoave".*

„Laşa-l în moarea lui". „La botul calului". „Cu căţel, cu purcel". „Opt cu a brânzei". „I-a suflat în borş". „Burtă de popă". „A vorbi româneşte".

„Românul vorbeşte «româneşte» – zice Coşbuc – ceea ce are la inimă are şi în gură şi ce spune e limpede spus."

Limba lui e frumoasă şi ţine la ea. Când vorbeşti rău româneşte – în înţeles gramatical – românul zice că vorbeşti *„păsăreşte"*. Şi din nefericire, mulţi români parcă au jurat să facă limba noastră o *„limbă păsărească"*.

Aceasta ar putea s-o zică orişicine şi astăzi, când trăiesc până chiar şi scriitori care-o dau pe „păsăreşte" fiindcă nu şi-au dat silinţa să cunoască scrierile noastre mai vechi, fie chiar şi numai cele din secolul XIX.

Altfel de scriitor era Coşbuc, care n-ar fi fost în stare să scrie „Vorba ăluia", dacă n-ar fi cunoscut limba română poporală şi obiceiurile poporului român şi n-ar fi fost bine dumirit asupra scripturii româneşti.

Tot atât de interesantă, dacă nu chiar mai interesantă şi mai instructivă, e altă rubrică scrisă de Coşbuc, „Fel de fel", varietăţi adunate de pretutindeni, o slăbiciune pe care Coşbuc o prinsese încă la Sibiu, după îndemnul primit de la Bechnitz.

Mulţi dintre cititorii revistei *Vatra*, luând în mână cel din urmă număr, se uitau, mai nainte de toate, la „Fel de fel", care li se părea partea cea mai preţioasă a revistei. Adevărul era că multe din „Varietăţile" trecute în rubrica aceasta erau muncite, cum era bunăoară *La ce vârstă au murit scriitorii noştri?* (vol. II, pag. 121). Zece până la patruzeci de ani, 15 până la 60, 13 până la 80, iar 3 după 80 ani.

Lucruri interesante şi instructive mai scria Coşbuc şi pentru rubricele „De-ale casei" şi „Ştiri".

Numai citind aceste părţi ale revistei *Vatra* putem să ne dăm seama despre bogăţia de cunoştinţe şi despre destoinicia de a judeca a lui Coşbuc, omul de obicei scurt la vorbă.

Întregul fel de a fi al lui iese însă cu desăvârşire luminos la iveală din următoarea anecdotă, pe care o reproduc din volumul II al *Vetrei*, pag. 306:

„O POEZIE NEMŢEASCĂ DE V. ALECSANDRI

Mă împrietenisem, nu ştiu cum, în München cu un neamţ tânăr, pictor. Era băiatul unui băcan. Cuminte băiat; avea însă o dragoste a focului să discute necontenit teoriile artei. Lucrul acesta pe mine mă supăra. Teoriile sunt socoteala de acasă, iar producerea operelor de artă e socoteala din târg. Neamţul meu era mai mult critic decât artist. În urmă l-am făcut să priceapă că pe mine mă supără teoriile lui şi că, peste tot, eu dau foarte puţin pe teoriile în artă. A râs când i-am spus că românii au o vorbă mojicească, dar foarte potrivită în ce priveşte pe criticul care dă poveţe artistului: «Te apuci să-nveţi pe tat-to cum se fac copiii».

Băcanul, tata pictorului, pe aceeaşi urmă. Teoretic, încât da poveţe şi cizmarilor cum se coase pingelele. Fusese bogat, ţinuse odată cel mai elegant hotel în München, *«A quatre saisons»*. Scăpase rău; era chefliu şi darnic; n-avea apucături de neguţător. Bavarez întreg.

Odată prietenul meu mă cheamă acasă la el, în Sonnerfeldergasse, aproape de gară. Băcanul, văduv, avea numai pe Edgar, pictorul, şi o fetiţă blondă de vreo zece ani. Am băut câteva pahare de vin împreună. Făcea băcanul mare haz de numele meu, îl rostea în toate chipurile, numai corect nu: «Cşoboc, Csocob, na, *ein verflixter Name*». Şi râdea-râdea! Eu, ca să-l răsplătesc, am făcut câteva versuri, în care îi schimonoseam numele. Îl chema *Grummer*; cu îi ziceam *Grummel*, ca să rimez cu *Hummel* şi cu *Bumme* . A râs cu hohote. Din vorbă în vorbă a aflat că sunt român.

– *Was, Rumäner?! Also Walach, nicht wahr?!* (Ce, român? Adică român, nu-i aşa?!)

Eu, cu toate că din gura unui străin mă înghimpa vorba valah, i-am răspuns:

– Da, sunt valah!

– *Das hab ich mir gleich gedacht*! (Asta am ştiut-o numaidecât!) Apoi, ciocnind păharul şi râzând, adăugă: *Alle diese Walachen sind Dichter, machen aber alle schlechte Versen!* (Toţi românii aceştia sunt poeţi, dar toţi fac versuri proaste.)

– Asta-i! Ai mai văzut vreodată până acum români? am întrebat eu.

– Oho! dar câţi?! Buni băieţi, dar fără cap. Toţi cheltuitori. Nu ştiu nici cât au în pungă, nici cât scot din ea. Ştiu eu de la Karlsbad. Aveam un restaurant acolo. Şi apoi poeţi... he, he, he! ca d-ta! Să vezi numai!

Băcanul meu aduse o bucoavnă, un fel de album, de pe vremea când avea restaurant la Karlsbad şi ţinea hotelul amintit din München.

– Toţi musafirii mei, cei mai de dai-Doamne, scriau câte ceva în album. Am şi români, uite-l!

Frunzărind albumul, am găsit în vreo opt locuri versuri scrise de «români». Improvizaţii, epigrame, aprecieri asupra paturilor şi a mâncărilor. Mai toate mi s-au părut scrise de ovrei de prin Galaţi, Brăila, Craiova etc. Versuri proaste, nărozii. Toate epigramele aveau comentarii, iar aceste alte comentarii. Papara, papara paparei până într-a opta spiţă.

– Dar ăsta-i întrece pe toţi. Na! şi ăsta e poet... aşa mai rar! zise băcanul şi-mi arăta un nume.

Era Vasile Alecsandri."

Urmează cele privitoare la versurile scrise de Vasile Alecsandri în albumul hotelului „Grumme". Pe aceste nu le mai citez. Ele sunt, ce-i drept, pline de haz, dar nu aruncă decât indirect oarecare lumină asupra felului de a fi al lui Coşbuc.

Din discuţiunea urmată între Coşbuc şi neamţul de la München vor fi trăgând unii concluziunea că după părerea lui

Coşbuc adevăratul artist n-are nevoie să fie dumirit asupra principiilor de estetică. Aceasta nu a zis-o şi nici n-o admitea Coşbuc. El zicea numai că n-are artistul adevărat să primească îndrumări estetice de la alţii, căci el se dumireşte în mod firesc *el însuşi prin sine* mai bine de cum ar putea orişicine să-l dumirească.

Mai învederat iese aceasta la iveală din vorba despre *limba păsărească*, adecă *„rău româneşte"* – în înţeles *gramatical* – adaugă el.

De aceeaşi părere era şi Eminescu, care a vorbit şi el despre *„păsărească"* unora dintre cei căzuţi în păcatul de a scrie.

Eminescu era însă mai desluşit: el zicea că „păsărească" e limba dacă *alegerea, întrebuinţarea şi aşezarea vorbelor* nu sunt potrivite cu firea limbii româneşti.

Eminescu învăţase gramatică românească la Arune Pumnul şi făcuse practică cetind *Lăpturariul*. Atât gramatica, cât şi practica i-au fost însă mai mult spre stricăciune decât spre folos. Cu toate aceste nici unul dintre contimporanii lui nu era mai bine dumirit asupra gramaticei româneşti. Cetea scrierile româneşti mai vechi şi cele mai nouă şi scruta graiul viu al poporului ca să se dumirească.

Tot aşa şi Coşbuc. A-nvăţat el gramatică de la profesorul lui din Năsăud, dar asupra limbii româneşti el însuşi prin sine s-a dumirit. Cu atât mai vârtos prin sine însuşi s-a dumirit în ceea ce priveşte tehnica scrierii şi principiile estetice ale compoziţiunii, în care numai puţini se puteau sămui cu el!

Pătruns fiind de cultul formei, el nu avea nevoie de îndrumările ce puteau să-i deie alţii, căci le găsea toate el însuşi, încât multora putea să le fie dascăl.

Deoarece sunt mulţi cei ce scriu fără ca să fie pătrunşi de cultul formei, pornirea spre limba păsărească e ca pohoiul care-i năpădeşte pe cei ce cred că-l pot opri puindu-i-se în cale.

COŞBUC ŞI T. MAIORESCU

Una dintre poeziile prin care Coşbuc a câştigat multe simpatii e cea publicată sub titlul *Noi vrem pământ!* Prin aceeaşi poezie li s-a făcut însă şi multora urgisit.

Nu aveau nici unii, nici alţii dreptate, căci adevărul era că tocmai în poezia aceea el şi-a dat mai puţin decât în altele pe faţă vederile sale.

El era om blajin şi chibzuit, cu desăvârşire pătruns de spiritul de ordine. Chiar dintru început, la liceul din Năsăud, el a intrat deci oarecum în virtutea firii sale în curentul aşa-zisei „noii direcţiuni", spre care-l îndrumaseră câţiva dintre profesorii săi junimişti încă în timpul când îşi făceau studiile la Viena. Mai vârtos a intrat apoi în curentul acela după ce a venit la Sibiu, unde trăise în mijlocul celor mai zeloşi junimişti. Răposatul T. Maiorescu era încă de părerea că lucrarea lui literară se va desfăşura mai bine în centrul vieţii naţionale româneşti, la Bucureşti. A şi fost îmbrăţişat cu multă căldură după ce a venit aici. *Vatra* a fost dar sprijinită şi ea de junimişti şi de cei ce erau în legătură cu dânşii, numai la început însă.

Era la mijloc un fel de boală din născare.

Mai nainte de a se fi înfiinţat *Vatra*, era vorba să se înfiinţeze o revistă ilustrată, la redacţiunea căreia se ieie parte şi Vlahuţă, dimpreună cu Delavrancea. Caragiali, care le era bun prieten, a stăruit mult să-i înduplece, însă nu numai că silinţele i-au rămas zadarnice, dar Delavrancea şi Vlahuţă au înfiinţat şi ei o revistă literară, şi a urmat între cele două reviste o interesantă polemică, mai ales în ceea ce priveşte lucrarea literară a lui Coşbuc.

Cel mai de căpetenie dintre păcatele lui Coşbuc, aşa se zicea, era că mai multe dintre poeziile lui erau plagiate.

Drept întâmpinare, Coşbuc voia să le spună că ori sunt de rea-credinţă, ori nu-şi dau seamă ce va să zică operă de artă.

Punctul lui de plecare era că opera de artă e forma mai mult ori mai puţin desăvârşită pentru reproducerea sâmţământului de care era pătruns creatorul ei când a zămislit-o. Acelaşi sâmţământ poate să fie reprodus de mulţi în forme foarte deosebite, care toate sunt originale, fiecare-n felul ei, şi de plagiat nu poate să fie vorba decât în ceea ce priveşte forma.

Eu eram de aceeaşi părere.

Îmi aduceam aminte de zguduirea sufletească prin care am trecut când în sala Belvedere din Vatican am văzut grupa *Laocoon.*

Strâns de şarpele care îi sfărâmase oasele, tatăl e cuprins de o durere sfâşietoare, care e reprodusă-n faţa lui; ochii îi sunt însă îndreptaţi spre cei doi fii ai săi, încât e învederat că ceea ce-l mistuia nu sunt propriile sale suferinţe, ci durerea fiilor săi, care sunt şi ei cu ochii îndreptaţi spre tatăl lor. Această durere părintească e fixată pentru vecii vecilor în marmura cea rece, şi numai oamenii dezbrăcaţi de firea omenească pot să vadă grupa *Laocoon* fără ca să ieie parte la durerea aceea.

Acelaşi sâmţământ îl are oglindit în faţă *Niobe* de la Oficiile din Florenţa, care-şi vede copiii ucişi unul după altul, şi mai ales în *Madonna* din palatul Pitti, a lui Raffaello. Sunt nenumărate operele de artă de cele mai deosebite genuri care reproduc cu mai multă ori mai puţină putere firească iubire a părintelui către copii şi a copiilor către părinţi. Nu-i trece însă nimănuia prin minte să spună că creatorii acestor opere s-au plagiat unul pe altul.

Una din cele mai frumoase poezii ale lui Eminescu e, bunăoară, *Mamă*[1], care reproduce acelaşi sâmţământ, şi s-ar face de râsul lumii cel ce-ar zice că Vlahuţă a plagiat pe Eminescu scriind şi el poezia *Mamă*[2].

– Toate acestea or fi pe cât de frumoase, pe atât de adevărate – zicea însă Caragiali – dar în faţa publicului nostru n-aveţi să le

[1] Titlul corect al poeziei lui Eminescu este *O, mamă...*
[2] Titlul corect al poeziei lui Vlahuţă este *Mamei.*

spuneţi dacă ţineţi să nu fiţi luaţi în zeflemea. E prea subţire filosofia aceasta.

– Ei bine! a zis Coşbuc. Dacă e aşa, am să-l plagiez pe Eminescu scriind şi eu o poezie *Mamă*[1].

A şi publicat apoi pe pag. 56 a *Vetrei* de la 1894 poezia sa *Mamă*, care ne reaminteşte admirabilul episod *Dasaratas*.

Deoarece e în poezia aceasta vorba de un „*Gheorghe care nu mai vine*", vor fi crezut unii atunci şi vor fi crezând alţii acum că şi Gheorghe Coşbuc are în vedere pe muma sa. Nu! Muma lui era preoteasă, al căreia soţ trăia şi care avea şi fată preuteasă. Mama din poezia lui e plăsmuită de dânsul.

Puindu-şi întrebarea *ce anume* are să spună pentru ca aceia la care se adresează să sâmtă ceea ce voieşte el, şi-a gândit o mamă la care te duci „prin amurg", pe sub plopi, „ce doinesc eterna jale", trecând pe poteci ce se împleticesc pe ţărmul pârâului „de ape repezi" până la moară. Mama aceea stă într-o casă dărăpănată, îşi face foc din vreascuri rupte din gard, e văduvă şi are tri fete lipsite de razăm. Aceasta e *plăsmuirea poetului*, care şi le potriveşte toate cu sâmţământul ce vrea să producă.

Mai rămânea ca *măiestrul* să găsească şi amănuntele formei în care să spună ceea ce a gândit.

Nu încape nici o îndoială că cel puţin în cazul acesta el era atât ca plăsmuitor, cât şi ca măiestru mai presus de cei ce-l grăiau de rău. În tot cazul, mai-nainte de a fi început să scrie, el ştia lămurit atât *ce* are să spună, cât şi *cum* să-şi formuleze spusa. Având deci în vedere pe cei căzuţi în păcatul de a scrie fără ca să se fi dumirit mai nainte asupra acestora, la pag. 62 a fost publicată şi o

„RUBRICĂ UTILĂ

Reţetă practică pentru a face o lucrare literară, în genere.

1 Titlul corect al poeziei lui Coşbuc este *Mama*.

Ia o testea de hârtie, un condei şi o sticluţă de cerneală.

Dacă lucrezi numai ziua, nu-ţi trebuie nici lampă, nici lumânare şi nici tutun, dacă nu fumezi.

Pui hârtia şi cerneala pe masă etc., etc."

Urmează alte îndrumări folositoare, pe care nu le reproduc; cel ce va fi dorind să fie dumirit asupra lor nu are decât să le caute pe pag[ina] mai sus-arătată a *Vetrei* din anul 1894.

Ceea ce e de-nsămnătate pentru cititorii de azi era că cu aceste polemica s-a sfârşit – deocamdată.

La lupta pornită împrotiva plagiatorului de la *Vatra* mai luaseră însă parte şi unii dintre propagatorii curentului socialist şi al mişcării înteţite când cu răscoala ţărănească de la 1888.

Împărtăşeam toţi trei vederile celor ce ziceau că stăpânire asupra pământului nu li se cuvine decât celor harnici, care au totodată şi cuvenita pricepere spre a-l munci. Aveam deci în gândul nostru să fie luate măsuri ca cei lipsiţi de cuvenita destoinicie pentru chivernisirea avutului lor să fie nevoiţi a-şi vinde pământul, iar celor harnici şi pricepuţi să li se deie putinţa de a agonisi pentru ca să-şi cumpere pământ. Dacă nu se vor face acestea – ziceam noi atunci – ne aflăm în faţa primejdiei ca lucrurile să se desfăşure aşa, încât să fim în cele din urmă nevoiţi a le face parte şi celor nevolnici, fie leneşi, fie lipsiţi de pricepere.

Gândindu-ne la primejdia aceasta, îi socoteam pe cei de altă părere porniţi pe o cale greşită.

„Mult mă ispiteşte gândul de a le arăta că nici propriile lor convingeri nu sunt în stare să le susţină!" a zis Coşbuc.

Putea s-o facă. Poetului toate îi sunt iertate. Eminescu a scris şi el poezia *Împărat şi proletar* fără ca să se fi lepădat de felul său de a gândi, numai dându-şi seamă ce se petrece-n capetele oamenilor de prin taverne şi-n inimile lor pline de firească amărâciune.

A scris şi Coşbuc poezia *Noi vrem pământ!* şi a publicat-o în cel mai apropiat număr al *Vetrei*, pe pag. 83.

Ştim cu toţii care a fost efectul acelei poezii atunci şi mai târziu. Azi ne dăm seamă că era în ea ceva profetic, cel puţin un avertisment pentru cei ce nu voiau să-nţeleagă că sunt multe şi mari datoriile celor ce stăpânesc pământ şi că au să se facă vrednici de a păstra stăpânirea. Atunci însă nu i se ierta poetului inima deschisă, şi ziua următoare răposatul T. Maiorescu ni-a înapoiat numărul din *Vatra*, scriind pe el: *„Se refuză primirea!"*

Îl cunoşteam bine pe T. Maiorescu. Ne făcuse mult bine, trăiserăm unele din cele mai fericite zile ale vieţii noastre stând de vorbă cu el, îi eram apropiaţi sufleteşte şi-i împărtăşeam vederile şi-n ceea ce priveşte cestiunea agrară. Eram deci încredinţaţi că el nu din draga lui voie a refuzat primirea revistei, ci ţiind seamă de susceptibilităţile oamenilor cu care era legat în viaţa politică. Aceasta nu era însă pentru noi o mângâiere.

Era însă o îmbărbătare pentru cei ce porniseră polemica împotriva *Vetrei.*

Cel ce-ar fi zis atunci că Coşbuc în urma unui îndemn politic a scris poezia aceea ar fi fost deopotrivă cu cel ce-ar zice azi că poezia are şapte strofe pentru că autorul ei prevedea că la 1907 va izbucni răscoala ţărănească. Şi-a dat şi el seamă şi li-a spus şi altora ce se petrece-n capetele şi-n inimile ţăranilor, care nu găseau atunci nici la administraţiune părintească purtare de grijă, nici la judecători destulă iubire de dreptate. Deşi însă el era obiectiv, oamenii cu gândul îndreptat spre cele politice s-au folosit de poezia lui şi i-au făcut duşmani tocmai între binevoitorii lui. Iar s-a pornit deci polemica.

De astă dată a intervenit Caragiali, publicând la pag. 159, sub titlul *O a doua provocare*, la adresa lui Vlahuţă o- ntâmpinare, pe care au s-o citească cei ce ţin să fie dumiriţi asupra mişcării literare din timpul acela.

S-a zis adeseori că Gheorghe Coşbuc e poetul ţăranilor români. A şi fost. În adevăr, între poeziile lui sunt multe în care se dau pe faţă durerile ţăranului român, şi forma celor mai multe dintre ele e potrivită cu gustul poporului român.

În înţelesul acesta însă poet al ţăranului român e încă mai vârtos Vasile Alecsandri, care a adunat şi publicat o colecţiune de poezii *poporale*, pe care le-a luat drept modele în ceea ce priveşte formele poetice, şi a scris şi câteva doine de toată frumuseţea.

Poet al ţăranului român e şi Mihail Eminescu, care a scris doine atât de potrivite cu felul de a sâmţi al poporului român, încât au devenit *populare* şi trec din gură-n gură.

Poeţi ai ţăranului român sunt mai mult ori mai puţin toţi cei ce şi-au luat inspiraţiunea din sâmţământul comun al românilor, între care mai ales Octavian Goga.

Gheorghe Coşbuc a mai fost însă şi altceva: măiestru într-ale artei poetice.

Citind poeziile lui Vasile Alecsandri, suntem încântaţi şi numai de tot rar ne dăm seama despre neajunsurile lor în ceea ce priveşte formele. Dacă le facem însă cu toată luarea-aminte analiza, mereu ne-mpedecăm de licenţe poetice mai mult ori mai puţin supărătoare.

Pentru ca să iasă ritmul ori să se potrivească rima, ici un arhaism e pus alături cu un neologism, de care n-avem nevoie, colo e o vorbă neobicinuit întrebuinţată, alta rău conjugată ori declinată, iar alta aşezată prin o inversiune nemotivată. Cu toate aceste, destul de adeseori, versul schioapătă şi rima e fie comună, fie săracă, fie siluită. Rămânem deci cuprinşi de sâmţământul că poetule, ce-i drept, îndrăgit de muze, dar poate că tocmai de aceea nu se socoteşte nevoit a-şi da silinţa să-şi desăvârşească formele

prin corecturi. Îi sunt şi aşa frumoase poeziile, deşi drept modele numai puţine dintre ele pot să fie luate.

Eminescu avea obiceiul de a zice că nu e nimeni obligat să scrie poezii şi de aceea nu i se iartă nimănuia păcatul de a fi scris poezii proaste. El cântărea deci fiecare vorbă pusă pe hârtie, îşi păstra timp îndelungat poeziile în sertar, le recitea mereu şi făcea corecturi peste corecturi. Are cu toate acestea şi poezii care nu pot să fie luate drept modele, căci au fost publicate fără ca el să fi ajuns a le desăvârşi forma prin corecturi.

La Coşbuc desăvârşirea formei e covârşitoare, şi dacă unul ori altul îl va socoti ca poet mai prejos de V. Alecsandri ori M. Eminescu, nu mai încape îndoială că el e ca măiestru, în ceea ce priveşte tehnica scrierii, mai presus de dânşii.

El s-a format în şcoala clasicităţii eline-romane, şi hotărâtor a fost pentru dânsul timpul pe care l-a petrecut în Italia, unde a fost îndrumat şi spre cultura teologică.

Dascălul lui în ceea ce priveşte felul de a gândi şi tehnica scrierii şi a compoziţiunii au fost mai întâi clasicii elini şi cei latini, iar în urmă Dante, Petrarca, Ariosto şi Torquato Tasso.

Îndeosebi Dante l-a stăpânit până la sfârşitul vieţii lui, şi între manuscriptele rămase de la el se află şi un preţios studiu asupra *Comediei Divine*.

Comedia Divină, Orlando Furioso şi *Gerusalemme liberata* au fost pe lângă *Eneida* ceea ce i-au dezvoltat gustul pentru genurile epice.

Vasile Alecsandri a scris atât comedii şi drame, cât poezii epice de toată frumuseţea; îl socotim însă poet liric, căci nu numai că lirice sunt cele mai frumoase dintre poeziile lui, dar şi-n poeziile lui epice ori în dramele lui, părţile lirice sunt cele mai frumoase.

Poet liric e şi Eminescu, deşi a scris foarte frumoase poezii epice şi cele mai frumoase satire din literatura noastră de el au fost scrise.

Coşbuc e mai presus de toate poet epic, şi unele dintre baladele lui, cum e, între altele, *El Zorab*, sunt de o valoare universală.

Atât această înclinare spre geniul epic, cât şi foarte întinsa lui cultură teologică l-au îndrumat apoi nu numai spre *Comedia Divină*, ci spre literatura indică.

Epopeele indice şi mai ales *Mahabharata* şi *Ramayana* sunt în adevăr poeme religioase, un fel de curs complect de morală brahmină, în multe privinţe potrivită cu cea creştinească. Ceea ce l-a încântat însă pe el nu era numai conţinutul, ci şi formele lor.

Dacă el şi-a dat silinţa să traducă *Eneida* cea păgânească, se simţea cu atât mai vârtos îndemnat să traducă *Comedia Divină*, care e, pe lângă celelalte, şi model de didactică creştinească, precum şi părţi din literatura aşa-zisă „sanscrită" pe care o socotea neîntrecută în frumuseţea ei.

Şi dacă e vorba, traducerile făcute de dânsul sunt una din cele mai preţioase părţi ale literaturii noastre.

Au fost, ce-i drept, mai unul, mai altul de părerea că nu ar fi trebuit să facă dânsul traducerea *Eneidei* în exametri. Nu mai încape îndoială că făcută fie în proză, fie în alexandrini ori în vers poporal îndoit, traducerea ar fi fost şi mai uşoară pentru traducător, şi mai pe înţeles pentru publicul cel mare, n-ar fi fost însă o traducere în adevăratul înţeles, ci numai un fel de tălmăcire *„în uzul"* şcolilor secundare.

Lui Coşbuc nu îi era iertat să o facă decât aşa cum a făcut-o, reproducând originalul în toate amănuntele formelor lui.

Acelaşi e rostul tuturor traducerilor făcute de dânsul. Partea pe care ni-a dat-o el pentru comoara noastră literară ar fi ciuntită dac-am scoate din ea traducerile, care, făcute fiind cu multă măiestrie, ne-ncântă nu numai ca conţinut, ci şi ca formă, în toate privinţele desăvârşită, şi de aceea au să fie luate drept modele.

Cel ce vrea să se dumirească asupra formelor gramaticale ale limbii române are să cetească cu toată luarea-aminte poeziile lui Gheorghe Coşbuc. Poeziile lui Gheorghe Coşbuc are să le

cetească cel ce ţine să ştie cum se aleg, se-ntrebuinţează şi se aşează vorbele-n româneşte. Tot poeziile lui are să le citească cel ce vrea să se dumirească asupra prozodiei, asupra rimării şi-n ceea ce priveşte stilul şi compoziţiunea, arta poetică, în genere.

Îndeosebi pastelele, idilele şi baladele, precum şi multe din traducerile lui sunt modele în toate privinţele desăvârşite, în vârtutea cărora el are să fie socotit drept cel mai de frunte dintre îndrumătorii noştri în ceea ce priveşte arta poetică.

I. L. CARAGIALI

I

Una din marile mulţumiri ale vieţii e să fii om şi să stai în toată tigna de vorbă cu alt om.

Aceasta o vor fi sâmţit toţi cei ce au avut din când în când mulţumirea de a fi stat de vorbă cu el, care era, cum se zice, o adevărată grădină de frumuseţe.

Eu i-am făcut cunoştinţa în ajunul războiului de la 1877 prin Eminescu, care-l ştia încă din timpul cutreierărilor lui cu trupele de actori şi ţinea să şi-l ieie tovarăş de lucrare în redacţiunea ziarului *Timpul*.

– Nu e – zicea – la Bucureşti altul, cel puţin eu nu ştiu altul.

Şi l-a şi luat, dar şi vai era de sufletul zeţarilor din tipografia acum demult răposaţilor Thiel şi Weiss.

Nu doară că ne sculam pe la zece şi ne pomeneam la redacţiune pe la amează zi, nici că tăiam cu foarfecele ori dădeam fiţuică cu fiţuică manuscript indescifrabil. Eram în păr pe la opt, ba adeseori chiar pe la şapte, şi aduceam fiecare în buzunar

manuscript curat şi citeţ, căci Eminescu mai era, pe lângă toate celelalte, şi de părerea că slova proastă strică efectul. Mai aveau însă zeţarii să aştepte pân'ce ajung să puie mâna pe manuscriptul cel frumos.

Luaserăm adecă Eminescu şi eu încă de la Viena obiceiul de a citi împreună tot ceea ce fie unul, fie altul avea de gând să publice, şi eu îi citeam ceea ce a scris el, iară el îmi citea ceea ce am scris eu.

Acum, Caragiali, adevărat mare maestru în ale citirii, citea atât cele scrise de noi, cât şi ceea ce scria el însuşi.

Citea mai întâi articolul în întregimea lui, ca să ne putem da seamă despre „impresiunea totală".

Urmau asupra vederilor generale discuţiuni, care se-ntindeau foarte departe, pătrunzând din politică în economia naţională, în etică şi-n estetică, în scrutarea firii particulare a poporului român, a istoriei lui şi a stărilor în care se află azi ţara, discuţiuni vii şi variate, care nu se mai puteau sfârşi.

Era lucru de frumuseţă nespusă.

Eminescu, om avântat, de o fire impulsivă, cu mintea luminoasă, cu sufletul plin de duioşie şi cu o extraordinară cultură generală, era nesecat în gândiri adimenitoare, iar Caragiali, care puţine învăţase, dar pentru toate îşi avea mintea deschisă şi toate era în stare să le-nţeleagă din puţine vorbe, era încântat şi sta-n faţa lui cu ochii scrutători, hâtru nesăţios, care toate vrea să le afle, şi-l zgândărea mereu mai cu „Aş!", mai cu „Nu se poate!", mai cu „Ba bine că nu!", ca să scoată din el tot ceea ce avea în sufletul lui.

– Manuscript! striga băiatul din zeţărie, ivindu-se-n prag. Eminescu lua la goană pe imbecilul soios, care îndrăznea să turbure prin prezenţa lui discuţiunile.

– Bine – ziceam eu – dar ziarul trebuie să fie distribuit pe la patru.

– Dă-o dracului gazeta ! întâmpina Caragiali. Nu merită publicul să ne stricăm cheful de dragul lui.

Treceam cu toate acestea la a doua citire şi se-ncepea discuţiunea pe amănunte, frază cu frază, propoziţiune cu propoziţiune, vorbă cu vorbă.

Numai puţini dintre cititorii acestei dări de seamă pot să-şi închipuiască îndârjirea cu care se discutau cestiunile de gramatică pe timpul când Eminescu şi eu ne urmam studiile la Viena şi cât de urgisiţi ne făcuserăm amândoi pentru că susţineam direcţiunea poporală şi astfel eram aderenţi ai „Junimii", atunci „cosmopolite".

În redacţiune cestiunile de gramatică erau cu toate aceste discutate în toată liniştea, căci în materie de limbă românească Caragiali era deasupra.

Eminescu avea cunoştinţe uimitoare în ceea ce priveşte literatura universală, cunoştea dar cu atât mai vârtos literatura românească, şi cărţile bisericeşti, şi cronicarii, şi scriitorii epocei de renaştere. Caragiali avea mulţ simţimânt de limbă şi cunoştea mai bine decât Eminescu limba aşa-numită viuă, care era vorbită în toate zilele. Eu ştiam numai limba pe care am învăţat-o alergând cu alţi ştrengari de la Şiria pe câmp, printre vii şi pe dealuri.

Pentru ca să fie dar pace şi bună înţelegere prietenească, am admis chiar dintru început că Eminescu are dreptate când zice că lucrarea literară de astăzi e continuarea lucrării literare din trecut şi că bine româneşte e numai ceea ce se potriveşte cu cronicarii şi cu cărţile bisericeşti, dară are dreptate şi Caragiali, care zice că ne adresăm la cei ce trăiesc azi şi astfel avem să scriem cum vorbesc ei, ba am dreptate şi eu, care ziceam că din sufletul poporului avem să ne luăm inspiraţiunea şi bine româneşte e aşa cum pretutindeni vorbesc românii.

Deoarece nici una dintre gramaticele care existau atunci nu se potrivea cu aceste principii, ni-am pus de gând să ne croim noi o gramatică, aşa, numai pentru noi.

Eminescu a luat asupra sa etimologia, Caragiali s-a pornit să stabilească sintaxa, iară eu îmi dădeam silinţa să mă dumiresc în ceea ce priveşte alegerea, întrebuinţarea şi aşezarea vorbelor potrivit cu firea limbii româneşti.

– Manuscript! striga iar băiatul.

– Stai, infamă creatură – îi răspunde Caragiali – nu vezi că fraza e rău construită?!

Urma o lungă discuţiune, în care Caragiali ne convingea că pronumele *care* nu poate să fie înlocuit cu *ce* decât când substantivul la care se raportă stă în nominativ şi că înainte de *care* se pune virgulă, iar înainte de *ce* nu se pune decât fiind subordonată dreaptă.

– Manuscript! striga băietul.

–Ptiu! păcatele mele! striga şi Eminescu. Nu vezi că vorba e rău declinată?!

Urma o discuţiune din care ne dumiream când substantivul terminat în *ă* are genetivul în *ei* şi când în *ii*.

– Manuscript!

– Ai răbdare, băiete! ziceam eu. Mai avem câteva vorbe rău aşezate să le mutăm şi scapi de aici.

Aşa mergeau lucrurile şi, se-nţelege, mult n-au putut să meargă tot aşa.

Venit de curând de la Iaşi, Eminescu luase cu chirie o căscioară cu pridvor, care azi nu mai există. Se afla-n strada Speranţei, cam unde azi se află casele artistului Dinicu, şi avea două încăperi, pe care Eminescu le mobilase, ici masa de brad, colo rafturile cu cărţi, un pat din topor, câteva scaune, un cuier, şi, drept dulap, o ladă mare.

Stăteam până seara de vorbă în localul redacţiunii, apoi ne duceam acasă la Eminescu, unde nu ne mai supăra băietul din zeţărie.

Eminescu aprindea spirtul la maşina de cafea, care nu-i lipsea niciodată de pe masă, şi fumam, luam cafele şi puneam lumea la cale, câteodată până-n cântatul cocoşilor.

De cele mai multe ori o făceau însă numai ei singuri aceasta, căci eu mai aveam şi alte treburi.

Citeau mult şi unul şi altul, erau mereu nedumiriţi şi sămânţa de vorbă nu li se mai sfârşea.

O dată pe săptămână, de obicei vinerile, aveam sărbătoare mare, serata literară a „Junimii", de la care ei nu lipseau niciodată şi se-ntorceau totdeauna ca albinele din livedea înflorită.

Aşa s-a îndrumat I. L. Caragiali spre desăvârşirea fiinţei sale, ca să ajungă în cele din urmă, dăscălindu-se însuşi pe sine, unul dintre cei mai luminaţi între contimporanii săi.

II

Au fost Caragiali şi Eminescu prieteni în cel mai bun înţeles al cuvântului, căci cei ce se aseamănă se însoţesc, dar ei nu puteau să şi rămâie prieteni.

Ceea ce i-a apropiat erau cultul formei, iubirea de adevăr şi religiozitatea.

Îndeosebi în ceea ce priveşte cultul formei, Caragiali era mai presus de Eminescu. Pe când acesta se pierdea în lumea gândurilor şi era încântat şi stăpânit de propriile sale idei, încât adeseori cădea în exagerări şi nesocotea forma în care-şi dă ideile pe faţă, Caragiali era totdeauna atât în vorbă, cât şi mai ales în scris în deplin stăpân pe sine însuşi şi punea forma mai presus de toate. Pe când Eminescu îşi căuta mulţumirile numai în cele gândite, Caragiali se-ncânta de muzică, de pictură, de arhitectură, de balet, de tot ceea ce e frumos, şi căuta în toate proporţiuni măreţe, împărţire simetrică şi armonie desăvârşită.

Această superioritate i-o recunoştea şi Eminescu şi totdeauna, când scria, avea în vedere mai ales pe Maiorescu şi pe nemilosul

Caragiali şi nu o dată-mi zicea: „Las', c-a tăcut şi hâtrul de Caragiali".

Caragiali se avea-n vedere numai pe sine însuşi. Pe cât era de rău de gură faţă cu alţii, pe atât de nemilos era şi faţă cu sine însuşi.

De aceea a şi scris atât de puţin, deşi atât de multe ar fi avut să spună.

Scria o pagină şi o copia curat şi cu o slovă frumoasă, apoi şi-o citea. O strâmbătură, alta, iar alta: ici o vorbă nu i se părea aleasă adecvat cu gândul lui, colo alta era rău întrebuinţată ori greşit aşezată, un gând nu-i ieşea destul de-nvederat la iveală. Deoarece corecturile îi erau nesuferite, copia pagina din nou cu slova încă mai frumoasă. Era în stare să copieze şi de zece ori şi apoi să rumpă pagina şi să se ducă la plimbare.

Acesta e cuvântul pentru care, după câteva luni de zile, a ieşit din redacţiunea ziarului *Timpul*.

– Sunt – mi-a zis el – om incapabil de a scrie la gazetă.

– Prostii! a-ntâmpinat Eminescu. N-ai dat pân-acum nimic ce nu era bun.

– Da! a răspuns el. Li-o fi plăcând altora, dar nu-mi place mie. Nu mă mai maltratez însumi pe mine muşcându-mi buzele când văd tipărit ceea ce am scris!

S-a întâmplat adeseori ca el să fie luat drept om de rea-credinţă fiindcă nu s-a ţinut de angajament.

O mare nedreptate i se făcea: era de bună-credinţă când primea însărcinarea, dar nu-l ierta firea să se batjocorească însuşi pe sine făcând ceea ce nu se potriveşte cu vederile lui.

Eminescu li s-a făcut multora urgisit pentru că a avut îndrăzneala de a spune adevăruri jignitoare. N-aveam însă decât să ne dăm seamă despre cele ce se petreceau împrejurul lui pentru ca să-l socotim om îngăduitor, care toate le vede, le-nţelege şi le judecă, dar numai puţine spune, ştie să cruţeze şi să ţie seamă de împrejurări şi numai pe ici, pe colo, pe la colţuri, ridică vălul.

Caragiali nu era în stare să fie cruţător.

Era destul să i te uiţi în faţă pentru ca să simţi adâncul dispreţ ce se dedea pe faţă în zâmbetul lui sarcastic şi-n agerii lui ochi.

Nici tăiat nu spunea omul acela ceea ce nu-i era-n gând.

– Ori tac – ne zicea el – şi râd pe-nfundate, ori îi batjocoresc, ca să râdă şi ei înşişi de sine!

Aşa a şi făcut, şi râs-au, râd şi vor râde mulţi în faţa oglinzii ce el le-a pus-o în nas.

– Ori pune-ţi pază gurii, ori spune-o verde româneşte! zicea el când citea „generalităţile" lui Eminescu ori eufemismele lui, cum erau Carol cel *„Îngăduitor"* ori *Dalihodactilul* Costinescu (patru clase primare şi un curs de violoncel).

„Cinicul Caragiali", şoptea Eminescu printre dinţi, dar nu-l punea în rând cu alţii, îl avea sus în gândul lui şi se bucura că e om când stetea de vorbă cu el.

Dar ceea ce mai mult îi apropia era religiozitatea în cel mai larg înţeles al cuvântului.

Eminescu avea, ce-i drept, o foarte pronunţată înclinare spre budism, iar Caragiali era creştin drept-credincios, care se închină şi se dă în paza Domnului fără ca să mai scruteze cele nepătrunse de mai presus de toate neajutorata minte omenească; amândoi erau însă deopotrivă pătrunşi de gândul că această lume până-n cele mai mici amănunte ale ei atât de raţional alcătuită numai de o pururea dăinuitoare fiinţă raţională a putut să fie plăsmuită, că sufletele lor nu pot să fie decât părticele din acea fiinţă, şi amândoi deopotrivă erau cuprinşi de un fel de milă către nenorociţii care nu sunt în stare să cuprindă gândul acesta.

Orişicât de mult i-ar fi apropiat şi orişicât de strâns i-ar fi legat aceasta, ei erau fiecare el însuşi, doi oameni atât de deosebiţi unul de altul, încât trebuiau neapărat să intre adeseori în conflict.

I. Luca Caragiali a fost bun fiu, bun soţ şi bun părinte, dar nu din slăbiciune, ci din sâmţământ de datorie, ca om adevărat, care nu e mulţumit de sine însuşi decât făcând ceea ce după propria lui convingere trebuie să facă.

Eminescu era om de fire duioasă, care toate le făcea din iubire către alţii. Dacă i-ai fi tăiat o rană adâncă şi-ai fi zgâriat în acelaşi timp pe altul, el ar fi alergat sângerând să pună plastru pe zgârietură. Era flămând, zgriburea de frig, umbla jerpelit şi-i lipsea adăpostul, şi se văieta că atâţi şi atâţi se zbat în luptă cu grele nevoi. Durerile lui erau durerile obşteşti, iar mulţumirile lui erau gândul înălţat, inima curată, cerul senin, câmpul verde, poiana-nflorită, crângul plin de păsări voioase, copii zburdalnici, lumea-nveselită – viaţa desfăşurată în orişice fel după rânduiala firească.

Trăind amândoi în mijlocul unei lumi în care atât de multe nu erau cum trebuie să fie şi sortiţi din naştere să le vadă, să le înţeleagă şi să le judece toate, ei se sâmţeau oarecum osândiţi a-şi trăi traiul. Pe când însă unul, care le judeca toate cu inima, era cuprins de mânie, cellalt, care le judeca cu mintea, era scârbit; pe când unul se avânta la mustrări din ce în ce mai aspre, cellalt izbucnea-n hohote de râs; pe când unul stăruia în gândul că buni au fost, buni trebuie să fie şi buni vor şi fi oamenii, cellalt îi prezenta pe Nae Ipingescu, pe Rică Venturianu, pe Titircă, pe coana Veta, pe Trahanache, pe Tipătescu, pe Zibal şi pe toţi ceilalţi şi-l încredinţa că aşa sunt oamenii de rând, aşa au fost totdeauna şi aşa au să şi rămâie în vecii vecilor, unii proşti, alţii mişei, nişte pocitanii, care râd cu poftă când se văd înşişi pe sine cum în adevăr sunt.

Dacă cinic îi era Caragiali lui Eminescu, acesta îi era lui Caragiali un copil naiv, care-i socoteşte pe ceilalţi oameni la fel

cu sine, şi nu-şi dă seamă că ei sunt nişte imbecili, pe care nu-i iartă puterile a fi cum trebuie şi ar şi voi să fie.

S-a zis mereu şi se va mai zice că Eminescu, care a jignit pe atât de mulţi, a fost un pesimist morocănos, şi n-o să-mi mai dau silinţa să conving pe cei ce-o cred că n-o cred şi cei ce-o spun ca să se apere. Prea sunt mulţi aceştia pentru ca să nu-mi fie zadarnică silinţa.

Dacă însă pesimist a fost Eminescu, atunci avem să-l punem în rândul optimiştilor pe Caragiali, care ni-a prezentat un întreg şir de stârpituri zicându-ne:

– Ăştia sunt oamenii în mijlocul cărora îmi petrec viaţa, aşa sunteţi voi şi aşa o să şi rămâneţi, unii proşti, alţii răi, toţi deopotrivă incorigibili.

Sunt atât în limba şi în concepţiunile lui Caragiali, cât şi în viaţa lui multe amănunte, care nu se vor fi potrivind nici cu gustul, nici cu vederile mele ori cu alte tale, dar se potriveau toate cu convingerile lui de om, care se pune-n gândul său mai presus de cei ce se-njosesc ei înşişi pe sine dându-se robi propriilor patimi şi dispreţuieşte pe cei ce se răţoiesc împrejurul lui socotindu-se şi ei oameni.

A râs, râde şi va mai râde atâta lume asistând la reprezentarea *Scrisorii pierdute* fiindcă puţini de tot au mai rămas cei ce-şi dau seamă că e lucru de plâns când autorul ne sileşte să recunoaştem că în adevăr nu cel mai vrednic, cel mai cumsecade, nici cel mai curat suflet, ci cel mai tâmpit şi mai mişel iese-n lumea noastră învingător.

Nu se putea să nu râdă şi el de noi când vedea că toţi îi dăm dreptate, dar nimeni nu se-mbărbătează să-ndrumeze societatea noastre spre o vieţuire mai omenească.

Nici una din multgustatele comedii ale maestrului Caragiali nu e comedie în adevăratul înţeles al cuvântului.

Râdem în comedie de micile slăbiciuni ale omului nevinovat. În comediile lui Caragiali suntem ispitiţi să râdem de cele mai

urâte patimi ale unor oameni eticeşte morţi, care numai în cimitir, la casa de nebuni ori în ocnă pot să sfârşească.

„Aş! zicea măestrul, cândva ori aiurea: aci la noi minciuna, laşitatea, uneltirea mişelească, seducţiunea, adulterul sunt nimicuri pline de haz, de care râd toţi cu multă poftă."

Râdea şi el de cei ce râdeau

Râzând însă umbla de ici până colo căutându-şi ca un fel de zănatic vreun rost potrivit cu firea lui şi s-a dus în cele din urmă departe, unde a murit pe neaşteptate, fără de lumânare, rămas el singur în iatacul lui.

Nu poate nimeni să ştie care i-a fost cel din urmă gând. Dac-a zis însă în clipa morţii ceva, el n-a putut decât să-şi facă, precum îi era obiceiul, de trei ori semnul crucii şi să şoptească: „Har Domnului c-am trecut, în sfârşit, şi prin aceasta!"

*

A fost şi el, ca Eminescu, unul dintre aceia pe care mulţi îi ştiu cum în adevăr nu sunt şi numai puţini de tot îi înţeleg cum ei înşişi voiau să fie.

Are să crească el şi să se-nalţe în gândul tuturora, căci puterea adevărului e toată covârşitoare.

Vor fi având dreptate cei ce spun că nu era adevărat ceea ce zicea Caragiali.

Oameni pociţi, fie proşti, fie mişei, au fost şi vor şi fi totdeauna şi pretutindeni, căci natura e nesecată-n forme şi intrarea-n fiinţă nu se face după calapoade. Societatea omenească nu s-ar fi închegat însă şi n-ar putea să dăinuiască dacă cei mai mulţi dintre oameni n-ar fi cumsecade şi n-ar avea destulă putere ca să îndrumeze pe cei proşti şi să ţie-n frâu pe cei mişei. Ceea ce lipseşte, după părerea lui Eminescu, în societatea noastră e această putere a celor mulţi, care tolerează mişelia şi se lasă să fie terorizaţi de mişei.

„A fi bun va să zică a fi prost!" ne zicea Eminescu în fiecare zi. O zice şi Caragiali în toate operele lui, în care totdeauna cei

buni rămân de batjocură. Vorba e însă ca ei, ştiindu-se mulţi, să se-mbărbăteze şi să se ridice deasupra.

Greşea Caragiali când zicea că aceasta nu are să se-ntâmple niciodată.

E însă mult şi neîndoios adevărul pe care ni-l prezintă în concepţiunile lui şi e ademenitoare forma desăvârşită în care el îşi dă pe faţă gândirile. Au trăit în timpul vieţii lui Caragiali şi oameni care n-au râs, ci au fost cuprinşi de adâncă întristare când şi-au dat seamă că nu sunt închipuiri deşerte, ci fiinţe vieţuitoare pocitaniile omeneşti pe care le „admiră" lumea în *Noaptea furtunoasă* ori în *Scrisoarea pierdută*, şi fiinţe vieţuitoare pe care le-ntâlnim pretutindeni în calea noastră. Azi asemenea oameni sunt mai mulţi, mâine vor fi de tot mulţi, iar poimâne se vor îmbărbăta şi pocitaniile de tot felul se vor ascunde prin toate colţurile. Abia atunci vom fi ajuns să ne dăm seamă cine a fost I. L. Caragiali şi cât de mult a contribuit el la ridicarea nivelului cultural şi moral al societăţii noastre.

EMINESCU ŞI CARAGIALI

Doi oameni în multe privinţe foarte deosebiţi, care se căutau unul pe altul şi se bucurau când puteau să petreacă un ceas, două împreună. Era o plăcere nu numai pentru dânşii, ci şi pentru orişicine care vedea cum petrec împreună.

Mi se întâmpla din când în când să mă aflu cu Caragiali într-o cafenea, într-un restaurant, la vreo serbare, undeva unde sunt mulţi oameni care intră, ies, vin, stau, se duc, şi treceau ceasuri întregi fără ca să schimbăm vreo vorbă. Cu toate aceste, petreceam foarte bine împreună. Una din marile lui slăbiciuni era să se uite la cei ce îi trec prin faţă ori stau în preajma vederii lui,

să scruteze mutre, să prindă gesturi şi atitudini, o slăbiciune pe care o aveam şi eu, ba mi-a rămas şi până-n ziua de azi.

Îmi dedea din când în când cu cotul, îmi trăgea cu ochiul, îmi şoptea: „Ai văzut?", şi atâta era destul pentru ca să ne înţelegem.

„Măi! mai zicea câteodată. Natura nu lucrează după tipare, ci-l toarnă pe fiecare după calapod deosebit. Unul e sucit într-un fel, altul într-alt fel, fiecare-n felul lui, încât nu te mai saturi să-i vezi şi să-ţi faci haz de ei."

Eminescu n-avea ochi pentru asemenea amănunte din lumea în mijlocul căreia se afla. Orişicât de multă lume şi orişicât de mare gălăgie ar fi fost împrejurul lui, el nu se abătea de la cele ce se petrec în sufletul său. Zgomotul şi forfoteala îl supărau, ce-i drept, dar nu-l scoteau din ale lui. Îi era fără îndoială mai pe plac să steie-ntr-un colţ liniştit ori să se plimbe pe la locuri dosnice, dar şirul gândirilor nici în mijlocul celei mai mari gălăgii nu şi-l pierdea şi discuţiunea odată începută o urma cu aceeaşi limpezime în toate împrejurările.

Era însă ceva ce-l stingherea şi pe el. Luna ivită pe câmpul senin al cerului, asfinţitul soarelui, farmecele zorilor de zi, liniştea sărbătorească a nopţii de vară, viscolirea zilelor de iarnă, furtuna ori vederile ce se desfăşură-n faţa celui urcat în luminoasa culme de munte, aceste-l făceau să-şi îndrepteze în afară luarea-aminte.

Prin faţa lui Caragiali ivirile de felul acesta treceau nebăgate în seamă – ca lucruri fireşti, de sine înţelese, lipsite de farmec.

Am stat cu el o vară la Buşteni. El îşi petrecea timpul mai printr-un restaurant, mai prin altul, mai plimbându-se prin parc, pe şosea ori pe peronul gării, unde se aduna lumea. Niciodată n-am reuşit însă să-l înduplec a lua parte la excursiunile ce făceam prin împrejurimi, şi râdea de mine când îi vorbeam despre plăcerea de a străbate înfundăturile văilor şi peste coaste prăpăstioase până-n poienele culmilor.

Eminescu fugea de orişice îngrămădire de oameni şi se sâmţea bine singur în mijlocul naturii. Cea mai încântătoare muzică era pentru dânsul freamătul brădetului şi vâjâitul pârâului ce se varsă

spumegând printre stânci. Când am sosit la Iaşi, cel dintâi gând al lui a fost să mă duc la Copou şi apoi la Socola, ca să-mi arate vederile ce se deschideau spre lunca Bahluiului şi să mă plimbe prin crângurile de prin pregiurime, ca să mă-ncânt şi eu de frunzişul pişcat de brumă şi să iau parte la plăcerea lui de a călca pe frunzele scuturate de vânt, care fâşie la tot pasul.

Alta era însă ceea ce mai ales îi deosebea unul de altul.

În gândul lui Eminescu izvorul a toată suferinţa omenească era trebuinţele omeneşti, şi-n lume ar fi mare belşug în toate cele ce-i pot fi omului de folos, dacă fiecare s-ar mulţumi cu ceea ce îi este neapărat de trebuinţă. Oamenii se urăsc şi se luptă între dânşii pentru că sunt nesăţioşi, şi el se sâmţea nenorocit pentru că era osândit din fire să ieie parte la durerile şi la bucuriile altora, căci durerile sunt multe, iar bucuriile puţine. De aceea îi erau urgisiţi învingătorii, care cheltuiesc unul ceea ce agonisesc prin munca lor o sută ori chiar o mie de inşi, şi era cuprins de o milă dispreţuitoare faţă cu cei ce sufereau să li se stoarcă măduva din oase. În viaţă, cea mai preţioasă i se părea partea petrecută dormind, căci în somn fiecare este numai el însuşi şi nu sufere şi împreună cu alţii. Dacă ar fi avut deci bogăţii mari, Eminescu ar fi cheltuit tot puţin pentru sine însuşi şi mult pentru cărţi, pentru manuscripte vechi şi pentru fel de fel de alte nimicuri rămase de la buni şi străbuni, precum şi pentru opere de artă, în care e înfăţişată partea luminoasă a vieţii. Mulţumirea de a fi alinat suferinţele altora numai arareori ar fi căutat-o şi atunci, căci după părerea lui suferinţele omeneşti sunt atât de multe şi de mari, încât nu pot să fie înlăturate decât prin o îndrumare morală, în urma căreia fiecare îşi înfrânează poftele şi râvneşte mai ales la mulţumiri sufleteşti.

Cu totul altfel îşi gândea Caragiali rostul vieţii omeneşti.

Satisfacerea orişicărei trebuinţe e o plăcere – zicea el – fără trebuinţe nu e nici o plăcere cu putinţă, şi cu cât mai multe, mai vii şi mai felurite îţi sunt trebuinţele, cu atât mai multe plăceri poţi să ai, cu atât mai preţioasă şi mai plină de farmec e viaţa ta.

Nu zicea nici el că n-ar fi bine ca fiecare să-şi pună frâu şi să se mulţumească cu ceea ce îi este de neapărată trebuinţă, dar stăruia cu îndărătnicie în convingerea că nesaţiul e-n firea omenească şi că e pornit fiecare să alerge după câştiguri fără muncă şi să asuprească pe cei mai slabi decât dânsul, că cei asupriţi se fac şi ei asupritori când îi iartă împrejurările. Îndrumarea morală pe care o visa Eminescu nu era după părerea lui Caragiali cu putinţă, căci omul e fireşte pornit spre fărădelegi, spre nesocotirea bunei rânduieli, spre rele făptuiri.

Deoarece Caragiali nu numai gândea, ci şi vorbea aşa şi râdea când alţii se răzvrăteau, Eminescu îi zicea „cinicul Caragiali", deşi îşi dădea foarte bine seamă că tocmai cinic, în înţelesul lui Diogen, Caragiali nu era. Din contra, dacă acesta ar fi dispus de bogăţii mari, le-ar fi cheltuit în timp scurt, căci în gândul lui trebuinţele omeneşti erau tot atât de nemărginite ca timpul şi ca spaţiul. Mai mult: risipind, el se socotea om care săvârşeşte fapte bune, căci ceea ce împinge societatea omenească spre dezvoltare e râvna neastâmpărată de a satisface trebuinţele din ce în ce mai numeroase şi mai înteţite.

Chiar şi dacă n-ar mai fi fost, cum în adevăr erau, şi multe altele prin care se deosebeau, două lumi se izbeau una de alta când ei se-ntâlneau şi-şi dedeau pe faţă fiecare felul de a gândi.

Dacă însă în multe privinţe erau deosebiţi unul de altul, în altele se asemănau, ceea ce îi făcea prieteni buni.

Nu-mi aduc bine aminte când anume a venit Eminescu de la Iaşi, ca să intre în redacţiunea ziarului *Timpul*. Era la 12 octombrie 1877 când mi-a scris că e gata să vie:

„Dar n-am cu ce veni, adaugă. Asta m-a făcut să-mi ţin gura pân-acum. 100 de fr. am pe lună: din ce dracu să plec? Am şi bagaje: cărţi, manuscripte, ciubote vechi, lăzi cu şoareci şi molii, populate la încheieturi cu deosebite naţionalităţi de ploşniţe. Cu ce să transport aceste *roiuri* de avere *mobilă* – în sens larg al cuvântului – *proprio motu*?"

Era deci grăbit omul şi, după toată probabilitatea, a plecat îndată după ce-a primit banii pentru acoperirea cheltuielilor de călătorie, în tot cazul înainte de Sf. Dumitru. Puţin timp în urmă a intrat şi Caragiali în redacţiunea ziarului *Timpul*.

Ceea ce i-a apropiat era, înainte de toate, cultul formei.

Ţineau amândoi să-şi cetească împreună scrisa mai nainte de a fi dat manuscriptul la tipar. Lucrul acesta era foarte cuminte, ei însă nu se mărgineau să cetească, ci începeau să şi discute mai întâi asupra limbii, apoi şi asupra cugetărilor şi se pierdeau în discuţiuni în vreme ce paginatorul din tipografie cerea mereu manuscript. Erau însă amândoi de părerea că anume cele ce au să fie cetite de mulţi trebuie să fie scrise cu multă îngrijire, şi nu ţineau seamă de stăruinţele paginatorului, care nu-şi dădea seamă că „limba păsărească" e propagată de oamenii care scriu cu uşurinţă.

Al doilea principiu stabilit de dânşii era că nu scriem pentru ca să ne dăm pe faţă cugetările, ci pentru ca să le reproducem în mintea acelora la care ne adresăm, adecă să-i facem pe aceştia să gândească ceea ce voim noi. Urmează că avem să alegem totdeauna vorbele de care în mintea lor se leagă gândul ce avem în vedere şi să întrebuinţăm şi să aşezăm toate vorbele astfel alese potrivit cu deprinderile lor. Când ne adresăm dar la toţi românii, bune sunt numai vorbele şi formele gramaticale cu care sunt deprinşi toţi românii ori cel puţin cei mai mulţi dintre dânşii.

Discuţiunea se urma spre a se dumiri unul pe altul care anume dintre vorbe şi dintre formele gramaticale sunt de felul acesta.

Cetiseră amândoi – pot să zic – tot ceea ce pân-atunci fusese scris în româneşte, iar Eminescu îndeosebi mai trăise atât în Moldova şi-n Muntenia, cât şi-n Bucovina şi în Ardeal, încât cunoştea limba poporului ca nimeni – poate – dintre contimporanii săi; discuţiunile se înteţeau deci, încât uitau câteodată că e timpul să meargă la masă, iar alte dăţi îi prindea noaptea stând de vorbă.

Eu dedeam pe timpul acela lecţiuni de limba română la Şcoala normală a Societăţii pentru învăţătura poporului român. Mă bucuram deci că, ascultând, pot să mă prepar pentru lecţiunile ce aveam de dat.

Cu atât mai vârtos se bucurau ei înşişi, căci, deprinzându-se a cumpăni fiecare vorbă mai nainte de a o fi pus pe hârtie, nu-şi îndrumau cititorii spre limba păsărească. Se mai bucurau şi alţii, căci era timpul când T. Maiorescu introdusese studiul limbii române în şcolile secundare, când Ieremia Circa, Mihail Străjanu, I. Manliu, Câmpeanu şi alţii îşi scriseseră manualele de gramatică şi foarte mulţi îşi aveau gândul îndreptat spre cestiunile discutate de cei doi redactori ai ziarului *Timpul*, care la seratele literare ale „Junimii", deşi cei mai tineri dintre cei de faţă, aveau multă autoritate tocmai pentru că erau bine dumiriţi nu numai ca scriitori, ci şi ca critici literari.

E o parte din istoria poporului român asupra căreia arunc câteva raze de lumină prin aceste amănunte.

E-nvederat că ei nu erau oameni care se opresc la forme, ci scrutează şi cele ce se aflau în dosul formelor, şi multă lumină s-ar revărsa asupra timpului în care au trăit dânşii dacă ar mai fi cineva-n stare să spună cum îi judecau ei pe oamenii de dimpregiurul lor. Deocamdată ar săvârşi o faptă vrednică de toată lauda cel ce-ar lua asupra sa sarcina de a ne dumiri dacă scriitorii ce-au urmat după dânşii sunt ori nu mai presus de dânşii în ceea ce priveşte limba.

EMINESCU ŞI CARAGIALI

FELUL LOR DE A CONCEPE VIAŢA

Satirele lui Eminescu şi comediile lui Caragiali, orişicât de deosebite ar fi ele în fond, cât şi în formă, purced din aceeaşi obârşie, şi anume din gândul nestrămutat că viaţa, de care în lumea aceasta putem să avem parte, nu e vrednică să ne înjosim ascunzându-ne de dragul ei gândurile ori poate chiar spunând ceea ce în adevăr nu gândim.

Dacă ei, înzestraţi amândoi cu mari daruri fireşti, n-ar fi recunoscut fiecare îndeosebi adevărul acesta, trebuia neapărat să se pătrundă de el stând de vorbă în redacţiunea ziarului *Timpul*, unde luaseră asupra lor sarcina de a-şi da seamă despre cele ce se petrec în viaţa comună şi de a spune adevărul asupra faptelor săvârşite de contimporanii lor mai cu trecere.

S-a întâmplat că pe ici, pe colo câte un om sfătos şi-a dat pe faţă părerea de rău că Eminescu a fost nevoit să-şi câştige pânea de toate zilele scriind articole pentru organul de publicitate al aşa-zişilor boieri ruginiţi. Orişicărui om cu judecată îi este însă destul să citească câteva pagini din scrisa lui Eminescu pentru ca să fie pe deplin încredinţat că cel ce le-a scris e un îndârjit luptător împotriva aşa-zişilor democraţi din timpul său şi că el nu susţinea vederile conservatoare pentru că făcea parte din redacţiunea ziarului *Timpul*, ci intrase în redacţiunea aceea pentru că era pătruns de convingeri conservatoare.

Tot atât de puţin putea să aibă slăbiciuni democratice creatorul coconului Leonida, al lui Rică Venturiano, al lui Caţavencu, al lui Farfuridi, al lui jupân Titircă şi al Cetăţeanului turmentat, care nu ştie ce să facă cu votul său.

Amândoi erau oameni chiar prin firea lor sortiţi a stărui ca în societatea omenească conducerea s-o aibă cei mai cumsecade, cei mai bine pregătiţi, cei în toate privinţele mai vrednici, şi nu

socoteau masele mari ale poporului pregătite spre a-i alege dintre cei mai mulţi pe aceştia.

Lucrând deci în redacţiunea ziarului *Timpul*, ei au fost cuprinşi de sâmţământul pentru dânşii dureros că societatea, în mijlocul căreia li se petrece viaţa, e alcătuită în mare parte din oameni care nu sunt cum trebuie să fie şi că nici în viaţa publică, nici în cea privată desfăşurarea nu merge spre închegare, ci spre destrămare, că lucrurile au să meargă din rău în mai rău dacă nu se va produce cât mai curând o reacţiune spre însănătoşire. Caragiali era, ce-i drept, cu gândul îndreptat mai mult spre viaţa familială şi susţinea că cel ce nu e în familia sa nu poate să fie nici în viaţa publică om cumsecade, în vreme ce Eminescu stătea în privinţa aceasta la îndoială: ei lucrau însă cu acelaşi zel în vederea reacţiunii.

Nu numai la vârsta în care se aflau ei atunci, ci şi-n timpul maturităţii, oameni ca dânşii îşi închipuiesc că e ceva de capul lor şi că pot să contribuie la îndrumarea societăţii potrivit cu vederile lor. Abia târziu, în zilele bătrâneţelor, se iveşte sâmţământul că fie în bine, fie în rău, lumea îşi caută de drum şi cel ce nu vrea să meargă cu ea rămâne mai mult ori mai puţin stingher la o parte.

Ceea ce-i apropia sufleteşte era atât potrivirea în gânduri şi în sâmţăminte, cât şi credinţa în izbândă, şi a fost un timp când ei erau oarecum nedespărţiţi şi mereu doritori de a se lumina unul pe altul.

Îndeosebi Caragiali, născut în ceas bun, ar fi fost în toate împrejurările un om însemnat; el n-ar fi putut însă să fie ceea ce a fost dacă n-ar fi trăit o parte din viaţa sa împreună cu Eminescu, care pentru dânsul era o nesecată comoară de ştiinţă şi de îndemnuri binecuvântate.

Ca să-şi facă parte din comoara aceasta, el îl zgândărea pe Eminescu, puindu-se în pizmă cu el.

Voia, abunăoară, să se dumirească asupra filosofiei lui Kant, ale cărui scrieri nu era în stare să le citească.

– Măi, – îi zicea lui Eminescu – drept să-ţi spun, mie Kant al tău mi se pare un mare moftangiu.

Eminescu, indignat că el îndrăzneşte să vorbească despre Kant, pe care nu-l cunoaşte, se înteţea şi-i vorbea ceasuri întregi despre filosofia lui Kant şi despre rostul ideilor lui în istoria filosofiei.

Caragiali, ca să-l ţie mereu cald, era totdeauna nedumirit şi pornit spre contraziceri.

– Bine, omule, – îi zicea câteodată Eminescu – dar mai deunăzi erai de altă părere.

– Ştii că ai haz?! îi răspundea Caragiali. Cum am mai putea să discutăm dacă am fi amândoi de aceeaşi părere?

Eminescu se supăra, dar urma cu râvnă îndoită, şi în felul acesta trecea ştiinţa de carte de la Eminescu la Caragiali şi se apropiau din ce în ce mai mult unul de altul. În acelaşi timp li se dedeau însă pe faţă şi deosebirile de vederi şi de temperament.

Era, înainte de toate, una din care purcedeau multe altele.

Amândoi erau de părere că e chestiune de demnitate omenească să spui adevărul şi se înjoseşte cel ce-şi ascunde gândurile ori spune ceea ce în adevăr nu gândeşte. Caragiali, care era cu gândul îndreptat spre viaţa familială, trăgea din adevărul acesta concluziunea că i se cuvine orişicărui om dreptul de a-şi da în toate împrejurările pe faţă gândurile.

– Nu! – striga Eminescu – nu dreptul, ci *datoria*. De drept te foloseşti când îţi dă mâna şi-ţi vine la socoteală, iar datoria ai să ţi-o faci fie chiar şi înfruntând cele mai mari primejdii.

– Ba bine că nu! întâmpina Caragiali. Dacă e s-o fac, o fac pentru mulţumirea mea. Smintit ar trebui să fiu pentru ca s-o fac şi când pe urma faptei mele mi-aş expune familia la mari neajunsuri şi aş avea mai multe suferinţe decât mulţumiri.

– Aida-dee! zicea Eminescu. Demnitatea prin bărbăţie şi prin lepădarea de sine se susţine, şi mulţumirea e cu atât mai viuă şi mai covârşitoare cu cât mai multe şi mai mari sunt greutăţile pe care le învingi şi primejdiile pe care le înfrunţi ca să-ţi faci datoria.

– Iată o mulţumire de care mă lipsesc! îl încredinţa Caragiali. Mai bucuros mă înjosesc spunând adevărul numai când îmi dă mâna şi numai în forma care-mi vine la socoteală. Pentru lepădarea de sine nu găsesc nici un îndemn în lumea noastră.

Pornită odată pe calea aceasta, discuţiunea se urma zi şi noapte şi ducea din ce în ce mai departe.

Stăruiau amândoi în gândul că vinovaţi de reaua stare în care se află societatea română sunt mai presus de toate urmaşii boierilor, care atâta timp au stat în fruntea poporului român. Cei mai mulţi dintre dânşii, fiind lipsiţi de pietate faţă cu părinţii şi bunii lor, nu şi-au dat silinţa să se pregătească ei înşişi şi să-şi pregătească copiii spre a-şi păstra averile moştenite şi poziţiunea tradiţională în viaţa comună. Ei au suferit deci să se ridice în rând cu slugile lor, fie „grecotei cu nas subţire", fie „bulgăroi cu ceafa groasă", fie arnăuţi, sârbi, ruşi, armeni ori fel de fel de alţi venetici, care duc societatea română spre „americanizare", căci pentru dânşii România nu e centrul vieţii culturale române, ci o simplă „expresiune geografică".

Toate acestea le admitea şi Caragiali. Eminescu însă, care cunoştea atât de bine trecutul neamului românesc, era pătruns de convingerea că românii s-au susţinut în luptă cu cele mai mari greutăţi şi-au ajuns încetul cu încetul cel mai însemnat dintre popoarele de la răsăritul Europei, pentru că timp îndelungat a fost păstrată buna rânduială morală atât în masele poporului, cât şi în clasa conducătoare. Atât în masele mari, cât şi în rândurile boierilor tot mai erau oameni care stăruiau în nădejdea că cei mai destoinici dintre oamenii ieşiţi din popor se vor uni cu cei mai cumsecade dintre boieri, şi aristocraţia intelectuală, puind umărul cu cea tradiţională, va produce reacţiunea naţională, care ea singură mai poate scăpa România de „americanizare". Idealul lui erau Atena, care ea singură a făcut pentru omenire mai mult decât întregul popor elin, şi Florenţa cea de tot mică, a cărei înrâurire culturală a fost mai hotărâtoare decât a restului mare din poporul italian.

Caragiali stătea la îndoială.

Oameni cumsecade, care ţin la păstrarea bunei rânduieli morale, sunt după părerea lui totdeauna şi pretutindeni până chiar şi între „grecotei" şi „bulgăroi", dar ei sunt prea puţini şi prea lipsiţi de vlagă pentru ca să poată produce o reacţiune hotărâtoare. Hotărâtori sunt oamenii de rând, care sunt mulţi şi se solidarizează, ca să se ridice deasupra şi să-şi facă treburile dând la o parte pe cei ce îi supără stăruind asupra bunei rânduieli morale.

Mi-e peste putinţă să nu reproduc aici părerile unui om care vorbeşte despre Caragiali fără ca să fie în stare a-l înţelege.

„Imoral e Tipătescu în viaţa publică şi (în cea) privată; imorali (sunt) Zoe, Veta, Dandanache, Chiriac; imoral (e) Caţavencu plastograful; imorali (sunt) şi interlopi toţi eroii din *D-ale carnavalului*; când nu sunt cu totul imorali, sunt imbecili ca Trahanache sau (ori) jupân Dumitrache. *Unu singur e cinstit, şi acela e un viţios şi (un) beţiv: Cetăţeanul turmentat, un adevărat simbol*" (E. Lovinescu, *Critice*, vol. I, pag. 22).

Cu alte cuvinte: Caragiali ne prezintă pe oamenii *comuni*, care, după părerea lui, erau atunci hotărâtori în viaţa comună.

Cu toate acestea, ceva mai jos ni se mai spune că a răscolit Caragiali rănile „pentru *plăcerea de a le răscoli*", apoi urmează:

„Caragiali n-a fost lipsit numai de idealism şi de generozitate, dar şi de poezie. Eroii săi nu au nici cea *mai mică umbră de farmec*, nici o eroină nu aduce cu ea o nelămurită *mireasmă de feminitate*, o notă de duioşie; pretutindeni chipuri deformate şi groteşti, pretutindeni dragostea văzută prin prisma mahalalei."

Foarte fireşte! Pe el nu-l interesau cazurile de tot rare, ci cele comune, de la care atârnă desfăşurarea socială.

El era nu numai „*generos*", ci totodată şi om cinstit, care spune lucrurile cum în adevăr le vede, iar aceasta nu pentru „plăcerea" de a fi răscolit rănile, ci dorind ca ele să fie vindecate.

E cu totul altăceva întrebarea dacă el vede ori nu bine.

Deocamdată ştim că tot ca el vedea şi Eminescu, ba chiar şi astăzi, după cincizeci de ani aproape, sunt oameni care le văd tot aşa şi se însoţesc pentru ca, puind umăr la umăr, să lecuiască rănile şi să fie şi la noi multă *„umbră de farmec"* şi o mai lămurită *„mireasmă de feminitate"*.

Cel ce se va fi îndoind despre aceasta n-are decât să cetească oarecare discursuri rostite în Cameră şi unele dintre articolele publicate prin coloanele ziarelor de azi, abunăoară cel publicat în fruntea *Adevărului* de la 12 martie a.c., unde ni se zice între altele:

„Nu vedem decât grija stomacului. În toate administraţiile se fură. Zilnic sunt descoperiţi înalţi functionari cari au prevaricat milioane. Măriţi deodată cu talia nouă a ţării, micii borfaşi au pierit, spre a lăsa locul marilor deturnători... Dezorientarea morală e de speriat. S-a pierdut aproape noţiunea lucrului moral şi a celui imoral... Un mercantilism respingător, care a luat masca luptei legitime pentru trai, a gonit din societatea românească idealul."

Aşa n-a scris nici Caragiali, nici Eminescu, pentru că atunci când scriau dânşii, lucrurile n-ajunseseră încă, precum se vede, atât de departe.

Iar altăceva e întrebarea dacă cei însoţiţi spre a vindeca rănile „răscolite" au ori nu au să reuşească. Eminescu nădăjduia că da, iar Caragiali zicea: *„Suntem cum am fost şi teamă mi-e ca nu cumva tot aşa să şi rămânem"*.

Ziua de mâne ne va dumiri care dintre amândoi vedea mai bine lucrurile.

Deocamdată parcă mai mult Caragiali decât Eminescu.

LUMEA PRIN CARE AM TRECUT
(POSTUM, 1930)

GÂNDUL MEU

Am avut, în urma unor împregiurări întâmplătoare, legături mai mult ori mai puţin intime cu oameni care prin lucrarea lor au hotărât desfăşurarea vieţii noastre naţionale şi sunt astfel lucruri pe care nimeni nu poate să le spună atât de bine ca mine. Azi dar unul, mâne altul dintre prietenii mei au stăruit în timpul celor din urmă câţiva ani să scriu ceea ce mi se pare de oarecare importanţă pentru înţelegerea timpului în care mi-am petrecut viaţa.

Începând a o face aceasta la vârsta de 77 ani, în luna mai, anul 1924, ţin să declar că gândul meu nu e să-mi scriu biografia, nici să sporesc literatura română cu aşa-zise memorii.

N-am adunat însemnări asupra faptelor de oarecare însămnătate, la săvârşirea cărora am luat parte, nici n-am ţinut să păstrez fie documente, fie scrisori primite de la oameni cu rost hotărâtor în viaţa comună. Scriu deci despre oameni şi fapte numai un fel de impresiuni de călătorie, spuindu-le toate aşa cum mi s-au oglindit în suflet în trecerea mea prin lumea aceasta şi cum mi le aduc aminte după trecerea unui timp de cele mai multe ori îndelungat.

Cei ce-mi vor fi citind scrisa au să fie deci deopotrivă cu omul care trece pe lângă un lac cu apă limpede şi vede cele de dimpregiur oglindite în faţa lui, deci nu cum în aievea sunt, ci cum par în oglinda nestatornică.

Oamenii despre care am să le vorbesc sunt trecuţi aproape toţi din lumea aceasta, tocmai de aceea însă ţin să spun despre dânşii numai ceea ce după cea mai bună a mea ştiinţă e adevărat, căci azi-mâne am să trec şi eu şi nu pot să depărtez de la mine gândul că am să stau faţă-n faţă cu dânşii şi să dau socoteală despre spusele mele.

Pentru ca înţelesul adevărat al acestora să iasă lămurit la iveală, cititorii au să fie dumiriţi şi asupra drumului în care am umblat, precum şi asupra felului meu de a sâmţi şi de a vedea cele ce se petrec în lumea aceasta.

Sunt cuprins de sâmţământul că stau răzleţ, rămăşiţă a unei lumi care-ncetul cu încetul se stinge. E destul să fiu cu inima deschisă pentru ca să fie adevărat şi ceea ce spun despre lumea aceea.

I. DRUMUL ÎN CARE AM UMBLAT

PODGORIA ARADULUI

Aradul se află în câmpie, pe ţărmurul de la dreapta al Murăşului; se văd însă bine de la Arad cele din urmă dintre dealurile revărsate din Carpaţi spre marele şes de la Tisa şi de la Dunăre, Podgoria ce se-ntinde de la Mureş până-n lunca Crişului Alb.

Pe subt aceste dealuri, la marginea şesului, sunt înşirate unul lângă altul zece sate înfloritoare, toate româneşti, iar deasupra satelor, pe coastele înclinate spre meazăzi, sunt vii ce dau vinuri bune, cele mai vestite la Miniş, la Măderat şi la Mocrea. Din jos de sate, pe şes, sunt ogoare mănoase.

Cam pe la mijlocul Podgoriei, în culmea unui deal mai răsărit, se văd de la mari depărtări surpăturile unei vechi cetăţi de peatră, de unde ochiul străbate peste şes şi peste lunca largă a Crişului până-n zarea albăstrie.

Maghiarii îi zic cetăţii *Világos*, adică *Luminoasa*, iar românii se folosesc de numele maghiar prefăcut în *Vilagăş*.

La poalele dealului, sub Vilagăş, se-ntinde *Şiria*, în limba maghiară tot *Világos*, cel mai mare şi mai de frunte dintre satele din Podgorie, în care se află judecătoria aşa-zisă cercuală, unde se ţine toate mercurile târg de săptămână, de două ori pe an târg de ţară şi unde podgorenii îşi au scaunul protopopesc şi şcoala capitală.

Şiria mai e vestită şi pentru că acolo a capitulat la 13 august 1849 oştirea maghiară comandată de Arthur Görgey în faţa ruşilor comandaţi de generalul Paskievici.

În castelul domnului de pământ Bohuş se afla-n timpul copilăriei mele masa pe care a fost subscris actul de capitulare, şi data era săpată în o placă de argint din mijlocul mesei.

Fiind mai înstăriţi, mai înaintaţi în cultură şi mai sfătoşi, podgorenii, aproape numai români, se sâmt ei înşişi, şi sunt socotiţi şi de alţii, cei mai de frunte dintre românii din partea locului, iar fruntea frunţii, adecă cei mai de frunte dintre podgoreni, sunt şirienii.

Afară de podgoreni mai sunt pe acolo *mureşeni, câmpieni, crişeni* pe la izvoarele Crişului Alb, *pădureni* prin Valea Crişului, *luncani* înspre şes şi *vidicani* pe la izvoarele Crişului Negru.

Nu sunt însă nici şirienii, nici podgorenii, câmpienii şi pădurenii locuitori de baştină, căci nomenclatura satelor nu e deloc românească. Radna, Miniş, Cladova, Ghioroc, Cuvin, Covăsânţ, Şiria, Galşa, Mişca, Măderat, Pâncota, Agrij, Arăniag, Silinghia, Dund, Drauş, Cermei, Câcărau, Mocrea n-au înţeles în limba românească.

Poporaţiunea din zilele noastre e venită în partea locului după încheierea tratatului de [la] Carlovăţ, când atât şesul, cât şi Podgoria erau pustii.

Îndeosebi la Şiria sunt şi puţini şvabi, mai puţini maghiari şi-n timpul copilăriei mele mai erau şi slovaci aduşi acolo de Bohuş, care era şi el slovac de la Ciaba.

Având să descriu lumea prin care am trecut, nu pot să-ncep decât de aici, unde m-am născut, unde mi-am petrecut copilăria şi cea mai frumoasă parte a tinăreţelor, unde au fost aşezate temeliile vieţii mele sufleteşti. Cu naşterea se-ncepe numai viaţa trupească, cea sufletească e plămădită-ncetul cu încetul potrivit cu felul de a fi al acelora cu care ne petrecem zilele copilăriei şi ale tinereţelor.

Când eram copil mai mic, vedeam cetatea Vilagăşului numai de jos, din sat, mi se părea mică şi nu mă-ndoiam că grăiesc adevărul cei ce-mi spuneau că ea a fost zidită de fiica unui uriaş, care-ngrămădea bolovani de peatră într-un car cu patru boi, pe care-l lua-n poala ei şi-l ducea-n vârful dealului, căruia îi zic maghiarii *Kopasz*, adică pleşuv, iar românii, *Coposul*.

După ce am mai crescut, m-am învrednicit să urc dealul pân-acolo şi am văzut că zidurile sunt înalte, groase şi multe.

Era ceva de tot tainic şi fioros acolo-n vârful Coposului. Mi se păreau toate a pustiu, dar era parcă din toate colţurile ies la iveală fel de fel de fiinţe fioroase.

Atât printre zidurilé acelea, cât şi pe ici, pe colo, prin pregiurul lor, se aflau gropi săpate de cei ce căutaseră comori, despre care ştiam că sunt păzite de Necuratul, care purta-n cap „chelepuşă" roşie şi-i schilodea pe cei ce umblau să puie mâna pe cele ce nu li se cuveneau.

În curtea cetăţii se aflau zidite-n pământ nişte bolte rotunde, fiecare cu câte o gaură-n mijloc. Mi se spunea că sunt temniţe, în care-i aruncau prin gaură pe cei osândiţi. Nu-i vedeam, dar mi-i închipuiam şi-i visam nopţile zbătându-mă-n culcuş.

Mai era acolo şi-un fel de gang întunecos, gârliciul unei pivniţi pline de butoaie pline, din care te-ai fi putut coborî, dacă n-ar fi fost înfundat drumul, până jos, în mijlocul satului.

Prin găurile din ziduri şi prin crepăturile din ele se aflau cuiburi de stăncuţe, de hereţi şi de uli, ba până chiar [şi] de vulturi; şi ispitiţi a ne urca în ele, noi, băieţii, ne puneam viaţa-n joc.

Pe sub cetate se-ntindeau rămăşiţele unei grădini, mult iorgovan sau liliac sălbăticit, cu multe poteci făcute de capre printre el, loc minunat, ca să ne jucăm de-a ascunsele şi de-a prinsele.

Din sus de cetate, pe plaiul dealurilor, se-ncepea pădurea domnului de pământ şi era lucru mare să te plimbi pe la marginea pădurii.

Dar cea mai mare plăcere era să te uiţi de acolo de sus spre şesul cel larg şi luminos şi spre munţi, unde ochiul străbătea până-n Găina şi-n Oul. Viuă îţi era-n inimă dorinţa de a te duce şi a te tot duce ca să le vezi toate din apropiere.

Mai târziu, când am ajuns să ştiu citi, mi-a căzut în mâni o cărticică, în care se spunea că Vilagăşul era în fiinţă când romanii au cucerit Dacia. Din timpul năvălirilor nu se mai ştie nimic despre el. Se ştie însă că-n urmă erá unul dintre castelele regale ce alcătuiau brâul Caransebeş–Lugoj–Făget–Lipova–Şiria–Ineu–Beiuş–Oradea–Şimleu–Hust. Regele Matei Corvinul a ţinut acolo închis un timp oarecare pe fratele mumei sale, magnatul Szilágyi.

După ce Suleiman II Magnificul a desfiinţat şi al doilea regat sârbesc, familia Brancovici s-a rătras în Ungaria, unde i s-au făcut donaţiuni însemnate, între care şi Vilagăşul. Bine ştiutul episcop Sava Brancovici era şi el din partea locului.

Când cu răscoala de la 1784, unii dintre tovarăşii de luptă ai lui Horia s-au încuibat în Vilagăş. Au fost, aşa se zice, aduse atunci tunuri din cetatea Aradului şi din culmea dealului Horlea au bătut Vilagăşul de l-au lăsat în starea din timpul copilăriei mele.

Citindu-le aceste negru pe alb, nu mă-ndoiam că ele sunt adevărate, şi de câte ori se ivea-n faţa mea Vilagăşul, vedeam în gândul meu regi, voivozi, paşale şi cete care trec în mers furtunatec pe sub dealuri şi se războiesc pe şesul întins şi neted.

Şiria, croită, după toate semnele, de ingineri nemţi, cu uliţi drepte, pretutindeni deopotrivă de largi, şi cu locuri de case toate de aceeaşi întindere, nu s-a putut închega decât după trecerea vremurilor grele.

Vatra vechiului sat se află mai spre şes, unde locului i se zice şi azi *Seliştе.*

Altă vatră de sat, după toate semnele încă mai veche, e *Şiriuţa*, un tăpşan de sub cetate, din sus de vii.

Satul de la Seliţte, după toate semnele, a fost pustiit în timpul luptelor cu turcii şi pare a fi fost locuit de maghiari, căci în nomenclatura localităţii sunt elemente maghiare ca *Kopasz, Kiskut, Nyerges* ori *Bánhegy*. Maghiarii din satul de astăzi sunt veniţi mai târziu şi sunt aşezaţi în partea despre şes a satului, alăturea de mai număroşii şvabi, care sunt veniţi şi ei mai târziu.

O migraţiune de români spre aceste locuri s-a făcut după rătragerea din Oltenia a austriacilor. Altă migraţiune a urmat din Moldova, mai ales din judeţul Neamţului, în timpul lui Grigorie-vodă Ghica. Cea mai însemnată a fost încă migraţiunea din Ardeal şi de pe Crişuri când, în urma răscoalei lui Horia, iobagii din Ardeal au câştigat şi ei dreptul de liberă migraţiune.

După numele de familie îndeobşte se-nvederează care de unde a venit. În timpul copilăriei mele cei mai numeroşi erau cu numele Borlea, iar satul Borleşti se află-n judeţul Neamţului.

Între familiile române erau şi câteva nobilitate, unele de Seliţte, altele de Haţeg, iar altele de Teiuş.

LUMEA DE ATUNCI

Atât pe podgorenii noştri, cât şi pe cei mai apropiaţi dintre vecinii lor, pe mureşeni, pe câmpieni şi pe luncani, nu pot să mi-i aduc aminte decât ca oameni cu inima deschisă, totdeauna voioşi şi doritori de mese-ncărcate.

Trăiţi sute de ani de-a rândul sub asupriri şi despuiaţi în fel de fel de chipuri, ei se simţeau, precum se vede, în mare lărgime după ce au ajuns să fie socotiţi deopotrivă cu foştii lor asupritori.

O fi fost aşa, o fi fost altfel, eu ştiu că m-am pomenit umblând printre picioarele unor oameni stăpâniţi de gândul că e bine să fii om în lumea lui Dumnezeu. Ştiau să se bucure de viaţă, încât mulţi îi socoteau chiar uşurateci.

Nu pot, ce-i drept, nici eu să tăgăduiesc că unii dintre cei bogaţi în timpul copilăriei mele au murit săraci. Mai număroşi sunt însă cei crescuţi în sărăcie, care din vrednicia lor au ajuns oameni cu stare, unii chiar bogaţi. Aşa se-nvârteşte roata lumii: coborând pe unii când urcă pe alţii; pentru mine lucrul de căpetenie este că-n lumea copilăriei mele oamenii nici în zilele grele nu-şi perdeau voia bună şi, gândindu-mă la cele de atunci, eu mă văd mereu la fel de fel de praznice, la nunţi, care ţin câte o săptămână de zile, la cumetrii şi la fel de fel de alte sărbători.

Nici secerişul grânelor, nici culesul ori sfărmatul porumbului, fără de cimpoieş şi fără de masă întinsă nu se putea face; atât dealul sădit cu vii, cât şi câmpul plin de lanuri răsuna mereu de cântecele muncitorilor harnici, iar în timpul culesului viilor cântecele şi chiotele se-nteţeau însoţite de lăutari şi de focuri descărcate.

Mai era apoi şi că drumul Aradului trecea prin Şiria.

Din ţara Moţilor, de pe la Abrud, drumul trece muntele pe la satul Bucureşti şi se coboară la Brad, de acolo la Baia-de-Criş şi apoi prin Hălmagiu la Buteni şi pe Criş la vale la Pâncota, unde coteşte la stânga şi o ia prin satele din Podgorie până-n mijlocul Şiriei, unde coteşte iar drept spre Arad.

Drumul acesta e totdeauna umblat, şi pentru cei mai mulţi dintre drumeţi cel din urmă popas e la casa vreunei rude ori a vreunui prieten din Şiria, şi se sâmţea jignit acela la casa căruia nici unul dintre trecători nu se oprea.

Era deci lucru neiertat să nu te duci şi tu la casa celui ce-a făcut popas la casa ta, şi multe drumuri făceau oamenii cumsecade numai şi numai pentru ca să poată poposi mai ici, mai colo.

Aşa au venit lucrurile că eu mă sâmţeam pe o mare întindere pretutindeni acasă.

Mama fiind din neamul Borleştilor şi având doi fraţi şi doauă surori, aveam multe rude, şi mulţi fini, nu numai la Şiria, ci şi pe aiurea, până pe la Hălmaj şi pe la Baia-de-Criş, mai ales cărturari, dintre care unii, oameni cu trecere. Alte rude aveam din partea tatei mai ales pe Câmpie, pe la Arad şi pe la Pecica. Eram deci mult purtat de ici până colo şi în curând am ajuns să umblu de capul meu când nu eram purtat.

Pretutindeni pe unde mă duceam, oamenii mă îmbrăţişau cu dragoste, încât minune nu-i dacă m-am pătruns în curând de gândul că lumea e alcătuită din oameni care mă iubesc şi pe care am deci să-i iubesc şi eu.

Abia acum, la zile de bătrâneţe, îmi dau seamă că această dragoste obştească se mărginea la români. Orişicâtă silinţă mi-aş da, nu reuşesc să-mi aduc aminte vreun praznic, vreo ospeţie ori vreo petrecere de orişice fel la care luau parte şi unii dintre cei ce nu erau români.

Nu trăiau românii împreună, ci alăturea cu ceilalţi, ce-i drept în bună pace, dar nu împreună.

Nu tot aşa şi eu, deşi mama stăruia cu multă hotărâre în gândul ca cu străini din acelaşi blid să nu mânânci.

Casele părinţilor mei se aflau adecă în drumul Aradului, la colţul unei uliţi ce cobora spre imaşul sau bătătura de la marginea despre câmp a satului.

Peste drum de noi stetea feldşerul Moldoványi, un armean căsătorit cu sora medicului Cordina, care era italian şi avea doi băieţi cam de vârsta mea.

La dreapta feldşerului, sus pe deal, se aflau casele încăpătoare ale grofiţei Königseg, care era măritată după secuiul Bartha şi avea trei băieţi şi doauă fete.

Dincolo locuia post-maistorul Valerian, un ceh, care avea doi băieţi şi-o fată.

La stânga feldşerului locuia un oarecare Koinok, maghiar, al cărui băiet îmi era un fel de mentor într-ale ştrengăriei, iar vecin cu Koinok era Voinovici, un turtelar sârb.

În cellalt colţ se afla primăria maghiară şi notarul Löbel, în urmă Kúnfy, avea o casă plină de copii, toţi evrei, ca părinţii lor.

În dosul caselor noastre ne era vecin Zorand, un slovac, iar în fundul grădinii, pe uliţa ce cobora spre bătătură, ne erau vecini Pârvu şi Bucălan, iar mai departe se afla partea şvăbească a satului.

Aceasta este cea mai apropiată parte a lumii în care mi-am trăit primii ani de copilărie.

Mai târziu umblam la şcoala românească.

Când ne întorceam de la şcoală, noi, băieţii din acea parte a satului, treceam prin faţa şcolii nemţeşti la care umblau şi ungurii; şi dacă se-ntâmpla să-i întâlnim pe cei de acolo, ei ne ziceau: *„Rumun munca fun!“*, iară noi strigam: *„Ungur bungur!“* şi: *„Neamţ cotofleanţ!“*, ba mai aruncam şi cu petri unii într-alţii.

După ce soseam însă acasă, ceilalţi îşi căutau de drum şi se duceau mai departe, iară eu rămâneam singur în mijlocul acelora cu care-mi petrecusem mai nainte luminoasele zile.

CÂND CU RĂZMERIŢA

Izbucnind la 1848 răzmeriţa, aşa-zisa inteligenţă a românilor din Podgorie s-a dat în partea maghiarilor, care-i adimeniseră cu gândul că se luptă pentru libertate, egalitate şi frăţietate. Erau în dieta de la Dobriţin chiar trei deputaţi dintre românii din Podgorie: Gheorghe Popa, Sigismund Popovici, fiul protopopului de la Şiria, şi Sigismund Borlea, tot şirian, vărul mamei, şi mai târziu înverşunat luptător contra supritorilor maghiari.

Mulţimea cea mare a poporului, prostimea cea cu bun-simţ, ţinea însă cu împăratul.

Mergând deci vestea că Bem, un revoluţionar polonez întrat ca general în oştirea maghiară, se pregăteşte să-nainteze prin Şiria spre Valea Crişului, ca să-l lovească din coaste pe Avram Iancu, şirienii i-au ridicat pe podgoreni, pe pădureni şi o parte din luncani şi i-au adunat la Şiria, ca să ţie pept cu oştirea lui Bem.

Văzând mulţimea cea mare adunată pe dealuri, Bem, care n-avea decât vreo doauă mii de oameni, s-a oprit, ce-i drept, în loc, dar peste noapte a adunat de prin satele de pe Mureş şi din Câmpie toate carele şi le-a înşirat pe drumul Aradului, iar în fruntea şirului de care şi-a pus mica lui oştire.

Românii de pe dealuri, văzând pravul stârnit de coloana cea lungă, au crezut că au în faţa lor o oştire de tot mare şi, fiind lipsiţi de arme, au stat pe gânduri. A fost deci destul ca Bem să descarce doaua-trei tunuri, pentru ca mulţimea cea mare să se risipească.

După ce însă oştirea a întrat în sat, au fost descărcate de la dreapta şi de la stânga focuri de puşcă şi au căzut şasesprezece dintre oamenii lui Bem.

Nereuşind să prindă pe cei ce descărcaseră, Bem a luat hotărârea de a-i decima pe şirieni şi a adunat la „casa oraşului" pe toţi românii, ca să aleagă pe cei ce urma să fie spânzuraţi.

Notarul Pop, ginerele protopopului, deci cumnatul deputatului Popovici, şi-a dat silinţa să scape pe unii, încredinţându-l pe Bem că sunt oameni nevinovaţi. A şi răuşit, dar n-a putut să scape pe unii decât jertvind pe alţii. Fie dar de frică, fie făcându-şi mustrări, el s-a sinucis în timpul nopţii ce-a urmat după execuţiuni.

Fiul acestei jertve nevinovate, Emil Pop, a fost atât în timpul copilăriei, cât şi mai târziu cel mai bun prieten al meu.

Mi s-a spus adeseori că n-au fost executaţi decât şasesprezece şi că unuia dintre aceştia, tatăl deputatului Gheorghe Pop, i s-a făcut graţia că n-a fost spânzurat, ci împuşcat.

În timpul copilăriei mele mai steteau furcile lângă drumul Aradului şi noi copiii ne jucam pe movila sub care mi se spunea că zac osămintele celor căzuţi jertvă urgiei omeneşti.

O ţineau minte şirienii aceasta şi ne învăţau să cântăm:

„Pe drumul Aradului
Paşte murgul lanculuí
Cu frâul între picioare
Şi cu şaua pe sub foale".

PACE ŞI BUNĂ ÎNŢELEGERE

Afară de şvabii şi de maghiarii de la marginea satului, mai erau la Şiria, risipiţi mai ales pe drumul Aradului, meşteşugari, negoţători ori cârciumari, unii şvabi, alţii maghiari. Proprietarul avea apoi la curtea lui fel de fel de funcţionari, numai slovaci, ca inginerul Kohan, guvernorul copiilor săi, Buliowski, funcţionarii domeniali Zorad, Novitzki, Nosdrovitzki, Şumitzki şi alţii.

Vrajba din timpul revoluţiunii nici după capitulaţiune nu s-a potolit, şi românii, care erau în număr covârşitor şi ca oameni ai împăratului se mai şi socoteau în rândul învingătorilor, dispuneau în treburile satului după buna lor chibzuinţă. Le dedeau, ce-i drept, celorlalţi câteva locuri în consiliul comunal, dar aceştia nu erau mulţumiţi. Au urmat deci certuri şi încăierări, în urma cărora câţiva dintre şirienii mai colţoşi au ajuns să fie închişi în cazamatele răcoroase din cetatea Aradului.

Mi se spunea că românii, socotindu-se nedreptăţiţi, au luat hotărârea de a se duce până la împăratul, şi doi dintre dânşii, dacă mi-aduc bine aminte, Pavel Ardeleanu şi Petru Ciobanu, oameni nu numai deştepţi, ci şi chipeşi, au plecat la Viena. Ei au făcut lungul drum pe jos, căci în gândul lor, la împăratul nici călare, nici în trăsură nu se merge.

Aflând-o aceasta, împăratul, atunci tânăr, i-a primit cu multă bunăvoinţă.

I s-au plâns de neîncetatele certuri din satul lor şi l-au rugat că, de dragul bunei păci, să încuviinţeze ca la Şiria să fie în viitor doaua administraţiuni comunale, cum sunt şi doauă biserici şi doauă şcoli: una pentru români, iar alta pentru toţi ceilalţi împreună.

Deşi românii şi ceilalţi îşi aveau atât casele, cât şi celelalte averi nemişcătoare una peste alta şi averile comunale nu puteau să fie împărţite, împăratul a rânduit să se ţie seamă de dorinţa românilor, şi la Şiria ne-am pomenit cu doauă primării, ceea ce era foarte bine, căci oamenii trăiau în pace şi-n bună înţelegere.

După încheierea pactului dualist, guvernul ungar a luat dispoziţiunea ca să se stabilească iar la Şiria o singură administraţiune comunală. În curând însă iar au fost înfiinţate cele doauă primării, căci aşa purtau sătenii mai uşor şi mai bine grijă de treburile lor, fie comune, fie comunale.

Se vor mai fi certat din când în când românii între dânşii, dar cu şvabii şi cu maghiarii nu se mai certau. Abia dar târziu de tot, cu câţiva ani mai nainte de a fi izbucnit războiul aşa-zis mondial, a făcut guvernul ungar unirea definitivă a administraţiunii comunale la Şiria.

Eu mi-am petrecut şi copilăria şi anii tinăreţelor în vecinătatea primăriei maghiare, deşi noi, cu toate ale noastre, ne ţineam de primăria românească.

Stând mai târziu de vorbă cu mine însumi, mi-am dat adeseori silinţa de a mă dumiri asupra obârşiei din care porneşte acest principiu al despărţirii cetăţenilor după naţionalităţi. Mi se părea că el e un fel de plăsmuire a metropolitului Andrei, care atât de mult a ostănit pentru ca să pună capăt luptelor dintre români şi sârbi prin aşa-zisa despărţire hierarhică şi care în toate memoriile adresate împăratului a stăruit ca şi-n alte afaceri culturale să se facă asemenea despărţiri.

Încetul cu încetul am fost însă covârşit de gândul că mai presus de toate înţeleptul arhiereu a stăruit în toate împregiurările asupra acestui principiu, pentru că el se potriveşte cu firea cea adevărată şi cu felul de a fi şi de a sâmţi al românului.

Pe şirieni nu alţii i-au înduplecat să ceară primărie deosebită pentru sine înşişi: îndemnul acesta era pornit din dorinţa de a trăi în bună pace alături cu şvabii şi cu maghiarii.

„Când întâlneşti în calea ta un român – îmi zicea mama – să-i zici: *«Bună ziua!»*, dar maghiarului să-i zice *«Io napot!»*, iar neamţului: *«Guten Tag!»*, şi treaba fiecăruia dintre dânşii e cum îţi dă răspuns. Tu datoria să ţi-o faci şi faţă cu cei ce nu şi-o fac pe a lor faţă cu tine".

Ea mă mustra deci cu multă asprime când afla că strig şi eu *„Ungur bungur!"* şi *„Neamţ cotofleanţ!"* „Săracii de ei – îmi zicea – nu sunt vinovaţi că n-au avut parte să fie români!"

În gândul lumii, din care dânsa făcea parte, vinovat, chiar greu vinovat era cel ce prin purtările sale îi făcea pe ai săi să fie de ruşine, fie mai ales urgisiţi.

„Supărarea – îmi zicea mama – orişicât de adâncă ar fi ea, de azi pe mâne să n-o duci. Serile să nu te culci mai nainte de a te fi împăcat cu toţi ai tăi, căci pe cel ce adoarme supărat îl ispiteşte Necuratul prin somn. Cu aceia dar cu care dintr-un blid nu mânânci să nu te superi, căci cu dânşii foarte cu anevoia ajungi la-mpăcare."

Mai stăruia mama să nu las mâncare-n farfurie, ci să-mi iau un blid numai cât pot să mânânc, fiindcă ceea ce rămâne-n blid se păstrează pentru alţi oameni, iar ceea ce laşi în farfurie li se aruncă porcilor şi cânilor, şi e mare păcat să tragi pentru porci ori pentru câni mâncare de la gura oamenilor.

Vorbind despre oameni, ea nu-i înţelegea numai pe români, căci îmi mai dedea tot atât de stăruitor şi altă îndrumare.

„Dacă-ţi rămâne o bucată de pâne – îmi zicea – şi o cer de la tine doi dintre ai tăi, s-o tai în doauă bucăţi deopotrivă de mari, pentru fiecare câte una. Tot aşa să faci şi dacă doi străini îţi cer

bucata. Dacă însă unul dintre ai tăi şi un străin ţi-o cer, să tai bucata aşa, ca una din cele doauă bucăţi să fie mai mare, iar pe aceasta străinului s-o dai, căci al tău îţi este mai apropiat şi din partea lui dai ceea ce e mai mult."

Aceste şi multe altele de felul acestora mama nici nu le-a născocit din capul ei, nici de prin cărţi nu le-a scos, ci le-a- nvăţat de la lumea în mijlocul căreia a crescut şi-şi petrecea viaţa. Aşa gândeau şi sâmţeau şirienii şi fără-ndoială tot ca dânşii toţi românii cu mintea limpede.

O MARE SĂRBĂTOARE

După ce, în Ardeal, preoţimea română a primit în frunte cu episcopul ei unirea cu biserica papală, partea cu desăvârşire mare a credincioşilor români, stăruind în legea părintească, a rămas fără de episcop, deci şi fără de preoţi, iar românii din Ţara Ungurească şi cei din Banat au căzut sub stăpânirea asupritoare a hierarhiei sârbeşti.

Abia pe la începutul secolului XIX, în urma stăruinţelor lui Moise Nicoară, a luat împăratul Francisc I dispoziţiunea ca la Arad să se înfiinţeze o şcoală pedagogică, aşa-zisă preparandie românească, şi în scaunul episcopesc să fie ridicat un român, însă tot sufragan al patriarhului sârbesc de la Carlovăţ.

În timpul copilăriei mele, episcop al Aradului era Procopie Ivacicovici, un bănăţean care nu vorbea bine româneşte, dar era socotit român, şi după moartea metropolitului Andrei a şi fost ridicat în scaunul arhiepiscopesc din Sibiu. Puţin timp în urmă a trecut apoi în scaunul patriarhal din Carlovăţ.

Episcopul Aradului avea sub păstorirea lui şi sârbi, atât la dreapta, cât şi mai ales la stânga Mureşului. Chiar şi în Arad erau

vreo cinci mii de sârbi, care aveau o biserică frumoasă şi bogat înzestrată de cătră Sava Tököly. Abia mai târziu, după despărţirea hierarhică, sârbii au trecut unii la dieceza Timişorii, alţii la dieceza Vârşeţului, şi-n dieceza Aradului au rămas numai români.

Despărţirea nu era încă făcută şi eu eram şcolar ajuns la *Ceaslov* când a mers vestea că preasfinţia-sa episcopul nostru are să facă la Şiria o aşa-zisă vizitaţiune canonică.

Junghiuri de înfiorare au pătruns toate inimile, căci între cei atunci în viaţă nu era nimeni care a mai pomenit aşa ceva, şi pregătirile de primire s-au pornit cu zel nemaipomenit.

Cu deosebire zeloase erau pregătirile făcute-n casa noastră, în care stăpân era tata-bătrân, Mihai Fercu, unchiul după mumă şi părintele adoptiv al tatei, care rămăsese de mic copil orfan.

Om cu stare frumoasă şi fruntea cărturărimii din Şiria, bătrânul Fercu se deosebea-n toate privinţele de cei de seama lui.

El şi-a păstrat, înainte de toate, portul din tinereţe până la vârsta de 76 de ani, când a murit.

Om de statură mai mult decât mijlocie, uscăţiv şi cu faţa zbârcită, el purta un aşa-zis „gheroc" de postav totdeauna măsliniu, croit pe talie şi lung până din jos de genunchi, pantaloni strimţi şi un fel de pantofi cu cătăramă mare. În cap purta pălărie cu boruri cam mari şi strâmtată spre vârf, iară părul îi era lung, prins într-un pepten lat şi-mpletit în coadă lăsată pe spate.

Unul dintre ochi şi-l perduse încă-n timpul tinereţelor, dar cu cellalt vedea bine şi la bătrâneţe.

El a fost cel mai însămnat dintre părinţii mei sufleteşti, în tot cazul mai mult decât tata, care, om de o fire duioasă, trăia mai mult pentru alţii decât pentru sine şi umbla mereu în voile celor mai apropiaţi ai săi şi mai bucuros primea decât dedea-ndrumări.

Bisericos afară din cale, tata-bătrân n-ar fi lipsit, Doamne fereşte, de la vreuna din slujbele de la biserică, unde-şi avea locul lângă strana de la dreapta, şi ţinea-n casă rânduială straşnică-n cele religioase. Când a aflat dar că vine episcopul, chiar episcopul

el însuşi, bătrânul şi-a perdut oarecum sărita şi alerga de ici până colo, ca să-şi facă pregătirea pentru primirea la casa lui a prietenilor de prin împregiurime, care trebuiau neapărat să vină şi ei, ca să vadă şi să se bucure.

Îi era parcă episcopul anume de dragul lui vine.

Mi-a fost dat acum să mă-ncredinţez că cel mai mare e-n satul nostru aşa-zisul „localnic director" al şcolii, un oarecare Petcovici, căruia toţi trebuiau să i se supună şi fără voia căruia nici „birăul", ba chiar nici protopopul nu putea să facă nimic.

Tata-bătrân ţinea între altele ca la slujba cea mare să citesc eu *Apostolul*. Învăţătorul, parohul localnic, chiar şi protopopul senvoiau şi ei, dar nu s-a-nvoit „localnic directorul", care le conducea toate, ajutat de epitropii bisericii.

Erau mâhniţi ai noştri toţi, dar eu mă bucuram c-am scăpat. Noi, cei de la şcoală, ne adunam serile pentru ca să ne deprindem a cânta-n cor dimpreună cu aceia dintre flăcăi care fuseseră cântăreţi buni când umblau la şcoală.

Drept mângâiere pentru că n-aveam să citesc *Apostolul*, am fost rânduit să spun în faţa episcopului o „oraţie" pe care o recitam în fiecare zi-n faţa-nvăţătorului cu glas tare şi răspicat.

O cătană bătrână mustruluia-n faţa bisericii pe flăcăii ce urma să-i iasă la hotarul satului episcopului în cale, toţi călare şimbrăcaţi în haine de sărbătoare. Erau între dânşii şi treizeci de şvabi, care, având cai frumoşi, ţineau să ieie parte la sărbătoarea vecinilor săi români. Era mare frumuseţă cum ştiau să se aşeze-n şir oblu şi să se-ntoarcă deodată când la dreapta, când la stânga, ca traşi pe sfoară. Mai ales între şvabi erau şi câţiva călăreţi atât de-ndemânateci, încât – spre marea noastră mirare – călăreau şi de-a-mpicioarele.

Atât biserica, cât şi şcoala era împodobită cu frunziş şi cu fel de fel de flori, iar îndeosebi în şcoală au fost întinse mese pentru praznicul cel mare şi deasupra bisericii steteau gata douăsprezece treascuri, ca să fie descărcate la paradă.

În zorile zilei hotărâte pentru sosirea preasfinţiei-sale, au venit în căruţe şi-n trăsuri din toate părţile oamenii doritori de a lua parte la sărbătoare. Beamteri de la Pâncota, unde-şi puseseră nemţii centrul administrativ, preoţi din toate părţile şi multă lume aleasă.

Ceata de călăreţi a ieşit departe la hotar, ca să-l primească acolo pe cel multaşteptat şi să-l însoţească până la biserică.

Dimpreună cu călăreţii, a ieşit la hotar un lung şir de trăsuri şi de căruţe, lume doritoare de a-i ura episcopului bun sosit. Episcopul era şi el însoţit de câteva trăsuri, în care veneau protopopul Aradului, câţiva „consistoriali" şi alte persoane „marcante."

Eu mă aflam între cei ce aşteptau la marginea satului, căci acolo aveam să-mi spun „oraţia". După ce fetele-mbrăcate de sărbătoare i-au dat episcopului smocuri de flori, corul a cântat *Pre arhiereul nostru* şi „localnic directorul" i-a zis „Bine ai venit!"

Era ceva nemaiînchipuit alaiul acela: în frunte, la dreapta şi la stânga, precum şi după trăsura episcopului, se aflau călăreţii, după aceea urmau vreo cincizeci de trăsuri, iar departe pe deal bubuiau treascurile descărcate.

Noi, copiii, eram într-un fel de extaz şi plângeau de bucurie nu numai babe şi moşnegi, ci, pe ici, pe colo, şi câte un om în toată firea.

Erau tot lucruri care mă puneau în uimire, încât eram oarecum ameţit, şi-mi aduc între altele aminte că-n timpul liturghiei am fost pus să-ngenunchez la picioarele preasfinţiei-sale, care mi-a dat binecuvântarea arhierească şi m-a făcut citeţ.

Abia mai târziu am aflat ce va să zică a fi citeţ, şi nu mă îndoiam deloc că am să fiu preot după ce voi mai fi făcut şi diacon.

Nu săptămâni, nici luni, ci lungi ani de zile de-a rândul au rămas vii în amintirea mulţimii cele petrecute atunci, iară eu îndeosebi mă sâmţeam parcă nu mai sunt tot cel de mai nainte.

Anul viitor episcopul Procopie a făcut vizitaţiune canonică la Radna, lângă Mureş, şi noi, corul bisericesc de la Şiria, am fost

duşi acolo ca să primim iar pe preasfinţia-sa şi să-i cântăm *Pe arhiereul nostru*. S-a-ngrămădit şi la Radna lume multă şi era de data aceasta lucru mare, dar nu ca la Şiria. Noi am dat în timpul liturghiei răspunsurile, căci, la urma urmelor, şi la Radna, Procopie tot episcopul nostru era şi eu mă miram că el nu-şi mai aducea aminte că m-a făcut citeţ.

LA MĂNĂSTIRE

Radnei îi mai zic şi Maria-Radna, fiindcă în marea biserică a mănăstirii romano-catolice de acolo se află o icoană a Maicii Domnului, care e socotită drept făcătoare-de-minuni.

Închinându-se la icoana aceea, mulţi bolnavi s-au vindecat şi nu puţini dintre cei ce se sâmţeau nenorociţi şi-au găsit mângâierea.

Mai ales de Sânta Maria Mare, când e hramul acelei biserici, se adună acolo lume de la mari depărtări, atât de pe Mureş şi din Banat, cât şi de pe Câmpie şi de pe Crişuri, ba până chiar şi de pe la Abrud. Ziua-noaptea treceau prin faţa casei noastre cete de credincioşi cântând litanii şi fluturând praporii-n vânt.

Luau atunci, cum vor fi luând şi azi, şi mulţi dintre creştinii ortodocşi parte la asemenea procesiuni, căci în inimile multora e înfipt gândul că se revarsă mila cerească asupra celor ce ostenesc făcând asemenea drumuri. Mama era deci adeseori ispitită să între şi ea în vreuna din cetele trecătoare, iar tata era totdeauna doritor de a întra-n voile ei. Pentru tata-bătrân, însă, orişice îndemn de felul acesta era păcătos. În gândul lui, plăcută nu putea să-i fie lui Dumnezeu decât ostăneala celor ce se duc la vreuna dintre mănăstirile ortodoxe, deci în adevăr creştineşti.

Cea mai apropiată dintre mănăstirile de felul acesta era cea de la Bodrog, pe Mureş, aproape de Pecica, mergând pe jos, a-ndelete, cale de vreo două zile de la Şiria.

Bodrogul se ţinea tot de dieceza Aradului, dar, pe cât îmi aduc aminte, era mănăstire sârbească. Hramul bisericii era, aşa se vede, tot Sântă Măria Mare, căci cetele treceau spre Radna când mama, tata şi noi, copiii, sora mea mai mare şi eu, am plecat cu parohul nostru şi cu vreo alţi cincizeci de credincioşi la Bodrog, dar nu cântând, nici cu prapori fluturaţi în vânt, ci urmându-ne drumul în linişte pe jos.

Era cel dintâi drum mai lung pe care l-am făcut; şi sosiţi la Arad, unde nu mai fusesem, ne-am dus la biserica episcopiei şi ne-am închinat, apoi am petrecut noaptea mâind fiecare unde şi-a putut găsi adăpost, îndeosebi noi la un oarecare Iorgovici, un bun prieten al tatei.

Fiind vorba ca la mănăstire să ne spovedim şi să luăm sfânta cuminecătură, am ţinut postul Sfintei Marii şi rămânea să ajunăm în timpul drumului.

Plecând ziua următoare de la Arad, au venit cu noi şi mulţi arădani, iar în urma noastră venea un lung şir de căruţe cu merinde, în care urma să ne întoarcem.

Eram acum mai grăbiţi, căci ţineam să sosim la Bodrog devreme, pentru ca să nu aşteptăm prea mult să ne vie rândul la cuminecare şi să scăpăm cât mai curând de ajunare.

Au trecut de atunci vreo şaptezeci de ani, dar mă cuprinde şi azi înduioşarea aducându-mi aminte de mulţumirea sufletească ce mi-a-nseninat viaţa pe urma acestei călătorii şi-i plâng adeseori pe nenorociţii care n-au avut în viaţa lor parte de mângâierea credinţei.

Azi catedrala românească se află-n mijlocul oraşului. Atunci se afla pe ţărmurul Mureşului, în faţa cetăţii, la mare lărgime, unde mi se va fi părut mult mai mare de

cum în adevăr era. De altfel, toate erau pentru mine nemaipomenite, noi şi luminoase, nu numai mari, ci pline de măreţie.

Culmea a toată măreţia era însă la Bodrog.

Am sosit acolo pe-nsărate.

Prin apropierea mănăstirii trecea o cracă a Murăşului. Mureşul aşa-zis mort e o apă aproape stătătoare, plină de nufăr. Pe luciul ei nota mare mulţime de raţe sălbatice, care, deprinse cu lumea, se apropiau fără sfială de ţărmuri. La dreapta apoi şi la stânga erau înşirate focurile de la căruţele celor ce aşteptau şi ei să le vie rândul.

La Şiria se ţinea de doauă ori pe an târg de ţară, la care se adună din toate părţile lume multă. Tot multă e lumea adunată la târgul de la Pâncota, unde fusesem în câteva rânduri cu tata. Am rămas cu toate aceste buimăcit când am văzut lumea adunată pe ţărmuri şi-mpregiurul mănăstirii.

Peste câtva timp, noaptea era liniştită, iar în biserica luminată se slugeau priveghiile. Deoarece biserica nu putea să-ncapă decât o mică parte din lumea venită la mănăstire, mulţimea cea mare, mai ales sârbi de pe ambii ţărmuri ai Murăşului, era-ngrămădită pe sub zidurile bisericii. Nu era însă nici bâjbâială ca la târguri, nici îndesuială, ci toate se desfăşurau în linişte şi-n bună rânduială. Unii ieşeau din biserică, alţii intrau în locul lor, fiecare la rândul lui.

Îmi era parcă nu mă mai aflu pe pământ şi răsuflam cu un fel de sfială, pentru ca nu cumva să supăr pe vreunul dintre cei din pregiurul meu.

La-ntoarcere am făcut drumul în căruţă; el ni se părea cu toate aceste mai lung decât la dus, când îl făcusem pe jos, şi mai puţin plăcut.

La 20 octomvrie 1860, împăratul Francisc Iosif I a emis diploma prin care a rânduit ca popoarele de sub stăpânirea sa să-şi chiverniseaşcă ele însele treburile prin oamenii lor de încredere şi să se folosească fiecare de limba sa nu numai în biserică şi-n şcoală, ci şi-n administraţiune, precum şi-n faţa tuturor instanţelor judecătoreşti.

În fevruarie anul viitor a fost apoi publicată aşa-zisa patentă pentru organizarea provizorie.

Mă aflam atunci la gimnaziul din Arad şi eram trecut de treisprezece ani, dar nu-mi dedeam seamă că prin aceste se croieşte pentru români o viaţă cu totul noauă.

Umblând la biserică, unde se adunau românii din Arad, aflasem de la colegii mei mai ştiutori că domnii români sunt mari şi tari la Arad. Constantini, un român macedonean, era un fel de inspector şcolar. Rusu, dr. Şandor şi Gavra erau profesori la Preparandie, alt Constantini, fiul inspectorului, Cocioba, Cornea, Arkosy şi alţii erau diregători la comitat. Mi se părea deci că şi aici e cam ca la noi la Şiria, unde toate de la români atârnau şi găseam că nu e lucru nou în felul lui că la Arad a fost numit comite suprem un român, Gheorghe Popa, acelaşi al căruia tată a fost împuşcat de către generalul Bem. A fost apoi aleasă congregaţiunea comitatensă, care a ales diregătorii comitatului şi „solgăbiraiele", totodată şi judecători cercuali, români pentru cercurile cu poporaţiune românească. În satele româneşti a fost apoi întrodusă limba românească drept limba protocolară, şi era de la sine înţeles că şi solgăbiraiele, precum şi diregătorii de la centrul comitatului aveau să se folosească de ea, ba şi pe la ministerii trebuiau să fie secţiuni româneşti.

Rămânea să se mai aleagă şi deputaţii pentru Dicta ungară, care avea să-şi trimită delegaţii în aşa-zisul *Reichsrath* din Viena,

unde urmă să se stabilească organizaţiunea monarhiei federalizate.

E de sine înţeles că românii erau mulţumiţi. Cu atât mai nemulţumiţi erau maghiarii, care nu se puteau împăca cu gândul că sunt puşi la rând cu foştii lor iobagi, şi se temeau ca aceştia nu cumva să se ridice deasupra lor. Ei au hotărât deci să între în rezistenţă pasivă şi să aleagă pentru Dietă deputaţi care stăruia ca Dieta ungară să nu trimită delegaţi în *Reichsrathul* din Viena.

Românii au ales, din contra, peste tot deputaţi care stăruia ca şi Ungaria să-şi trimită reprezentanţii în Reichsrath.

Toate aceste sunt lucruri pe care alţii vor fi ştiind să le spună mai bine decât mine. Vorba e însă cum le vedeam eu atunci.

Deocamdată mă voi mărgini să arăt cum le vedeau şirienii noştri.

Ei stăruiau, se-nţelege, în gândul că românii au să-şi aleagă deputatul lor, cum îşi aleg pe cei de la primărie şi pe cei din congregaţiune şi cum îşi au popa lor deosebit, şi treaba celorlalţi ce fac şi pe cine trimit în Dietă.

De gândul acesta nu s-au lepădat nici după ce a fost încheiat pactul dualist şi urma să fie aleasă Dieta pentru votarea legilor aşa-zise fundamentale, de la care atârna viitorul ţării.

După legea electorală de atunci votul atârna de un anumit cens, pe care afară de Ardeal îl aveau cei mai mulţi dintre foştii iobagi împroprietăriţi. Singuri cei născuţi din părinţi nobili aveau vot şi fără cens.

Alegerea se făcea după cercuri. Alegătorii se adunau cu toţii în centrul cercului electoral, şi votul era dat pe faţă, cum i se cuvine adevăratului bărbat.

Era însă o veche tradiţiune ca agenţii electorali, aşa-zişii „corteşi", să-i transporteze pe alegători la locul de alegere şi să-i ospăteze pe socoteala candidatului. Se adunau deci la alegeri mii de oameni, care mâncau şi beau, încât foarte uşor se produceau încăierări.

În cercul Şiriei cei mai mulţi dintre alegători erau, ce-i drept, români, dar candidatul român nu putea să fie ales decât fiind votat de toţi alegătorii români.

Şirienii au pus candidatura lui Anton Mocioni, om cu desăvârşire necunoscut în partea locului, dar român de frunte. Ceilalţi au pus în faţa acestuia pe Ioan Bohuş, domnul de pământ, om cu legături între magnaţi şi unul dintre cei mai bogaţi în comitat. El se bucura în acelaşi timp de multe simpatii între românii de prin satele unde avea fie moşii, fie păduri, fie dreptul de zeciuială asupra viilor foarte întinse. Fiind apoi slovac, el nu suferea la curtea lui pe lângă slovaci decât români. Advocatul domeniilor lui, Nistor, era român. Alt Nistor îi era medic de casă. Protopopul greco-catolic, Grama, îi era om de încredere. Şeful grajdurilor lui era un oarecare Burău, al căruia ginere, Boros, avea multă trecere la români. Doicău, soţul doicii unuia dintre fiii lui, era epitrop al bisericii. Când era să li se deie sătenilor pământ fie-n parte, fie-n arândă, ceilalţi veneau la rând numai după ce dintre români nu mai cerea nimeni. Afară de aceasta, în vreo şapte sate din cerc, mulţi dintre români îi erau unii pădurari, alţii vieri, iar alţii pândari, argaţi ori în vreun alt fel supuşi, şi toţi aveau rude şi fini, iar „corteşii" lui întindeau pretutindeni mese, desfundau butoaie, ba mai împărţeau cu mână largă şi bani.

Şirienii au ales deci un comitet, în fruntea căruia s-a pus chiar birăul, deşi candidatura lui Bohuş era susţinută de guvern, şi membrii comitetului au început să cutreiere satele din cerc, dându-şi silinţa să-nduplece pe toţi alegătorii români ca numai pentru candidatul român să-şi deie votul şi să ieie la goană pe cei ce şed la mesele întinse de „corteşii" străinului, beau din butoaiele desfundate de dânşii, ori primesc bani pentru ca să se lepede de fraţii lor.

S-a pornit o luptă crâncenă, numai însă între români, dintre care mulţi s-au ales cu capetele sparte ori stâlciţi în bătăi şi iar alţii au fost păgubiţi în fel de fel de chipuri pentru ca să le peară

pofta de a vota alături cu străinii, pe care nimeni de altminteri nu-i jignea cu nimic.

Apropiindu-se ziua hotărâtă pentru alegere, câţiva dintre fruntaşii satului s-au dus la Bohuş şi l-au rugat să-şi retragă candidatura pentru ca să înceteze vrajba dintre oamenii care sunt atât de îndârjiţi, încât nu se sfiesc a striga-n gura mare că dac-ar fi să fie ales, nu-l vor lăsa să se ducă la Pesta ca să vorbească acolo-n numele românilor.

Candidatul guvernului era p-aci-p-aci să-i deie pe seară. Ziua următoare s-a stârnit însă la mesele întinse sub poarta castelului o-ncăierare în care au rămas doi oameni morţi, şi acum el a ieşit în balcon şi a declarat că-şi retrage candidatura.

Anotn Mocioni n-a fost deci ales, ci proclamat deputat al cercului electoral din Şiria, şi nici n-au mai fost apoi lupte electorale la Şiria, căci n-a-ndrăznit nici guvernul, nici vreunul dintre partidele opoziţionale maghiare să pună candidatură-n faţa candidatului susţinut de şirieni, deprinşi a-şi proclama deputatul.

LA NOI ACASĂ

Va fi fost prin anul 1854 când am început să umblu la şcoala din faţa bisericii. Hotărât ştiu că atât atunci, cât şi mai târziu, timp îndelungat dup-aceea învăţător era Dimitrie Voştinar, cântăreţul bisericii şi vânător vestit, pe care nu mi-l pot închipui decât cu „joarda" în mână, fie arătându-ne slovele de pe tăblii, fie pişcând mai pe unul mai pe altul dintre cei neastâmpăraţi.

Am sfârşit *bucfarul* şi am ajuns să citesc din *Ceaslov* când a fost întrodus şi-n şcoala noastră *abecedarul* cu *litere*.

Tot cam pe atunci au fost întroduse şi „peniţele", noi însă şi dup-aceea ne foloseam mai mult de penele de gâscă, pe care ni le tăia „jupânul" învăţător – din cinci pene, una pentru cel ce i le aducea.

Una din marile bucurii ale noastre era să căutăm pe-ntinsul imaş de la marginea satului penele aruncate de gâşte pe la sfârşitul primăverii.

Bune erau numai cele dântâi patru din fiecare aripă, cele mai bune a doaua şi a treia.

Văzându-le deci de la mari depărtări, porneam cu toţii pe-ntrecute la ele, şi fericit era cel ce ajungea mai curând decât ceilalţi, mai ales dacă pana era din cele mai bune. Eu am rămas până-n ziua de azi cu păcatul că nu pot să scriu decât cu pană de gâscă tăiată de mine însumi, şi mi se pare mai bună dacă tot eu am şi găsit-o.

Mai era jupânul învăţător şi meşterul care îi tundea pe şcolari, iar pentru ostăneala aceasta primea de la fiecare dintre cei tunşi câte zece oauă.

După ce am învăţat literele, scriam numai cu litere, ceea ce era foarte greu, căci slove erau mai multe decât litere şi se scria mai uşor cu ele. Sunt adică-n limba noastră şi sunete pentru care aveam slove, dar nu şi litere.

Carte de citire cu litere nu aveam atunci. Citeam deocamdată tot din *Ceaslov* şi-n cele din urmă din *Psaltire.*

Deoarece şcoala se ţinea de biserică, duminecile şi zilele de sărbători, îmbrăcaţi curat, ne adunam cu toţii la şcoală, de unde jupânul învăţător ne ducea înşiruiţi doi cu doi la biserică, unde dedeam în timpul slujbei răspunsurile, la început într-un glas, iar în urmă în patru voci armonizate.

Venea adeseori şi „localnic directorul", ca să vadă dac-au venit ori nu toţi şcolarii şi dacă sunt ori nu cu toţii curat îmbrăcaţi.

Băieţii mai mari se-mbrăcau în stihare, luau unii sfeşnice cu lumânări aprinse, alţii hripide, şi făceau slujbă-n faţa altarului, iar alţii, ieşiţi acum din şcoală, cântau în strană tropare, *Heruvimul, Irmosul* ori *Priceasna.*

Lucru mare era când ni se dedea voie să citim *Apostolul.*

Se umplea biserica, deoarece rudele, finii şi prietenii casei, toţi ţineau să fie de faţă când cutare ori cutare cântă-n strană ori citeşte *Apostolul,* şi săptămâni de zile de-a rândul se vorbea pretutindeni [de] asemenea întâmplări de mare însămnătate.

Era o strânsă legătură între casă, şcoală şi biserică, încât noi, copiii, eram cuprinşi mereu de sâmţământul că fiecare dintre noi face parte nu numai din familia sa, ci dimpreună cu aceasta şi din obştia creştinească şi că bine pentru el nu poate să fie decât ceea ce şi pentru toţi e bine.

Ni se părea tuturora lucru de sine înţeles că avem să cântăm în cor la nunta vreunuia dintre fruntaşii satului ori a vreunuia dintre rudele noastre. Cu atât mai vârtos îmbrăcam stiharul şi cântam la înmormântările ori la parastasurile celor ce ne erau într-un fel ori într-altul mai apropiaţi.

Ar fi fost apoi o lipsă de bună-creştere să nu ne ducem de sfintele sărbători fiecare la rudele sale, la prietenii casei şi mai

ales la naşul său cu vicleimul, cu steaua, cu pluguşorul ori cel puţin cu colinda, şi nu i s-ar fi iertat jupânului învăţător păcatul de a nu ne fi îndrumat şi pregătit pentru împlinirea unor asemenea datorii.

Multe din cele bune nu s-ar fi petrecut şi multe din cele rele s-ar fi întâmplat dacă pe lângă la urma urmelor puţina învăţătură nu li-ar fi dat viitorilor oameni şi asemenea îndrumări educative, în urma cărora omul nu caută-n trecerea lui prin lumea aceasta numai ceea ce i se pare priincios ori plăcut pentru sine însuşi îndeosebi.

În zilele de sărbători mari, ca Sf. Gheorghe, Floriile, a doaua zi de Paşti ori ca Rusallile, după sfârşitul sfintei liturghii, credincioşii ieşeau în procesiune fie la câmp, fie între vii, unde se citea sfeştania şi se sfinţea apa.

În frunte mergeau purtătorii praporilor. Urmau băieţii îmbrăcaţi în stihare, cu făcliile şi cu hripidele. După aceştia veneau preoţii îmbrăcaţi în odăjdii strălucite şi corul cântăreţilor, apoi lumea cea multă, bărbaţi, femei, copii, mii de suflete-n şir lung, care din deal se vedea şerpuind de-a lungul drumului din vale, tot inimi ce băteau în acelaşi fel.

Puţini dintre şcolarii de atunci vor mai fi trăind. Inimile lor sunt fără-ndoială cuprinse şi ele de o senină înduioşare când îşi aduc aminte de cele trăite atunci şi mă înţeleg când dau pe faţă adânca milă de care sunt cuprins când văd multele mii de copii care în şcoli oarecum păgâneşti sunt îndrumaţi a trăi mai mult trupeşte, căutând în lumea aceasta numai mulţumiri utilitare.

Eu nu viaţa mea o descriu, ci icoana mai frumoasei lumi de atunci îmi dau silinţa să li-o pun în faţă celor de azi şi celor de mâne.

Veneau atunci pe la noi călare nişte „vostinari" şi aduceau în desagii lor cărţi de la Sibiu, *Călindar, Isopia, Leonat, Arghir şi Elena, Alexandria* şi încă câteva cărţi tipărite cu slove. Cea dintâi carte tipărită cu litere a fost pentru mine *Graiul românesc*, un fel de gramatică română-maghiară, scrisă de Moise Bota, atunci

vestitul învăţător de la Lipova, care mai scrisese şi alte mărunţişuri.

Un văr al mamei, Sigismund Borlea, în urmă prieten al lui Hodoş şi deputat în Dieta ungară, ni-a adus apoi o istorie a Romei, o *Biblie* ilustrată şi nişte fascicule publicate de Papiu Ilarian, toate tipărite cu litere.

Cea mai de seamă dintre cărţile tipărite atunci a fost însă pentru noi *Mugurul*, o colecţiune de „opere", parte versuri, parte proză, ale tinerimii române de pe acolo, între alţii Iulian Grozescu, Iosif Gallu, M. B. Stănescu.

Fiind vorba să întru în gimnaziul călugărilor minoriţi din Arad, care nu ţineau seamă dacă ştiu ori nu să citesc *Apostolul* şi să cânt *Irmosul*, nici dacă cunosc ori nu operele lui Moise Bota şi cele adunate-n *Mugurul*, am trecut la şcoala catolică, al căreia învăţător a primit sarcina de a mă pregăti – ca „privatist" – pentru examenul de primire.

Limba maghiară o-nvăţasem jucându-mă cu copiii vecinilor. Era însă-n timpul beamterilor, şi trebuia să-nvăţ şi nemţeşte. Luam deci lecţiuni particulare de la învăţătorul catolic, un şvab, vânător tot atât de pasionat ca jupânul Dimitrie Voştinar. La patru, după ce şcolarii ceilalţi plecau acasă, el îmi dedea lecţiune, de ici până colo, mă-ncuia în şcoală şi pleca la vânătoare, iar la-ntoarcere mă examina şi era de mare strâşnicie când sentâmpla să se-ntoarcă de la vânătoare cu traista goală.

Mai avea apoi multă grijă să-i aduc regulat de la jupânul învăţător adeverinţă că nu lipsesc niciodată de la biserică.

Celelalte le făceam în rând cu ceilalţi şcolari, printre care mulţi îmi fusesără şi mai nainte prieteni de joacă. Multe n-am învăţat însă nici aşa.

Mai era însă şi şcoala cea mare a tuturora.

Când n-aveam ce face, câteodată chiar şi când era să mă duc la şcoală, mă-nsoţeam mai cu unul, mai cu altul, ba la nevoie plecam şi singur şi umblam hoinar fie pe câmp, fie mai ales pe dealuri, printre vii şi mai departe până prin pădure, aşa numai

pentru că-mi plăcea să umblu şi să văd multe. Câteodată mă opream mai ici, mai colo şi adeseori mi se-ntâmpla să rămân unde mă prindea noaptea. Mai târziu mă duceam de-a lungul satelor fie până la Pâncota, fie până la Radna, ca să stau pe ţărmurul Murăşului şi să mă uit cum curge apa la vale.

Ştiindu-mă că sunt, dacă nu chiar pretutindeni, în multe locuri acasă, ai noştri în curând au ajuns să nu mă mai caute când se-ntâmpla să nu mă-ntorc seara acasă. Ar fi şi fost zadarnică alergătura, căci de obicei mă aflam unde nu-i trecea nimănuia prin gând să mă caute.

Cea mai luminoasă parte a copilăriei mele au fost nopţile petrecute astfel – perdut în lumea cea mare.

La Şiria nu curge nici un râu. Când ploaie ori când se topesc zăpezile, apa se scurge de pe dealuri prin pârâiaşe mici şi se adună-n părţile mai joase ale câmpului, unde rămâne băltită de cele mai multe ori toată vara.

Pe la marginea bălţii creşte trestie, papură, pipirig şi şovar, iar prin pregiur iarba e deasă şi totdeauna fragedă, păşune dulce şi grasă atât pentru caii, cât şi pentru boii munciţi în timpul zilei.

Mi se-ntâmpla că serile, când mă-ntorceam ca cel mai cuminte dintre băieţii cumsecade acasă, întâlneam vreun flăcău care ieşea cu caii să-i pască peste noapte la baltă. Fiind ispita prea mare, plecam cu el şi rămâneam perdut pentru cei de acasă.

Alte dăţi mă ispitea vreunul care pleca la „paghină", unde păşunea de asemenea era dulce şi grasă.

Viile erau adică sădite numai în „faţă", pe părţile bătute de soare ale dealurilor. „Dosul", adecă partea despre apus şi despre meazănoapte a coastelor erau prunişti şi fânaţe, cărora le ziceau „paghină".

Frumoase erau nopţile de vară la marginea bălţii, unde cântau presura-de-baltă, cârsteii şi prepeliţele, ţipau naghiţii şi raţele sălbatice şi bubuia din când în când boul-de-baltă, dar încă mai frumoase erau în paghină, unde era linişte şi steteam adunaţi împregiurul focului.

Atât aici, cât şi acolo se spuneau poveşti şi snoave pline de haz, să spuneau cimilituri, se recitau cântece şi chiote şi se făceau glume de tot felul.

Şi dacă ispita era grea, vina nu era atât a mea, cât a lui tata-bătrân, minunatul povestitor, care-n timpul lungilor seri de iarnă mă deprinsese atât să ascult, cât şi să spun poveşti, să mă-ndulcesc de ele.

LA ARAD

La Arad am stat şase ani, până-n vara anului 1865, deci în timpul aşa-zisului provizoriu, când românii erau acolo mari şi tari. După ce Gheorghe Popa a murit, a fost numit în locul lui Teodor Serb, tot un podgorean, şi anume de la Cuvin. Şi acesta a stăruit în căile apucate de Gheorghe Popa.

Deşi eram însă tinăr mai răsărit acum, nu mă prea înteresam de cele ce se petreceau în viaţa publică şi sunt puţine cele ce pot spune despre mersul lucrurilor de atunci.

Cu toate lecţiunile „private" pe care le luasem la şcoala catolică, nu am fost admis în prima clasă gimnazială, ci a trebuit să urmez un an în a patra clasă elementară din Arad.

Am fost dat în gazdă la un fel de prietenă a mamei, o şvăboaică tânără şi frumoasă, care era măritată după un pantofar, maghiar cam chefliu, care lucra cu vreo zece calfe mai ales pentru târg. Neavând copii, gazda mă răsfăţa şi mă ţinea fără de plată, numai din curată dragoste. Tot din dragoste curată îi dedeau însă şi părinţii mei un butoi de vin, un porc gras, o putină cu brânză, alta de lictar, un sac de fasole, unul de linte şi ce se mai nimerea.

Vinerile, când era zi de târg, mai primeau apoi regulat câte o mare pâne coaptă la noi acasă şi prăjituri pentru ziua de duminecă.

La Şiria şi, pe cât ştiu eu, în întreaga Podgorie nu era pe timpul acela decât un singur evreu, Avram jidovul, un bătrân mărunţel, care avea o babă oarbă de un ochi şi cu deosebire slută. El făcea negoţătorie cu piei crude, pe care le aduna alergând mereu când până la Pâncota, când până la Radna, iar vinerile le ducea la Arad, unde rămânea şi pentru lui sfânta zi de sâmbătă. Eu aveam o deosebită slăbiciune pentru el şi-l aşteptam cu multă nerăbdare, căci el era cel ce-mi aducea sacul cu merinde când era să nu vie tata el însuşi la târg.

Avându-şi daraverile mai ales cu românii, Avram jidovul a cerut să fie primit la primăria românilor. Stăruinţele i-au rămas însă zadarnice, căci el era dintre ceilalţi şi n-avea ce să caute între români.

Ceilalţi l-au primit bucuros, căci, primindu-l, se sporeau cu unul. N-a trecut apoi mult şi l-au primit şi pe notarul Löbel, mai târziu Kúnfi, pe arendaşul Deutsch, pe negoţătorul Krebs şi pe cei ce au venit în urma acestora.

În timpul când bătrânul Avram îmi aducea vinerile sacul cu merinde de acasă, treceau de-a lungul uliţilor din Şiria sunând din fluieriţă nişte negoţători care adunau zdrenţe şi vindeau pentru oauă fel de fel de mărunţişuri. Îndulciţi apoi de cele ce vedeau, azi unul, mâne altul rămânea apoi în sat, îşi deschidea „dugheană" şi se făcea „grec". Cârciumă nu deschidea nici unul, căci şirienii beau, dacă beau, acasă la ei. Dacă se întâmpla să iasă vreunul beut în uliţă, cel dintâi trecător îl lua frumuşel şi-l ascundea, ca să scape satul de ruşine.

Dacă nu erau însă cârciume la Şiria, se găsea prilegiu pentru fel de fel de alte dărăveri, şi peste câţiva ani, când m-am întors acasă ca student universitar, nu mai avea Avram nevoie să plece pentru sâmbătă la Arad, căci avea casă de rugăciune şi la Şiria. Cât am stat însă la Arad, tot fie Avram, fie vreunul dintre ai lui îmi aducea merindea, şi cea mai cunoscută parte a Aradului îmi era mahalaua evreiască, unde ei trăgeau şi unde în curând am ajuns să am prieteni.

Aceasta cu atât mai vârtos cu cât anul următor n-am mai rămas la şvăboaica cea bună.

Era mai nainte, că, după părerea mamei, şvăboaica prea mă răsfăţa. Mama ţinea apoi ca eu să mânânc numai pâne plămădită, frământată, dospită şi coaptă-n casa noastră şi mâncările să-mi fie gătite cu grăsime de la porci îngrăşaţi sub purtarea de grijă a ei şi topită de dânsa. Iară şvăboica le dedea şi altora din pânea ce primeam de acasă şi gătea şi pentru alţii din porcul gras ce se trimitea. Nu era, în sfârşit, bine să stau eu singur copil la gazdă.

M-am mutat dar împreună cu doi fraţi Serb, fiii preotului de la Hodiş, care s-a mutat pe urmă la Galşa, lângă Şiria. Fratele mai mare, Sima, adecă Gherasim, îmi era coleg de bancă şi mi-a rămas unul din cei mai buni prieteni până-n timpul războiului, când s-a lepădat şi el de mine pentru ca nu cumva să fie pus în rândul vânzătorilor de neam.

Gazda noastră, tot femeie fără copii, era soţia unui tâmplar, care lucra într-o fabrică, unde pleca dimineaţa şi de unde nu se-ntorcea decât seara. Îi plăteam fiecare câţiva florini pe lună, pentru care dânsa ne dedea adăpost şi ne gătea mâncarea dintr-al nostru, o zi dintr-ale mele şi două dintr-ale fraţilor Serb. Socotelile şi rânduiala gospodăriei erau lăsate-n sarcina lui Nica, fratele mai mic, care avea mult bun sâmţ practic.

Acesta era de altminteri felul în care-şi petreceau viaţa cei mai mulţi dintre băieţii veniţi pentru „învăţătură" la Arad. Aradul era pe timpul acela oraş de vreo treizeci de mii de locuitori, dintre care români vreo opt mii şi sârbi vreo cinci mii. Ceilalţi erau şvabi, maghiari, evrei şi puţini slovaci veniţi de la Ciaba. Deşi însă maghiarii nu erau decât cam a patra parte, oraşul era socotit mai ales maghiar. În piaţă toată lumea vorbea, ce-i drept, româneşte, dar prin prăvălii şi prin alte localuri publice oamenii se foloseau mai ales de limba maghiară.

Gimnaziul era şi el maghiar, deşi cei mai mulţi dintre profesori erau şvabi şi mai ales slovaci aduşi din Carpaţii Apuseni, şi era mare raritate profesorul care rostea bine limba maghiară.

În prima clasă gimnazială ne aflam vreo sută de băieţi dintre care numai puţini ştiau limba maghiară. Cam jumătate din clasă erau români, care îşi aleseseră locurile mai ales în băncile din fund şi nu aveau legături cu ceilalţi colegi ai lor.

Eu şi Sima nu ne aflam între dânşii.

Lasă că ungureşte vorbeam tot atât de bine ca româneşte, dar între colegii mei de bancă erau doi şirieni, amândoi maghiari, vecini şi prieteni de joacă. Era lucru firesc să şedem eu şi Sima în bancă lângă aceştia şi să ne împrietenim cu prietenii lor.

Îndeosebi eu n-o prea duceam deci bine cu colegii mei români, care mă socoteau parcă n-aş fi român adevărat.

La sfârşitul anului a ieşit însă la iveală că sunt.

Cei mai mulţi dintre români au rămas adecă repetenţi, şi între aceştia mă aflam şi eu.

Aflând-o aceasta, părinţii mei şi mai ales tata-bătrân au rămas ca şi căzuţi din cer.

Le întrase adecă-n mine gândul că eu sunt băiet deştept, şi le era peste putinţă să se dumirească cum au venit lucrurile ca până chiar şi unul ca mine să rămâie repetent.

Ei aveau în felul lor dreptate.

N-aş fi de bună-credinţă dac-aş spune acum, după şaptezeci de ani aproape, că mai eram pe lângă toate celelalte şi băiet cuminte, astâmpărat. Puteam să fiu pus în rândul celor ce şi azi ca ieri turbură buna rânduială nu numai în timpul recreaţiunii, ci şi la lecţiuni. Mai văzându-mă că sunt şi român greco-oriental, unii dintre profesori m-au pus în rândul celor ce nu ştiu ungureşte şi-au socotit c-ar fi perdut timpul petrecut cu examinarea mea. Mi-au dat deci notă după purtările mele. Tata nu era însă omul care se împacă cu aşa ceva, a stăruit deci să fiu examinat şi a fost destul să i se împlinească cererea aceasta pentru ca să mi se facă dreptate. Pe când alţii au rămas repetenţi ori au trecut la preparandie, eu am intrat în clasa II.

Mi-a mai mers acum şi vestea că mă bucur de sprijinul celor ce-i prigonesc pe români.

Au mai urmat apoi şi altele, pe care le spun pentru că ele aruncă lumină asupra celor petrecute atunci.

Când cu mişcările din Lombardia şi din Veneţia, calfele din atelierul gazdei mele, deşi cele mai multe şvabi, cântau de dimineaţa până seara şi până la miezul nopţii *„Mégis-hunczut a Nemét, hogy a fene enné meg!"* („Totuşi pui de câne e neamţul, mânca-l-ar boala cea spurcată!")

Mai cântau:

„Kossuth Lajos azt izente,
Elfogyott a regementje;
Ha még egyszer azt izeni,
Mindnyájuknak el kell menni!"

(„Ludovic Kossuth ni-a trimis veste / Că-i sunt regimentele pe sfârşite; / Dacă ne mai trimite vestea aceasta, / Trebuie să mergem cu toţii.")

În acelaşi timp, pereţii caselor erau plini de inscripţiuni ca *„Eljen Kossuth" – „Eljen Garibaldi!" – „Eljen Türr!"* şi altele ca aceste, iar stâlpii vopsiţi în negru- galben şi pajurile împărăteşti erau stropite cu gunoi de tot felul.

Pe mine, care crescusem la Şiria, mă jigneau lucrurile de felul acesta, şi nu eram în stare să înţeleg cum pot să fie şi între români oameni care se bucură de ele. Mă certam deci şi cu aceia dintre colegii mei care erau maghiari, şi cu românii care se bucurau că maghiarii se pun în pizmă cu împăratul.

Deoarece biserica românească se afla prea aproape de cetatea de pe cellalt ţărmure al Mureşului, au fost luate măsuri pentru dărâmarea ei. Zidurile au fost subminate, şi era de toată frumuseţea când se prăbuşeau după ce li se dedea minelor foc.

Mai unul, mai altul ocăra pe împăratul pentru că îşi punea oştirea să dărâme biserici, şi nu erau puţini cei ce credeau că tot aşa are să fie dărâmat întregul oraş.

În mine se răzvrătea şirianul. Orişicât de mult aş fi ţinut la biserica aceea, în care-nchinasem cu părinţii mei când cu trecerea

noastră spre Bodrog, ceea ce se făcea din porunca împăratului era pentru mine lucru care trebuie să fie făcut.

După ce Gheorghe Popa întrodusese limba română pretutindeni unde după diploma din octomvrie se cuvenea, unii dintre dregătorii prea zeloşi au întrodus-o şi unde românii erau în minoritate, căci, ziceau ei, şi maghiarii întroduseseră limba lor unde ei erau în minoritate. Eu mă certam atât cu cei ce ziceau că bine fac românii, cât şi cu maghiarii, care, ziceau că românii sunt uneltele aşa-zisei „camarile" din Viena. Pe când deci unii mă luau drept român dat în partea maghiarilor, prietenii mei maghiari ziceau despre mine: *„Ió fiu, kár hogy oláh!"* („Bun băiet, păcat că e român!")

Oameni pricepuţi în ale politicei, fruntaşii maghiarilor îşi dedeau silinţa să-i facă pe toţi să creadă că Austria îi asupreşte pe toţi deopotrivă, şi stăruiau ca popoarele din Ungara să se unească toate şi să pună umăr la umăr spre a desface „patria comună" de Austria şi spre a o organiza întru obştească fericire a tuturora.

Încetul cu încetul s-au şi pătruns de acest avânt patriotic nu numai şvabii şi evreii, ci şi mulţi dintre sârbi, ba chiar şi unii dintre români. Sările se adunau mai ici, mai colo lume multă, care pleca cu torţi aprinse, ca să facă manifestaţiuni pe la casele celor ce stăruiau pentru unirea patriotică.

I se făcuse, între altele, şi episcopului Procopie onoarea unei asemenea manifestaţiuni patriotice.

Câtva timp în urmă episcopul Andrei Şaguna, întorcându-se de la Viena, s-a oprit la episcopul Procopie, care îi era prieten încă din timpul când făcuseră împreună studiile teologice.

Atunci şi numai atunci l-am văzut pe omul care a avut cea mai hotărâtoare înrâurire asupra vieţii mele.

Mi s-a spus că, viind vorba despre manifestaţiunile patriotice de la Arad, el a zis că da, popoarele toate au să se unească, însă împregiurul Coroanei.

Mai ales după ce el a rostit aceste vorbe s-a pornit şi la Arad contra lui lupta, care în Ardeal era atunci în toiul ei.

Aşa şi trebuiau să vie lucrurile.

Când le scriam aceste, mi-am adus aminte de numărul de la 7 ianuarie 1923 al ziarului *Adevărul*, în care e publicată o convorbire cu d-l deputat Iosif Sándor, fost timp îndelungat secretar al vestitei reuniuni culturale maghiare din Ardeal şi în mai multe rânduri deputat în Dieta ungară. Azi e om de încredere al maghiarilor din regatul român, deci unul dintre cei ce cunosc bine desfăşurarea evenimentelor din regatul ungar. El spune următoarele:

„Întocmai precum în Ungaria fostul Partid Naţional Român totdeauna *s-a apropiat şi în foarte multe chestiuni s-a înţeles cu partidul independent şi cu cel 48-ist*, tot aşa partidul maghiar din România se va înţelege nu numai cu celelalte minorităţi, ci chiar şi cu partidele româneşti, va colabora cu ele într-un interes reciproc".[1]

Dacă unul ca mine le-ar fi spus aceste, mulţi ar fi bănuit că e o exagerare la mijloc. Adevărul e că pe timpul acela nu unul dintre naţionaliştii noştri era închinător al lui Kossuth. Între aceştia era abunăoară şi Gheorghe Pop de Băseşti, mai târziu preşedinte al comitetului central al Partidului Naţional. Jigniţi pentru că după Revoluţiunea de la 1848 nu s-a făcut ceea ce-n gândul lor trebuia să se facă, ei erau *totdeauna* gata să le deie mână de ajutor celor ce duceau mai departe lupta seculară contra Casei de Habsburg.

Doauă zile mai nainte de a fi publicat *Adevărul* mărturisirile făcute de d-l Iosif Sándor, revista *Gândirea* publică (5 ianuarie 1923) un articol asupra lui Petöfi:

„Cuprinzând înăbuşit sub crusta ideilor politice şi naţionale focul ascuns din care va ţâşni – peste veacuri poate – de sub pojghiţele stratificate ale umanităţii – ne zicea autorul articolului – din *fraternitatea maghiară* fraternitatea universală".

[1] Deoarece nu ştiu dacă voi mai trăi ori nu până ce va veni rândul ca să văd împregiurările în care m-am întors la 1890 din Sibiu, spun chiar acum că ceea ce m-a hotărât să plec a fost această „cochetare pe sub plapomă" a multora dintre membrii comitetului central al Partidului Naţional (n.a.).

Ceva mai jos sunt apoi citate următoarele mărturisiri ale poetului maghiar:

„Încă de mulţi ani – scrie el la 17 martie 1848 în ziarul său – singura mea lectură, cartea serilor şi a dimineţilor mele, pânea de toate zilele, este *Istoria Revoluţiunii Franceze*, această *nouă Evanghelie a lumii.*"

Aceste îi ameţiseră pe mulţi pe la 1865 ca pe la 1848 şi pe la 1860.

Adevărul e că Petöfi era poetul lumii însufleţite pentru idealul lui Széchenyi, care striga: *„Să facem şi din petri maghiari!"*, „deci" să desfiinţăm tot ce nu e maghiar în patria noastră. De aceea striga la 15 martie şi Petöfi: *„Talpra magyar: hiy a haza!"* (Sări în picioare, maghiarule, te cheamă patria!).

El numai pentru *fraternitatea maghiară* se-nsufleţea, căci altfel s-ar fi luptat contra celor ce cereau desfiinţarea Ardealului, pentru că într-un Ardeal de sine stătător asuprirea românilor ar fi fost peste putinţă.

Nu mai eram acum copil, ci om tiner, care putea să-şi deie seamă despre toate aceste. Cunoşteam atât istoria Ungariei, cât şi literatura maghiară, în care-l puneam pe Petöfi în frunte, dar de Revoluţiunea Franceză nu puteam să fiu încântat. Se răzvrătea în mine nu numai fiul mumei mele, ci şi omul adevărat când mă gândeam la mişeliile fără de seamăn pe care le-au săvârşit revoluţionarii francezi şi la vărsările de sânge ce-au urmat în Europa după acea revoluţiune. De acelaşi sâmţământ eram cuprins când mă gândeam la lungul şir de răscoale sângeroase pe care le-a pornit nobilimea ungară pentru ca să-şi câştige iar puterea, pe care o avuse mai nainte de urcare-n scaunul regal a Habsburgilor. Aveam deci atât inima, cât şi mintea deschisă pentru îndrumarea dată de Şaguna, spuind că românii, sârbii, germanii şi slovacii au să se unească cu aceia dintre maghiari care se luptă contra celor ce duc mai departe seculara răzvrătire contra Habsburgilor.

E mai presus de toată îndoiala că Curtea din Viena nu în urma rezistenţei pasive a maghiarilor, ci văzând că nu se poate răzăma pe românii, pe sârbii, pe germanii şi pe slovacii care le dedeau ajutor partidului *independent* şi celui *48-ist* a fost nevoită să-nceapă cu fruntaşii leali ai maghiarilor negoţierile terminate cu nenorocitul pact dualist.

Numai de tot puţini dintre colegii mei români împărtăseau aceste vederi. Între puţinii aceia era pe lângă prietenul meu Sima şi un alt Serb, Gheorghe, fiul comitelui suprem, care ne era coleg de bancă.

E de sine înţeles că vederile porneau de la cercul din care făcea parte tatăl lui Gheorghe, şi ceea ce ne apropia sufleteşte era că le înţelegeam la fel şi ştiam să ne potrivim cu ele.

Era, între altele, că mulţi dintre colegii noştri şvabi nu se mulţumeau să fie patrioţi zeloşi, ci strigau în gura mare că ei sunt maghiari.

Noi, românii, le spuneam că are să le fie ruşine de a se fi lepădat de părinţii lor şi de limba lor maternă pentru ca să se deie-n partea celor ce le asupresc neamul silindu-l să se folosească-n toate împregiurările de limba maghiară.

„Dar – întâmpinau şvabii – românii ne silesc şi ei să ne folosim de limba lor."

Gheorghe spunea că unii dintre funcţionarii prea de tot zeloşi au introdus limba românească şi în sate unde românii erau în minoritate, dar acum, de când tatăl său e comite suprem, orişicare comună îşi alege ea limba protocolară. Rău! ziceau unii dintre colegii noştri aşa-zişi „extremişti". Suntem, la urma urmelor, la noi acasă şi facem tot ceea ce voim. Cine i-a pus să vie aici?!

„Acasă la dânşii sunt şi toţi ceilalţi, care sunt cetăţeni ai ţării, le răspundeam eu. Dacă ne plângem de cei ce ne siluiesc pe noi, nu ne este iertat să siluim pe alţii. Cea mai mare mişelie e să-ţi dai silinţa de a-ndupleca pe alţii să se lepede de limba lor maternă."

Mama lui Gheorghe era, din întâmplare, născută din părinţi maghiari.

„Cu alte cuvinte – mi s-a zis dar – bunul tău prieten săvârşeşte o faptă mişelească spuind că e român ca noi, căci se leapădă de limba lui maternă."

Mie mi se părea lucru neiertat să atingi asemenea cestiuni privitoare la cea mai intimă parte a vieţii omeneşti.

Acolo unde trăiau împreună oameni în atâtea feluri deosebiţi după naţionalităţi şi după confesiuni era în fiecare zi discutată cestiunea dacă îi este ori nu românului ori romăncei iertat să se-nsoţească în căsătorie cu o persoană de alt neam ori de altă lege. Ştiam că cei cu desăvârşire mulţi dintre români erau de părerea că nu este iertat. În urma împregiurărilor în care crescusem, nici inima, nici mintea mea nu era deschisă pentru gândul acesta.

Pentru mine tragerea de inimă, de orişice fel ar fi ea, era lucru cu desăvârşire omenesc şi păcat greu săvârşea cel ce-şi dedea silinţa de a mă-ndupleca să mă lepăd de prietenul ori de femeia pentru care aveam curată tragere de inimă.

– Mişelească - am răspuns dar – nu e fapta nici dacă se dă-n partea tatălui, nici dacă se dă-n partea mumei. Mişel e numai cel ce-şi săvârşeşte fapta în vederea vreunui folos material, nu însă şi cel ce porneşte din gând curat, din firească tragere de inimă.

– Vorbeşte filosoful Platon! a grăit unul luându-mă-n bătaie de joc.

Nu! am întâmpinat. Aristotel vorbeşte potrivit cu bunul-simţ firesc. Voi nu vă indignaţi când un român ia-n căsătorie o sârboaică, o grecoaică ori o rusoaică: de ce să vă indignaţi când ia o nemţoaică ori o maghiară?!

E-nvederat că-n gândul multora eu vorbeam aşa nu pentru că acesta era felul meu de a vedea lucrurile, ci pentru că ţineam să intru slugă la sluga „camarilei".

Aceasta mai ales după ce Gheorghe luase obiceiul de a-mi zice-n glumă „Aristoteles", o poreclă care mi-a rămas tot timpul cât am mai trăit amândoi.

Cam aceste au fost cele învăţate de mine la şcoala cea mare în timpul pe care l-am petrecut la Arad. În cealaltă şcoală, de la călugări, am învăţat puţin, atât ca să fiu trecut din o clasă-n cealaltă.

LA TIMIŞOARA

Pentru clasa VI am trecut la Timişoara ca să-nvăţ nemţeşte, m-am pomenit însă prea târziu, căci călugării de acolo, deşi numai de tot puţini dintre elevi erau maghiari, introduseseră şi limba maghiară drept limbă de propunere.

Rămânea să-nvăţ limba germană vorbind ici cu unul, colo cu altul, căci Timişoara era atunci oraş german. Nu erau, ce-i drept, orăşenii numai şvabi, dar atât evreii, cât şi sârbii şi românii vorbeau şi ei nemţeşte. După ce s-a încheiat însă pactul dualist, se lucra pe capete pentru aşezarea pe temelii maghiare a vieţii constituţionale în statul ungar şi toată lumea-şi dedea silinţa să-nveţe limba maghiară.

Comite suprem fusese numit la Arad Bohuş, iar la Timişoara un patriot maghiar de la Arad, dar era lucru ştiut că după învoiala făcută între Coroană şi fruntaşii maghiari drepturile odată câştigate nu se puteau perde. Rămâneau deci neatinse şi drepturile câştigate-n vârtutea diplomei din octomvrie şi limba românească rămânea obligată pretutindeni unde fusese întrodusă, ba lumea cea mare nu se-ndoia că încă multe şi mari drepturi vor fi câştigate în urma generozităţii maghiarilor.

Mulţi erau deci cuprinşi de un fel de manie a maghiarismului, şi pe când eu trecusem la Timişoara ca să-nvăţ nemţeşte, nu numai şvabi, sârbi şi evrei, ci şi mulţi dintre bănăţenii noştri au trecut la

Arad, la Sighidin ori la Nagy-Körös, unde mai curând şi mai uşor puteau să-nveţe limba maghiară.

La Timişoara dar mai vârtos decât la Arad am fost cuprins de sâmţământul afară din cale nesuferit că nu sunt în stare să mă potrivesc în gând cu lumea în mijlocul căreia trăiesc.

Am petrecut la Timişoara doi ani şcolari, şi atât în timpul acesta, cât şi mai târziu, am cutrierat Banatul până la Lugoj şi Caransebeş, precum şi până pe la Vârşeţ, Biserica-Albă şi Panciova. Totdeauna şi pretutindeni m-am sâmţit în mijlocul unei lumi pentru mine străine.

La Şiria şvabii erau în toate privinţele mai presus de ceilalţi consăteni ai lor, mai înstăriţi, mai bine îmbrăcaţi, mai înaintaţi în cultură. Şvabii din Banat erau mai presus de cei de la Şiria. Mă-ncântau satele lor înfloritoare, caii şi vitele lor de cea mai bună prăsilă, bisericile şi şcolile lor bine aşezate. Nu eram în stare să-nţeleg cum pot asemenea oameni să se lepede de neamul lor. Ei mi s-au făcut chiar urgisiţi în timpul alegerilor de atunci.

Era vorba de Dieta ce urma să voteze legea pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor. La Orczidorf, între Timişoara şi Arad, românii puseseră candidatura lui Vincenţiu Babeş. Şvabii nu numai că n-au susţinut candidatura aceasta, ci s-au încăierat cu românii, încât au rămas peste treizeci de oameni morţi.

Mai apropiaţi nu ne erau nici sârbii.

Fiind adecă vorba de despărţirea hierarhică, sârbii ne socoteau drept un fel de jefuitori, care momesc în partea lor o mulţime de sârbi pentru ca să se facă stăpâni pe averile bisericeşti, care de drept erau numai ale sârbilor.

Mai rămâneau românii, iar aceştia nu numai în ceea ce priveşte limba şi portul, ci şi după întregul lor fel de a fi mi se păreau foarte deosebiţi de fraţii lor de pe ţărmurul de la dreapta al Murăşului, îndeosebi mai lipsiţi de voie bună şi de inimă deschisă. Fiind, între altele, unul dintre puţinii români care vorbeau bine ungureşte, chiar şi dac-aş fi voit să mă apropiu de dânşii, mă ţineau ei departe.

Erau, de altminteri, şi împregiurările care mă făceau să trăiesc mai mult ori mai puţin izolat.

Mă pomenisem în lume ca băiet născut din părinţi nu bogaţi, dar înstăriţi. După ce tata-bătrân a murit, tata rămăsese cu avere destul de frumoasă, ogoare, trei vii, paghini, şi mai făcea şi negoţărie mai ales cu peşte, cu berbeci, cu tei pentru legatul viilor. Într-un rând a cumpărat din Ardeal peste patruzeci de cai, o marfă căutată atunci în partea locului. După ce-a adus însă caii acasă, a dat năvală musca de la Columbaci, şi el a fost nevoit să risipească caii dându-i cu preţuri de nimic şi pe aşteptare, ceea ce l-a ruinat, încât a fost nevoit să vândă viile.

În timpul celor din urmă doi ani petrecuţi la Arad am dus-o deci greu, iar la Timişoara am trecut mai mult fără de voia părinţilor mei, care se temeau că nu vor putea să mă întreţie la Timişoara, unde nu puteau să-mi trimită merinde de acasă.

Lucrurile au venit însă aşa că nici n-am prea avut nevoie de ajutorul lor.

Aflându-mă la Arad în clasa III, am făcut din întâmplare cunoştinţă cu o depărtată rudă prin alianţă din partea tatei, soţia notarului orăşenesc Urbanyi, născută Chirilescu. Dânsa m-a poftit în zile de sărbători la masă. Singurul ei copil, un băiat răsfăţat şi oarecum sălbatic, a prins slăbiciune de mine. Profitând de aceasta, nu numai am ajuns a-l face să se deie pe brazdă, dar în timp scurt l-am făcut să-l pregătesc pentru examenul în vârtutea căruia a fost primit în a doua clasă primară. Astfel mi s-a făcut reputaţiunea de-mblânzitor de copii.

La Timişoara aveam profesor de religiune şi de limba română pe un oarecare Crăciunescu, fostul meu profesor de religiune de la Arad.

Om necăsătorit, el lua masa la „Casină", cel mai de frunte dintre restaurantele de atunci ale oraşului.

Restauratorul avea două feţiţe, una de vreo sapte, iar alta de vreo noauă ani, amândouă foarte drăgălaşe, dar şi neastâmpărate, copii crescuţi pe genunchii muşteriilor. Părinţii lor ţineau ca ele

să-nveţe limba maghiară şi ca să umble mai puţin printre picioarele oamenilor adunaţi pe la mese. Profesorul Crăciunescu a stăruit să le pună sub purtarea mea de grijă, ceea ce s-a şi făcut.

Petreceam câte doauă ceasuri în fiecare zi cu cele doauă fetiţe fie îndrumându-le să scrie şi să citească, fie plimbându-ne prin parcul ce despărţea cetatea de suburbia Fabric, iar în schimb aveam voie să-mi iau în restaurant şi-n cafenea tot ceea ce-mi cerea inima, ba pe deasupra aveam în apropiere şi locuinţă gratuită.

Puţin mai rămânea să mai cer de la părinţi.

La marginea despre parc a suburbiei se afla o grădină mare, în care era arena, adecă teatrul de vară, un stabiliment de băi şi restaurantul oarecum obligat. Restauratorul avea un băieţel cam la fel cu cele doauă fetiţe. În cele din urmă am părăsit fetiţele şi am luat sub purtarea mea de grijă băieţelul. Drept răsplată luam şi acolo tot ceea ce-mi cerea inima dintr-ale restaurantului şi aveam şi locuinţă tot acolo-n grădină, la o doamnă Jürgens, soţia unui şelar de la Ciacova, care venise la Timişoara pentru educaţiunea copiilor săi, doauă fete şi un băiet mai mic.

Treceam de aici înainte de mai multe ori pe zi prin parc, şi-mi aduc aminte că de cele mai multe ori mă opream pe podul de la poarta cetăţii şi ascultam cântece prizonierilor italieni din cazamate.

Îmi mai aduc aminte că l-am văzut pe Cuza-vodă, care, trecând prin Timişoara, trăsese la hotelul „Jägerhorn" din cetate.

Îmi mai aduc aminte de doi dintre *pater*-ii care ne erau profesori.

Cel mai însemnat dintre aceştia era pentru mine profesorul de literatura germană, *pater* Vuchetich, un croat, care în timpul lecţiunilor ne recita balade sârbeşti, după părerea lui cele mai frumoase dintre poeziile poporale. Papist zelos, el îşi dedea adeseori părerea de rău pentru că sârbii se-ncăpăţânează-n ortodoxia lor.

Între colegii mei sârbi (nu croaţi) erau şi câţiva aşa-zişi bunevaţi, romano-catolici, care îi dedeau dreptate profesorului, căci nu s-ar fi produs doauă literaturi şi doauă culturi deosebite dacă toţi sârbii ar fi de confesiunea romano-catolică. Ceilalţi le dedeau răspunsul că vinovaţi sunt croaţii, care s-au lăpădat de legea strămoşească şi sunt sectari, intoleranţi.

Românii le dedeau acestora dreptate şi eu împărtăşeam vederile lor, dar nu mă ierta firea să-mi osândesc profesorul, care jurase când s-a călugărit că va face propagandă catolică.

Prin aceasta mă puneam în conflict cu colegii mei ortodocşi, atât cu românii, cât şi cu sârbii.

Mai vârtos m-am pus în conflict din cauza vederilor mele în ceea ce privea pe profesorul de literatură maghiară, *pater* Hemmen, un francez şvabizat, şi acum cel mai zelos maghiarizator.

Sunt adecă în Banat câteva colonii de francezi. Trăind în legătură cu şvabii, francezii aceştia s-au lăpădat încetul cu încetul de limba lor şi s-au pus în rând cu şvabii. Deşi era dar de părerea că nu sunt oameni cumsecade şvabii care se leapădă de neamul lor, mi se părea lucru firesc ca francezii aceştia, care erau cu desăvârşire izolaţi şi nu mai puteau să ieie parte la viaţa naţională franceză, să se deie fiecare după cum îl trage inima. Un asemenea francez era Bonas, episcopul de atunci al Timişorii, Trefort, un însămnat scrietor maghiar şi timp îndelungat ministru de Culte şi Instrucţiune Publică, precum şi mulţi alţii. Nu putea deci nici *parter* Hemmen să fie socotit deopotrivă cu şvabii, care se dau în partea celor ce voiesc să desfiinţeze masele germane din regatul ungar.

Fiind însă că vorbeam bine-n limba maghiară şi cunoşteam literatura maghiară, *pater* Hemmen avea un fel de slăbiciune pentru mine, colegii mei ziceau că ţiu cu el fiindcă sunt slugarnic şi ţin să intru „în graţiile" lui. S-a mai întâmplat apoi că comitele suprem a vizitat liceul şi eu am fost rânduit să recitez una din poeziile lui Petöfi. O voi fi recitat bine, căci am primit drept un

fel de premiu o carte, biografia lui Raffaello, dar aceasta m-a şi dat gata – drept om lăpădat de neamul său.

Nici nu prea era de altminteri viaţă românească la Timişoara, unde românii, mult mai puţini decât la Arad, erau risipiţi prin suburbii şi socotiţi în toate privinţele mai prejos de sârbii care-şi aveau acolo episcopia şi unul dintre centrele culturale.

ZILE FRUMOASE ŞI BUNE

Unul dintre vecinii şi bunii mei prieteni de la Şiria, al doilea dintre fiii grofiţei, rămăsese repetent în clasa IV când eu am trecut examenul de clasa VII. Ştiindu-l băiet destul de deştept, nu mă-ndoiam că la mijloc e numai lipsa de cuvenită purtare de grijă şi că el poate să treacă în timpul anului viitor, ca pregătit în particular, doauă examene, atât pe cel de clasa IV, cât şi pe cel de clasa V. Am luat deci hotărârea de a mă pregăti acasă pentru examenul de clasa VIII, şi de a-l pregăti pe el pentru cele doauă examene.

Am şi trecut apoi, la sfârşitul anului şcolar, el examenul de clasa IV şi pe cel de clasa V, iar eu examenul de clasa VIII.

Steteam acasă, dar masa o luam peste drum, cu familia prietenului, acum elevul meu, ceea ce o supăra pe mama mea, abia de tot târziu am aflat de ce anume.

Era de altminteri lucru firesc să stăm eu şi el cât se poate de mult împreună şi cei mai mulţi dintre cei ce vor fi citind cele scrise de mine mă vor înţelege dacă le spun că ne pregăteam nu numai stând închişi în iatac, ci şi-n timpul mesei, precum şi plimbându-ne pe ici, pe colo. Sâmţământul meu era şi atunci, cum e astăzi, că mai ales cele-nvăţate aşa îţi rămân pe toată viaţa bine aşezate-n cap.

Aveam încă de mic copil slăbiciunea de a umbla razna prin lume, ca să mi se peardă urma.

De Paşti, de Crăciun, de vacanţe plecam cu Sima şi cu Nica pe jos acasă. Când mă aflam la Timişoara, neavând tovarăşi de drum, plecam şi singur, căci încă de mult mă deprinsesem a umbla singur.

Între verii mamei era unul, tatăl d-rului Alexandru Talaşescu şi al Constanţei Hodoş, care era notar la Zimbru şi mai târziu solgăbirău la Hălmagiu. Trecând în treburi la Arad, el făcea atât la dus, cât şi la-ntors popas la noi. Era firească dorinţa mea de a mă duce şi eu la Zimbru, pe jos, cale de vreo trei zile. Am făcut-o aceasta în timpul vacanţelor mari, după ce terminasem clasa II. Noaptea a doaua am petrecut-o într-un luminiş răcoros şi atunci am auzit întâia oară cocoşul-de-munte şi am văzut ciocănitoare mari şi frumoase.

În timpul vacanţelor viitoare tot singur şi tot pe jos am făcut călătoria la Hălmagiu şi de acolo la Vaţa, la Baia-de-Criş, la Brad, de unde am urcat pe Muntele Găina şi pe Bihor. În timpul acestei călătorii am vorbit în câteva rânduri cu Avram Iancu şi l-am auzit cântând din fluierul pe care-l purta totdeauna cu dânsul.

Elevul meu era călăreţ şi vânător pasionat. Ne potriveam deci amândoi în ceea ce priveşte dorul de ducă. Deosebirea era numai că nu umblam pe jos, ci cutrieram călare pustele, poposind ori mâind când la unul, când la altul dintre conacurile de pe moşii ori la vreuna dintre căsoaiele din pădure. Acasă ne petreceam cu totul altfel timpul.

Muma celor cinci copii avea slăbiciunea de a vorbi franţuzeşte cu guvernanta celor doauă fete, domnişoara Pelagie Tschopp, fată bătrână, fiica unui profesor de la Graz şi prima bacalaureată pe care am cunoscut-o în viaţa mea.

Aceeaşi slăbiciune o avea şi tinerul Ştefan Bohuş, om necăsătorit, deşi de vreo treizeci şi cinci de ani. Trăia singur în castelul lui, dar masa o lua la grofiţa, unde-şi petrecea ziua întreagă mai ales făcând lectură franţuzească. Dorind să înţeleg

şi eu cele citite de dânşii, mi-am cumpărat o gramatică şi-am început să-nvăţ franţuzeşte, ceea ce putea să-mi fie şi de altminteri de folos.

Mama era cu toate aceste supărată şi când mă vedea cu cartea franţuzească-n mână.

De multe ori îmi spusese că pot să fiu popă bun şi fără ca să ştiu nemţeşte. Cu atât mai puţină nevoie aveam de limba franţuzească.

Mai era apoi şi alta.

Soţia lui Bohuş, născută Szugyányi, făcea parte din înalta aristocraţie a Ungariei şi era prezidenta reuniunii femeilor din Ungaria. Saloanele ei erau deci un fel de loc de-ntâlnire atât la Arad, şi la Pesta, unde petrecea lunile de iarnă, cât şi la Şiria, unde se-ntorcea pe la sfârşitul verii.

Cel mai tiner dintre cei trei fii ai ei, Vladislau, care făcuse cu Kállay şi cu Szögyényi, slovaci şi ei, o călătorie prin Egipet şi prin Asia Mică, luase de curând în căsătorie pe fiica lui Görgey, o femeie de rară frumuseţă. Bătrâna ţinea deci să-şi prezente nora şi sărbătorile se ţineau lanţ la castelul din Şiria. Luam de obicei parte la ele şi noi tinerii. Aceasta mai vârtos o supăra pe mama, care era de părerea că omul are să-şi petreacă viaţa cu cei de seama lui, să nu se depărteze de la cuib, şi mereu îmi zicea: *„Să nu te-nstrăinezi!“*

Am trăit timp de un an în mijlocul unor oameni care toate serile se-ntrebau cum au să-şi petreacă ziua de mâne. Ieşeam când călare, când în trăsură la plimbare, făceam din când în când excursiuni mai lungi, jucam cărţi ori la biliard, ieşeam – după sezon – la vânătoare, luam parte la mese mari şi la serate dansante. Nu perdeam însă din vedere că ai mei sunt aiurea. Nu lipseam de la biserică, nici de la nunţile ori de la înmormântările celor într-un fel ori într-altul legaţi cu familia noastră; am botezat câţiva copii şi am cununat câţiva fini, ba nu mi-a rămas decât să iau lecţiuni de la cantorul Nică Şontorogul, care m-a-nvăţat cele opt glasuri, ca să pot cânta în strană.

Abia câţiva ani mai târziu m-am dumirit de ce ţinea atât de mult mama să stau departe de lumea în care petreceam partea cea mare a vieţii mele. Nora cea frumoasă a doamnei Bohuş, deşi avea doauă fetiţe, a fugit cu un căpitan de ulani, iar grofiţa şi-a părăsit soţul şi s-a remăritat după mai tânărul Ştefan Bohuş, care a declarat de ai săi pe cei mai mici dintre cei cinci copii, un băiet şi o fată.

Zilele petrecute atunci la Şiria au fost nu numai frumoase, ci totodată şi bune, căci multe am învăţat pe urma celor trăite-n cursul lor.

Dar cele mai frumoase şi mai bune zile au urmat după aceea.

Lucrurile veniseră aşa că pentru examenul de clasa VIII m-am prezentat la Arad prea târziu, când ceilalţi făceau examenul de maturitate. Am alergat la Timişoara. Tot prea târziu. Am fost îndrumat să mă duc la Sătmar. M-am şi dus până la Dobreţin pe calea ferată, iar de acolo cu diligenţa pe la Nyiregyháza şi pe la Carei.

Sătmarul era atunci oraş maghiar de vreo douăzeci şi patru de mii de locuitori, dintre care puţini ruteni şi încă mai puţini români. Protopopul greco-catolic, părintele Bran, era profesor de limba română.

După ce mi-am luat diploma de maturitate, a urmat una din cele mai luminoase părţi a tinereţelor mele: am făcut adecă mergând pe jos, aşa numai singur-singurel, lungul drum de la Sătmar până acasă.

Frumoase au fost şi bune mai ales cele şase săptămâni petrecute-n călătoria aceasta, pe care am făcut-o mergând a-ndelete şi oprindu-mă mai ici, mai colo, după cum mă trăgea inima.

Am trecut atunci pe la Baia-Mare şi pe la Baia-Sprie la Cavnic, de acolo peste Rotunda la Strâmbu, apoi pe la Mogoaje şi pe la Lăpuş la băile de la Stoiceni, unde am petrecut câteva zile. La Dej m-am oprit o zi. La Gherla – unde îşi ţinea, din întâmplare, „Asociaţiunea" şedinţele – am stat doauă zile, tot aşa la Cluj, de unde am trecut la Turda, apoi prin Valea Arieşului la Ofenbaia,

la Roşia, pe la Detunata la Buciumi şi la Abrud, iar de acolo-n Valea Crişului Alb pe drumul ştiut la Şiria.

Multe am văzut, multe am trăit, multe am gândit şi am simţit, multe am învăţat în timpul acestei călătorii, şi toate au slăbit în mine îndemnul de a intra în Şcoala teologică din Arad.

Îmi era parcă acasă sunt nu numai la Şiria, ci pretutindeni pe unde umblasem, că apropiaţi îmi sunt toţi oamenii prin mijlocul cărora trecusem, şi nu mă-ncânta deloc gândul de a mă-nchide ca popă într-un sat.

LA PESTA

După ce m-am întors acasă, ai mei stăruiau să nu-mi mai urmez studiile, ci să întru scrietor la vreun notar. Avându-mi însă-n buzunar diploma de maturitate, îmi era greu să rezist în faţa celor ce mă-ndemnau să mă-nscriu la universitate. Lasă că-n călătoria mea la Sătmar şi înapoi cheltuisem numai o mică parte din ceea ce câştigasem în timpul anului, dar nu mă-ndoiam că la Pesta voi găsi fie lecţiuni, fie vreo altă condiţiune, ca să nu fiu nevoit a fi sarcină pentru părinţii mei.

M-am înscris deci la Facultatea de drept a Universităţii din Pesta.

Nimic din cele ce am găsit la Pesta nu putea să mă încânte.

Era-n toamna anului 1868, când Dieta ungară a votat legea pentru egala-ndreptăţire a naţionalităţilor. Pe mine nu mă-nteresa însă nimic din cele ce se petreceau în viaţa politică. Nici gazete nu citeam, nici la discuţiunile adeseori foarte aprinse ale colegilor mei nu luam parte. Am întrat însă în mişcarea pornită de colegii mei români pentru înfiinţarea societăţii „Petru Maior". Am scris, între altele, textul maghiar al statutelor prezentate guvernului,

precum şi cererea de care urma să fie însoţite. Glas de altminteri eu, omul de curând venit, nu prea aveam, dar nici nu ţineam să-l am, căci nu-nţelegeam rostul tendenţelor politice ale unora dintre colegii mei şi mă jigneau certurile lor.

Mai vârtos mă jignea viaţa studenţească în genere.

Între profesorii mei nu era nici unul ale căruia lecţiuni puteam să le ascult cu plăcere. Unul singur, un evreu de altminteri simpatic, vorbea bine-n limba maghiară; ceilalţi, Hoffmann, Kautz, Wentzel, îşi ţineau lecţiunile într-o limbă-n toate privinţele pocită, încât îmi era oarecum ruşine să-i ascult. După felul meu de a vedea, ei trebuiau să se ducă la vreo universitate germană, şi mi se păreau vrednici de milă aceia dintre colegii mei maghiari care se sâmţeau măguliţi că nemţii sunt nevoiţi a-şi ţinea lecţiunile-n limba maghiară. Nu erau în stare să-şi deie seamă că străinii, pe care îi silesc să ieie parte la viaţa lor naţională, le pocesc limba şi le strică rosturile culturale.

Urmarea firească era că studenţii nu se interesau deloc de cele ce se petrec la universitate şi-şi petreceau viaţa prin bererii şi prin cafenele, cu joc de cărţi ori cu discuţiuni politice.

Era – din întâmplare – în ajunul alegerii de preşedinte pentru reuniunea studenţilor şi se făceau agitaţiuni ici pentru Hegedüs, colo pentru Iusth, amândoi mai târziu oameni însemnaţi în viaţa politică a Ungariei. Centrele de agitaţiune se aflau prin saloanele femeilor depravate, care purtau şi ele cocarda fie a lui Hegedüs, fie a lui Iusth.

Era o atmosferă oarecum înăbuşitoare, în care eu, deprins a trăi în aer curat, nu puteam să mă simt bine.

Am găsit la Pesta şi câţiva dintre foştii mei colegi de liceu, unii de la Arad, alţii de la Timişoara, între care Miculescu, fiul parohului din Pesta, Atanasie Burian, Gruia Liuba şi Emanuil Ungureanu, singurul care mai trăieşte. Aveam slăbiciune pentru dânşii şi mă bucuram când puteam să stau de vorbă mai cu unul, mai cu altul dintre ei. Erau însă prea aşezaţi, ca să nu zic posomorâţi, pentru unul ca mine, care chiar şi-n cele mai grele-

mpregiurări ale vieţii mele am fost pornit spre veselie, am căutat totdeauna partea luminoasă a lucrurilor, am alergat – aşa-zicând – după fluturi.

Cel mai apropiat sufleteşte-mi era tot Gheorghe Serb, al căruia tată se afla acum stabilit – ca septemvir – la Pesta. Având multe legături la Pesta, el şi-a dat silinţa să-mi găsească vreo „condiţiune". Deocamdată, doamna Serb, mama lui m-a poftit să iau regulat masa la dânsa.

Abia la masa septemvirului am ajuns să mă dumiresc asupra celor ce se petreceau în viaţa politică.

Erau în Dietă trei partide maghiare: partidul lui Ludovic Kossuth, care stăruia pentru desfacerea de Austria a Ungariei, partidul lui Koloman Tisza, care se mulţumea cu aşa-zisa uniune personală, şi partidul lui Francisc Deák, care susţinea pactul dualist încheiat pe zece ani.

Unii trăgeau nădejde că după trecerea celor zece ani, dacă nu chiar mai nainte, Ungaria îşi va câştiga deplina neatârnare, alţii nu se-ndoiau că ea va avea numai acelaşi monarh ca Austria şi iar alţii plecau din gândul că dualismul se va susţinea şi după trecerea celor zece ani.

Românii aveau în Dietă vreo patruzeci de deputaţi, dintre care câţiva aderenţi ai lui Kossuth şi alţi câţiva, mai mulţi, aderenţi ai lui Deák. Cei mai mulţi constituiseră Partidul Naţional Român, care se lupta, împreună cu naţionaliştii sârbi, cu cei ruteni şi cu cei slovaci, alăturea cu opoziţiunea maghiară contra guvernului.

Septemvirul era – ca Şaguna şi ca Gojdu – de părerea că cei mai primejdioşi pentru români sunt tiszaiştii şi kosssuthiştii şi că deputaţii români n-au să între în partidul lui Deák, dar au să sprijinească guvernul când e atacat de kossuthişti şi de tiszaişti. El însuşi, fiind înalt funcţionar judecător, nu făcea politică.

Naţionaliştii erau despărţiţi în doauă grupuri. Câţiva, mai puţini, stăruiau pentru organizaţiunea federativă a monarhiei. Organul de publicitate al acestora era *Federaţiunea*, redactată de A. Roman. În faţa *Federaţiunii* stetea *Albina*, redactată de Vin-

centţiu Babeş, organul mocionistilor, în care se făcea politică maghiară în socoteala românilor. Era politica despre care vorbeşte d-l Iosif Sándor: li se dedea partidelor maghiare ajutor pentru răsturnarea guvernului, ba Sigismund Borlea, unul dintre cei mai înflăcăraţi naţionalişti, a rostit chiar vorba că contra guvernului e gata să se unească şi cu dracul.

Tot politică după tipicul maghiar făceau şi naţionaliştii români din Ardeal, care, pasivişti, declaraseră rezistenţa pasivă faţă de Dieta din Pesta, precum maghiarii o declaraseră faţă cu *Reichstrathul* din Viena.

Tot la masa septemvirului m-am dumirit şi pentru ce politica aceasta era greşită.

Pe când pentru Tisza şi pentru Kossuth Ungaria era *stat naţional maghiar*, Deák a recunoscut *caracterul poliglot al regatului ungar*, şi guvernul dualist luase faţă cu Coroana angajamentul de a asigura prin o lege organică toate drepturile acordate de monarh în timpul absolutismului şi-n al aşa-zisului provizoriu. Îndeosebi românilor li s-au asigurat cele două metropolii şi învăţământul naţional împreună cu ele. Metropolia ortodoxă, în care erau împreună românii din Ardeal cu cei din Ţara Ungurească şi cu cei din Banat, urma să se organizeze ea însăşi printr-un statut alcătuit de congresul ei liber ales, şi guvernul luase angajamentul de a face ca statutul acesta să fie votat de Dieta ungară pentru ca să fie apoi sancţionat de monarh. Prin aceasta era asigurat dreptul bisericii ca statul ungar numai cu învoirea congresului ales de dânsa să mai poată fi modificat.

Când dar proiectul de lege pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor a fost prezentat dietei, cele doauă partide opoziţionale maghiare au răuşit să tragă-n partea lor pe unii dintre deputaţii guvernamentali şi astfel proiectul a fost respins. E învederat că interesul românilor era ca proiectul să fie votat, căci în urmă guvernul a fost nevoit să primească modificările cerute de cei ce respinseseră legea la prima vedere.

Scriindu-le aceste, îmi aduc aminte de o notiţă publicată sub titlul *O noauă consfătuire a majorităţilor* în numărul de la 10 fevruarie 1923 al unui multcitit ziar din Bucureşti.

„Guvernul – a zis d-l I.I.C. Brătianu – are să trimită în provinciile alipite delegaţi cari să asculte doleanţele minorităţilor, doleanţe pe cari guvernul *le va satisface «în măsura posibilului»*."

Dacă e adevărat că d-l I.I.C. Brătianu a scăpat aceste vorbe, d-sa face politică maghiară-n statul român şi mă ajută pe mine să-mi dumiresc cititorii asupra celor petrecute-n timpul când mă aflam la Pesta.

„Măsura posibilului" a fost întrodusă atunci în legea pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor, în care li se asigură românilor, o mulţime de drepturi, de care se pot folosi *„a lehetöségig"*, adecă „în măsura posibilului", când aceasta se potriveşte cu bunul-plac al celor ce fac parte din guvern.

Aveau dreptate cei ce spuneau că n-au, ce-i drept, românii să susţină guvernul, ci să se lupte, pentru ca să nu poată ajunge la guvern duşmanii Coroanei, care erau totodată şi duşmanii neamului omenesc.

Convingerea aceasta se potrivea şi cu vederile de mai nainte ale mele, dar mai vârtos m-am întărit în ea ascultând cele spuse la masa septemvirului.

Omul numai trupeşte se naşte, sufleteşte se plămădeşte potrivit cu împregiurările în care-şi petrece viaţa în timpul copilăriei şi-n al tinereţelor, şi spre multe potrivite cu firea mea aş mai fi fost îndrumat dac-aş mai fi putut să profit de bunăvoinţa doamnei Serb.

– Să ştii – mi-a zis dânsa – că la masa noastră se pune-n toate zilele un tacâm pentru d-ta şi suntem mâhniţi când scaunul pus pentru d-ta rămâne neocupat.

Pentru ca să poţi însă avea mulţumirea de a sta la masă cu oameni ca septemvirul, trebuie să ai şi putinţa de a fi totdeauna îmbrăcat cum se cuvine. Îmi era deci greu să mă duc, căci găseam

acolo şi oameni care nu mă ştiau cine sunt. Mă duceam deci numai când Gheorghe mă lua cu dânsul şi-n cele din urmă nu m-am mai dus. Nici n-am mai stat însă mult la Pesta.

Pentru ca să ies pe cât se poate de ieftin, am luat de la portarul unei case mari cu chirie un ietăcel nemobilat, în care mi-am instalat un pat, o meşcioară şi doauă scaune. Serviciul mi-l făceam eu însumi, căci mama-mi zicea adeseori: „Dacă vrei să fii bine servit, serveşte-te tu însuţi".

Dimineţile îmi făceam eu însumi cafeaua cu lapte, iar serile îmi fierbeam doauă ouă, ori mă mulţumeam fie cu cartofi cu unt, fie cu mezeluri. La prânz tot trebuia însă să mă duc la unul dintre birturile economicoase, care nu se potriveau deloc cu mesele pe care-n timpul celor din urmă trei ani le avusem.

Eu am fost copil cu deosebire plăpând. Aceşta a şi fost unul dintre cuvintele pentru care părinţii mă lăsau să umblu razna prin lume. Îşi închipuiau că prin aceasta mă mai înfiripez. Adevărul e că-n timpul tinereţelor am fost mereu sănătos şi ţineam la „tăvăleală". La Pesta suferam adeseori de stomac, ba-n cele din urmă aveam din când în când ferbinţeli şi-mi era mereu somn. Într-una din zile am adormit la lecţiunea profesorului Hoffmann:

– Văd acolo un domn care doarme, a zis el. Dacă şi-a petrecut noaptea chefuind, făcea mai bine să rămâie acasă.

Unul dintre colegii mei m-a scuzat spuindu-i că sunt bolnav.

– Cu atât mai vârtos trebuia să rămâie acasă, a zis profesorul.

Doi dintre colegii mei m-au dus deci la un medic, care mi-a spus că sunt greu bolnav şi m-a trimis acasă, promiţându-mi că va veni acolo, ca să-mi facă diagnoza şi să-mi prescrie medicamente. Acasă am aşteptat însă timp îndelungat fără ca medicul să vie, deşi se-nserase.

Era pe la-nceputul lunei fevruarie, şi, fiindu-mi frig, m-am sculat, m-am îmbrăcat şi m-am dus la *Kreistler*-ul din colţ, ca să-mi aduc un braţ de lemne. Întorcându-mă apoi cu lemnele, am căzut istovit pe stradă. Adunându-se lumea împregiurul meu, un comisionar de stradă m-a ridicat şi m-a dus acasă.

Văzând că n-am pe nimeni care să mă-ngrijească, i s-a făcut milă de mine şi s-a dus de mi-a trimis pe soţia lui, o femeie încă tânără, pe cât îmi aduc aminte, născută Tapio Bicska.

Văzând starea în care mă aflam, dânsa a-nceput să plângă şi să blesteme pe medicul care n-a venit.

Era spălătoreasă, şi între aceia pentru care spăla, se afla şi unul dintre medicii secundari de la spitalul „Rokus". Ea a alergat şi mi l-a adus. Constatând că sufăr de catarh de stomac, complicat cu peritonită acută, medicul a luat dispoziţiuni ca să fiu transportat fără de-ntârziere la spital.

Am zăcut în spitalul „Rokus" timp de şasesprezece zile într-o sală cu vreo doauăzeci de paturi, în care am văzut murind mulţi oameni. Mi-a rămas viu întipărită nepăsarea cu care cei vii se uitau la cei ce trăgeau de moarte. Dacă se-ntâmpla ca vreunul dintre aceştia să-şi aibă patul la fereastră ori mai aproape de sobă, ceilalţi se certau pe patul în care zăcea cel gata de a pleca din lumea aceasta.

Zăcând acolo, m-am pătruns de gândul că aveau multă dreptate părinţii mei când stăruiau să nu-mi mai urmez studiile şi, după ce am scăpat din spital, am plecat fără de-ntârziere acasă.

LA CUMLĂUŞ

Întors acasă, am intrat scrietor la notarul din Cumlăuş, un sat românesc, în care sunt şi şvabi, precum şi ţigani, cei mai mulţi geambaşi înstăriţi.

Eram ca acasă, căci Cumlăuşul e între satele de pe Câmpie cel mai apropiat de Şiria, şi duminecile şi zilele de sărbători de obicei le petreceam acasă.

Şcoli aşa-zise mari la Cumlăuş, ce-i drept, nu erau, dar eu tot am învăţat acolo neasemănat mai multe decât la Universitatea din Pesta, căci trăiam în cea mai strânsă legătură cu lumea cea adevărată şi vedeam în fiecare zi lucruri care mă ajutau să cunosc oamenii şi împregiurările după adevărata lor fiinţă.

„Principalul" meu, adecă notarul, absolvent al Teologiei din Arad, cânta foarte frumos şi vorbea mai bine ungureşte decât româneşte. El ţinea la mine atât pentru că credea că scriu mai bine româneşte decât ungureşte, cât şi pentru că eram în stare să mă-nţeleg cu şvabii şi-n limba lor, deşi dânşii vorbeau româneşte mai bine decât eu nemţeşte.

Limba protocolară a comunei fiind cea românească, purtam întreaga corespondenţă tot în româneşte. În româneşte scriam actele cerute de particulari, adeverinţe, contracte, testamente, extracte din cărţile „fonduare" şi altele de felul acesta. În limba maghiară scriam numai adrese trimise comunelor cu limba protocolară maghiară ori răspunsuri date la adrese scrise în limba maghiară.

Chiar dintru început m-am încredinţat însă că atât „principalul", cât şi cellalt scrietor se foloseau în toate împregiurările mai bucuros de limba maghiară decât de cea română, pe care o scriau pocit şi-n care le lipseau terminii tehnici. Cam tot aşa şi eu.

Lucrurile se desfăşurau de altminteri bine atât la primărie, cât şi în sat, căci la Cumlăuş şvabii erau chiar mai mult decât la Şiria buni îndrumători economici şi culturali. Ei umblau la biserica din Sântana, satul de tot apropiat, şi tot acolo-şi trimiteau şi copiii la şcoală.

Cu greutăţi avea să se lupte lumea de acolo numai în ceea ce priveşte siguranţa publică.

După Revoluţiunea de la 1848, spiritul de ordine a rămas zdruncinat, iar în timpul celor zece ani de absolutism era un fel de vârtute patriotică să nu li te supui legilor şi dregătorilor. Pustele cele întinse erau deci pline de fel de fel de făcători-de-rele,

szegény legények, băieţi săraci, care erau îmbărbătaţi şi întreţinuţi de cei ce luptau contra aşa-zişilor „husari ai lui Nach".

În urmă a fost organizată o poliţie, care a angajat între „persecutori" chiar şi pe unii dintre făcătorii-de-rele, care cunoşteau apucăturile foştilor săi tovarăşi şi ascunzişurile lor. Nici poliţia aceasta n-a reuşit însă să curăţe pustele de „băieţii săraci". Era oarecum de sine înţeles că oamenii de treabă şi mai înstăriţi ascund ceea ce săracii fură ori jăfuiesc.

Într-una din zile birăul de la Cumlăuş, Petru Musca, un om cumsecade, cu scaun la cap şi destul de bogat, s-a pomenit cu patru boi frumoşi în grajdul lui. Era învederat că cei ce îi furaseră, sâmţind că persecutorii îi caută, i-au băgat în grajdul birăului, unde, după părerea lor, persecutorii nu-ndrăzneau să-i caute. Ar fi fost lucru uşor ca Muscău să scoată boii din grajdul său şi să-i deie de pripas. N-a-ndrăznit însă, căci ştia că are a face cu oameni care n-o să-l ierte. A plecat deci în treburile satului la Arad, de unde nu s-a-ntors decât după ce a primit vestea că peste noapte boii au fost scoşi din grajdul lui.

Lângă primărie se afla cârciuma satului, care era ţinută în arândă de un evreu.

Într-una din zile s-au întâlnit acolo câţiva Fericani şi câţiva Româneşti, două familii care aveau socoteli de felul acesta. Cei învrăjbiţi s-au încăierat şi s-a făcut vărsare de sânge, în care unul dintre dânşii, Roman Gheorghe Lungul, a rămas mort.

Niciodată judecătorii n-au putut afla cine anume a luat parte le-ncăierare şi cum a fost omorât Roman Gheorghe. Chiar nici cârciumarul nu ştia nimic, căci, dac-ar fi spus ceva, ar fi trebuit să fugă cât mai curând din sat şi să nu se oprească decât în America, abunăoară.

De aceste sunt multe, încât s-ar putea scrie cărţi întregi despre ele.

La mijlocul drumului între Arad şi Şiria sunt în câmp deschis „cele doauă cârciume".

Când cu împroprietărirea iobagilor, sătenii de la Cladova, care se află-n mijlocul pădurilor ce se întind din sus de Podgorie, au căpătat pământ prin apropierea acelor cârciume. Aşa-zisele „odăi", în care se adăposteau plugarii în timpul muncilor agricole, erau tot anul cuibare pentru „băieţii săraci", care luau vamă de la trecători, şi mulţi drumeţi şi-au găsit moartea prin partea locului.

Prin apropiere sunt trei dintre moşiile lui Bohuş. Administratorul uneia din ele, care-mi era prieten, îmi spunea că şi el are prevăzute-n budgetul moşiei toate ce li se cuvin „băieţilor săraci", care-n schimb îi păzeau, pe cât era cu putinţă, vitele, caii, clăile, recolta.

Era o mare raritate ziua în care „băieţii săraci" nu săvârşeau vreo faptă îndrăzneaţă, şi nu puţini erau încântaţi de cele ce se petrec. Se tocise cu desăvârşire sâmţământul legalităţii şi cu desăvârşire mulţi erau stăpâniţi de gândul că e faptă vrednică de laudă călcarea legii ori nesocotirea ei, dacă interesele patriei o cer.

Eu însă am ajuns la convingerea că nimeni călcând vreo lege nu poate să-i facă patriei sale vreun bine, căci rostul statului e asigurarea legalităţii, deci cel mai covârşitor interes al orişicărui stat este ca legile lui să fie de către toţi deopotrivă şi-n toate împregiurările necondiţionat răspectate.

Mai ales aceasta mi-a rămas din cele câteva luni petrecute la Cumlăuş, căci lucrurile au venit aşa că m-am lăpădat de gândul de a-mi petrece viaţa ca notar comunal fie la Şiria, fie pe aci prin apropiere.

Când căzusem adecă bolnav, a rămas ca la citirea catalogului vreunul dintre colegii mei să strige „prezent!" în locul meu, cum strigasem şi eu mai nainte pentru alţii,

iar „Indicele" mi l-am dat lui Miculescu pentru ca să-l prezente la subscriere.

Câtva timp după ce mă stabilisem apoi la Cumlăuş, am primit de la Miculescu o scrisoare, în care mă vestea că Gheorghe a trimis „Indicele" meu unui prieten din Viena, ca să mă înscrie pe semestrul al doilea la Universitatea de acolo, unde nu se citeşte apelul nominal.

După cum steteau atunci lucrurile, îmi era cu desăvârşire indiferent dacă se face ori nu la Viena apelul nominal, căci nu-mi trecea prin minte gândul că e cu putinţă ca să-mi urmez vreodată studiile la Universitatea din Viena.

Iar câtva timp în urmă am fost însă citat la cercul de recrutare din cetatea Aradului, pentru ca să mi se facă cuvenita examinare militară.

M-am dus şi am fost declarat *tauglich* pentru serviciul militar.

Abia acum mi-am cerut „Indicele", pe temeiul căruia mi se cuvenea dreptul de a face serviciul ca voluntar pe un an de zile.

În gândul mamei cel mai netrebnic dintre toate aşezămintele era adecă oştirea, şi era pentru mine o mare binefacere să stau în oştire numai timp de un an.

Am fost deci înregistrat în reg. 33, ca voluntar pe un an, care-şi urmează studiile la Facultatea de drept a Universităţii din Viena, unde regimentul avea o companie instalată în *„Gumpendoorfer-Kasern"*.

Nu mi-a rămas deci decât să iau „ziua bună" atât de la cei din Cumlăuş, cât şi de la cei de acasă şi, la începutul lunei octomvrie, am îmbrăcat, ca băiet sarac, în cetatea Aradului, haina împărătească, apoi am plecat cu „marş-rută" la Viena, unde pe cheltuiala împăratului urma să trăiesc timp de un an.

Nu-mi trecuse niciodată prin minte gândul că o să ajung şi pe a Viena, dar nu aveam cuvinte de a mă plânge, că lucrurile au venit aşa fără de vina mea.

Aducându-mi aminte cele trăite de mine, cel mai covârşitor dintre sâmţămintele de care sunt cuprins este că pretutindeni pe unde trecusem, m-am bucurat de multă bunăvoinţă din partea oamenilor cu care am avut a face, dar nicăiri nu de atât de multă ca la Viena.

De la Arad am călătorit până la Pesta pe calea ferată, iar mai departe am făcut drumul pe Dunăre, o călătorie pentru mine foarte plăcută.

Mă sâmţeam fericit pe drum şi încă mai fericit după ce am sosit la Viena şi mi s-a făcut rost în cazarmă.

După rânduiala de atunci, noi, voluntarii, eram înainte de amează̆zi liberi, ca să asistăm la cursuri, iar după-amează̆zi, de la doauă până la cinci, făceam exerciţii militare. Serile aveam voie să ieşim.

Drumul de la cazarmă până la universitate era lung, cel puţin de şase kilometri; aceasta însă nu mă supăra, căci, atât la dus, cât şi la întors, vedeam o mulţime de lucruri şi de mutre pentru mine foarte interesante. Căpitanul meu însă a socotit că e prea obositor pentru mine drumul şi că perd prea mult timp făcându-l, a intervenit dar să fiu „transferat" la regimentul „Ramming", care se află-n cazarma „Francisc Iosif I", a treia casă de la universitate.

Eram la regimentul acela treizeci şi şapte de voluntari, între care vreo doauăzeci fuseserăm admişi să ne facem anul pe cheltuiala statului. Aceştia eram adăpostiţi într-o sală specială, aşazisa secţiune a voluntarilor, unde ne întruneam cu toţii şi pentru lecţiunile ce căpitanul şi doi locotenenţi ne făceau în ale milităriei.

Regimentul era slovăcesc, dar în secţiunea noastră erau reprezentate nu numai toate şcolile superioare, ci şi toate popoarele din monarhie.

Poate orişicine să-şi facă închipuire despre frământările ce se petreceau în sala aceea.

Cei mai certăreţi dintre toţi erau sârbii.

Italienii din Dalmaţia se supărau când li se zicea că sunt italieni. „Nu, ziceau dânşii, suntem dalmatini!"

Sârbii din Dalmaţia se supărau şi ei când li se zicea că sunt sârbi. Ţineau şi ei să fie socotiţi dalmatini.

Sârbii din Croaţia se supărau însă când li se spunea că sunt croaţi, iar croaţii se supărau când sârbii din Banat le spuneau că fac parte din marele popor sârbesc.

Era peste putinţă ca noi ceilalţi să nu ne dăm silinţa de a ne dumiri care dintre sârbi au dreptate: aceia care puneau patriotismul mai presus de naţionalitate, ori aceia care ziceau că cei de acelaşi neam, orişicare li-ar fi patria, au să puie-n toate privinţele umăr la umăr.

Nu zile, nici săptămâni, ci luni întregi de-a rândul s-au urmat discuţiunile înverşunate asupra acestei cestiuni, fără ca să ajungem a fi toţi de acelaşi gând.

Un singur lucru admiteau cu toţii: că oamenii de acelaşi neam, orişiunde s-ar fi aflând şi-n orişice fel şi-ar fi petrecând viaţa, în viaţa culturală au să lucreze împreună. În viaţa economică, însă, şi mai ales în cea politică, lucrarea împreună atârnă nu de naţionalitate, ci de stările geografice şi de comunitatea de interese materiale.

Italienii şi sârbii din Dalmaţia aveau dreptate numai din punctul de vedere economic şi din cel politic: în viaţa culturală aveau să lucreze împreună unii dintre dânşii cu italienii, iar alţii cu sârbii. Voind însă să lucreze ei îndeosebi şi-n viaţa culturală împreună, se împedecă unii pe alţii în lucrare. Acesta e înţelesul vorbei despre încurcăturile de limbi la turnul Vavilonului. Desfăşurarea culturală firească şi rodnică numai din lucrarea împreună a oamenilor îndrumaţi sufleteşte în acelaşi fel poate să rezulte, şi de aceea cei mai mulţi dintre noi îi socoteam nu numai

mişei, ci totodată şi proşti pe maghiarii care siluiesc pe alţii să ieie parte şi la viaţa lor culturală.

Luând parte la aceste discuţiuni, am ajuns încetul cu încetul să mă dumiresc asupra pornirilor de care sunt stăpânite deosebitele popoare din monarhie şi despre îndemnurile fie bune, fie rele ale lor.

Acum întâia oară mi-am dat seamă că vrajba dintre oameni porneşte din îndemnuri care sunt împotriva firii şi că duşmani ai neamului omenesc sunt cei ce-şi dau silinţa să împedece desfăşurarea firească a lucrurilor.

Cei mai pătimaşi în privinţa aceasta mi se păreau cehii, tot atât de intoleranţi ca sârbii, dar mai vicleni, oameni zăcaşi şi făţarnici, care au totdeauna un gând ascuns şi nu te iartă niciodată dacă le stai în cale ori i-ai jignit într-un fel oarecare.

Cu toate aceste, Bezdek, unul dintre camarazii mei, mi-a fost bun prieten, şi alt ceh, Bilca, a fost cel mai însemnat dintre binefăcătorii de la Viena ai mei.

Eu, unul, n-am avut niciodată cuvinte de a mă plânge de vreun ceh, şi ceh a fost şi Urban Jarnik, de care mă leagă plăcute amintiri.

Spun numai cum mi se păreau cehii atunci când mă aflam adăpostit în cazarma „Francisc Iosif I".

Pe la sfârşitul anului şcolar am plecat cu regimentul în lagărul de la *Bruck an der Leita*, ca să luăm parte la manevrele de acolo, unde iar am dat peste o amestecătură din toate popoarele monarhiei.

Acolo era chiar mai bine decât la Viena, căci primeam adaus la soldă, aveam liber după-amează zi, ba, după orişicare manevră, mi se dedea o întreagă zi de repaos, iară giur-împregiur erau ici păduri umbroase, colo câmpii întinse, pretutindeni aer curat şi lumină revărsată din plin, ba duminecile şi zilele de sărbători mai cântau şi orchestrele militare.

Dar eu nu m-am dus la Viena numai spre a-mi face rândul în oştirea împărătească. Dacă-mi aduc bine aminte, acela care

primise „Indicele" meu şi mă înscrisese pentru semestrul al doilea era doctorandul Maier, mai târziu profesor de teologie la Sibiu şi apoi protopop la Seliştе. Tot el m-a înscris şi pentru semestrul al treilea chiar mai nainte de a fi sosit eu la Viena.

Nu ştiam să preţuiesc îndeajuns bunăvoinţa lui.

În timpul petrecut la Cumlăuş mă-ncântase gândul de a mă face şi eu notar comunal ca „principalul" meu, care avea soţie şi copii, trăia-n lărgime şi-şi făcuse parte de multe bunătăţi de tot felul. Gândul meu era deci să scap cât mai curând de serviciul militar pentru ca să mă-ntorc acasă.

Tatăl meu, care trăia mai mult pentru alţii decât pentru sine însuşi, mă-ndrumase, între altele, spre doauă lucruri: unul, să mă mulţumesc cu puţin şi să dau tot ceea ce mă iartă puterile, iar altul, să fac cu toată inima tot ceea ce sunt nevoit a face.

Eram deci cu desăvârşire mulţumit de traiul pe care-l aveam în cazarmă şi, întrat odată în oştire, purtam cu drag uniforma şi-mi făceam până-n cele mai mici amănunte datoria, încât unii dintre camarazi mă luau drept un fel de maniac şi-şi băteau joc de mine.

Cu aceeaşi stăruinţă-mi urmam şi studiile universitare. Dacă eram odată înscris, nu-mi rămânea decât să şi fiu student în puterea cuvântului.

Cu totul altfel mi s-au prezentat lucrurile după ce am început să iau parte la cursuri. Aveam profesori pe Ihering, pe Lorenz Stein, pe Philips, ba mă duceam să audiez şi la Schäffle, la anatomistul Hyrtl şi alţii.

De aici înainte învăţam multe nu numai la lecţiuni şi discutând cu camarazii mei din cazarmă, ci şi plimbându-mă, între lecţiuni, pe coridoarele universităţii, stând în cafenea ori mergând mai ici, mai colo pe stradă ori prin parcul oraşului.

Mai ales Eminescu avea o particulară slăbiciune pentru asemenea discuţiuni urmate mergând pe drumuri umblate de lume.

În vârtutea rânduielii de atunci, după semestrul al patrulea, studenţii aveau să se prezinte la primul examen de stat. Eu

făcusem primul semestru la Pesta, al doilea la Cumlăuş, iar acum steteam la Viena ca să-mi fac rândul la oaste. Mai fusesem apoi ales preşedinte al societăţii „România jună", pe care atunci o înfiinţasărăm, şi perdeam o mulţime de timp şi cu organizarea societăţii. Chiar şi dacă n-aş mai fi râvnit la viaţa de notar comunal, aveam destule cuvinte de a nu mă prezenta la examenul de stat. Nici perdere pentru mine nu era, nici ruşine n-avea să-mi fie dacă nu trec examenul.

Mai „bătrânii" mei colegi stăruiau însă să cer termin şi mă-ncredinţau că, după discuţiunile avute cu mine, ştiu destul pentru ca să trec examenul. L-am şi trecut, îndeosebi la Ihering, din dreptul roman, chiar *„cum laudae"*.

Până la sfârşitul anului de voluntar mi-a rămas deci timp să mă pregătesc şi pentru examenul de ofiţer de rezervă.

După ce l-am trecut şi pe acesta, cel mai apropiat gând al meu a fost să mă-ntorc acasă.

Ieşit din cazarmă şi dezbrăcat de uniformă, am rămas om fără de căpătâi în cel mai propriu înţeles al cuvântului. Pentru ca să pot pleca, unul dintre colegii mei români mi-a dat una, altul alta şi cu toţii m-au îmbrăcat cum s-a nimerit.

Nici astă dată n-au venit însă lucrurile cum mi le ticluisem eu.

S-a întâmplat adecă lucrul la care nu mă gândisem, că un oarecare Bilca, un ceh, avea la Viena un bine reputat institut particular, în care-şi urmau studiile şi câţiva tineri români, între care şi Alexandru Macedonski. Hozanu, fiindu-i lui Bilca prieten, şi-a dat silinţa să-mi facă rost de pedagog în acel institut. Era prea târziu. Se aflau însă în institut doi fraţi maghiari care nu ştiau nemţeşte, comiţii Moritz. În curând după ce-am sosit acasă, am primit deci de la prietenul meu vestea că sunt angajat să-i meditez pe cei doi fraţi, pentru un onorar din care pe timpul acela puteam să trăiesc la Viena destul de bine.

Era peste putinţă să mai stau pe gânduri după ce timp de un an trăisem la Viena, unde sunt teatre, muzee, galerii şi săli de

concert, profesori adimenitori şi prieteni cu care nu te mai saturi a sta de vorbă.

Adevărul era că nu mai aveam ce să caut la Viena, unde aveam să-nvăţ dreptul civil şi cel penal, procedura civilă şi cea penală, dreptul comercial şi altele, care pentru ţările Coroanei ungare nu se potriveau. Guvernul ungar şi luase dispoziţiunea ca al doilea examen de stat în Ungaria numai trecut la Pesta să fie valabil.

Ar fi rămas deci să mă-ntorc iar la Pesta şi să mă-nscriu acolo pentru ca să fiu admis la examen, ceea ce au făcut şi alţii dintre cei ce-şi terminaseră studiile afară de Ungaria.

Cu totul altele erau însă cele ce mă adimeneau pe mine.

Mai nainte de a fi sosit la Viena, citisem puţin, mai ales în limba maghiară, mai puţin nemţeşte şi franţuzeşte, de tot puţin româneşte. Lecţiunile lui Ihering m-au îndrumat să citesc scrieri istorice, iar Eminescu mă sâlea, aşa-zicând, să citesc filosofie, ceea ce la-nceput nu mă-ncânta. Încetul cu încetul am prins însă slăbiciune pentru orişice lectură.

Tot îndemnat de Eminescu apoi – încă pe când mă aflam în cazarmă – am început să scriu, cum zicea el, în românească de la Şiria.

Puţin mi-a păsut deci de dispoziţiunile luate de guvernul ungar.

Câteva luni după-ntoarcerea mea la Viena, Eminescu m-a prezentat d-[lui] Iacob Negruzzi, care, întorcându-se din Germania, s-a oprit la Viena. Am luat înţelegere să-i trimit pentru *Convorbiri literare* câte ceva, între altele dări de seamă asupra maghiarilor.

Am început deci să iau parte la mişcarea literară.

Iar câtva timp în urmă am fost nevoit să mă pun în fruntea mişcării pornite de studenţime pentru unitatea culturală a românilor şi să iau asupra mea sarcina de preşedinte al comitetului central constituit pentru punerea la cale a serbării de la Putna.

Cei doi ani următori i-am petrecut în lucrarea despre care am vorbit mai în anănunte în ceea ce priveşte pe alţii. Eu îndeosebi m-am ales pe urma acelei lucrări cu multe fie bune, fie rele, dintre care cele mai hotărâtoare sunt trei.

Dându-mi silinţa să potrivesc propriul meu fel de a trăi cu cele zise de Lorenz Stein şi cu cele scrise de Louis Blanc despre trebuinţele omeneşti, m-am pătruns pentru întreaga mea viaţă de rostul nu numai economic, ci totodată şi moral al îndrumării de a mă mulţumi cu puţin. Nu numai trebuinţele prea multe şi prea mari sunt nesecat izvor de rele îndrumări, dar şi dacă obârşia sărăciei sunt trebuinţele nemăsurate, e mare bogăţie să te mulţumeşti cu puţin şi, în acelaşi timp mulţumindu-te cu puţin, laşi prisosul pentru alţii. Nu doară că eu însumi n-am căzut niciodată în păcatul lipsei de cumpătare, dar m-am ferit totdeauna de păcatul acesta şi mi-am făcut mustrări când am fost prea slab de înger. E deci lucru firesc dacă n-am putut să am o bună părere despre cei ce nici nu ţineau să se stăpânească.

Vorbind apoi undeva despre înţelepciunea practică, Schopenhauer zice că Confuciu a fost cel mai cuminte dintre oamenii ce-au trăit în faţa pământului. Mă sâmţeam deci mereu îndemnat a mă dumiri de ce anume Schopenhauer a zis-o aceasta şi am citit cu multă râvnă tot ceea ce mi-a căzut în mână despre viaţa lui Confuciu şi despre îndrumările date de dânsul. Aceste mi s-au părut şi mi se par şi acum atât de înţelepte, încât mă sâmt nemulţumit de mine însumi şi-mi fac mustrări când se-ntâmplă să cad în păcatul de a mă fi abătut de la cele mai însămnate dintre ele. Tot ţiind seamă de aceste, sunt deci nevoit a judeca şi când e vorba de fapte săvârşite de alţii.

Aceste sunt mai ales patru: *iubirea de dreptate, iubirea de adevăr, buna-credinţă* şi *mai ales sinceritatea*, fără de care şi cele mai frumoase fapte sunt făţărnicie vrednică de dispreţ. Viaţa pe care o avem aici pe pământ nu e vrednică să ne-njosim de dragul ei nedreptăţind fie chiar şi numai pe duşmanul nostru, spuind ceea ce ştim că nu-i adevărat, amăgind pe cei ce se apropie cu încredere

de noi şi mai ales dându-ne silinţa să le părem altora cum în adevăr nu suntem.

Stăruind în aceste vederi, mai vârtos m-am lipsit pe mine însumi de destoinicia de a mă potrivi cu oamenii în mijlocul cărora îmi petrec viaţa şi m-am făcut azi unuia, mâne altuia urgisit pe urma părerilor mele despre faptele lui.

Al treilea lucru cu care m-am ales e hotărârea de a nu lua niciodată parte la viaţa politică.

Când am sosit la Viena, am găsit acolo bucovineni, ardeleni, ungureni, bănăţeni, moldoveni, munteni, ba aveam şi-un basarabean, Stamati, precum şi un macedonean, Caragiani. Unii dintre dânşii erau apoi bariţieni, alţii babeşişti, iar alţii şagunişti ori federalişti. Erau însă între noi şi oameni ca mine, care-şi dedeau seamă că toţi suntem români şi în viaţa culturală avem să lucrăm împreună, stăruind fiecare-n părerile sale politice.

Din gândul acesta a pornit înfiinţarea societăţii „România jună", al cărei preşedinte am fost ales tocmai pentru că, stăruind însumi în părerile mele, nu-mi dedeam silinţa de a-ndupleca pe alţii să se lepede de ale lor.

În curând s-a dat însă pe faţă şi o dezbinare în ceea ce priveşte viaţa culturală. T. Maiorescu întrase adecă în polemică cu Simeon Bărnuţ, şi pe când mulţi se deduseră-n partea acestuia, şaguniştii, între care Eminescu şi eu, precum şi cei mai mulţi dintre bucovineni, ţineam cu T. Maiorescu, deci cu „Junimea".

În adevăr însă numai noi priveam cestiunile din punct de vedere cultural. Pentru ceilalţi, societatea „România jună" şi mai ales sărbătoarea de la Putna erau un fel de paravane, din dosul cărora se făcea propagandă pentru unirea politică, ceea ce noauă ni se părea lucru primejdios. Pentru ca să putem organiza societatea şi pentru ca să ni se dea voie de a pune la cale sărbarea, trebuia să fim de bună-credinţă. Nu puteam apoi să perdem din vedere că atât la italieni, cât şi la germani, unirea politică a fost urmarea firească a unirii culturale şi că am vedea lucrurile de-a-ndoaselea dac-am vrea

ca la noi unirea culturală să se facă abia după ce a fost făcută cea politică.

Fiindcă eram de bună-credinţă şi fiindcă vorbeam aşa, se zicea că suntem uneltele „junimiştilor", pe care „patrioţii" îi socoteau cosmopoliţi, francmasoni, cei mai primejdioşi duşmani ai neamului românesc.

În urma celor văzute şi păţite la Putna, m-am întors acasă scârbit şi-l fericeam iar pe fostul meu „principal", care-n restrânsul lui cerc de la Cumlăuş avea parte de atâte mulţumiri.

În vremea aceasta, însă, Eminescu a umblat pe la Iaşi, şi-n urma stăruinţelor lui, „Junimea" a luat hotărârea de a-mi da un ajutor de vreo 10-12 galbeni pe lună pentru ca să nu-mi mai fiu nevoit a-mi perde timpul dând lecţiuni.

Atât a mai lipsit pentru ca să nu mai rămâie nici o îndoială că Eminescu şi eu suntem uneltele plătite ale cosmopoliţilor din „Junimea" şi când cu darea de seamă asupra sărbării de la Putna, cu o majoritate constituită ad-hoc cu ajutorul celor ce mai nainte nu voiseră să intre-n „România jună" ni s-a dat un aşa-zis vot de blam.

Nu mai putea să-mi rămâie nici mie nici o îndoială că sunt lipsit cu desăvârşire de cuvenitele destoinicii pentru ca să iau parte la viaţa noastră politică, în care nu numai se iartă, ci se şi cere să fii de rea-credinţă faţă cu aceia pe care nu ţi-i socoteşti prieteni, să-i nedreptăţeşti, să-i minţi, să-i înşeli, să-i amăgeşti, să-i asupreşti.

III. ÎN LUMEA LARGĂ

LUPTA PENTRU LIMBĂ

La 1872, pe la-nceputul lunei august, m-am întors de la Viena la Arad, unde am întrat în cancelaria advocatului Mircea B. Stănescu, ca să fac practică în ale advocaturii.

Mi s-au întâmplat în timpul anului de practică doauă lucruri pe care trebuie să le ştii pentru ca să poţi înţelege desfăşurarea vieţii politice din timpul acela.

Atât după practica întrodusă-n timpul aşa-zisului „provizoriu", cât şi în vârtutea legii „pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor", românii aveau dreptul de a se folosi de limba lor în administraţiune şi-n faţa instanţelor judecătoreşti. La 1872 dreptul acesta era respectat şi noi purtam procesele clienţilor noştri români în româneşte până sus la Înalta Curte de casaţiune, care ne dedea şi ea hotărârile şi sentenţele tot în româneşte. Cu atât mai vârtos se ţinea seamă de dreptul românilor în administraţiune.

S-a-ntâmplat apoi că la Arad a fost ales vicecomite advocatul Tabajdy, care nu ştia şi nici nu voia să-nveţe româneşte. El cerea deci ca funcţionarii administrativi, deci şi notarii comunali, să facă actele şi-n limba maghiară, şi acelora care nu ţineau seamă de dorinţa aceasta le făcea prin fel de fel de inspecţiuni şi parainspecţiuni viaţa amară. Urmarea firească a fost că din ce-n ce mai mulţi dintre funcţionari, voind să-şi uşureze munca, făceau actele numai în limba maghiară. Aceştia erau lăudaţi, preferaţi la înaintare, ba se bucurau şi de impunitate când se întâmpla să cadă în vreun păcat pentru care ceilalţi erau pedepsiţi.

Românii din Păuliş, în Podgoria Aradului, îşi aleseseră notar pe un evreu, care ştia bine româneşte, ba era chiar mare naţionalist român. Schimbându-se însă vreumurile, el a mai slăbit-o din naţionalism, s-a dat pe brazdă şi-a întrat în rândul celor favorizaţi de vicecomite. Sătenii au reclamat la comitat şi au cerut să se facă cercetare la faţa locului. Vicecomitele a ieşit el însuşi să facă cercetarea, şi reclamanţii m-au rugat să-i asist ca sfătuitor juridic cu ocaziunea aceasta.

A fost o luptă grea, în urma căreia a trebuit să vie-n sat un batalion de infanterie din cetatea Aradului, iară eu am fost tras în judecată ca răzvrătitor.

Eram atunci om de doauăzeci şi patru de ani. S-ar putea deci zice că m-am pripit şi mi-am pierdut sărita. Adevărul e însă că eu ştiam să-mi păstrez bunul cumpăt şi nu mi l-am perdut nici în împregiurări cu mult mai grele când eram şi mai tiner. Vicecomitele a fost, ce-i drept, nevoit să-şi caute scăparea fugind pe fereastră din cancelaria primăriei, aceasta însă tocmai pentru că n-a voit să ţie seamă de stăruinţele mele.

E vorba de lucruri petrecute cu patruzeci şi şase de ani înainte de aceasta şi sunt amănunte de care nu-mi voi mai fi aducând aminte. Întâmplările acelea au fost însă hotărâtoare, mi s-au întipărit dar bine şi nici n-am să-ţi spun decât ceea ce s-a constatat în procesele-verbale încheiate de tribunalul din Arad.

Ca să-nţelegi cele ce au urmat după sosirea vicecomitelui la faţa locului, ai să ţii seamă de îngâmfarea tipică a vicecomitelui, o matahală de om foarte înalt şi spătos, căruia lumea îi zicea şi „Tabajdy-paşa". Îţi mai spun apoi că-n Podgoria Aradului sunt vii multe şi foarte vestite, toate lucrate de români, care tocmai de aceea sunt oameni cu dare de mână şi cam ţanţoşi, cărora nu le împunea deloc îngâmfarea vicecomitelui.

Mi-e parcă văd şi acum cancelaria încăpătoare, în care se-ndesuiau sătenii reclamanţi şi curtea primăriei, care de asemenea era plină de o lume cuprinsă de viu neastâmpăr şi din ce în ce mai nerăbdătoare.

Chiar din clipa sosirii sale, vicecomitele a mers prea departe în silinţa sa de a-i face pe oameni să nu peardă din vedere că el e capul administraţiunii comitatense, încât le era celor mai mulţi învederat că a venit el însuşi la faţa locului tocmai pentru ca să-l scoată pe notar basma curată.

Lucrurile nu puteau să iasă bine.

Deoarece el, intrând în cancelarie, nu şi-a scos pălăria, unul dintre fruntaşi şi-a pus şi el pălăria-n cap şi li-a făcut şi celorlalţi săteni semn să facă şi ei tot aşa.

Notarul s-a răstit la oameni stăruind să se descoperă.

– Ba noi nu! a răspuns fruntaşul. Legea noastră e că aşa cum ni se zice „bună ziua", avem să răspundem şi noi. Să-i spui domnului acestuia că noi nu ştim de unde v-aţi pripăsit d-ta şi el pe aici pe la noi, care suntem acasă. Mâne ori poimâne iar o să bată vreun vânt care vă spulberă de aici, iară noi şi copiii noştri tot aici rămânem, şi casa în care ne aflăm din sudoarea noastră e zidită. Dacă d-sa nu ţine seamă de aceasta şi nu ne zice „bună ziua!" când ne trece pragul, n-avem nici noi la ce să răspundem cu „mulţam dumitale!"

Vicecomitele cam înţelegea şi s-a făcut roşu ca racul.

– Ce zice? l-a-ntrebat pe notar.

– D-voastră vedeţi ce fel de oameni sunt aceştia, care au reclamat contra mea, răspunse notarul, căruia, precum se vede, nu-i dedea mâna să ticluiască vorbele rostite de fruntaş.

Mai era însă de faţă un „domn", proprietar de vie, care ştia bine româneşte, şi acesta a tâlcuit vorbele românului, chiar adăugându-le oarecare floricele.

– Aceştia sunt oameni primejdioşi, grăi vicecomitele. Avem să-i facem să-nţeleagă şi să simtă că şi aci, ca pretutindeni între hotarele ţării, tot noi şi numai noi suntem stăpâni.

– Ce zice? m-a-ntrebat fruntaşul.

I-am tălmăcit vorbele vicecomitetului.

Aşa s-a pornit şi tot aşa s-a şi desfăşurat ancheta.

Era vorba de fel de fel de abuzuri, de neregularităţi, de abateri de la lege, care, după părerea vicecomitetului, erau lucruri nensămnate, de care n-are să se ţie seamă. Dacă vreunul se plângea că i s-au luat taxe prea mari ori ilegale, despre care nu i s-a dat chitanţă, ori că notarul a luat bani pentru lucrări pe care nu le-a făcut ori era dator a le face gratuit, vicecomitele găsea totdeauna că dovezile ce i se dedeau sunt nendestulătoare.

Deoarece sătenii-şi dedeau nemulţumirea pe faţă, îngâmfarea vicecomitelui era din ce în ce mai jignitoare, încât sătenii erau şi ei din ce în ce mai porniţi spre răzvrătire. Am fost deci în mai multe rânduri nevoit a-l ruga pe vicecomite să se stăpânească şi să nu fie provocator faţă cu sătenii. El însă cu atât mai vârtos ţinea să-şi arate puterea şi să-i bage-n răcori pe săteni. Trebuia deci să izbucnească-n cele din urmă mânia mulţimii.

Mai mulţi dintre săteni se plângeau că au cerut să li se scrie-n româneşte fie chitanţe, fie înscrisuri, fie contracte, iar notarul a refuzat, declarând că el numai în limba maghiară emite asemnea acte.

– Foarte bine! a zis vicecomitele. Foarte corect! Pentru aceasta numai laudă i se cuvine.

Dând în numele sătenilor răspuns la această apostrofă i-am pus în vedere că nu s-a schimbat nici una dintre legile privitoare la întrebuinţarea limbilor şi astfel are să fie practica de mai nainte, căci drepturi odată câştigate nu se pot perde. Câtă vreme forurile judecătoreşti primesc actele scrise-n româneşte ca fiind deplin valabile, românii au dreptul de a cere ca asemenea acte să li se emită-n limba lor.

– Nu e drep, ci abuz! – a răspuns el – şi dacă tribunalele şi celelalte foruri fac ticăloşii, nu urmează ca şi de aici înainte să facă!

– Eu ţin – a strigat unul dintre săteni – ca actul pe care-l subscriu să nu fie scris într-o limbă pe care n-o-nţeleg.

– Să-i spui – răspunde vicecomitele adresându-se la notar – că nu e nevoie să-nţeleagă. Am să-nţeleg eu, autoritatea

competentă, care am să judec ori să iau dispoziţiuni pe temeiul acelui act. Voi, prostimea, nu-nţelegeţi nimic!

Aceste vorbe le-au pus vârf la toate.

Intrând în sală, erau doauă ferestri la dreapta, spre curte şi alte doauă în fund, spre uliţă. Masa, la care şedea vicecomitele, secretarul, care purta procesul-verbal, şi trei „honoraţiori" maghiari, era aşezată în dreptul ferestrilor despre uliţă. Eu steteam în faţa mesei, iar în dosul meu să-ndesuiau oamenii, pe care numai cu anevoia îi mai puteam opri în loc.

– Domnule vicecomite, – am stăruit eu – vă rog înc-o dată să nu fiţi provocator. Cu asemenea vorbe şi cu asemenea gesturi mânaţi lucrurile spre vărsări de sânge. N-ar fi lucru de mirare dacă într-o bună zi s-ar ridica vreunul în fruntea mulţimii adânc jignite.

– Aş vrea să-l văd pe cel ce-ar îndrăzni-o! a strigat el, ridicându-se-n picioare.

– Fie chiar şi unul ca mine! – i-am răspuns –, căci au toate un hotar.

Unul dintre cei trei „honoraţiori" de la masă s-a ridicat şi el în picioare.

– Voi – li-a zis el sătenilor într-o românească desluşită – sunteţi orbeţi, iar acesta – urmă arătând spre mine – e vodetul vostru.

Auzind aceste vorbe, sătenii din sală au dat năvală asupra mea, m-au îmbrâncit la o parte şi s-au năpustit asupra mesei, încât vicecomitele, notarul, secretarul şi „honoraţiorii" au zburat într-o clipă pe feresti-n stradă şi peste puţin li s-a perdut urma.

Lucrul acesta s-a petrecut cam pe la unsprezece din zi. Eu am stăruit ca sătenii să deşerteze sala şi primarul să-ncuie apoi uşile şi să le pecetluiască, lăsând toate lucrurile în starea în care să aflau în clipa când vicecomitele şi-ai săi au fugit, apoi lumea s-a risipit în linişte.

Pe la trei după-amează̆zi a sosit apoi în sat un batalion de infanterie din cetatea Aradului, ca să înăbuşe răscoala. Oştenii-

mpărăteşti au fost primiţi cu strigăte de: „Să trăiască!“ de către sătenii cu desăvârşire pacinici.

Am fost după-aceea tras în judecată pentru „rebeliune“ dimpreună cu câţiva săteni, care au şi fost osândiţi.

Eu îndeosebi însă am ieşit din procesul acesta „cu obrazul curat“, deşi nişte „honoraţiori“ deduseră mărturie că şi la birt, în timpul mesei, mă lăudasem că da, am să mă ridic în fruntea mulţimii, ca să pun la cale o groaznică vărsare de sânge.

Ţinând seamă de lămuririle date de mine, de mărturisirile sătenilor şi de constatările făcute de comandantul batalionului, judecătorul a declarat că-n ceea ce mă priveşte nu e caz de urmărire şi toate stăruinţele lui Tabajdy au rămas cu atât mai vârtos zadarnice, cu cât chiar şi-n cercurile maghiare el era dezaprobat în ceea ce priveşte întrebuinţarea limbii româneşti.

El era cu atât mai îndârjit, şi peste câteva luni, la una dintre judecătoriile cercuale, a fost respinsă o cerere dată de mine în limba românească sub cuvântul că judecătorul nu înţelege limba în care e scrisă cererea aceea.

Deoarece chiar cu o zi mai nainte primisem de la aceeaşi judecătorie o hotărâre scrisă-n româneşte, nu mai încăpea nici o îndoială în ceea ce priveşte gândul din care a pornit respingerea.

După ce atât Curtea de apel, cât şi cea de casaţiune s-au declarat incompetente de a se pronunţa, i s-a adresat ministrului de Justiţie o interpelaţiune în Dietă. Ministrul, atunci Pauler, şi-a exprimat părerea de rău că nu poate găsi destui judecători care ştiu româneşte, iar Dieta a aprobat răspunsul acesta cu majoritate strivitoare şi cu aplauze ostentative.

Cestiunea a fost atunci viu discutată atât în Dietă, cât şi prin coloanele ziarelor, şi astfel nu mai am nevoie de a stărui asupra ei. E destul să-ţi spun că, luând votul Dietei drept interpretare autentică, guvernul nu se mai simţea obligat a numi în ţinuturile cu poporaţiune română numai judecători care ştiu şi româneşte, iar judecătoriile au început să respingă actele scrise-n româneşte.

Puşi în faţa acestei stări de lucruri, advocaţii români au ţinut atunci întruniri, în care au luat peste tot hotărârea că nu le rămâne decât să poarte şi procesele clienţilor săi români tot în limba maghiară, căci în lupta pentru dreptul public al românilor nu pot să pună-n joc interesele particulare ale clienţilor săi.

Nu puteam să zic atunci şi nu zic nici acum că nu aveau advocaţii români dreptate. Era marea obştie românească interesată a sări să-şi apere dreptul odată câştigat, şi vina advocaţilor era numai că ei, ca fruntaşi, n-au înduplecat această mare obştie să-şi facă datoria. Pentru mine era mai presus de toată îndoiala un lucru: că nu mai pot deocamdată să fiu în statul ungar nici advocat, nici judecător, căci aş fi nevoit să socotesc drepturile poporului român folosindu-mă de limba maghiară.

Am fost deci îndemnat să întru în administraţiune, unde tot mai era împusă limba românească.

Când cu răzvrătirea de la Păuliş, fusese adecă mult discutată cestiunea şi chiar şi cei mai zeloşi dintre naţionaliştii maghiari fuseseră nevoiţi să admită că nu avea vicecomitetele dreptate, deci că dregătorii administrativi sunt datori a se folosi de limba românească.

Văzând-o aceasta, Tabajdy a fost şi el nevoit să declare că se mulţumeşte ca subalternii săi să traducă cele mai importante dintre acte în limba maghiară, pentru ca el să le poată înţelege când face inspecţiuni.

Urmarea firească era că de bunăvoinţa vicecomitelui se bucurau mai ales aceia dintre diregătorii români care dedeau dovezi că ştiu bine şi limba maghiară.

Eu mai ştiam şi limba germană, lucru de oarecare-nsemnătate, căci în comitat sunt multe sate şvăbeşti, toate mari şi bogate.

Mi s-a propus deci să-mi pun candidatura ca vicenotar comitatens.

Fiind susţinută candidatura de preşedintele scaunului orfanal, Constantini, un macedoromân cu mare trecere şi la maghiari, erau asigurate şi voturile celor mai mulţi dintre

membrii maghiari ai congregaţiunii, încât „naţionaliştii" noştri mai zeloşi scoseseră vorbă că iar am trecut în partea „renegaţilor". Până chiar şi Tabajdy se-nvoise să fiu ales.

Au intervenit însă chiar în timpul şedinţei lucruri în urma cărora mi-am rătras candidatura.

Înainte de votare a fost adecă suspendată şedinţa şi am fost poftit în cabinetul vicecomitelui.

Tabajdy m-a primit cu multă bunăvoinţă, m-a încredinţat că se bucură de a mă avea între colaboratorii săi şi că nu se-ndoieşte că mă voi folosi de limba maghiară pe care o vorbesc şi o scriu atât de bine.

I-am răspuns că nu voi putea să-i fac plăcerea aceasta, căci vorba e să fiu ales tocmai pentru că ştiu destul de bine româneşte, precum şi nemţeşte.

– Eu sunt însă şeful administraţiunii comitatense – mi-a-ntâmpinat el – şi n-am să-nţeleg toate actele.

– Vă veţi folosi, d-le vicecomite, de un înterpret vrednic de toată încrederea – i-am răspuns eu – eu însă nu drept înterpret, ci drept vicenotar urmează să fiu ales şi trebuie să mă supun legii „pentru egala îndreptăţire", care prescrie că pentru români româneşte, pentru germani nemţeşte şi numai pentru maghiari în limba maghiară am să scriu.

– Legea – a zis el cu hotărâre – nu de d-ta, ci de mine, şeful, are să fie înterpretată. *„Ha nem tetszik, menjen Oláhországba!"* (Dacă nu-ţi place, du-te în România!), a adăugat apoi.

– Mă duc, domnule, dar la timpul cuvenit iar o să mă-ntorc, şi poate că nu singur! i-am răspuns şi am părăsit nu numai cabinetul vicecomitelui, ci şi gândul de a mai fi deocamdată diregător administrativ în comitatul Aradului.

Nu putea Tabajdy, ce-i drept, să silească pe diregătorii din comitat a-i scrie-n limba maghiară, dar prigonea sub fel de fel de pretexte pe cei ce nu intrau în voile lor. Ca să nu se strice dar nici cu vicecomitele, nici cu românii, mulţi scriau actele atât în româneşte, cât şi în limba maghiară.

Mai curând ori mai târziu trebuiau să caute a scăpa de această muncă-ndoită.

După legea „pentru egala-ndreptăţire a naţionalităţilor", consiliul comunal hotăra limba aşa-zisă protocolară. Fiind confirmată hotărârea aceasta de congregaţiunea comitatensă, diregătorii comunali nu se puteau adresa nici la autorităţile superioare decât în limba protocolară şi tot în acea limbă urma să fie dat şi răspunsul. N-avea deci notarul comunal decât să ieie înţelegere cu primarul şi să-nduplece consiliul comunal a decreta drept limbă protocolară pe cea maghiară şi scăpa de muncandoită, ba se mai punea bine şi cu cel din fruntea comitatului.

Astfel a fost scoasă încetul cu încetul limba română din administraţiune, încât se putea zice că nu guvernul ungar a împus pe cea maghiară, ci românii ei înşişi s-au lăpădat de dreptul de a se folosi de propria lor limbă.

Iară Tabajdy, care le-a pus aceste la cale, a fost numit în urmă comite suprem şi în comitatul Căraşului, încât stăpânea asupra celor mai româneşti doauă dintre comitate.

Pe mine nu mă ierta firea să iau parte la lepădarea de drepturi, şi astfel mă sâmţeam îndemnat să mă-ntorc iar la Viena, ca să-mi urmez studiile deocamdată, până ce nu se vor mai fi schimbat împregiurările. Îndemnul acesta era cu atât mai hotărât cu cât a murit mama şi după câteva săptămâni a urmat şi moartea tatălui meu.

Mai unul, mai altul îmi spunea însă că a mai rămas loc pentru limba românească-n biserică şi în şcoală şi mă-ndemna să primesc sarcina de arhivar la consistoriul gr.-orient. din Oradea-Mare, ba vicarul de atunci, Miron Roman, îmi făgăduia că va stărui să fiu ales în urmă secretar consistorial.

Am rămas deci la Oradea-Mare, unde aveam locuinţa chiar în casele consistoriului, sub acelaşi acoperiş cu vicarul, care-mi dedea şi masa şi îmi era, în genere, foarte binevoitor.

În timpul petrecut la Oradea-Mare am pus în rânduială hârtiile din arhiva consistoriului, pe care le găsisem aruncate claie peste

grămadă. Citindu-le, am rămas viu atins de statornicia şi de hotărârea bărbătească cu care românii din partea locului şi-au păstrat ortodoxia în luptă cu propaganda catolică. Am ţinut deci să fac pe acolo o călătorie, ca să-i cunosc mai de-aproape pe românii aceia.

Sub impresiunile acelei călătorii am scris novela *Popa Tanda*, pe care-n urmă, când mă aflam la Iaşi am prescurtat-o după ce am citit-o prietenilor mei M. Eminescu, Samson Bodnărescu şi Miron Pompiliu, care era din părţile Orăzii-Mari.

M-am întors din călătoria aceea cuprins de viuă îngrijare.

Găsisem adecă-n drumul meu case preoţeşti în care numai cu „prostimea" se vorbea româneşte, şi atât la ortodocşi, cât şi mai ales la greco-catolici, preoţi şi învăţători care scriau o românească foarte proastă şi-şi purtau în limba maghiară corespondenţa cu autorităţile politice.

Deoarece „statutul organic" hotărăşte desluşit că limbă oficială a bisericii e cea românească, ea singură, am stăruit ca vicarul să ieie dispoziţiuni ca preoţii şi-nvăţătorii să nu se abată de la legea organică a bisericii.

Şeful meu mi-a dat răspunsul că şi el îşi poartă corespondenţa în limba maghiară, căci înterese mai superioare ale bisericii cer să se ţie seamă de susceptibilităţile puternicilor zei.

Am întâmpinat că cel mai suprem înteres al orişicărei societăţi organic constituite este ca legea ei să fie respectată.

– Aceasta-n teorie – mi s-a răspuns cu un zâmbet problematic – dar nu şi-n practica vieţii.

Îmi era cu toate aceste-nvederat că, porniţi odată pe calea aceasta, mai-marii bisericii noastre vor ajunge-n cele din urmă să să-mpace şi cu gândul că guvernul, având chiar în vârtutea statutului organic dreptul de supremă înspecţiune, poate să ceară ca actele bisericeşti şi cele şcolare să fie scrise în limba maghiară, pentru ca oamenii lui de-ncredere să le poată înţelege.

Vorba era deci ca românii să renunţe şi în biserică, precum şi-n şcoală la dreptul de a se folosi de limba lor şi numai de ea.

Aşa s-au şi îndrumat lucrurile în curând după moartea metropolitului Andrei.

Şaguna, ducând mai departe politica tradiţională a românilor, care se răzămau pe puterea monarhiei, stăruia cu tot dinadinsul ca ardelenii să ieie şi ei parte la viaţa publică a regatului ungar şi să-şi trimită reprezentanţii în Dieta ungară, pentru ca acolo, alăturea cu fraţii lor din Banat şi cu cei din Ţara Ungurească, să susţină cauza monarhiei în luptă cu elementele antidinastice.

În faţa acestui *activism dinastic* se afla *pasivismul autonomist* al celor ce nu voiau să recunoască uniunea cu Ţara Ungurească a Ardealului şi-şi închipuiau că vor reuşi să facă presiune asupra Coroanei dacă vor lua, ca maghiarii, o atitudine ameninţătoare şi, stăruind în *rezistenţa pasivă*, nu vor trimite reprezentanţi în dieta ungară.

Urma a dovedit că aveam noi şaguniştii dreptate când ziceam că prin această politică-n doi peri li se fac servicii nepreţuite antidinasticilor, care voiau să desfacă Ungaria de Austria şi profitau de toate strâmtorările Coroanei spre a slăbi monarhia storcând concesiuni din ce în ce mai mari pentru maghiari. În urma luptelor dintre activişti şi pasivişti trebuia să se formeze o grupare oportunistă, oameni gata de a se da pe brazdă, ca să se pună bine cu stăpânii zilei, orişicare ar fi scopurile urmărite de aceştia. Mulţi dintre oportunişti ţineau, să-nţelege, să fie puşi în rândul *activiştilor*, nu erau însă decât unelte ale guvernului ungar, fie chiar şi contra dinastiei.

Aceştia se sporeau cu atât mai vârtos cu cât erau între românii cu ştiinţă de carte mulţi cei ce vorbeau şi scriau mai uşor în limba maghiară decât în cea românească.

Murind deci metropolitul Andrei, guvernul ungar îşi dă toată silinţa să ridice-n scaunul metropolitan pe vreunul dintre cei ce sunt gata de a întra-n voile lui.

Pe când însă aceştia erau rău văzuţi între români, şaguniştii aveau mai ales în Ardeal mare trecere, şi părea lucru cu desăvârşire neîndoios că congresul bisericesc va alege fie pe vicarul Nicolae Popea, fie pe episcopul de Caransebeş, Ioan Popasu, amândoi oameni de încredere ai lui Şaguna.

Spre a zădărnici alegerea unuia dintre aceştia, pasiviştii au dat mâna cu oamenii guvernului, şi metropolit a fost ales episcopul Aradului, Procopie Ivacicovici, un bătrân neajutorat şi lipsit de orişice însămnătate.

Ne aşteptam ca-n scaunul episcopesc din Arad să fie ridicat arhimandritul Popea. Acesta s-a sâmţit însă îndemnat să rămâie vicar la Sibiu, unde era nevoie de el. La Arad au fost dar candidaţi vicarul Miron Roman, pe care-l ştiam foarte bine, şi protopopul Braşovului, Ioan Meţianu, pe care, după spusele prietenilor mei din Sibiu şi ale celor din Braşov, îl puneam mai prejos de concurentul lui, care era şi mai vechi în sânul bisericesc.

Nu mi-a rămas deci decât să plec de la Oradea-Mare şi, primind prin mijlocirea d-lui Iacob Negruzzi de la „Junimea" un ajutor, am plecat la Viena, ca să aştept acolo schimbarea vremurilor.

Episcop al Aradului a fost ales fostul meu şef, vicarul Miron Roman. Câtva timp în urmă, însă, Procopie Ivacicovici a fost ridicat de sârbi în scaunul patriarhal de la Carlovăţ, şi acum Miron Roman şi Ioan Meţianu au încheiat o învoială, în vârtutea căreia, cu ajutorul pasiviştilor, Miron Roman a fost ales metropolit, iară Ioan Meţianu a fost ridicat în scaunul episcopesc din Arad.

A mai trecut, cu toate aceste, multă vreme fără ca guvernul să fi răuşit a face şi-n biserică şi şcoală ceea ce a făcut în administraţiune şi în judecătorii, căci înrâurirea şaguniştilor era covârşitoare în arhidiecezâ şi puternică atât la Arad, cât şi mai ales la Caransebeş.

În timpul pe care l-am petrecut la Oradea-Mare, gândul meu era fireşte îndreptat mai ales spre cele bisericeşti, şi atunci s-a stabilit felul meu de a gândi în ceea ce priveşte religiunea.

Am avut şi eu, cum vor fi având cei mai mulţi, ba poate că toţi oamenii, în viaţă o fază de dezvoltare sufletească, în care credinţa e peste putinţă. La Oradea-Mare am început să stau la îndoială şi-n cele din urmă am fost pătruns de gândul că e o lipsă de bun-simţ să tăgăduieşti ceea ce nu poţi să ştii. Nu mi-e dat, am zis, să mă conving că Cristos e o-ntrupare a dumnezeirii, dar tot atât de puţin îmi este dat să mă conving că el era om ca toţi oamenii şi numai ca om cuminte nu-mi rămâne decât să cred şi eu ceea ce-n curgerea timpurilor milioane şi iar milioane de oameni au crezut şi milioane multe cred şi astăzi.

Ajuns aici, am fost cuprins de milă-n faţa celor ce tăgăduiesc, am socotit drept duşmani ai neamului omenesc pe cei ce-şi dau silinţa de a slăbi-n sufletele altora credinţa, orişicare ar fi ea şi m-am dumirit prin mine însumi asupra rostului preoţimii.

Trăind sub acelaşi acoperiş şi mâncând la aceeaşi masă cu vicarul episcopesc, deci c-o înaltă faţă bisericească, era peste putinţă să nu-mi pun întrebarea dacă vederile mele se potrivesc ori nu cu felul de a gândi şi de a vieţui a acestui îndrumător de frunte al creştinilor.

În timpul celor câteva săptămâni pe care le petrecusem la mănăstirea Putna, s-a-ntâmplat adeseori că, fiind zi de post, părintele egumen Arcadie a luat masa, cum se cuvenea, împreună cu ceilalţi călugări, dar se plângea că nu prea are poftă de mâncare, iar după-masă venea să mănânce cu noi la masa-ntinsă într-unul din turnurile mănăstirii, iar această a doaua masă nu era deloc de post.

Luând prin ascuns parte la această masă „copioasă", el recunoştea că săvârşeşte o faptă pentru dânsul neiertată. Eu eram

cu toate aceste de părerea că păcatul de a nu posti e mai mic decât fățărnicia. În gândul meu el nu se călugărise de bunăvoie, ci pentru că-i murise preuteasa, şi rânduiala bisericească nu-l ierta să se căsătorească din nou. Eram şi eu de părerea că celibatul şi toate cele împreunate cu el au fost întroduse în biserica creştinească pentru ca fruntaşii bisericeşti să poată dispune de slujitorii altarului. Oameni sunt, la urma urmelor, şi ei, şi nu li se poate face o vină din aceea că nu se leapădă de cele omeneşti.

Mi se părea deci lucru foarte firesc că vicarul, tot călugăr şi el, mânca şi-n zilele de post carne fără ca să se ascundă, ieşea din când în când îmbrăcat în haine civile şi petrecea bucuros cu cocoanele mai tinere, ba mă supăram când câte o gură rea îşi dedea silinţa să mă încredinţeze că are chiar legături mai intime cu femei.

Mai era apoi la mijloc şi poziţiunea pe care o avea la Oradea-Mare vicarul bisericii ortodoxe.

Între românii ortodocşi şi cei greco-catolici nicăiri nu se urmează lupta cu atâta îndârjire ca la Oradea-Mare, unde bogata episcopie greco-catolică face printre românii ortodocşi propagandă, mai fiind sprijinită şi de mai bogata episcopie romano-catolică. În lupta aceasta ortodocşii caută sprijin la calvinişti, şi totdeauna între calvinişti şi ortodocşi a fost o legătură oarecum de sine înţeleasă. Era deci pentru vicar cestiune de tact să nu-i jignească pe calvinişti prin forme de vieţuire pe care ei le socotesc cel puţin exagerate. Tot ca cestiune de tact vicarii erau aderenţi ai lui Koloman Tisza, care era căpetenia bisericii calviniste maghiare.

Cu totul altfel mi se prezentau lucrurile după ce mi-am dat seamă că slujitorii altarului mai sunt şi îndrumători ai credincioşilor în ceea ce priveşte viaţa practică, atât ca fii, ca soţi, ca părinţi şi ca oameni între oameni, cât şi ca cetăţeni în viaţa economică şi-n cea morală, deprinzându-i cu stăpânirea de sine şi cu lăpădarea de cele trupeşti în toate împregiurările.

Nu e nimeni silit să se facă preot. Acela, deci, care ia asupra sa sarcina preoţiei are să se împace cu gândul că va trebui să li se supună-n toate privinţele rânduielilor stabilite de sfinţii părinţi şi de tradiţiunile bisericii. Nici un fel de abatere de la aceste nu i se iartă. Cu atât mai puţin i se pot ierta abaterile celor ce s-au călugărit şi au jurat lăpădarea de bogăţiile lumeşti, castitatea şi supunerea necondiţionată. Numai necredincioşii şi duşmanii bisericii creştineşti pot spune că şi călugării sunt deopotrivă cu ceilalţi oameni în ceea ce priveşte trebuinţele trupeşti. Sfinţii părinţi au fost oameni înţelepţi, care n-au putut rândui ceea ce e împotriva firii omeneşti. Postul, stăpânirea de sine, înfrânarea de orişice fel sunt rânduite fiindcă prin ele omul trăieşte mai puţin cu trupul, se înalţă sufleteşte, se pătrunde de demnitatea omenească şi-şi îndulceşte firea.

Împărtăşind aceste vederi tradiţionale, puneam călugărul totdeauna mai presus de preotul de mir chiar şi dacă acesta, rămas văduv, a îmbrăcat rasa călugărească, dar şi mă aşteptam ca cel călugărit să-şi petreacă viaţa până-n cele mai mici amănunte potrivit cu jurământul călugăriei.

Mă sâmţeam deci dureros atins când vedeam că vieţuirea vicarului în multe privinţe nu se potrivea cu cinul călugăresc. Nu ţineam seamă de şoaptele gurilor rele, căci ştiam că cei porniţi spre viaţă destrăbălată îi grăiesc de rău pe cei chemaţi a-i îndruma spre bună vieţuire, pentru ca să poată zice: „De ce să nu fac şi eu ceea ce face vlădica?“ Stăteam la îndoială şi nu mi-am dat niciodată silinţa să mă încredinţez dacă e ori nu adevărat ceea ce se şoptea. Ceea ce mă mâhnea era că vicarul săvârşea fapte pe care cei slabi în credinţă şi duşmanii bisericii puteau să le ieie drept dovezi că sunt adevărate spusele lor.

Mai ales după ce a fost ridicat în scaunul episcopesc el trebuia să se ferească de asemenea fapte. Neiertându-l poziţiunea sa să ieie parte la lupta pornită contra guvernului, el se punea în conflict cu aderenţii Partidului Naţional, care profitau de slăbiciunile lui pentru ca să-i scadă autoritatea grăindu-l de rău.

Cu atât mai vârtos trebuia să se ferească după ce a fost ridicat în scaunul *metropolitan.*

Orişicine putea să fie atât bun preot ori bun învăţător român, cât şi bun cetăţean şi fără ca să ştie altă limbă afară de cea românească. Statul ungar nu câştiga nimic dacă preoţii şi învăţătorii români ştiau şi ungureşte şi nimic nu perdea dacă ei ştiau numai româneşte. Nici nu le cerea nici o lege să-nveţe limba maghiară. Era însă pentru maghiari nu numai cestiune de amor propriu, ci totdată şi-o uşurare dacă-nvăţau românii limba maghiară, ceea ce nici o lege nu le înterzicea. Atârna de la bunul lor îndemn ca, învăţând-o, să câştige bunăvoinţa stăpânirii maghiare.

Miron Roman avea ca metropolit rostul de a propaga între români acest îndemn bun. Deocamdată însă silinţele lui erau zădarnice fiindcă nu numai că n-avea destulă autoritate şi nu se bucura de încredere şi de simpatii, ci n-avea nici majoritate fie-n consistoriu, fie-n sinod.

După cele petrecute-n urma articolului publicat de mine-n *Telegraful român* sub titlul *Lapsus calami,* el s-a făcut chiar urgisit.

Au venit timpuri când nu mai putea nimeni să fie-n regatul ungar nici preot, nici învătător român dacă nu ştia limba maghiară. Lucrul acesta ar fi fost peste putinţă dacă-n fruntea bisericii înfiinţate de Şaguna s-ar fi aflat un metropolit cu autoritate covârşitoare, care se bucură de încrederea credincioşilor păstoriţi de dânsul şi de iubirea lor. În gândul celor mai mulţi dintre credincioşi era deci o nenorocire naţională că metropolitul de la Sibiu era om cu trebuinţe exagerate şi astfel mereu strâmtorat şi nevoit a căuta să scape prin fel de fel de expediente, ba pe deasupra şi cu o viaţă intimă mai mult ori mai puţin scandaloasă, încât rămânea la discreţiunea guvernului, care-l tolera numai câtă vreme se putea folosi de el.

De aceasta au să ţie seamă cei ce ţin să se dumirească în ceea ce priveşte viaţa politică şi mai ales cea culturală a românilor din regatul ungar.

În vreme ce la Blaj au urmat în scaun Vancea şi Mihali, doi arhierei de mare vrednicie, care nu aveau însă poziţiune bine asigurată, la Sibiu păstoreau Roman şi apoi Meţianu, care nu erau în stare să susţie şi să apere drepturile ce le fuseseră românilor asigurate prin „statutul organic".

N-am să scriu istoria celor petrecute atunci. Mă voi mărgini la un singur amănunt, care aruncă lumină asupra tuturora.

Şaguna obţinuse pentru biserica păstorită de dânsul un ajutor din partea statului. Suma acordată drept ajutor era pusă la dispoziţiunea consistoriului, care o împărţea între preoţii ce prin păstorirea lor se făceau vrednici de a fi ajutaţi. E-nvederat că aceştia nu erau pe placul guvernului, nici pe al metropolitului. Vorba era deci ca majoritatea consistoriului să fie oameni gata de a intra-n voile metropolitului, deci ale guvernului. Consistoriul era însă ales de sinod. Un consistoriu pe placul metropolitului nu era deci cu putinţă câtă vreme şaguniştii aveau majoritatea în sinod. Guvernul se folosea deci de toate mijloacele ca în sinod să fie aleşi oameni agreaţi de el. A-nceput deci să-mpartă el ajutorul de stat prin diregătorii administrativi între preoţii cu bune purtări în viaţa publică, îndeosebi între agenţii lui electorali. „Ajutorul" era deci un mijloc de corupţiune şi şaguniştii din sinod stăruiau să nu li se deie preoţilor autorizaţiunea de a primi ajutorul dacă nu li-e acordat de consistoriu.

La 1884, când m-am întors de la Bucureşti şi m-am stabilit la Sibiu, şaguniştii tot mai aveau majoritatea atât în consistoriu, cât şi în sinod. Când cu cele mai apropiate alegeri, au fost apoi puse toate-n mişcare pentru ca să i se asigureze metropolitului majoritatea. În zadar însă. Am fost nevoit să-mi pun şi eu candidatura şi am şi fost ales, dar peste puţin m-am rătras din sinod.

După ce adecă s-a-nvederat că metropolitul a rămas în minoritate, s-au făcut cele mai grele presiuni şi s-a falsificat alegerea pentru ca să i se asigure majoritatea-n consistoriu.

Sinodul era prefăcut în adunare cu rost politic, la care eu nu puteam să iau parte.

Susţinătorii drepturilor asigurate prin *statutul organic* erau nevoiţi să-şi deie silinţa de a face ca metropolitul să peardă încrederea şi iubirea creştinilor păstoriţi de dânsul, ceea ce nu era în înteresul bisericii, căci, pe lângă toate celelalte, mai slăbea şi sâmţământul religios.

Cu totul altfel s-ar fi desfăşurat lucrurile dacă biserica română ortodoxă ar fi fost în stare să ţie cu toată puterea pept în faţa silinţilor asupritoare ale guvernului.

PROPAGANDA CULTURALĂ

Voind să pornească din Sibiu o mai întinsă propagandă culturală, Şaguna a-nfiinţat tipografia diecezană şi foaia politică *Telegraful român*, stăruind în acelaşi timp ca tineri bine-nzestraţi să fi trimişi la universităţi germane, mai ales la cea din Viena şi la cea din Lipsca. La 1870, când eu am întrat, prin unii dintre aceşti tineri, în legătură mai strânsă cu *Telegraful român*, Şaguna era un zelos sprijinitor al mişcării pornite de „Junimea" de la Iaşi, şi mai ales aceasta ne-a făcut să luăm la Putna înţelegerea de a stărui ca pentru restabilirea unităţii culturale să se-nfiinţeze în Ardeal un ziar cotidian, o revistă literară ilustrată şi o bibliotecă poporală.

În înţelesul acesta lucrau nu numai cei adunaţi la Sibiu împregiurul lui Şaguna, ci şi cei mai mulţi dintre profesorii de la Braşov, în frunte cu directorul Meşotă, precum şi fruntaşii braşovenilor, mai ales zelosul Diamandi Manole. La Caransebeş se afla episcopul Ioan Popasu, cu cei adunaţi împregiurul lui; la Năsăud luau parte mai mulţi dintre profesorii care-şi făcuseră studiile la Viena, iară la Arad se distingeau mai ales redactorii

foii *Biserica şi şcoala*, Gherasim Serb, Const. Gurban şi Vichentie (în urmă Vasilie) Mangra, precum şi Romul Ciorogariu.

Unii erau de părerea că mişcarea urmează să fie pornită din Braşov. Cei mai mulţi nădăjduiau însă că Şaguna ne va ajuta să prefacem *Telegraful român* în ziar cotidian şi să înfiinţăm, atât revista literară, cât şi biblioteca poporală. La Putna făgăduisem chiar că mă voi stabili la Sibiu şi voi lua asupra mea sarcina de a conduce această lucrare culturală.

Boala îndelungată a lui Şaguna şi cu atât mai vârtos moartea lui a fost dar pentru noi o grea lovitură, şi aveam cu toţii cuvinte de a stărui ca arhimandritul Nicolae Popea să râmâie fie chiar şi numai ca vicar la Sibiu, căci Procopie Ivacicovici nu putea să fie o pedecă, deoarece şaguniştii aveau majoritate covârşitoare atât în consistoriu, cât şi în sinod.

Îndeosebi eu aveam nădejdea că după trecerea unui timp oarecare mă voi întoarce de la Viena la Sibiu, unde asesorul consistorial Nicolae Cristea fusese rânduit de Şaguna redactor al foii *Telegraful român* câtă vreme va voi să poarte sarcina aceasta.

Lucrurile au urmat însă cu totul altfel.

Câtva timp după înstalarea sa-n scaunul episcopesc, fostul meu şef, Miron Roman, mi-a făcut prin protosincelul Ioan Goldiş propunerea să mă-ntorc la Arad, unde-mi rezervează teren de activitate potrivit cu înclinările mele.

M-am scuzat cu boala de care sufeream, deşi mă asigura că la Arad voi putea să mă caut tot atât de bine ca la Viena.

Iar câtva timp în urmă, la 8/20 aprilie 1874, am primit de la acum răposatul T. Maiorescu o scrisoare, pe care o reproduc aici în întregime, fiindcă ea aruncă o viuă lumină asupra stărilor de atunci.

Plecasem la Viena cu gândul de a mă înscrie la Facultatea de filosofie şi de a-mi trece aşa-zisele rigoroase la Facultatea de ştiinţe juridico-politice. Pentru aceasta, în urma stăruinţelor d-lui Iacob Negruzzi, „Junimea" de la Iaşi îmi da un ajutor de 8-10 galbeni pe lună.

Câteva zile după sosirea mea la Viena, am întrat însă în spital, ca să mă caut de o boală care în timp de cel mult zece zile urma să fie vindecată. Zilele treceau însă una după alta fără ca să mă sâmt mai bine, ba m-am pomenit în cele din urmă cu altă boală, inflamaţiunea încheieturii de la cotul braţului stâng. Nu numai că n-am putut să ies din spital, dar am fost nevoit să zac toată iarna şi toată primăvara şi medicii erau de părerea că nu va rămânea-n cele din urmă decât să-mi amputeze braţul.

În starea aceasta mă aflam când am primit scrisoarea ce urmează:

„Bucureşti, 8/20 aprilie 1874

Domnule Slavici,

Vei fi aflat din jurnale numirea mea de ministru al Instrucţiunii Publice. Pentru mine este acum o întrebare de principiu de a întroduce «Direcţia nouă» în înţelesul ce este explicat în articolele mele din *Convorbiri* (presupun că le-ai citit), spre împrospătarea vieţii statului român.

Între bărbaţii care reprezintă această direcţie eşti şi d-ta, şi eu doresc să întroduc această putere noauă-n mijlocul nostru.

Ce pot face deocamdată pentru d-ta şi ce pot face mai târziu?

Ştiu că eşti bolnav şi de ce eşti bolnav. D-l Negruzzi m-a ţinut în curentul peripeţiilor prin care ai trecut.

Ţi se amputează braţul? Cât vei mai fi legat la pat?

Nu exagerezi greutatea împregiurărilor? O scrisoare ce scriseseşi d-lui Negruzzi din Oradea-Mare mi-a părut cam fatalistă în desperarea ei.

De la «Junimea» îţi trimeteam vreo 8–9 galbeni pe lună. Îi primeşti regulat? Ce-ţi trebuie pe lângă aceştia acum?

Şi pentru mai târziu la ce te crezi capabil? Profesorat? O funcţiune administrativă în ministeriu? Inspector de şcoale cu misiunea de a revede şi însufleţi învăţământul din sat în sat şi din oraş în oraş?

Răspunde, mă rog, şi mai întâi de toate: nu perde curajul. Viaţa întreagă e prea seacă pentru a merita desperarea unui cap ca al d-tale.

Te rog să crezi în înteresul şi afecţiunea ce ţi-o păstrează cercul nostru literar şi îndeosebi

T. Maiorescu„

Primind scrisoarea aceasta, am fost cuprins de sâmţământul că tot are dreptate prietenul meu dr. Ioan Hozanu, care mă-ncredinţa că e la mijloc o greşeală de diagnoză şi că e destul să ies din spital pentru ca să mă-nsănătoşez. Nu mi-am dat deci învoirea să mi se amputeze braţul, iar pe d-l Maiorescu l-am rugat să-mi trimită deocamdată un ajutor, ca să pot ieşi din spital, spre a petrece un timp oarecare undeva la aer curat.

Prin iunie am primit ajutorul şi am plecat apoi la Brühl, lângă Viena, unde-n timp de vreo opt zile m-am înfiripat fără de nici un ajutor medical, numai respirând aer curat, bând lapte proaspăt şi făcând băile reci pe care mi le recomandase prietenul meu, mai târziu celebrul hidroterap Ioan Hozanu.

Îţi fac împărtăşire despre aceste amănunte ale vieţii mele particulare pentru că ele te dumiresc asupra multora dintre faptele de caracter public.

După lămuririle primite de la Bechnitz, de la Eminescu şi de la unii dintre cei veniţi din România la Putna, admiteam, ce-i drept, că formele vieţii culturale româneşti în România au să fie stabilite, dar mă temeam de deosebitele înrâuriri care-n România puteau să falsifice viaţa naţională şi eram pătruns de gândul că o mişcare culturală sănătoasă numai din Ardeal poate să pornească.

„Drojdiile din România – zicea Eminescu – numai destilate prin cazan ardelenesc pot să deie esenţă curată."

Ce puteam însă să fac?!

Nici la Oradea-Mare, nici la Arad nu mai aveam ce să fac, iar la Sibiu nu era încă pregătit terenul de activitate pentru mine.

N-ar mai fi rămas decât să mă bucur de ajutorul ce-mi acordase „Junimea" şi să mă înscriu la-nceputul viitorului an şcolar. Aceasta însă după scrisoarea primită de la Maiorescu nu mai puteam s-o fac. Nu perdusem, ce-i drept, timpul degeaba, ci lucrasem mult atât în spital cât şi la Brühl, unde m-am dus încărcat de cărţi. Nu mă ierta însă firea să mai primesc un dar din bunăvoinţă când mi se dedea putinţa de a agonisi prin muncă cinstită.

Am mai stat deci pe gânduri, am luat înţelegere cu cei de la Sibiu şi abia prin noiembrie am plecat la Iaşi, unde mă aştepta Eminescu.

Eram hotărât să stau un timp oarecare în România, dar să nu-mi cer înpământenirea, pentru ca să mă întorc când aceasta va fi cu putinţă.

Numai de mare folos putea să-mi fie timpul petrecut în mai de aproape atingere cu cei mai de frunte dintre contimporanii mei români.

În Iaşi am tras la Samson Bodnărescu, atunci director al Şcolii normale de la Trei Sfetite. Tot el găzduia şi pe Eminescu, precum şi pe Miron Pompiliu. Petreceam din când în când seara la Matilda Cugler, atunci doamna Burlă, mai rar la Veronica Micle, şi mă sâmţeam foarte bine în acest cerc mai restrâns. Cu desăvârşire străin mă sâmţeam însă în lumea cea aşa-zisă bună şi mare, cu care nici până-n ziua de azi n-am putut să mă potrivesc.

Unul dintre oamenii mie foarte simpatici, d-l Iacob Negruzzi, mi se părea la început cu desăvârşire străin şi prefăcut când ne aflam în „societate", şi aceasta pot s-o zic cu atât mai vârtos despre ceilalţi junimişti.

Îmi era parcă mi se face un nod în gât când întram în „societate" şi-i vedeam pe oameni dându-şi silinţa să pară cum în adevăr nu erau.

Diamandi Manole a fost naţionalistul devotat şi zelos fără de care timp îndelungat nu s-a făcut nimic bun la românii din Ardeal. La 1870, când cu mişcarea pornită pentru punerea la cale a sărbării de la Putna, comitetul central din Viena a depus la bancherul Murăşanu o parte din banii adunaţi pentru sărbare, iar acesta, perzând banii în joc de bursă, a fugit în America.

Deoarece atât Murăşanu, cât şi Nicolae Teclu, preşedintele comitetului, erau din Braşov, braşovenii au stăruit ca familia lui Murăşanu să restituie banii perduţi. Refuzând aceasta, comitetul şi-a dat demisiunea şi sărbarea nici n-ar mai fi avut loc dacă n-ar fi fost la mijloc Diamandi Manole, în gândul căruia nu numai pentru studenţii români, ci şi pentru românii din Braşov ar fi fost o mare ruşine dacă n-ar fi avut loc sărbarea. El stăruia deci cu tot dinadisnul să se adune din nou bani pentru ca braşovenii să scape de ruşine.

Având legături cu fruntaşii negoţătorimii din Bucureşti, din Ploieşti, din Brăila şi din Galaţi, precum şi un cumnat la Bucureşti, altul la Craiova, iar altul la Iaşi, al patrălea la Sibiu, al cincilea la Braşov, iar al şaselea la Răşinari, şi fiind om cu bun-simţ practic, el nu se-ndoia că, folosindu-se de aceste legături ale sale, va reuşi şi a şi reuşit să adune destui bani pentru punerea la cale a sărbării.

El mergea, cum se zice, la sigur, căci nu cerşea, „ci taxa".

„Dacă eu dau atât – zicea – cutare trebuie să deie şi el atât, iar cutare şi cutare nu mă pot refuza, căci au înteres să nu mă supere, iar de la cutare şi cutare nici nu mai cer, ci scad din ceea ce am să le dau".

Profita apoi nu numai de sentimentele naţionale ale unora, ci şi de amorul propriu ori de vanitatea altora.

Astfel publica-n ziarele din Bucureşti ceea ce s-a adunat la Iaşi, iar la Craiova ceea ce s-a adunat la Brăila şi la Galaţi.

Îndeosebi pe Eminescu, pe câţiva dintre bucovineni şi pe mine el ne-a-nduplecat să luăm asupra noastră sarcina de a pune la cale sărbarea. Deşi noauă ne era om cu desăvârşire necunoscut, era destul să aflăm cum a pornit-o el, pentru ca să nu ne-ndoim că greşesc cei ce spunea că, după cele petrecute, publicul român nu va mai contribui pentru sărbare şi nu va mai veni la Putna.

Personal nu l-am cunoscut pe Diamandi Manole decât mai târziu, la Bucureşti, unde venea adeseori în treburi comerciale.

Când cu secularizarea averilor mănăstireşti, statul român luase pentru dânsul şi averile primite de biserica Sf. Nicolae din Braşov de la unii dintre domnii Ţării Româneşti. Când T. Maiorescu era ministru al Cultelor, preşedinte al Eforiei bisericii Sf. Nicolae era Popazu, fratele mumei lui T. Maiorescu. Profitând de împregiurarea aceasta, Popazu a stăruit pe lângă nepotul său să intervie pentru ca să i se restituie bisericii averile secularizate. Nemaifiind aceasta cu putinţă, guvernul de atunci al României s-a-nvoit să-i deie bisericii Sf. Nicolae un fel de rentă anuală drept venit al averilor pe care le perduse. Deoarece biserica susţinea şcolile româneşti din Braşov, guvernul ungar n-a dat Eforiei autorizaţiunea de a primi renta, pe care o socotea drept subvenţiune. Eforia a primit-o, cu toate aceste, însă pe sub mână.

Aceasta nu se putea face decât prin mijlocirea unui om, care atât la Braşov, cât şi la Bucureşti se bucură de încredere, ştie să păstreze discreţiunea şi e gata să ieie în primire bani, despre ntrebuinţarea cărora nu poate să deie socoteală publică.

Diamandi Manole a fost timp îndelungat omul acesta.

Membru cu mare trecere al sinodului diecezan şi al congresului bisericesc, preşedinte al Eforiei, precum şi al Camerei de comerţ din Braşov, fruntaş al negoţătorimii române, el se bucura de mare încredere. Eu i-am făcut cunoştinţa personală în casa lui T. Maiorescu, prin mijlocirea căruia ridica renta bisericii Sf. Nicolae şi după ce-n România se schimbase guvernul.

Era, cum se zice, o adevărată grădină de frumuseţă, om care nu-nvăţase multă carte, dar era-nzestrat cu mari daruri fireşti şi-şi

câştigase o cultură întinsă prin călătorii şi prin legăturile lui cu fruntaşii vieţii noastre culturale. Nu era pentru dânsul nici o cestiune prea complicată şi-n toate împregiurările era o plăcere să stai de vorbă cu el.

Cu atât mai vârtos era plăcere să lucrezi alături cu dânsul, omul cumpenit, care niciodată nu-şi perdea răbdarea şi voia bună, pe care nici vanitate, nici amor propriu, nici interese personale nu-l abăteau din calea cea dreaptă şi de aceea se bucura şi de încrederea adversarilor săi. Multe din cele petrecute la românii din Ardeal le sunt rău înţelese celor ce nu ţiu seamă de aceasta.

Tribuna din Sibiu n-ar fi fost între altele cu putinţă dacă Diamandi Manole nu s-ar fi pus în fruntea mişcării pornite pentru înfiinţarea unui cotidian din Ardeal.

Deoarece asesorul consistorial Nicolae Cristea era unul dintre comnaţii lui Diamandi Manole, oamenii de rând erau încredinţaţi că acesta stăruie de dragul cumnatului său pentru înfiinţarea ziarului.

Deoarece eu eram ştiut ca junimist, alţii nu se îndoiau că „Junimea" a pus la cale înfiinţarea ziarului pentru ca să-şi facă aderenţi în Ardeal.

Junimiştii, care ştiau că lucrul acesta nu-i adevărat, îşi dedeau silinţa să convingă pe iar alţii că Partidul Naţional Liberal e acela care a pus la cale înfiinţarea *Tribunei.*

Adevărul era cu totul altul, şi eu nu sunt în stare să-l lămuresc tot atât de bine ca Diamandi Manole el însuşi.

Una din particularităţile lui Diamandi Manole era că ştia să caracterizeze oamenii dându-le câte o poreclă potrivită cu felul lui de a fi. Astfel, vicarul Nicolae Popea era pentru dânsul *Andreas Hofer*, iar Nicolae Cristea era *Pater Ambrosius.* Profesorilor le zicea *Substantive*, iar avocaţilor şi ziariştilor, *Negoţători de vorbe.* Pentru dânsul saşii erau *„circumspecţi"*, maghiarii *checichemeţi*, bancherul Ghiţă Pop, cel totdeauna spelcuit, *Marchiz de Villamarina*, cumpenitul Eugen Brote, *Lord Palmerston*, Ioan Bechnitz, care nu discuta, ci se mărginea a-şi

da pe faţă părerea de la care nu se abătea, *Befehl*, I.C. Brătianu, *Babacu*, iar T. Maiorescu, *Noter ami*. Eu, care soseam la Braşov cu trenul de seara şi plecam cu cel de dimineaţă, eram când *Liliac*, când *Curier rusesc*.

Trebuia să găsească dânsul vorbă potrivită şi pentru situaţiunea creată prin retragerea de la *Telegraful român* a lui Nicolae Cristea.

Braşovenii aveau un adevărat cult pentru Şaguna, care, pe lângă toate celelalte, înfiinţase şi şcolile româneşti de la Braşov. Pentru ei deci era o revoltătoare lipsă de pietate nu numai măsura luată de metropolitul Miron, ci şi retragerea de la *Telegraful român* a lui Nicolae Cristea, care trebuia să rămâie la locul unde l-a rânduit Şaguna.

„Nu! – zicea Diamandi Manole – Şaguna, înfiinţând *Tipografia arhidiecezană* şi *Telegraful român*, ni-a pus în mână un pistol, ca să ne apărăm de tâlhari. Dacă guvernul l-a silit pe metropolit să ne scoată din mână pistolul, noi avem să adunăm mijloace pentru ca să ne înfiinţăm un tun, *institut tipografic* şi un ziar, care propagă-n fiecare zi ideile lui Şaguna."

Pentru el, *Tribuna* era *„tunul nostru"*, care se descărca în fiecare zi.

Cam aşa vedeau lucrurile şi braşovenii, precum şi alţii, care au subscris acţiuni pentru înfiinţarea Institutului tipografic. În gândul meu de asemenea era cestiune nu numai de pietate, ci şi de bun-simţ să stăruim în calea croită de Şaguna.

Aceasta nu mai era însă cu putinţă.

După ce Ardealul a fost unit cu Ungaria, din care nu făcuse niciodată parte, partea covârşitoare a românilor din Ardeal a declarat rezistenţa pasivă şi-a refuzat a trimite deputaţi în dieta din Pesta.

Şaguna era de părerea că această politică pasivistă e greşită: românii toţi trebuiau, din contra, să stăruie în politica de la 1848, deci să lupte la alegeri contra închinătorilor lui Ludovic Kossuth şi să-şi trimită deputaţii în Dieta din Pesta pentru ca să

spriginească[1] acolo pe cei ce se luptă contra dinastiei, deci şi contra poporului românesc. În faţa pasiviştilor se aflau deci activiştii, care erau în minoritate. *Telegraful român* era organul acestei minorităţi. *Tribuna* nu putea deci să se susţie dacă se pronunţa pentru politica lui Şaguna, căci era combătută nu numai de pasivişti, ci şi de o parte din activişti. Aceasta cu atât mai vârtos cu cât Diamandi Manole şi braşovenii lui luaseră parte la alegeri şi, făcând cartel cu maghiarii contra saşilor, aleseseră un deputat pentru dieta din Pesta.

Tribuna nu putea să se susţină decât primind fără de rezervă programul pasiviştilor şi apărând cu bună-credinţă cauza română potrivit cu acel program.

Despre aceste nu era greu să-l convingi pe negoţătorul Diamandi Manole. În programul pasiviştilor erau însă doauă puncte cu care omul Diamandi Manole nu se-mpăca.

Unul era cel privitor la pasivitate. După părerea lui, pasivitatea-n viaţa politică putea să aibă rost pentru maghiari, fără de care conducerea afacerilor publice nu era în Ungaria cu putinţă, nu însă şi pentru români. Maghiarii chiar se bucurau dacă românii nu-i mai supărau luând parte la viaţa politică.

„Ai toată dreptatea! îi zicea omul, care nu discuta. Rezistenţa pasivă e la români o minciună. Nu că nu vrem, ci cu legea electorală şi cu procedura electorală din Ardeal noi, românii, nu putem să luăm parte la viaţa publică a statului ungar. D-voastre, braşovenii, aţi ales, ce-i drept, un deputat, dar numai unindu-vă cu maghiarii. Şi ce treabă aţi făcut? I-aţi împins pe saşi spre guvern. Şaguna stăruia pentru activitate gândindu-se ca toţi românii să fie uniţi. Acum, după ce ne-am dezbinat, nu facem treabă nici unii, nici alţii, şi vorbele *«activitate»* şi *«pasivitate»* nu mai au nici un înţeles."

Nu-i rămânea nici omului Diamandi Manole decât să se deie învins.

[1] Aici cu sensul vechi al cuvântului: a opri, a se opune.

Tot aşa şi-n ceea ce priveşte punctul privitor la sufragiul universal.

Diamandi Manole, omul cu bun-simţ practic, îi socotea lipsiţi de judecată pe românii care stăruiau pentru sufragiul universal, pe care erau interesaţi a-l cere maghiarii, germanii, slovacii, rutenii şi mai ales evreii, toţi cei ce prin prăvălii şi prin ateliere, prin fabrici şi prin alte stabilimente industriale au mulţi proletari ca slugi, calfe ori muncitori. Românii, la care sunt de toţi puţini cei ce nu au cel puţin o cocioabă, sunt interesaţi ca vot să aibă numai oamenii de sine stătători, care au un cens redus.

„Ai dreptate! zicea iar omul, care nu discuta. Sufragiul universal asigurează predominarea străinilor ce trăiesc în mijlocul poporului român. Noi o cerem însă ştiind că nu ţine nimeni seamă dacă o cerem ori nu."

Diamandi Manole n-ar fi fost el însuşi dacă n-ar fi recunoscut că putem să susţinem programul pasiviştilor fără ca să ne lăpădăm de propriile noastre convingeri.

Mai eram însă la mijloc şi eu.

Făgăduisem că voi lua asupra mea sarcina de director al ziarului ce se va înfiinţa, când va fi cu putinţă, şi trebuia să mă ţin de vorbă mai ales după ce în urma unui articol publicat de mine fusese Nicolae Cristea nevoit a se retrage de la *Telegraful român*. Trăisem însă timp de zece ani aproape la Bucureşti, unde îmi asigurasem o poziţiune şi întrasem în legătură cu fruntaşii societăţii care stăruiau să rămân la Bucureşti. Singurii care mă sfătuiau să fac cum mă trage inima erau M. Kogălniceanu, T. Rosetti şi I.C. Brătianu, iar între cei ce-şi dedeau silinţa de a mă-ndupleca să nu mă avânt erau T. Maiorescu, D.A. Sturdza, generalul Davila, P.P. Carp, regina Elisabeta şi V. Alecsandri, care mă încredinţa că ardelenii nu sunt oameni cu care se poate face treabă, ceea ce-mi spunea şi P.P. Carp.

Am plecat deci la Sibiu cu gândul de a-i face pe prietenii mei de acolo să-nţeleagă că nu e în interesul cauzei să iau asupra mea sarcina de director al ziarului, pe care era vorba să-l înfiinţăm.

Cei mai mulţi admiteau că e lucru riscat să ne punem în conflict cu cei ce stăruiau să rămân la Bucureşti, câţiva steteau pe gânduri şi unul singur, omul care nu discuta, o ţinea strună că fără de mine ziarul nu are nici un rost.

Era, de-i drept, şi el de părerea lui Carp şi a lui Alecsandri, numai însă în ceea ce priveşte viaţa politică. Cu oameni care au avut în mijlocul lor pe Şaguna şi n-au fost în stare să se adune împregiurul lui în adevăr nu se poate face nimic în viaţa politică. Vorba era însă de o mişcare culturală, care avea să-i facă pe ardeleni destoinici de a lua cu sorţi de izbândă parte la viaţa politică.

După discuţiuni îndelungate a fost deci luată hotărârea ca să se facă un fel de fuziune cu *Gazeta Transilvaniei*, înfiinţându-se sub direcţiunea lui Aurel Mureşanu un ziar, la care să colaborăm noi cei ce-colaborasem mai nainte la *Telegraful român*. Îndeosebi eu urma să dau pe lângă colaborare literară şi câte doauă articole politice pe săptămână.

Am plecat deci împreună cu Eugen Brote la Braşov, unde, împreună cu Diamandi Manole, cu Ghiţă Pop şi cu dr. Neagoe, am luat cu Aurel Mureşanu înţelegere în ceea ce priveşte condiţiunile fuziunii.

Ţin să spun că una din aceste condiţiuni era să dau o declaraţiune scrisă că nici direct, nici indirect nu voi scrie nimic contra lui I.C. Brătianu şi a partidului naţional în genere.

După frământări urmate-n timp de doauă zile, învoiala s-a făcut apoi, ceea ce numai un om ca Diamandi Manole a fost în stare să scoată la capăt.

Ziua următoare am primit însă la Sibiu o depeşă, prin care Aurel Mureşanu declara că-şi retrage subscrierea. A început apoi să publice *Gazeta Transilvaniei* ca ziar cotidian.

„Doauă tunuri, care se descarcă-n fiecare zi!" a strigat Diamandi Manole, şi nu mai putea să fie vorba dacă vin ori nu la Sibiu. Ar fi fost o adevărată dezertare dac-aş fi rămas la Bucureşti, unde viaţa-mi era fără-ndoială mai uşoară şi mai plăcută.

Îşi dedea negoţătorul Diamandi Manole seamă că întreprinderea, în fruntea căreia se afla ca preşedinte al consiliului de direcţiune, e cu desăvârşire riscată, dar omul Diamandi Manole se bucura că mai riscă şi alţii şi că mişcarea va fi cu atât mai înteţită.

IOAN BECHNITZ

Ioan Bechnitz e omul celor mulţi necunoscut, care în Ardeal a pornit mişcarea pentru unitatea culturală a poporului român şi a condus-o timp îndelungat cu pricepere şi cu râvnă neistovită.

El era fiul unui negoţător care-n timpul Eteriei s-a refugiat de la Bucureşti la Sibiu, unde a rămas şi după ce-n ţările române au urmat domni pământeni şi şi-a agonisit o avere însămnată.

Crescut ca „băiat de bani gata", Ioan Bechnitz a făcut, după îndrumări primite de la Şaguna, studii universitare la Viena şi în Germania.

Eu i-am făcut cunoştinţa în toamna anului 1869 la Viena, unde se oprise în trecerea lui spre Germania. De la el am aflat că Şaguna stăruia pentru propagarea în Ardeal a mişcării pornite de „Junimea" şi că avea o părere de tot rea despre clasa cultă română, mai ales despre cea din România.

După-ntoarcerea sa la Sibiu, Ioan Bechnitz a fost un zelos colaborator la *Telegraful român*.

Din îndemnul lui, tinerii trimişi de Şaguna să facă studii universitare fie la Viena, fie în Germania, întorşi la Sibiu, au înfiinţat un cerc literar, şi *Telegraful român* era organul de publicitate al acestui cerc, care avea legături cu Braşovul, cu Năsăudul, cu Aradul şi cu Caransebeşul.

S-a pornit apoi din cercul acesta o luptă pe care chiar şi dintre cei ce luau parte la ea numai puţini o-nţelegeau. Cu atât mai puţini o vor fi-nţelegând astăzi.

Sârbii din Croaţia şi cei din Slavonia, unindu-se cu biserica papală, s-au despărţit în ceea ce priveşte viaţa culturală de ceilalţi conaţionali ai lor, au început să scrie cu litere latineşti şi-ncetul cu-ncetul s-a format un popor croat cu literatură deosebită de cea sârbească.

Tot aşa slovacii din Carpaţii Apuseni pe la începutul secolului XIX şi-au întemeiat o literatură deosebită de a conaţionalilor săi din Boemia şi din Moravia şi-n urmă s-au prezentat ca popor deosebit.

De o primejdie de acelaşi fel era ameninţat şi poporul român când cu introducerea în bisericile din Ardeal a limbii româneşti. Am scăpat însă de primejdia aceasta când moldovenii şi muntenii au introdus şi ei limba românească-n bisericile lor.

Primejdia s-a ivit din nou când preoţimea română din Ardeal a fost înduplecată să primească unirea cu biserica papală şi câtva timp în urmă a introdus literele latineşti pentru ca să se despartă de conaţionalii din Moldova şi din Muntenia, cum croaţii s-au despărţit de conaţionalii lor.

Am scăpat însă şi de data aceasta când literele latineşti au fost introduse şi-n România.

Trăind însă sub deosebite stăpâniri şi sub deosebite înrâuriri culturale, românii s-au depărtat unii într-un fel, alţii-ntr-altul de popor în ceea ce priveşte atât felul de a vedea şi de a sâmţi, cât şi alegerea şi aşezarea vorbelor cât şi ortografia, încât românilor din Ardeal le era greu să citească cele publicate în România, iar cei din România nu mai citeau cele publicate-n Ardeal. Bechnitz susţinea cu toată hotărârea ca să mă mut la Sibiu.

În gândul lui, după declaraţiunea lui Mureşanu, era din partea mea o adevărată dezerţiune dacă rămâneam la Bucureşti, deci nu aduceam jertfa ce mi se cerea şi nu mă avântam în greaua luptă ce se pornea.

Nu mi-a rămas decât să mă mut la Sibiu, şi am făcut-o aceasta cu toată inima.

Cea mai apropiată grijă a noastră a fost să ne punem bine cu greco-catolicii.

Doi dintre membrii consiliului de administraţiune, dr. Neagoe şi advocatul Mărgineanu, erau greco-catolici. Am luat hotărârea să rezervăm o parte din acţiuni şi încă doauă locuri în consiliu pentru greco-catolici şi ca redactorul ziarului să fie totdeauna un greco-catolic agreat de blăjani.

Nu numai că greco-catolicii n-au cumpărat acţiuni, dară cei doi greco-catolici s-au retras şi ei din consiliu, deşi redactorii au fost totdeauna greco-catolici, care se bucurau de simpatii la Blaj, şi-n coloanele ziarului niciodată nu s-a publicat nici măcar un şir jignitor pentru biserica greco-catolică. M-am dus la Blaj, unde am fost bine plătit atât de canonicii Ţipariu şi Moldovan, cât şi de mitropolitul Vancea, care m-a poftit la masă. Atât însă, numai atât. Toate silinţele noastre de a-i îndupleca pe greco-catolici să ieie şi ei parte la mişcarea culturală pornită de noi au rămas zadarnice. Cei câţiva care au lucrat împreună cu noi, ca Corneliu Pop-Păcuraru, G. Coşbuc, fraţii Septimiu şi Liviu Albini, erau socotiţi drept nişte oameni răzleţi, dacă nu chiar rătăciţi.

Am găsit la Sibiu un foarte bine închegat cerc de oameni tineri, care şi-au făcut studiile fie la Viena, fie în Germania, unii profesori la Seminar ori la Şcoala pedagogică, alţii funcţionari consistoriali. Adunaţi împregiurul vicarului Popea şi a asesorului Cristea şi îndrumaţi de I. Bechnitz, ei nu puteau să fie decât şagunişti, deci şi junimişti, deci din punctul de vedere al blăjenilor oameni primejdioşi. Cei mai însămnaţi dintre dânşii erau Dimitrie Comşa, dr. Barcianu, dr. Crişanu, protopopul Simeon Popescu, dr. Aurel Brote, directorul societăţii de asigurare „Transilvania", Eugen Brote.

Rânduiala stabilită era că fiecare lua masa la el acasă, dar pentru cafea se-ntâlneau cu toţii la „Habermann", unde puneau

lumea la cale. O dată pe săptămână cinau apoi împreună, luându-şi fiecare cu dânsul soţia.

E învederat că *Tribuna* era – mai presus de toate – organul acestui cerc, cercul este însă stăpânit de gândul de a se potrivi-n gând şi-n simţire cu obştia românească.

De aceea nu era deloc grea sarcina pe care aveam s-o port.

Aveam alăturea cu mine pe Ioan Bechnitz, care n-avea altă treabă decât să mă dumirească de câte ori se-ntâmpla să stau la-ndoială.

Unul din păcatele intelectualilor români din regatul ungar era lipsa de cultură generală. Oamenii cumsecade erau toţi, dar fiecare se mărginea la cercul restrâns al carierii sale. Ioan Bechnitz era în ceea ce priveşte cultura generală mai presus de toţi intelectualii români cu care am avut parte să lucrez împreună.

„Să nu vorbim niciodată despre lucruri asupra cărora nu suntem îndeajuns dumiriţi", zicea el, care putea totdeauna să-şi permită luxul de a alerga de ici până colo pentru ca să se dumirească.

El nu făcea parte din personalul de redacţiune şi nu-mi aduc aminte ca să fi scris vreodată şi el ceva pentru *Tribuna*. Zicea că nu se simte-n stare să scrie aşa ca să nu fie nemulţumit de ceea ce a scris. Ne ruga deci fie pe mine, fie pe Coşbuc să scriem ceea ce voia să spună. Cu toate aceste, în fiecare zi el era cel mai dintâi venit în localul redacţiunii.

După ce citea corespondenţa şi ziarele sosite peste noapte şi însemna cu creion roşu ceea ce i se părea de oarecare însămnătate, pleca la clubul saşilor, unde găsea cele mai însemnate ziare germane, franceze, englezeşti ori italieneşti, din care se dumirea asupra situaţiunii şi lua pentru mine notiţe.

Deşi în curent cu mişcarea politică, cu cea literară şi cu cea artistică mai ales în ceea ce priveşte muzica şi artele plastice, i se-ntâmpla să aibă nedumeriri în ceea ce priveşte unele persoane, vreo localitate ori vreo faptă despre care era vorba prin ziare. El

trecea-n biblioteca clubului şi răsfoia publicaţiunile, din care putea să ieie informaţiunile cuvenite.

Astfel ziarul – cu puţină ostăneală din partea mea – era totdeauna bine înformat.

Aveam însă şi eu, ca Bechnitz, slăbiciunea de a mă teme ca nu cumva cele scrise de mine să aibe efecte neintenţionate de mine.

Şi de temerea aceasta tot el mă scăpa.

În urma unui neajuns al inimii el era nervos şi-şi perdea uşor răbdarea. Dacă i se-ntâmpla deci să citească-n coloanele *Tribunei* ceva ce nu se potrivea cu vederile lui, el se supăra şi adeseori nu putea nopţile să doarmă. Cel mai cuminte lucru era deci ca ziarul să nu fie tipărit decât după ce i-a făcut dânsul reviziunea.

Scăpam în felul acesta şi eu de sarcina revizuirii şi de sâmţământul de răspundere. Se-ntâmpla, ce-i drept, câteodată că ziarul e tipărit prea târziu şi perdeam posta, dar sub ochii lui Bechnitz nu scăpa nimic jignitor.

El ţinea, mai presus de toate, să ne ferim de tot ceea ce ar putea să-nvrăjbească ori să înăspreasscă conflictele.

În urma stăruinţelor lui şi a fraţilor Brote, se-ncheiase un fel de alianţă cu partidul naţional al saşilor. Vorba era deci că în ziar să nu se publice nimic ce-ar fi putut să-i jignească pe saşi.

Tot atât de mult ţineam cu toţii ca să fim cruţători şi faţă cu poporul maghiar şi să ne mărginim a combate guvernul şi pe kossuthişti.

Bechnitz îndeosebi încă mai mult ţinea să fim cu deosebire cumpătaţi în ceea ce priveşte oamenii de stat ai României. Nu ni se cuvenea să facem critica faptelor săvârşite de dânşii, şi chiar şi lăudând pe unii, jigneam fără de nici un folos pe alţii. Ceea ce puteam să cerem de la dânşii era numai să nu îngreuneze poziţiunea românilor din regatul ungar amestecându-se-n treburile lor. Necruţători aveam să fim însă când vorba era de amănuntele faptelor. Fie-n bine, fie-n rău, aveam să spunem adevărul şi întregul adevăr. Cei mai urgisiţi dintre toţi oamenii erau pentru

noi închinătorii lui Ludovic Kossuth: nici despre dânşii n-aveam însă să spunem ceea ce nu-i adevărat şi de vorbe prea aspre n-avem să ne folosim judecând faptele lor.

Toate aceste şi multe altele le aveam în vedere când scriam, căci ştiam că Bechnitz, făcând reviziunea, nu le va trece cu vederea.

Avea Bechnitz la Bucureşti rude, cele mai apropiate doi veri, la care ţinea foarte mult, fraţii Stoicescu, unul preşedinte la Curtea de apel, iar celălalt caligraf şi expert în materie de plastografie. Într-un rând am reprodus din ziarele bucureştene o informaţiune elogioasă despre unul dintre aceştia. El a şters-o.

„Aceasta aţi făcut-o de dragul meu – a zis el – şi rău aţi făcut, căci cititorii *Tribunei* nu ştiu ce rost are acest Stoicescu în lumea aceasta."

Adevărul era că între cititorii *Tribunei* nu erau decât de tot puţini care ştiau că trăieşte la Sibiu şi un oarecare Bechnitz, care de dimineaţa până seara aleargă mereu şi ostăneşte pentru ca românii din monarhia habsburgică să aibă un ziar redactat, vorba lui, cu inima curată.

Cercul din Sibiu avea legături cu Braşovul, cu Aradul, cu Caransebeşul şi cu Năsăudul şi-şi asigurase pentru *Tribuna* corespondenţi în toate ţinuturile cu poporaţiune românească, precum şi la Pesta şi la Viena. În acelaşi timp, Vasile Moraru ne adunase abonaţi în Bucovina, şi pot zice că chiar dintru-nceput *Tribuna* era organul bucovinenilor. Mai avea *Tribuna* abonaţi şi în Macedonia şi-n Epir, de unde Popilian şi Lecanta ne trimiteau corespondenţe.

Ne bucuram cu toţii când puteam să publicăm asemenea corespondenţe, dar numai rar de tot se-ntâmpla să primim câte una care putea să fie publicată fără de corecturi. Partea cea mai grea a sarcinei pe care aveam s-o purtăm Bechnitz şi eu erau aceste corecturi obositoare, care trebuiau să fie făcute cu multă discreţiune, pentru ca autorii să nu se simtă jigniţi de ele. În urmă ne dedea şi Coşbuc ajutor, iar după vreo doi-trei ani, cele mai

multe dintre corespondenţe puteau să fie publicate şi fără de corecturi.

Nimic n-a contribuit la răspândirea *Tribunei* şi la înrâurirea ei culturală atât de mult ca aceste corespondenţe. *Tribuna* mai era însă şi organ al Partidului Naţional Român şi avea să se susţină-n luptă nu numai cu adversarii, ci şi cu unii dintre aderenţii lui, care-şi dedeau silinţa de a face peste putinţă existenţa ei, pe care n-o socoteau bine asigurată.

După legea comercială, orişicare societate pe acţiuni trebuia să lichideze îndată ce capitalul i-a scăzut la mai puţin decât jumătate. Institutul tipografic în curând a ajuns aproape de situaţiunea aceasta şi nu mai putea să fie scăpat decât dacă abonamentele se vor spori, ca din ele să poată fi acoperite cheltuielile de editură.

Sarcina de administrator al Institutului şi al ziarului o luase asupra sa dr. Aurel Brote, care făcea fel de fel de combinaţiuni spre a spori veniturile tipografiei, în fiecare zi sucea şi-nvârtea cifrele şi ne spunea mereu că ne apropiem de situaţiunea în care vom fi nevoiţi să lichidăm. Se sporeau, ce-i drept, abonamentele, dar se sporeau şi cheltuielile, şi ar fi fost destul să cumpărăm o mai însemnată proviziune de hârtie pentru ca să nu ne rămâie destul pentru acoperirea celorlalte cheltuieli.

Administratorul, Bechnitz şi eu ţineam cu toate aceste să începem cât mai curând cu publicarea unei biblioteci poporale.

Pentru ca să se poată vinde cu preţ scăzut biblioteca aceasta, noi, cei de la Sibiu, am pus mână de la mână şi-am cumpărat hârtie, iar din această hârtie cumpărată pentru bibliotecă se lua şi pentru *Tribuna*.

Acesta era un secret pe care n-aveau să-l afle duşmanii *Tribunei*, ba chiar nici acţionarii din Braşov care ţineau la *Gazeta Transilvaniei*, vechea foaie cu care erau deprinşi din timpul copilăriei.

Mai era apoi şi că cei mai mulţi dintre cei ce contribuiseră pentru cumpărarea hârtiei erau oameni ce trăiau fiecare din

lefşoara sa şi aveau casă plină de copii şi astfel jertfa de bunăvoie era prea mare pentru dânşii. Vorba era deci să li se restituie ceea ce au dat, se înţelege, după ce se vor fi sporit veniturile *Tribunei.* Deocamdată fraţii Brote, Bechnitz şi eu cumpăram hârtie pe poliţe subscrise de noi, ceea ce numai noi ştiam.

Un negoţător ca Diamandi Manole nu putea însă să treacă cu vederea că-n socotelile Institutului e trecut prea puţin pentru hârtie. Aflând adevărul, a ajuns Diamandi Manole să-i zică lui Bechnitz *Befehl.*

Mai în glumă, mai serios, el zicea că sibienii sunt de două feluri: unii care se supun, iar alţii care nu se supun când Bechnitz porunceşte.

Adevărul era că noi cei ce făceam parte din cercul tribuniştilor eram oameni care nu lucrează împreună decât cu aceia cu care se pot înţelege fără ca să peardă timpul cu discuţiuni. Mulţi dintre noi erau, ce-i drept, în anumite împregiurări nevoiţi să se însoţească şi cu aceia cu care înţelegerea nu le era cu putinţă. Ioan Bechnitz nu era însă dintre aceştia; când vorba era de lucruri care nu se potriveau cu felul lui de a vedea, el se retrăgea într-un colţ şi lăsa pe alţii să lucreze.

Oamenii sunt în adevăr de două feluri: unii care au convingeri oarecum înrădăcinate, care fac parte din fiinţa lor sufletească, iar alţii care nici nu ştiu ce va să zică a fi convins şi au numai păreri care se schimbă după împregiurări şi după înrâuririle la care sunt supuşi.

DOCUMENTELE HURMUZAKI

Mă aflam la Viena în *Allgemeine Krankenhaus* când am primit de la T. Maiorescu scrisoarea, prin care m-a chemat să trec

în Ţară pentru ca să iau parte la lucrarea culturală pornită de „Junimea".

Citind azi, după cincizeci de ani, scrisoarea aceea, orişicare om cu judecată are să fie cuprins de sâmţământul că T. Maiorescu exagera nu numai destoiniciile mele ci totodată şi propria sa putere de înrâurire asupra societăţii în mijlocul căreia urma să-şi desfăşoare lucrarea pornită din cel mai bun îndemn.

El însuşi şi-a dat seamă despre aceasta când spunea că cel ce ţine să ieie parte la viaţa politică a României are, mai nainte de toate, să-şi agonisească milionul, dacă nu are.

Adevărul e că nu era destul să ai milionul: trebuia să fii înzestrat şi cu alte însuşiri, de care cei însoţiţi în „Junimea" erau lipsiţi. De aceea alţii, deci oameni în toate privinţele mult mai prejos de dânşii, au avut în viaţa comună a românilor înrâurire mai hotărâtoare decât T. Maiorescu.

De gândul acesta am fost pătruns – în ceea ce mă priveşte pe mine însumi – după ce-n toamna anului 1874 am sosit la Iaşi.

Am rămas uluit când am văzut risipa pe care o fac oamenii pentru ca să apară ceea ce în adevăr nu sunt, şi goana neînfrânată spre a agonisi cu orice preţ mijloacele de trai în belşug.

Cel mai covârşitor dintre sâmţămintele mele era deci să stau la o parte pentru ca să nu fiu izbit, lovit, strivit de cei ce-mi ies în cale.

Eram şi aici, cum fusesem la Viena, primit şi îmbrăţişat cu multă bunăvoinţă. Cu toate aceste, nu mă sâmţeam bine în mijlocul lumii în care întrasem si mereu băgam de seamă ca să nu supăr pe nimeni şi să mă mulţumesc cu puţin.

Eram găzduit deocamdată la Samson Bodnărescu, atunci director al Şcolii normale, şi tot la el erau găzduiţi Eminescu şi Miron Pompiliu. Eminescu îmi cedase postul de redactor la *Curierul* lui Bălăşan, unde luam 100 l. pe lună, destul pentru un om ca mine, care locuia şi mânca oarecum de pomană. Societate pentru mine mai plăcută nu puteam să găsesc. Din când în când ne duceam apoi să stăm de vorbă cu Matilda Cugler, atunci soţia

prietenului nostru Burlă. În vreo doauă rânduri am fost şi la Veronica Micle, tot societate pentru noi plăcută şi ea. Vinerile luam parte la întrunirea literară a „Junimii". Era o viaţă potrivită cu firea mea şi nu doream decât ca lucrurile să rămâie tot cum sunt.

Viind însă peste câtva timp în treburi la Iaşi, T. Maiorescu a stăruit să trec la Bucureşti.

Eu nu puteam să zic „nu"! Mă deprinsesem de mult cu gândul că oamenii de felul meu sunt purtaţi ca frunza luată de vânt, atârnători de împregiurări. Un lucru era însă hotărât: că împământenirea nu mi-o cer, deci la viaţa politică nu iau parte. A rămas deci să mi se deie o-nsărcinare pe care pot s-o primesc şi fără ca să fiu cetăţean al statului român.

O asemenea însărcinare mi-a găsit T. Maiorescu.

Baronul Eudoxie Hurmuzaki ostenise timp îndelungat ca să caute-n arhivele din Viena şi să copieze documente privitoare la istoria românilor. Erau, dacă-mi aduc bine aminte, peste doauă mii de documente scrise pe vreo doauăzeci de mii de pagini. Mai scrisese apoi Hurmuzaki în limba germană *Fragmente* privitoare la istoria românilor, dintre care numai o mică parte era manuscript gata de tipar. Tot acest manuscript îl dăruise apoi statului român, ca să-l publice sub purtarea de grijă a unei comisiuni, din care făceau parte Mihail Kogălniceanu, Teodor Rosetti, Dimitrie A. Sturdza, Alexandru Odobescu şi B.P. Hajdău.

Documentele fiind scrise-n limba germană, altele-n cea franceză, iar altele-n cea latină, în cea italiană, puţine-n cea română şi mai multe-n cea maghiară, iar aceste urma să fie însoţite de o traducere-n româneşte.

Am fost numit secretar al acestei comisiuni, care-şi avea reşedinţa-n Bucureşti, unde m-am mutat deci şi eu.

E-nvederat că publicaţiunea o făcea comisiunea şi eu mă mărgineam să execut dispoziţiunile luate de dânsa.

Documentele aşezate-n doauă lăzi mari erau date-n păstrarea lui D.A. Sturdza, care le-a depus la Creditul fonciar, al căruia director era.

Fiecare document era numerotat în şirul în care a fost copiat. În acelaşi şir era făcută şi numerotarea paginilor. Hurmuzaki făcuse apoi un catalog de bilete, aşezate în acelaşi şir. Pe fiecare bilet era însămnată data şi numărul documentului, precum şi pagina pe care el începe. Rezumatul conţinutului era făcut în limba germană.

Comisiunea a luat, înainte de toate, hotărârea ca documentele să fie publicate-n şir cronologic, aşa cum au fost copiate, iar rezumatele privitoare la conţinutul lor să fie traduse fără de nici o modificare în româneşte.

Deoarece Hurmuzaki era bucovinean şi se-mplineau o sută de ani de la „răpirea" Bucovinei, comisiunea a luat hotărârea ca publicaţiunea să se-nceapă cu documentele privitoare la Bucovina. Pentru ca să se poată şti al câtelea e volumul care conţine documentele privitoare la Bucovina, aveam să aşez biletele din catalog după datele lor, în ordine cronologică, să constat care documente sunt pentru fiecare jumătate de secol şi fiecare document câte pagini are. Astfel s-a stabilit că întreaga publicaţiune va trebui să aibă şapte volume şi începutul se va face cu volumul VII.

Pentru ca nu cumva în urma răsturnării şirului la publicare să producă vreo-ncurcătură şi unele documente să rămâie nepublicate, eu mi-am făcut pentru siguranţa mea o copie de pe numerele aşezate-n şir cronologic şi am aşezat iar biletele cum le găsisem, deci în şirul în care fuseseră copiate.

Această lucrare îndelungată şi obositoare a fost săvârşită sub privegherea specială a lui D.A. Sturdza, şi abia apoi s-a întrunit comisiunea ca să-şi ieie hotărârile.

Mai avea apoi să fac un indice de nume, localităţi şi fapte. Trebuia deci să citesc mult pentru ca să mă dumiresc asupra

persoanelor, locurilor şi faptelor despre care era vorba în documente.

Scoaterea din lăzi a documentelor, darea manuscriptului la tipografie şi corecturile erau deci o mai neînsemnată parte a lucrării. Chiar şi traducerea în româneşte a rezumatelor era controlată de comisiune. Iniţiativă şi răspundere aveam numai în ceea ce priveşte traducerile din limba maghiară.

Lucram când acasă la mine, când la Creditul fonciar, când la tipografia „Socec şi Teclu", şi fiindcă biurou nu aveam şi-n condică de prezenţă nu sămnam, oamenii rău năraviţi luau drept sinecură cei 350 lei pe lună pe care îi primeam ca diurnă de la Ministerul Instrucţiunii Publice. După ce dar junimiştii au ieşit din guvern, Orăscu, noul ministru, m-a destituit şi a numit în locul meu pe B.P. Hâjdău, unul dintre membrii comisiunii.

Lucru tot atât de caracteristic ca măsura luată de guvern este că ceilalţi patru membri ai comisiunii s-au întrunit şi-au luat hotărârea de a nu-i pune celui numit la dispoziţiune manuscriptele şi m-au însărcinat să-mi urmez ca până acum lucrarea pe răspunderea lor, ceea ce am şi făcut.

Drept răspuns, ministrul n-a mai prevăzut în budget suma prevăzută pentru publicarea documentelor. Tipografia lucra dar şi ea tot pe răspunderea celor patru membri din comisiune.

Peste un an de zile am urmat aşa, se-nţelege, mai mult pe apucate, ca de pomană, căci tipografia îmi dedea corecturi numai când n-avea altă treabă, câteodată zece şi mai multe coli la un loc.

Schimbându-se guvernul, noul ministru nu m-a socotit înlocuit şi mi-a achitat diurna pe tot timpul trecut printr-un singur mandat, pe care l-am scontat după rânduiala timpului de atunci la bine ştiutul cămătar al ministeriului.

De aici înainte lucrările s-au urmat cu regularitatea stabilită în contractul încheiat cu tipografia, care era obligată să-mi deie doauă coli de corecturi pe săptămână şi după iar câtva timp întreaga publicare a fost trecută la Academia Română ai căreia membri erau membrii comisiunii.

Eu eram acum de asemenea membru corespondent al Academiei Române.

Încă mai nainte luase comisiunea hotărârea ca nişte documente culese de Esarcu din arhivele veneţiene să fie publicate şi ele ca *Suplement* la colecţiunea Hurmuzaki. Academia Română a publicat şi multe altele colecţiuni tot ca *suplemente*.

Într-un raport făcut asupra publicaţiunii, D. A. Sturdza a stăruit asupra zelului cu care iau parte la lucrările comisiunii. Am rămas deci pentru colecţiunea Hurmuzaki îndeosebi secretar şi după ce, în martie 1884, m-am întors la Sibiu.

Veneam din când în când ca să scot manuscripte din lăzile păstrate la Academie şi să le dau tipografiei, care-mi trimitea corecturile acolo.

În primăvara anului 1888 am fost osândit de către Curtea cu juraţi din Cluj să stau timp de un an în temniţa de la Vaţ. Mi s-a dat voie să merg la Bucureşti, unde am scos din lăzi şi am dat la tipar manuscript pentru tot timpul ce aveam să petrec în închisoare, şi corecturile mi se trimiteau acolo, unde puteam să le fac în toată tigna.

Parte deodată cu publicarea documentelor, parte mai târziu am descurcat manuscriptele *Fragmentelor* şi le-am publicat până-n cele mai mici amănunte aşa cum le-a lăsat Hurmuzaki.

Unele dintre aceste au fost traduse de Eminescu, iar altele le-am tradus eu, ţiind seamă de toate particularităţile de stil ale originalului german.

Tot sub îngrijirea mea a mai fost publicat manuscriptul lui Nicolae Bălcescu despre *Istoria românilor în timpul lui Mihai-vodă Viteazul*, pe care până atunci îl păstrase A. Odobescu.

În colaborare cu M. Kogâlniceanu am publicat, în sfârşit, o broşură asupra „răpirii" Bucovinei, cea mai mare parte extrase făcute din colecţiunea de documente a lui Hurmuzaki.

În martie 1890 m-am întors de la Sibiu la Bucureşti, iar la începutul anului şcolar 1894 m-am stabilit la Măgurele, unde am

stat până-n vara anului 1908[1]. În tot timpul acesta am urmat lucrarea pornită ca secretar al comisiunii.

Timp de peste treizeci de ani am luat parte la această lucrare literară care nu o dată era să fie şi ar fi şi fost curmată dacă regele Carol I n-ar fi ţinut cu tot dinadinsul ca ea să fie scoasă la capăt şi n-ar fi întervenit cu toată hotărârea de câte ori se făcea încercarea de a o suprima.

DĂSCĂLIREA MEA

La 1875, când m-am stabilit la Bucureşti, limba română nu era obiect de studiu în şcolile secundare din România. Se zicea că şcolarii ştiu româneşte şi e destul că şi toate celelalte-n româneşte le învaţă. T. Maiorescu era însă de părerea că au nevoie să-nveţe şi gramatică românească. A luat deci dispoziţiunea ca deocamdată, până ce se va fi creat prin lege o catedră pentru studiul limbii române, profesorii de limba română, care aveau numai câte şase lecţiuni pe săptămână, să facă şi câte trei lecţiuni de limba română pentru clasa-ntâi.

Profesorul de filosofie de la Liceul „Matei Basarab", advocatul Răceanu, a declarat că el numai ca profesor de filosofie a întrat în corpul didactic şi şi-a dat demisiunea.

Maiorescu era profesor de filosofie şi petrecuse de multe ori ceasuri întregi stând de vorbă cu mine, ştia prea bine ce ştiu şi ce sunt în stare să fac şi m-a însărcinat să dau lecţiuni de filosofie şi de limba română la Liceul „Matei Basarab".

[1] "Despre activitatea lui Ioan Slavici la Măgurele au rămas manuscrise" (notă marginală în manuscrisul lui Slavici, p. 153, aparţinând redacţiei *Convorbirilor literare*, unde s-a tipărit postum *Lumea prin care am trecut*).

Chiar şi dacă n-aş fi avut cuvenita pregătire pentru sarcina ce-am luat asupra mea, m-aş fi pregătit acum. Adevărul e însă că atât în timpul celor din urmă doi ani petrecuţi la Universitatea din Viena, cât şi-n urmă, când mă aflam în spital, am citit mult şi cu multă râvnă scrieri privitoare la filosofie, la pedagogie şi la istorie, iar în ceea ce priveşte limba română mă dumirisem mai ales stând de vorbă cu Eminescu. Mai era apoi şi că-mi făceam lecţiunile cu multă plăcere, încât şcolarii în curând mi-au dus vestea de bun dascăl.

După ce am fost înlocuit la comisiunea însărcinată cu publicarea documentelor rămase de la Hurmuzaki, mi-am dat demisiunea de la Liceul „Matei Basarab". Am dat însă lecţiuni la Şcoala normală a Societăţii pentru învăţătura poporului şi-n urmă la Azilul „Elena Doamna", care atunci era şcoală particulară pusă sub purtarea de grijă a Eforiei spitalelor civile şi sub direcţiunea generalului Davila.

Timp îndelungat am mai dat lecţiuni de istorie la Institutul „Manliu" şi apoi la liceul aşa-zis francez.

După ce m-am întors de la Sibiu, am luat asuprea mea sarcina de director de studii şi-n urmă cea de profesor de istorie la Azilul „Elena Doamna".

La 1894, când Academia Română a-nfiinţat, sub protecţiunea regelui Carol I, Institutul „Ioan Otteteleşanu", soţia mea a primit sarcina de directoară, iară eu am dat, ca director de studii, lecţiuni de limba română, de istorie şi de principii de educaţiune.

După patrusprezece ani, ne-am retras şi-n urmă am dat la şcolile comunităţii evanghelice din Bucureşti, lecţiuni de limba română şi de istoria şi geografia României.

Atât la Şcoala normală şi la Azilul „Elena Doamna", cât şi mai ales la Institutul „Ioan Otteteleşanu" mi-am făcut studiile după program stabilit de mine însumi. Am publicat deci şi manuale potrivite cu acel program. 1) O scurtă întroducere în studiul filosofiei ca pregătire pentru pedagogie şi pentru lămurirea principiilor de educaţiune. 2) Asupra educaţiunii, din

care doauă părţi, educaţiunea fizică şi cea morală, au fost publicate-n biblioteca „Minervei". Manuscriptul privitor la educaţiunea intelectuală şi la cea profesională a dispărut când cu arestarea mea. 3) Un manual pentru istoria universală, doauă volume, unul pentru timpurile vechi, altul pentru Evul Mediu, privit din punctul de vedere al românilor. 4) Gramatica limbii române, din care a fost publicată numai etimologia. Manuscriptul gata de tipar al sintaxei a dispărut şi el deodată cu cel privitor la educaţiune.

Am mai publicat în colaborare cu A. Odobescu o carte de citire pentru a doaua clasă primară şi-n colaborare cu I. Manliu un manual de sintaxă.

SCRIETORI

Eu m-am simţit viaţa mea întreagă mai presus de toate dascăl. A le da altora învăţături a fost pentru mine totdeauna o mulţumire, şi cele mai vii mulţumiri le-am avut stând de vorbă cu oameni prin care mă puteam dumiri ori plimbându-mă cu elevii mei. Mai ales ca dascăl mi-am câştigat şi pânea de toate zilele, şi nu-mi aduc aminte să mi se fi-ntâmplat vreodată ca să fiu nemulţumit de-nvăţăturile ce-am dat.

Nu tot aşa ca ziarist.

Fiind adecă vorba de interesele obşteşti, îmi dedeam totdeauna silinţa să spun ceea ce sâmt, gândesc şi vor cei mulţi, şi nu o dată mi se-ntâmpla să stau la-ndoială dacă nu cumva greşesc. Abia târziu de tot am ajuns să mă-ncredinţez că sunt puţini oamenii care au convingeri. Cei mai mulţi nici nu ştiu ce va să zică a fi convins. Ei au numai păreri, pe care le schimbă după împregiurări şi după împulsiuni momentane.

Partea individuală deci în scrisa mea ca ziarist erau îndrumările pe care le dedeam, iar aceste adeseori nu se potriveau cu felul de a gândi al celor mai mulţi.

Cu atât mai vârtos ieşea la iveală această râvnă dăscălească în scrierile mele literare.

Nu puteam să mă-mpac cu gândul că lectura de orişice fel e numai o plăcută perdere de vreme. În gândul meu rostul scrierii a fost totdeauna îndrumarea spre o vieţuire potrivită cu firea omenească.

Din onorarul pe care-l aveam la Sibiu ca director al ziarului *Tribuna* ori din cel ce mi se dedea în urmă la Bucureşti ca director al ziarului *Minerva* nu puteam să trăiesc. Cu atât mai puţin aş fi putut să trăiesc din onorarele ce am primit pentru scrierile mele literare. Ar fi trebuit să alerg şi eu pe la redacţiuni, ca să mi se facă reclamă, şi pe la autorităţi ca să-mi cumpere exemplare, ceea ce era împotriva firii mele. Scriam deci pentru mulţumirea mea sufletească, şi-mi era destul că le făceam prin aceasta plăcere unora dintre prietenii şi binevoitorii mei. O spun aceasta pentru ca să caracterizez timpul prin care am trecut.

Scriam pentru că nu eram în stare să mă stăpânesc. Scăpat însă de neastâmpărul de care eram cuprins, puţin îmi păsa dacă se publică ori nu ceea ce am scris: îmi era destul că am citit scrisa mea în faţa cuiva. Nu numai ţineam apoi seamă de efectul produs de scriere, ci, scriind, îmi dedeam toată sârlinţa să mă potrivesc atât în plăsmuire, cât şi în formă cu felul de a vedea şi cu gustul acelora pe care îi aveam în vedere. Aşa se adeverea în ceea ce mă priveşte că lucrarea literară se desfăşură sub înrâurirea publicului cititor.

La Viena şi la Iaşi am scris sub înrâurirea lui Eminescu, în primii ani ai petrecerii mele la Bucureşti, sub a lui T. Maiorescu, iar în urmă nu am publicat decât ceea ce am citit mai nainte soţiei mele.

Urmarea firească e că lucram totdeauna a-ndelete, ţineam la corectitatea formei până-n cele mai mici amănunte şi-mi dedeam

silința să aleg vorbele, să le întrebuințez și să le așez potrivit cu deprinderea celor mai mulți dintre români, deci nu cu pătura așa-zisă cultă a poporului român, care și-a format încetul cu încetul o limbă oarecum noauă și din ce în ce mai pestriță și mai străină pentru urechea românului.

Scriam, se-nțelege, mai ales când aveam timp liber. În timpul pe care l-am petrecut la Arad și la Oradea-Mare n-am scris însă pentru că nu aveam cui să-i citesc ceea ce aș fi scris, iar în timpul celor patrusprezece ani petrecuți la Măgurele, am scris puțin, pentru că nu aveam răgaz pentru așa ceva.

PESIMISMUL LUI EMINESCU

E de mult acum de când a murit, dar am fost, el şi eu, buni prieteni şi tot mai mi-e încă greu să vorbesc în faţa tuturora de el.

„Nu e – zicea el adeseori – nimeni dator să scrie poezii; nu are dar nimeni dreptul de a scrie poezii proaste."

Deşi de mult rostite, vorbele aceste îmi sună în ureche când mă gândesc la Eminescu, şi nu m-aş încumeta nici acum să scriu despre el dacă nu m-aş simţi dator s-o fac aceasta, iar datoria omul şi-o face cum poate, bine, rău, cum îl iartă timpul şi dispoziţiunile momentane.

Prea s-a vorbit mult despre viaţa şi despre puţinele lui scrieri, şi între cei ce au vorbit prea sunt mulţi care ori că nu l-au cunoscut, ori că n-au fost în stare să-l înţeleagă. Astfel am ajuns încetul cu încetul să stăm la îndoială chiar şi noi cei ce-l ştim şi ni-l reamintim după fiinţa lui cea adevărată şi să ne întrebăm dacă nu cumva e greşită imaginea ce ne-am făcut despre el.

Eu, bunăoară, am petrecut cele mai frumoase zile din tinereţele mele stând de vorbă cu dânsul şi nu pot să mi-l reamintesc decât râzând cu o seninătate copilărească.

În toamna anului 1869, când ne-am întâlnit la Viena, el era tânăr de vreo douăzeci de ani, om plin de vigoare trupească, pornit spre viaţă avântată, totdeauna voios şi iubit de toţi cei ce-l ştiau, pentru inima lui deschisă şi pentru firea lui duioasă. Oameni tineri eram cu toţii, dar nici unul dintre noi nu se socotea deopotrivă cu dânsul în ceea ce priveşte iubirea de oameni şi avântul naţional şi toţi ne bucuram când puteam să ne petrecem timpul stând de vorbă cu el.

Era foarte deştept şi ştia foarte multă carte, eu îndeosebi însă nu l-am iubit nici pentru deşteptăciunea lui, nici pentru ştiinţa lui de carte, ci pentru că nu am cunoscut în viaţa mea om atât de fericit ca dânsul şi mă simţeam şi eu mai fericit când stăteam numai noi doi împreună. Bună, rea, cum o fi lumea în care trăim, oglindită în capul lui Eminescu, era cea mai frumoasă din lumile care sunt cu putinţă, şi era peste putinţă să nu-l iubeşti pe om când îl vedeai ca dânsul şi să nu treci cu inima uşoară peste toate mizeriile vieţii când el îţi arăta nimicnicia lor.

Aşa era Eminescu atunci şi tot aşa a rămas până în primăvara anului 1884, când căile noastre s-au despărţit. Pe el nici vârsta, nici nevoile vieţii, nici mediul social n-au putut să-l schimbe şi n-are să-l schimbe nici moartea.

Ştirea despre încetarea lui din viaţă a produs o durere adâncă în toate inimile, fiindcă mulţimea are bun-simţ şi-şi dedea seamă că mult a iubit-o omul a căruia viaţă s-a stâns şi mult s-a zbuciumat biciuind pe cei proşti şi pe cei mişei.

Nu putea dar să nu fie dăinuitor *cultul* acesta, şi pentru noi, prietenii răposatului, era o cestiune de pietate să nu ne pierdem răbdarea când vedeam că se ridică pe ici, pe colo câte un om mititel care-şi da silinţa să dovedească că Eminescu e unul din cei mai urgisiţi pesimişti şi le dădeau tinerilor sfatul părintesc de a se feri de el, ca nu cumva să le strice minţile şi să le învenineze inimile.

Acum de curând însă s-a ivit şi între oamenii mari unul care a pornit pe calea bătută de cei mici.

Lăieţii se-ncaieră adeseori şi se-ntâmplă câteodată-n asemenea încăierări că ţiganul, neavând altceva la îndămână, îşi ia copilul de picioare şi loveşte cu el.

Cam aşa ceva face şi d-l G. Panu, binecunoscutul publicist, într-unul din numerii foii *Săptămâna*.

Voind să lovească în junimiştii cu care iar s-a stricat, îl ia pe Eminescu drept armă de atac, pe care şi-o ascute după plac.

Îl înţeleg pe d-l G. Panu, căci pot să-l socotesc în rândul oamenilor cărora li se cuvine să-şi aleagă în toată libertatea armele de luptă, azi una, mâne alta, după cum îşi schimbă adversarii.

Am stat însă pe gânduri când am văzut că d-l B.P. Hasdeu calcă în urmele d-lui G. Panu.

Oamenii ca d-l B.P. Hasdeu dispun totdeauna de un arsenal mare, îşi aleg armele cu multă chibzuială, dau la o parte pe cele tocite şi ţin să-şi păstreze în toate împrejurările decorul originalităţii.

E învederat că la serbarea de la 13 ianuarie a.c., d-l B.P. Hasdeu n-a putut să rostească discursul festiv şi fără ca să scoată la iveală meritele literare ale d-lui T. Maiorescu. Probă e fapta.

Sunt însă de părere că pe Eminescu tot ar fi putut să-l lase mort cu morţii.

Îmi întemeiez părerea aceasta pe trei cuvinte deopotrivă de puternice: unul e că, vorbind despre Eminescu, a produs un efect, pe care nu putea să-l intenţioneze, altul e că, puind pe Eminescu în rând cu pesimiştii, s-a pus pe sine însuşi în rând cu cei ce nu sunt în stare să-şi deie seamă despre ceea ce zic; al treilea e că, luând pe Eliad Rădulescu drept *„tată"*, nu putea să-l ieie pe Eminescu decât ca *„fiu"* şi nu-i rămânea decât să tacă dacă nu voia s-o facă aceasta.

Nu mă îndoiesc câtuşi de puţin că d-l B.P. Hasdeu se bucură în toată sinceritatea când vreo putere nouă se iveşte în toiul vieţii noastre literare. Sâmţământul acesta nu e individual, ci omenesc. Îl avem cu toţii, şi deosebirea de la individ la individ e numai că la unii el e mai activ, iar la alţii mai platonic.

S-au bucurat dar şi junimiştii când Eminescu s-a ivit în toiul vieţii noastre literare, iar bucuria aceasta n-a rămas platonică; l-au încurajat pe scrietor, l-au îmbrăţişat şi l-au sprijinit ca nimeni şi ca pe nimeni, fiindcă l-au iubit cum numai dânşii îl iubeau şi nimeni nu avea nevoie de atâta sprijinire ca dânsul.

Om care trăieşte numai cu sufletul, Eminescu nu ştia ce este purtarea de grijă pentru sine însuşi. Când se aşeza la masa lui *„de brad"*, când se pierdea în lectură ori când se înfigea în vreo discuţiune, el nu mai simţea trebuinţele care ne zbuciumă pe noi ceilalţi şi ne fac robi ai împrejurărilor, sta zile întregi nemâncat şi nedormit, scăpat de orişice poftă, ferit de orişice grijă. Aşa nu putea să trăiască omul acela şi trebuia să fie cineva care primeşte sarcina purtării de grijă pentru el, iară sarcina aceasta a luat-o de bunăvoie tocmai d-l T. Maiorescu, pe care d-l B.P. Hasdeu voieşte să-l ştie certat.

Eminescu a fost copilul răsfăţat nu numai al junimiştilor, ci al tuturor celor ce-l cunoşteau mai de aproape şi e peste putinţă să nu mă înduioşez când îmi aduc aminte de dragostea cu care răposatul Alexandru Ştirbei ori bătrânul Lascar Catargiu îl îmbrăţişau pe tânărul adeseori jerpelit care nu vorbea nici cu dânşii altfel de cum vorbea cu mine şi cum îl distingeau în toate împrejurările.

Om conştiincios, onest, neobosit şi multştiutor, Eminescu ar fi putut să ocupe cele mai înalte poziţiuni în viaţa noastră comună, dar el nu a voit şi n-a voit pentru că era conştiincios şi se cunoştea însuşi pe sine.

Nu pot să-mi închipuiesc nimic ce s-ar fi putut face şi nu s-a făcut spre a-i asigura lui Eminescu bunul trai şi putinţa lucrării tihnite. Însărcinări publice primea numai dacă ele se potriveau cu înclinările lui şi numai câtă vreme ele nu-l jigneau în libertatea lui. Gândul vreunei subvenţii era pentru el o însultă gravă. Dacă azi avea berechet, mâne ori poimâne iar ajungea în strâmtorare, îşi cumpăra cărţi, se pierdea-n citirea lor şi apoi le vindea cu preţuri de nimic. Un singur lucru mai rămânea; să-l ieie cineva şi să-l ţie. Şi lucrul acesta s-a făcut; d-l T. Maiorescu l-a primit ca prieten la casa sa, unde i-a dat toată lărgimea şi tigna de care avea trebuinţă. Peste vreo zece zile el a plecat.

Întreb acum: noi românii care trăim azi avem oare să ne plângem pentru că junimiştii şi-au dat astfel silinţa de a-i asigura lui Eminescu tigna lucrării?

Îndeosebi noi, prietenii şi admiratorii lui, mulţi, puţini câţi suntem, nu suntem oare datori să mărturisim adevărul când alţii îl pun la îndoială şi să mulţumim pentru mângâierea sufletească pe care o avem aducându-ne aminte de dragostea cu care el a fost îmbrăţişat?

Vorbind la serbarea de la 13 ianuarie a.c. despre Eminescu, d-l B.P. Hasdeu nu a produs efectul pe care-l intenţiona, căci al nostru al tuturora este Eminescu: nu rău, ci bine şi frumos este să porţi grijă de aceia cari, „pierduţi în gânduri sfinte", nu sunt în stare să poarte grijă de ei inşişi, şi d-l T. Maiorescu nu s-a coborât, ci s-a ridicat în gândul auditorilor.

Vor fi având şi junimiştii păcate, căci păcate avem cu toţii, dar slăbiciunea lor de a îmbrăţişa puterile tinere şi de a le îndemna la lucrare nu e păcat, şi mulţi îmi vor da dreptate dacă voi zice că bine ar fi să aibă şi alţii slăbiciunea aceasta.

Şi e cestiune de dibăcie dialectică să nu scoţi în adversar la iveală slăbiciuni care foarte uşor pot să fie luate drept virtuţi.

Dar junimiştii au îmbrăţişat pe Eminescu şi l-au răsfăţat pentru ca să poată abuza de talentele lui!

Dacă e adevărat lucrul acesta, d-l B.P. Hasedeu i-a ridicat şi mai sus pe junimişti, căci lucru în adevăr mare e să poţi abuza de un om ca Eminescu şi să faci ceea ce vrei tu din el.

Aş înţelege ca junimiştii, împintenaţi de un exagerat amor propriu, să zică: „Pe Eminescu noi l-am format, noi l-am creat, noi l-am făcut, noi l-am determinat în întreaga lui lucrare; fără de noi el ar fi fost cu totul altul ori s-ar fi pierdut." Nu mă îndoiesc că, dacă ei ar vorbi aşa, d-l Hasdeu, marele măestru al dialecticei, le-ar răspunde: „Nu, domnilor mei, atâta superioritate morală şi intelectuală voi nu aveţi. Eminescu a fost unul dintre oamenii cari rămân în toate împrejurările ei înşişi şi nu atârnă de aşa-numitul

«mediu ambiant» al sociologilor; voi nu aţi putut nici să-l stricaţi, nici mai ales să-l dregeţi".

Deoarece însă junimiştii nu au pretenţiunea de a-l fi creat pe Eminescu, d-l B.P. Hasdeu admite că ei au fost în stare să-l strice şi l-au şi stricat.

Să ne dăm seamă dacă lucrul acesta e ori nu adevărat.

Cum ar fi putut cineva să abuzeze de Mihai Eminescu?

E un abuz să profiţi de strâmtorările unui om cu mari destoinicii spre a-l determina să facă ceea ce el însuşi nu vrea ori ceea ce nu se potriveşte cu firea lui.

Asemenea abuzuri s-au făcut în trecut şi se fac şi astăzi.

E învederat că, numai lucrând cu toată inima şi numai făcând ceea ce se potriveşte cu firea lui, omul cu vocaţiune determinată poate să deie ceea ce e mai bun în el. Au fost cu toate aceste şi sunt şi astăzi oameni, altfel bine porniţi, care-şi închipuiesc că fac un lucru bun determinând după împulsurile lor momentane lucrarea celor ce numai lăsaţi în voile lor pot să lucreze.

Tot atât de învederat e însă că numai de nevoie face omul ceva ce nu se potriveşte cu firea lui.

Stau dar şi mă întreb care sunt strâmtorările de care ar fi putut să profite cineva spre a-l determina pe Eminescu să facă ceea ce el însuşi nu voia?

N-avea omul nici nevastă, nici copii, nici casă şi masă, nici mumă văduvă pe care era dator s-o ţie, nici vreo soră pe care trebuia s-o înzestreze; era el singur şi nu ţinea deloc nici să mănânce, nici să beie, nici să se îmbrace bine, nici să aibă lărgime şi comoditate la el acasă, nici să întreţie relaţiuni, nici să umble la petreceri, nici să călătorească.

Aş vrea să ştiu de unde ai fi putut să-l apuci pe omul acesta ca să-l scoţi din ale lui şi să-l faci să intre şi el, cum intrăm noi ceilalţi, în jug.

Dar să-l lăsăm pe om şi să-i examinăm faptele.

Temelia vieţii sufleteşti a lui Eminescu era sâmţământul că Dumnezeu l-a făcut pe om cu desăvârşire bun şi că buni se nasc

toţi oamenii. Numai nevoile vieţii îi fac pe oameni răi; numai lupta pentru existenţă îi îndârjeşte; numai frecându-se mereu unii de alţii se înhainesc. Fericiţi şi buni sunt dar copiii şi fericită e societatea în copilăria ei, când oamenii au puţine trebuinţe, deci şi puţine nevoi, şi astfel pot să-şi petreacă viaţa fără ca să se-ndârjească, fără ca să se-nhaineze, iubindu-se unii pe alţii după porunca firii omeneşti, care nu ne iartă să nu simţim durerea ivită în inimile altora.

Nu e, poate, adevărat lucrul acesta, dar e mai presus de toată îndoiala că acela care-l crede şi-l mărturiseşte nu poate să fie om rău şi că d-l B.P. Hasdeu nu i-ar defăima pe junimişti dacă le-ar zice: „Voi l-aţi făcut să simtă aşa!"

Îşi închipuia deci Eminescu că odinioară, când trăia Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun ori Ştefan cel Mare, oamenii, strămunii noştri, aveau puţine trebuinţe şi astfel se iubeau între dânşii şi trăiau în fericită simplitate. De aceea el îşi înfăţişa plin de o ademenitoare lumină trecutul, astfel destul de întunecat, al neamului nostru.

Se poate că n-avea dreptate, dar lucru urât nu e să vezi frumos trecutul neamului tău şi să te simţi mângâiat când priveşti spre el.

Vedea apoi Eminescu că masele mari ale poporului român sunt şi astăzi oameni răbdători, care se mulţumesc fiecare cu puţin, se iubesc între dânşii şi ar putea să fie foarte fericiţi dacă alţii n-ar voi să-i fericească. De aceea adeseori era ispitit să zică: „Civilizaţiune, corupţiune, mizerie!

Se-nşela, poate, dar nu e păcat să socoteşti pe alţii mai buni de cum în adevăr sunt şi să iubeşti pe cei ce sufăr şi rabdă îndelungat.

Multe dureri sunt – a zis el – *şi puţine plăceri*„.

Da, sunt multe durerile şi puţine plăcerile pe care omul stăpânit în toate clipele vieţii sale de iubirea de oameni le simte când vede cum cei înrăiţi se unesc între dânşii şi pun umăr la umăr ca să le facă celor încă buni nesuferită viaţa şi să-i înrăiască şi pe ei.

Poate că d-l G. Panu să vază în exprimarea acestei dureri „ura" lui Eminescu; oamenilor ca d-l B.P. Hasdeu însă nu le este iertat să vadă în ea decât măsura iubirii lui.

El era oţerit; pe el nu-l durea nimic, căci, simţind durerile celor slabi, nu le mai simţea pe ale sale.

Numai oamenilor de rând poate să le treacă prin minte gândul de a căuta în scrierile lui Eminescu oglindirea vieţii lui individuale; oameni de seama lui ştiu că durerile lui erau durerile tuturora şi plăcerile lui – plăcerile tuturora.

Şi puţine sunt, în adevăr, plăcerile de care el a putut să aibă parte în viaţa lui.

El avea cuvinte să cheme pe Ţepeş-vodă şi să-l roage ca să facă într-o parte o temniţă, iar într-alta o casă de nebuni şi să-i îndesuie pe unii ici, pe alţii colo.

Nu mă bate gândul să mă fac judecător al societăţii în care trăiesc, căci omului nevoieş nu-i rămâne decât să se retragă într-un colţ şi să tacă; e însă mai presus de toată îndoiala că, atunci când trăia dânsul, erau în ţara aceasta destui oameni şi pentru temniţă şi pentru casa de nebuni.

Erau atunci mulţi oameni care cheltuiau fiecare în câte un singur chef mai mult decât pot să agonisească sute de alţii muncind timp de un an de zile. Erau oameni care mâncau la o singură masă mai mult decât mâncau o mie de alţii într-o săptămână. Erau oameni care risipeau cu cai, cu câni, cu femei şi cu alte lucruri galante mai mult decât era destul spre a hrăni un întreg colţ de ţară. Erau oameni care-şi făceau din nimic averi mari, şi oameni care ocupau trei-patru funcţiuni cu belşug retribuite... Dar acestea sunt *banalităţi*, pe care toţi le ştim şi mai ştim şi multe altele care nici că s-ar putea spune în auzul tuturora.

Intrat în asemenea societate, omul sărac nu putea să-şi păstreze independenţa şi curăţenia inimii, căci prea erau mari exigenţele celorlalţi, şi prin munca onestă nicăiri nu se poate agonisi atât cât trebuie să risipeşti pentru ca să nu fii luat în bătaie

de joc. Nu îi rămânea deci lui Eminescu decât să facă şi el ceea ce vor mai fi făcând şi alţii; să trăiască în smerită retragere.

El n-a făcut lucrul acesta, căci el se gândea mai mult la ceea ce are să fie decât la ceea ce este.

Era peste putinţă ca cei ce nu agonisesc să risipească mereu fără ca mai curând ori mai târziu să urmeze o criză morală şi economică: el se zbuciuma dar ca să-i deştepte din vreme pe cei buni şi să-i înteţească la reacţiune.

Se poate că el n-a avut dreptate şi că criza de care se temea el n-are să vie niciodată; silinţele de a pregăti lumea pentru înfruntarea unei primejdii pot însă să fie ridicole dacă primejdia e închipuită numai, dar condamnabile nu sunt nici chiar în cazul acesta.

Şi poate că tot n-a fost numai închipuită primejdia crizei morale şi economice.

Ştiindu-le aceste, nu mă iartă firea să cred că d-l B.P. Hasdeu îşi spune adevăratul gând când zice că pe Eminescu „junimiştii l-au *comis* şi că Eminescu e un pesimist îmbibat de aberaţiunile lui Schopenhauer".

Durerea de a fi pe care Eminescu o reproduce în multe din scrierile lui nu e nimic mai puţin decât pesimism.

E destul să fii om care nu şi-a perdut încă bunul-simţ firesc, pentru ca să fii pătruns de durerea aceasta, căci orişiunde te uiţi vezi numai lucruri care nu sunt cum ele ar trebui să fie, şi dureroasă e pentru om orişice nepotrivire.

Cea mai covârşitoare din toate durerile e însă aceea care-l cuprinde pe om când îşi dă seama că nu e nici el însuşi cum ar trebui să fie şi că zădarnice îi sunt silinţele de a se desăvârşi pe sine însuşi. E oare între noi vreunul care n-a simţit durerea aceasta niciodată? E vreunul care niciodată, n-a fost strivit de conştiinţa propriei sale nemernicii? Este vreun om vieţuitor care nu s-a socotit niciodată pe sine însuşi numai drept un fel de pocitură de om şi n-a voit să se îmbărbăteze ca să se facă om adevărat?

Cu cât mai curată îţi este inima şi cât mai mult ţi se luminează mintea, cu atât mai desluşit îţi dai seama despre rostul propriei tale fiinţi şi cu atât mai des eşti cuprins de durerea aceasta pe care numai desfrâul poate s-o înăbuşe.

Simţit-am şi noi ceilalţi durerea aceasta, dar n-am exprimat-o ca dânsul, pentru că n-am simţit-o ca dânsul şi nu aveam în inimile noastre iubirea lui.

„Putrede sunt – zicea el – toate împrejurul meu, toate se destramă; toate au pornit spre peire."

Nu mai era familia ceea ce în gândul lui trebuia să fie; soţul nu mai era soţ adevărat; soţia nu mai era soţie adevărată; părinţii nu mai erau părinţi adevăraţi; copiii îşi luau părinţii în bătaie de joc; fraţii se mâncau între dânşii; erau zguduite temeliile vieţii morale, şi pe când unii săvârşeau mişeliile fără ca să se mai ruşineze, alţii le tolerau, ruşinându-se că n-au încotro.

Nu vorbesc de cele ce se petrec astăzi, dar atunci aşa era.

Le-am văzut şi noi toate, dar, oameni mai cu minte decât dânsul ori ne-am împăcat cu gândul că altfel nu se poate şi ne-am îndulcit pe cât ne-a fost cu putinţă, ori ne-am tras deznădăjduiţi la o parte.

E oare vinovat el, care a recunoscut că putredă e numai coaja subţire, „pătura superpusă", şi a dat tot ceea ce era mai bun în sufletul lui ca să deştepte pe cei căzuţi în amorţeală, să îmbărbăteze pe cei descurajaţi şi să-şi deie partea pentru îndrumarea spre o mai sănătoasă desfăşurare a societăţii noastre?!

Sunt abia câţiva ani de când a murit Eminescu, nu se cuvine încă să vorbim despre dânsul şi aş zice să-l lăsăm să se odihnească în pace sub pământul plin de bălării.

D-l B.P. Hasdeu a zis la 13 ianuarie a.c. că d-sa e cioclu, dar cioclu care dezgroapă gloriile trecutului nostru.

Aşa este, zic şi eu, şi acesta e singurul cuvânt pentru care trebuia să vorbească şi despre Eminescu în ziua când Academia Română serba centenarul naşterii lui Eliad Rădulescu.

Tineri amândoi, Eminescu şi eu am petrecut când eram la Viena multe zile frumoase împreună.

„*Atunci* – zicea el mai târziu – lumea cea gândită
pentru noi avea fiinţă,
Şi, din contra, cea aievea ne părea cu neputinţă.
Azi abia vedem ce stearpă şi ce aspră cale este
Cea ce poate să convie unei inime oneste;
Iar în lumea cea comună a visa e un pericul,
Căci de ai cumva iluzii, eşti pierdut şi eşti ridicul.
Şi de aceea de-azi nainte poţi să nu mă mai întrebi
De ce ritmul nu m-abate cu ispita-i de la trebi,
De ce dorm îngrămădite, între galbenele file,
Iambii suitori, troheii, săltăreţele dactile...
De-oi urma să scriu în versuri, teamă mi-e ca nu cumva
Oamenii din ziua de-astăzi să mă-nceapă-a lăuda."

Temerea lui era neîntemeiată, căci oamenii din ziua care atunci era „*astăzi*" nu puteau să-nceapă a-l lăuda.

În viaţa socială nu are nici un rost omul „*din ziua de astăzi*", care trăieşte numai pentru sine, iar cel ce însuşi nu are nici un rost nu poate să înţeleagă rostul celor ce nu trăiesc numai pentru sine.

Eminescu, zice d-l G. Panu, nu a fost un poet al *timpului nou*; el nu a avut aproape nici o legătură cu contimporanii săi, mai cu seamă cu românii.

Iată-l deci străin în mijlocul neamului pe care atât de mult l-a iubit şi a căruia fire atât de bine a oglindit-o în lucrarea lui.

Şi d-l Panu are, cu toate acestea, dreptate.

N-a avut Eminescu şi nici nu voia să aibă nici o legătură cu „contimporanii lui, mai cu seamă cu românii"; aceasta o mărturiseşte el însuşi.

Problemele sociale, mari şi grele, numai prin o lucrare continuată de mai multe generaţiuni de-a rândul pot să fie rezolvate, şi acela care se simte chemat a lua parte la această lucrare nu poate să trăiască numai în „ziua de astăzi", ci îmbină în sufletul său trecutul şi viitorul.

Şi martor vrednic de toată încrederea mi-e d-l G. Panu; omul *timpului nou*, că contimporanii lui Eminescu, mai cu seamă românii, pierduseră simţământul acestei îmbinări fireşti.

„Timpul nou" al d-lui G. Panu sunt oamenii care s-au dezbrăcat de firea părinţilor săi, s-au înstrăinat prin o cultură falşă de popor, au părăsit tradiţiunile neamului lor, s-au lepădat de obiceiurile cele bune ale bătrânilor şi au păstrat pe cele rele, au rupt firele continuităţii intelectuale şi, cuprinşi de furia prefacerilor, nu mai urmau lucrarea începută de predecesorii lor, asupra cărora priveau cu dispreţ, ci voiau să înfiinţeze o lume nouă pe temelii alese după împulsiunile lor momentane.

Cu aceşti oameni ai „zilei de astăzi" nu putea să aibă nici o legătură Eminescu, care se hrănea din trecut, privea mereu în viitor şi zidea pe temelii aşezate de bătrânii pierduţi în gânduri sfinte.

El putea să aibă legături numai cu puţinii care nu au pierdut simţământul dăinuirii noastre naţionale şi continuau şi ei, ca dânsul, lucrarea începută de cei răposaţi, iar între aceştia e fără îndoială şi d-l B.P. Hasdeu, care îi zice „tată" lui Eliad Rădulescu.

Nu e dar un joc de cuvinte, ci un adevăr foarte serios că Eminescu e „fiu" şi „frate" dacă Eliad Rădulescu e „tată". E şi el unul dintre aceia care au tors mai departe firele năzuinţelor noastre naţionale într-un timp când cei mai mulţi erau oameni numai ai „zilei de azi".

Scot la iveală acest adevăr nu pentru ca să-mi împlinesc datoria de pietate către răposatul meu prieten care e mai presus de mine, nici pentru ca să mă pronunţ în discuţiunea ivită între doi oameni pe care nu pot decât să-i stimez, ci pentru ca să dau în inimile tuturora tărie simţământului că Eminescu este o verigă preţioasă în lanţul vieţii noastre literare.

E şi el unul dintre aceia a căror lucrare au s-o ducă mai departe cei ce de curând au intrat ori [cei] ce de aici înainte vor intra în rândul scriitorilor noştri.

„Stearpă" e şi „aspră" calea în care a umblat el şi ademenitor nu e gândul de a duce mai departe lucrarea curmată prin stingerea vieţii lui.

Pe cei tari îi încântă sarcina grea.

Plânge-se-vor adeseori şi ei că Dumnezeu i-a certat dându-le darul de a recunoaşte adevărul şi de a-l pune în o formă izbitoare, dar cu cât mai mult te simţi cu atât mai multe şi mai mari îţi sunt datoriile, şi nu e nici aici pe pământ mai mare mângâiere, nici pentru altă viaţă o mai bună pregătire decât conştiinţa de a-ţi fi făcut în deplin datoria.

„Convorbiri literare", XXXVI, 1902, nr. 4, 1 aprilie

EMINESCU ŞI „JUNIMEA"

Eminescu e „junimist" de baştină sau „din şcoala lui Maiorescu", unul dintre cei mai adevăraţi reprezentanţi ai „noii direcţiuni". Aceasta nu va să zică nici că el a fost creat de „Junimea", nici că el a hotărât prin lucrarea lui „noua direcţiune"; nu mai încape însă nici o îndoială că el s-a desăvârşit sub înrâurirea cercului literar de la Iaşi.

D-nii T. Maiorescu, Iacob Negruzzi, Vasile Pogor, Teodor Rosetti, Nicu Burghelea, Petre Carp şi ceilalţi amici ai lor, înfiinţând cercul literar, nu se mărgineau a-şi căuta distracţiune citind împreună ceea ce se scrisese ori se mai scria în româneşte şi a se folosi de înrâurirea lor spre a da lucrării noastre literare o mai bună îndrumare, ei urmăreau cu toată luarea-aminte mişcarea noastră culturală şi-şi dedeau silinţa să încurajeze şi să îndemne la continuă lucrare pe scriitorii cu oarecare vocaţiune.

Încă la 1869 dar, când am făcut cunoştinţă la Viena, Eminescu era „caracudă junimistă", aşa li se zicea în „Junimea" aderenţilor mai tineri, şi stetea în corespondenţă cu d-l Iacob Negruzzi, neobositul director al revistei *Convorbiri literare*. Mai ales în urma stăruinţelor lui s-au format grupuri junimiste la Cernăuţi, la Sibiu, la Braşov, la Arad şi la Năsăud.

Orişicât de mare ar fi fost originalitatea şi independenţa lui intelectuală, el ţinea în lucrarea lui seamă de părerile fruntaşilor din „Junimea", care în gândul lui erau oameni de o competenţă hotărâtoare în materie de lucrare intelectuală, şi-şi dedea silinţă să intre în vederile lor, scria mai ales pentru dânşii. Noi „caracuda" nu numai recunoşteam autoritatea fruntaşilor, ci aveam totdeodată şi simpatii personale pentru dânşii şi astfel suportam fără de mâhnire asprimile criticei pe care ni-o făceau, şi ne simţeam mângâiaţi în sufletele noastre când răuşeam să scriem şi câte ceva ce dânşii citeau cu plăcere. Ei ne erau deci în cel mai propriu înţeles al cuvântului părinţi literari, pe care nu-i perdeam niciodată din vedere.

Îndeosebi d-nii T. Maiorescu şi Iacob Negruzzi erau totdeauna crutători, iară d-nii Teodor Rosetti şi Nicu Burghelea se mulţumeau şi cu puţin, dar Vasile Pogor şi d-l P. Carp erau aspri şi nemiloşi în critica lor. Eminescu şi eu dar, mai nainte de a duce vreun manuscript la „Junimea", îl citeam între noi şi ne dedeam seamă, dacă poate ori nu să treacă până chiar şi în faţa celor mai exigenţi dintre judecători, în faţa cărora ne prezentam. S-au publicat, ce-i drept, în *Convorbiri literare* şi multe, care în „Junimea" n-au prea trecut, dar noi eram sufleteşte mulţumiţi numai când reuşeam să scăpăm de cele mai rele dintre gurile din „Junimea".

Astfel, s-a cultivat în „Junimea" iubirea de formă prin care se disting scrietorii, care fie direct, fie indirect stau în legătură cu „noua direcţiune". Deprinşi a publica numai ceea ce s-a citit într-un cerc oarecare şi a se adresa la oameni cu judecată, scriitorii aceştia îşi dau totdeauna seamă despre ceea ce zic şi despre

efectul pe care vor să-l producă, şi nu se pripesc în ceea ce priveşte alegerea, întrebuinţarea şi aşezarea vorbelor. Au fără îndoială şi ei defecte de formă, dar acestea nu sunt urmări ale neglijenţei, ci fie ale relei deprinderi, fie ale lipsei de destulă pregătire tehnică.

Noi, tinerii de atunci, nu prea aveam de la cine să învăţăm tehnica scrierii, căci gramatică raţional stabilită nu avem nici până astăzi, scriitorii mai vechi, chiar şi V. Alecsandri, nu au ţinut mult la formă, iar între fruntaşii „Junimii" nu era nici unul dumerit şi-n ceea ce priveşte amănuntele scrierii româneşti. Toate erau deci judecate din punctul de vedere al aşa-numitului simţământ de limbă. Eminescu, om de o disciplină intelectuală extraordinară, nu se mulţumea cu atât numai şi ţinea să se dumirească însuşi prin sine asupra amănuntelor limbii româneşti.

Luând drept punct de plecare principiile emise de d-nul T. Maiorescu în criticile sale, el lua poporul român în totalitatea lui drept supremă autoritate în materie de limbă românească.

„Diamantele nepreţuite ale limbii româneşti sunt – aşa zicea el – vorbele, de care se foloseşte poporul românesc pretutindeni şi pe care le găsim şi la cronicari, la scriitorii din zilele noastre şi în cărţile bisericeşti." El consideră deci drept un fel de „cârpaci" pe scriitorul care nu cunoştea nici poporul, nici cronicarii, nici cărţile bisericeşti.

Arhaismele şi provincialismele el le admitea numai ca mijloace spre a caracteriza mai intuitiv un timp, ori un loc, ori spre a lua în bătaie de joc, iară neologismele erau după părerea lui dovezi de sărăcie, un fel de zdrenţe adunate la nevoie de ici şi de colo, ca să ne împestriţăm haina gândirii.

El nu putea suferi arhaismele dinadins căutate ale lui A. Odobescu, dar era încântat de ale lui Ioan Ghica, precum şi de „mahalagismele" lui Caragiali ori de moldovenismele lui Creangă, care i se păreau ca florile risipite pe câmp.

Tot poporul românesc era pentru dânsul suprema autoritate şi în ceea ce priveşte gramatica limbii româneşti, şi una din cele mai plăcute petreceri erau pentru dânsul discuţiunile gramaticale mai

ales cu Caragiali şi cu Creangă, care erau după părerea lui cei mai dumeriţi asupra sintaxei româneşti.

După ce eu am început să dau la Şcoala normală a Societăţii lecţiuni de limba română, ni-am făcut împreună planul ca să mă mărginesc a face analiză mai întâi logică, apoi etimologică şi în cele din urmă sintactică. Deoarece băieţii erau adunaţi din deosebite părţi ale ţării, eu aveam să întreb când pe unul, când pe altul dintre dânşii, cum se zice la el acasă, să-mi notez pentru dumerirea noastră toate formele locale şi să-i îndrumez a stărui totdeauna asupra celei mai generale dintre forme, care e şi cea mai potrivită cu firea românului şi cu urechea lui.

Astfel, discutând mereu şi între noi, şi cu alţii, şi analizând felul de a vorbi ori de-a scrie al altora, am ajuns încetul cu încetul să ne dumerim în ceea ce priveşte tehnica scrierii româneşti şi să scriem cu mulţumire.

Îndemnul pentru aceste silinţe ar fi lipsit însă, dacă nu ar fi fost cercul literar al „Junimii", în care aveam să ne prezentăm cu scrisa noastră ori să ne susţinem părerile asupra celor scrise de alţii şi dacă mai ales d-l T. Maiorescu şi d-l Iacob Negruzzi n-ar fi avut obiceiul de a întreba de câte ori ne întâlneam „Ce mai lucrezi? Cu ce te ocupi?"

Atât la Bucureşti, cât şi la Iaşi, mai ales seratele literare erau pentru Eminescu un fel de sărbători, de la care el nu putea să lipsească, fiindcă una din marile mulţumiri ale lui era să asculte şi să discute, ca să se lumineze.

Se simţea oarecum dator a nu veni niciodată cu mâna goală şi lua cu el totdeauna fie chiar şi câte o poezie încă neisprăvită, pe care o scotea când se întâmpla să nu fi adus vreun altul ceva.

El nu numai se bucura de multe simpatii, dar avea şi autoritate, căci era om, ce-i drept, necruţător, dar cu inima deschisă, lipsit cu desăvârşire de răutate, obiectiv şi deprins a vorbi numai despre lucruri la care se pricepe.

Când era vorba să-şi spună părerea, el nu ţinea seamă nici de vârstă, nici de poziţiune socială, nici de slăbiciuni individuale, ci

întrebuinţa vorbe în înţelesul lor propriu. Era deci câteodată jignitor pentru oameni, care luau parte la seratele „Junimii" cu gânduri care nu aveau nici o legătură cu literatura, şi chiar nemilos faţă de cei ce vorbeau despre lucruri asupra cărora nu erau dumeriţi. Altfel era una din cele mai plăcute şi mai caracteristice figuri în cercul literar, un om, care le lua toate în serios, le făcea toate cu toată inima şi fără de gând ascuns şi fără de care seratele perdeau mult din famercul lor.

Cu totul altul şi fără îndoială mai puţin ar fi fost Eminescu, dacă nu ar fi făcut parte din cercul literar al „Junimii", care s-a înfiinţat anume din gândul de a ridica nivelul moral şi intelectual al celor ce vin în atingere cu el.

„Ramuri", IV, 1909, nr. 11, 1 iunie

EMINESCU ŞI ARDELENII

Eminescu a petrecut o parte din copilăria lui subt purtarea de grijă a lui Aron Pumnul, care pentru el era unul din cei mai vrednici şi mai liniştiţi oameni. În urmă a trecut la Sibiu, unde avea un frate mai mare, care studia drepturile la atunci germana Academie de drepturi de acolo. După testimoniul şcolar pe care l-am găsit între hârtiile lui, el a trecut a treia clasă gimnazială la Sibiu, de unde a trecut apoi la Blaj. În urmă fratele său s-a mutat la Timişoara ca advocat şi nu mai încape îndoială că Eminescu a trăit un timp oarecare şi în Banat. Mai târziu a stat câtva timp la Beiuş.

Deşi dar moldovean, Eminescu a petrecut o însemnată parte din copilăria şi din tinereţele lui în mijlocul românilor din împărăţia habsburgică; la dânşii, în *Familia* lui Iosif Vulcan, şi-a

început activitatea literară, în *Federaţiunea* lui Roman a publicat primele articole politice, şi între contimporanii lui nu era nici unul care îi cunoştea ca dânsul pe românii de pretutindeni din propria lui intuiţiune. El a fost cel mai adevărat reprezentant şi cel mai zelos propagator al simţământului de unitate naţională la noi.

Simţământul acesta s-a dezvoltat şi l-a împins la fapte în timpul celor trei ani pe care i-a petrecut la Viena, unde-şi urmau studiile tineri din toate ţările cu poporaţiune română, îndeosebi şi macedoneni.

La 1869, când noi am venit la Viena, studenţii români erau dezbinaţi, după temperament şi după aspiraţiunile rezultate din ei, în două societăţi academice. Mai ales în urma stăruinţei lui şi a amicilor săi de la Cernăuţi, de la Sibiu şi de la Blaj, aceste două societăţi au fost desfiinţate şi s-a constituit societatea „România jună", care şi l-a ales secretar în primul ei comitet.

Tot în urma stăruinţelor lui şi a amicilor săi a fost pusă la cale serbarea de la Putna, care a fost prima acţiune la care au luat parte români de pretutindeni, şi în gândul nostru era punctul de plecare pentru o organizare statornică a studenţimii române de la toate universităţile. Şi în comitetul central, instituit pentru punerea la cale a acestei serbări, a lucrat Eminescu ca secretar.

Lucrând alături cu dânsul în ambele aceste comitete, mi-l aduc aminte cu câtă însufleţire stăruia să înfruntăm toate greutăţile mergând mereu înainte şi cât de nestrămutată îi era încrederea în puterea de viaţă a neamului românesc.

Erau cu toate aceste mulţi cei ce nu-l puneau în rândul naţionaliştilor adevăraţi.

Conservator prin firea lui, crescut la Cernăuţi şi admirator al lui Şaguna, el era, cum se zicea atunci, *„schwarz-gelb"*, îndărătnic, nu-i ura, ci-i dispreţuia pe unguri ca pe nişte smintiţi şi lua în bătaie de joc pe aşa-numiţii „iredentişti", precum şi pe franţuziţii, care făceau paradă de naţionalism avântat.

Pentru dânsul chestiunea română era culturală şi numai culturală şi primejdia cea mare era ca nu cumva, trăind subt

înrâuriri culturale deosebite, încetul cu încetul să ne diferenţiem şi să ne înstrăinăm unii de alţii. După părerea lui, înrâurirea franceză ne strică minţile întocmai ca cea bizantină, cea germană ne zăpăceşte şi ne porneşte spre exagerări. Diferenţierea se şi produsese, încât în România nu mai putea nimeni să citească ceea ce se scria în Ardeal, iar în Ardeal nu mai citea nimeni ceea ce se scria în România, căci nu numai în limbă, ci şi în felul de a gândi şi de a simţi erau mari deosebiri între românii din cele două părţi ale Carpaţilor.

El combătea deci cu multă îndârjire orişice înrâurire culturală străină, nu admitea ca oameni străini de neamul nostru să ieie parte la lucrarea noastră intelectuală şi stăruia să luăm inspiraţiune din viaţa sufletească a poporului, care e pretutindeni acelaşi, şi să scriem aşa ca românii toţi să ne înţeleagă.

Admitea că conducerea vieţii noastre culturale nu pot s-o aibă decât românii din România, dar susţinea că viaţa noastră naţională se razămă pe vârtutea ardelenilor îndărătnici, care au păstrat mai bine decât orişicare alţi fraţi ai lor firea specială românească, felul de a vedea şi de a simţi al românului, precum şi credinţele, obiceiurile şi apucăturile rămase din bătrâni.

Totdeauna dar, şi astfel şi la Putna, când se puse în discuţiune chestiunea înfiinţării unui organ naţional pentru susţinerea intereselor comune întregului neam românesc, el a stăruit ca acel organ să se înfiinţeze la Sibiu, dar să colaboreze la el scriitori de pretutindeni.

De aceea încă de pe atunci mulţi îl socoteau ardelean şi, în urmă, când lucram împreună la *Timpul*, nu o dată i-au aruncat adversari pripiţi vorba că e un om „de pripas" în România şi nu i se cuvine să se amestece în treburile ţării ce-i dă ospitalitate.

Eminescu socotea pretutindeni stricată clasa cultă română, aşa-numita „pătură superpusă", şi nu-şi făcea iluziuni în ceea ce priveşte dezvoltarea noastră politică.

– Vom înainta – zicea el – cu toată ticăloşia noastră, căci n-avem încotro: iarba creşte şi ea fără nici o purtare de grijă, dacă dă Dumnezeu ploaie.

Despre un avânt în viaţa politică a românilor nu putea să fie vorba decât după ce se va fi restabilit unitatea culturală şi va fi urmat renaşterea morală pe care o visa el.

Azi când se împlinesc douăzeci de ani de la moartea lui, putem să ne dăm seama dacă el avea ori nu dreptate.

Un lucru e neîndoios: că îndeosebi românii din regatul ungar au dat politiceşte îndărăt, încât stau neasemănat mai rău de cum steteau în timpul când Eminescu îşi urma lucrarea. Unitatea culturală, cu toate acestea, s-a restabilit, şi vorba e numai s-o păstrăm şi de aici înainte, lucrând în viaţa sufletească cu toţii împreună. Renaşterea morală va urma şi ea dacă, dându-ne seamă că de la ea atârnă viitorul neamului nostru, o vom voi cu toţii. Iar celelalte sunt lucruri de puţină importanţă.

„Tribuna", XIII, 1909, nr. 129, 16/29 iunie

EMINESCU ÎN POLITICĂ

D-l A. Vlahuţă a publicat, sunt acum câteva săptămâni, un articol, care porneşte din gândul că Eminescu „n-a intrat el de bunăvoie, în războiul politic, ci prietenii şi împregiurările l-au tras". Gândul acesta e un sămn neîndoios că nu l-a cunoscut d-l Vlahuţă pe Eminescu când trăia şi nu şi-a dat silinţa să-l înţeleagă nici după ce a murit. Se vede însă că sunt oameni care pun temei pe spusa d-lui... Vlahuţă, căci *Luceafărul* din Sibiu a crezut de cuviinţă să reproducă pentru luminarea cititorilor săi articolul d-lui Vlahuţă – fără ca să-şi deie seamă că-l prezentă pe Eminescu

drept un fel de sâmbriaş al condeiului, ceea ce nici n-a fost, nici nu putea să fie.

Noi, care nu numai după „metodele manuscriselor lui" îl ştim pe Eminescu, ni-l aducem aminte ca om care nu se lăsa să fie „tras" ori „împins", ci umbla totdeauna de capul lui.

Încă la vârsta de douăzeci de ani, când se afla în primul an la Viena, el scria şi îndemna pe alţii să scrie articole politice, pe care nu le plătea nimeni, avea convingeri bine întemeiate în toate cestiunile politice, se unea numai cu oameni care-i împărtăşeau vederile şi nu era dus de nimeni, ci ţinea să ducă pe alţii.

Aşa-l ştim noi cei ce am lucrat împreună cu dânsul.

„Fost-a Eminescu partizan al acelor clase vechi, româneşti *pentrù că* a fost naţionalist ori a fost naţionàlist *pentru că* a fost partizan al acelor clase?" se întreabă un alt scrutător, d-l G. Ibrăileanu.

Aşa ori aşa, nu mai încape nici o îndoială că el era partizan convins şi sincer al „acelor clase vechi", pe care le-a susţinut în coloanele ziarului *Timpul*, nu tras „de prieteni şi de împrejurări", ci din propriul său îndemn. Dac-ar fi fost om cu oarecare dare de mână, el şi-ar fi jertfit averea ca să publice ziare şi cărţi pentru susţinerea „acelor clase vechi".

Nu era cu toate acestea nici aristocrat, nici naţionalist în înţelesul comun al cuvântului.

La el toate porneau din cea mai curată iubire de oameni.

Îi punea sus în gândul lui pe nemţi, care le dăduseră maselor mari o bună şi sănătoasă îndrumare în viaţa comunală, în cea morală şi-n cea economică şi scăzuseră prin aceasta suferinţele omeneşti. Îi erau deci urgisiţi maghiarii, care, nesăţioşi, asupreau pe alţii şi sporeau suferinţele omeneşti. Pentru acelaşi cuvânt îi erau urgisiţi evreii, „grecoteii cu nas subţire", „bulgăroii cu ceafa groasă", dar şi cei mai neaoşi români, care căutau „traiul bun pe nemuncite". Având inima deschisă pentru suferinţele orişicui, el se uita totdeauna cu un fel de groază împregiurul său, căci

pretutindenea îi ieşeau în cale oameni nedreptăţiţi şi chinuiţi de semenii lor.

Alinarea şi mântuirea nu putea în gândul lui să fie decât de la „clasele vechi", care sunt în primul rând interesate ca lucrurile să meargă bine în ţară, au tradiţiuni în ceea ce priveşte purtarea de grijă pentru bunul mers al vieţii comune, pot să se pregătească în toată lărgimea pentru împlinirea menirii lor fireşti şi nu au nevoie să-şi mistuie puterile în luptă cu greutăţile vieţii zilnice.

Nu va fi avut, poate, dreptate, dar aşa vedea el lucrurile, şi „boier" era pentru dânsul un om care-şi petrece viaţa ostănind pentru binele tuturora. De aceea „trase cu patimă de pe meterezele *Timpului* în rândurile fraţilor lui de la *Românul*, dar pentru toate comorile din lumea aceasta n-ar fi tras şi de pe meterezele *Românului* în rândurile fraţilor de la *Timpul*".

Dar se va zice că nu erau boierii cum după părerea lui trebuiau să fie, şi mulţi dintre dânşii îşi petreceau viaţa în flecării ori în desfrâu, se însoţeau cu evrei, cu „grecotei" ori cu „bulgăroi" şi numai puţini mai stăruiau asupra bunelor tradiţiuni ale familiilor lor. Eminescu avea şi bărbăţia de a înfrunta răul, şi de pe meterezele *Timpului* el trăgea cu aceeaşi patimă şi-n aceia dintre compartizanii săi, care nu erau vrednici să fie socotiţi în rând cu „boierii", căci el nu cauza unui partid o susţinea, ci pentru binele obştesc se lupta şi le era recunoscător celor ce-i dedeau putinţa de a face aceasta.

Dar a săvârşit şi muncă de salahor, şi d-l A. Vlahuţă citează dintr-o scrisoare vorbele: „Aştept telegramele «Havas», ca să scriu iar, să scriu de meserie, scrie-mi-ar numele pe mormânt şi n-aş fi mai ajuns să trăiesc".

Câţi sunt între noi, care-n clipe de amărăciune n-au scris ori n-au rostit, cel puţin, asemenea vorbe!

Iar clipe de amărăciune avea Eminescu în fiecare zi – nu pentru că era muncit de gândul că în zadar îi este munca.

Ce era adecă *Timpul* acela, în a căruia redacţiune se mistuia Eminescu?

Lucram într-un timp în redacţiune Eminescu, Caragiale şi eu, care aveam şi administraţiunea.

Fondaţiune nu avea ziarul. Din vânzarea cu numărul ieşea puţin. Abonamentele n-aduceau destul. Ceea ce lipsea se aduna din cotizaţiuni. Azi unul, însă, mâne altul dintre cotizatori se sâmţea jignit de vreun articol publicat în ziar şi ori venea cu o falcă-n cer, cu alta-n pământ la redacţiune, ori refuza cotizaţiunea. Era dar „criză" în fiecare zi, harţă necurmată şi nu puteam niciodată să ştiu când şi cât pot să achit din onorare, nici dacă mai poate ori nu ziarul să meargă înainte.

Mai bine n-a fost nici după ce Caragiale şi eu am plecat, şi Eminescu, mai stăruitor, a rămas singur.

Ceea ce l-a ţinut la *Timpul* n-au fost niciodată „prietenii şi împregiurările", ci nestrămutata lui convingere că muncind acolo săvârşeşte o faptă bună, şi dorinţa de a combate multele rele care se iveau în fiecare clipă împregiurul lui.

N-a fost Eminescu numai poet, ci totodată şi om în cel mai bun înţeles al cuvântului, un neobosit luptător pentru binele obştesc.

„Minerva", II, 1909, nr. 362, 15 decembrie

UN OM MARE

„Cu adevărat deşertăciune sunt toate şi viaţa e numai umbră şi vis!"

Aşa ni se cântă tuturora după ce am ajuns, în sfârşit, să ni se facă prohodul; numai de tot puţini dintre noi s-au şi pătruns însă de gândul acesta deopotrivă cu autorul *Moftului român*, care le vedea toate cum în aievea se petrec.

L-am văzut lucrând la *Timpul* împreună cu Eminescu, iar la *Vatra* împreună cu Coşbuc.

Eram trei oameni cu desăvârşire deosebiţi unul de altul, încât ar fi să te miri cum au putut să treacă împreună spinoasele căi ale vieţii. Unul, răzvrătit de cele ce se petreceau împrejurul lui, spunea mereu că nu e viaţa vrednică de a fi trăită. Cellalt, mai potolit, îi răspundea că vieţuirea e o datorie pe care bărbatul are s-o împlinească.

– Proastă datorie! striga Caragiali şi le lua toate în bătaie de joc.

Ei se simţeau cu toate aceste apropiaţi sufleteşte, se întregeau unul pe altul şi se iubeau între dânşii; cele ce-i unea erau cele trei note caracteristice ale fazei de dezvoltare culturală, prin care au trecut în timpul vieţii lor: iubirea de adevăr, inima deschisă şi cultul formei.

Citind scrisa lui Caragiale, suntem cu toţii încântaţi atât de adevărurile luminoase pe care el ni le spune, cât şi de forma desăvârşită şi ademenitoare în care ele ne sunt împărtăşite, şi-l punem nu numai ca scriitor, ci şi ca om de tot sus în gândul nostru.

Încă mai sus ni-l punem noi cei ce am avut şi mulţumirea de a fi stat din când în când de vorbă cu el şi ne reamintim farmecul, acum farmecul pentru vecii vecilor pierdut al întregului său fel de a fi. Ni-e nu numai dureros, ci şi nesuferit gândul că n-o să mai putem avea parte de mulţumirea aceasta şi că el prea curând şi prea fără de veste a plecat din mijlocul nostru.

Tot astfel cei încântaţi de scrisa lui sunt cuprinşi de simţământul dureros că e prea mică partea ce ni-a rămas din fiinţa lui, că el prea puţine a scris şi prea în curând şi-a curmat lucrarea.

Nu e însă în cele sufleteşti niciodată vorba de cât şi de cum, şi ceea ce Caragiale ni-a dat e comoară mare şi nepreţuită.

El nu era dintre cei ce scriu pe apucate şi aruncă vorbele pe nimerite. Ceea ce l-a pus în fruntea scriitorilor noştri e cumpenirea cu care-şi dă pe faţă gândurile. Toate sunt în scrisa lui muncite până şi în cele mai mici amănunte.

Adevărul, orişicare ar fi el, i se impune orişicărui om cu mintea întreagă, şi scrisa lui Caragiale ne încântă pentru că din ea aflăm adevăruri pe care le recunoaştem şi noi le punem mai presus de toată îndoiala. Sunt însă multe adevărurile pe care numai de tot puţini îndrăznesc să le mărturisească. El era dintre puţinii aceştia, bărbat în puterea cuvântului, care nu se înjoseşte ascunzându-şi gândurile, ci spune fără de încunjur ceea ce în adevăr simte şi gândeşte. Mai ales aceasta e ceea ce ne face să-l punem sus în gândul nostru şi ca om şi să-l iubim, căci iubirea iubire naşte şi inima deschisă e cea mai neîndoioasă dovadă de iubire.

Strâns împreună cu această iubire de adevăr era la dânsul şi cultul formei.

Artist în puterea cuvântului, el a scris mai presus de toate pentru mulţumirea sa şi, muncind din greu, a rămas un neîntrecut îndrumător în ceea ce priveşte alegerea, întrebuinţarea şi aşezarea vorbelor în limba românească.

Unul a fost I.L. Caragiale şi singur în felul lui. Se vor mai fi ivind azi ori mâne şi alţii deopotrivă cu dânsul, dar pe el o dată l-am avut şi nu-l vom mai avea.

„Minerva literară ilustrată", III, 1912, nr. 137, 24 iunie

ŞIRIENII

Duminica trecută a fost dezvelit în faţa bisericii de la Şiria, aproape de Arad, bustul turnat în bronz al prea în curând răposatului Ioan Russu-Şirianu, primul monument de felul acesta la românii din regatul ungar.

Numai de tot puţini dintre cititorii noştri vor fi putând să-şi dea seamă cum se face că tocmai în Şiria a fost aşezat acest monument până acum singur în felul lui.

Şirienii sunt şi ei singuri în felul lor.

Şiria, în limba maghiară „Világos", e un târg aşezat la marginea despre răsărit a marelui şes de la Tisa, în mijlocul vestitelor podgorii ce se întind despre Mureş spre Crişul Alb, are o poporaţiune de vreo opt mii de suflete, dintre care cel puţin şase mii români şi e centru administrativ şi judecătoresc, precum şi reşedinţă a unui protopop românesc. Localitatea e de oarecare însemnătate istorică.

Aici au fost adică la 13 august 1849 nevoiţi cei o sută de mii de revoluţionari maghiari de sub comanda lui Arthur Görgey să depună armele în faţa oştirii ruseşti comandată de Paskievici.

De oarecare însemnătate a fost însă Şiria chiar prin poziţiunea ei în toate timpurile.

În culmea unuia dintre dealurile de la Şiria sunt ruinele încă destul de bine conservate ale unei cetăţi de piatră, care era – ca cea de la Deva – în fiinţă când romanii au luat Dacia sub stăpânirea lor. De atunci a fost mereu loc de streajă de unde ochiul pătrunde pe valea Crişului la deal până în Munţii Apuseni, iar peste şesul întins până-n stinsul zării. După înfiinţarea regatului ungar era castel regal, între altele şi al lui Matei Corvinul, iară după căderea Belgradului a fost dăruit familiei Brancovici, de la care o luau în urmă când turcii, când voivozii Ardealului.

Mai sunt la Şiria şi alte vechi ziduri din piatră, ruinele unei geamii, un semn neîndoios că aici a fost timp mai îndelungat o aşezare turcească.

După tractatul de la Carlovăţ au venit în locul turcilor sârbi de ai lui Cernovici, a căruia familie a stăpânit în partea locului moşii întinse. Sârbii aceştia au dispărut şi ei, şi Maria Terezia i-a înlocuit cu moldoveni aduşi în timpul lui Grigorie Ghica din judeţul Neamţului, pe care Iosif II i-a sporit după răscoala lui Horia cu nemeşii scăpătaţi din Ţara Haţegului şi cu crişenii

scăpaţi de sub robia domnilor de pământ din Ardeal. De aceea şirienii au ţinut totdeauna la împăratul şi au fost luptători îndârjiţi împotriva nobilimii.

La 1848 întreaga clasă cultă a românilor din partea locului era dată pe partea răsculaţilor. Chiar din Şiria erau ieşiţi trei oameni cu carte, care, aleşi deputaţi, luau parte la dieta din Dobriţin, care a declarat detronarea Habsburgilor. „Prostimea" din Şiria însă a păstrat tradiţiunile dinastice şi a adunat satele din împrejurime, ca să oprească în înaintarea lui pe faimosul general Bem, care pornise de la Arad cu câteva mii de oameni asupra moţilor lui Avram Iancu.

Nefiind în stare să dovedească pe fruntaşii mişcării şi pe cei ce descărcaseră focuri asupra oştirii revoluţionare, generalul Bem a *decimat* pe aceia dintre şirieni care au căzut în mâinile lui şi a spânzurat şasesprezece oameni nevinovaţi.

Şirienii care au asistat la capitulaţiunea de la 13 august 1849 au avut cea mai deplină satisfacţiune. Ei însă nu s-au mulţumit cu atât numai, ci au ridicat şi un monument: furcile deasupra movilei sub care zăceau osămintele celor căzuţi jertfă.

După încheierea pactului dualist, revoluţionarii, ajunşi mari şi tari, au înlăturat furcile, dar mereu se găseau printre şirieni oameni care peste noapte puneau altele la locul lor, şi numai de tot târziu a ajuns stăpânirea reg[ală] ungară să scape de acest „monument".

Ioan Russu-Şirianu a crescut în mijlocul oamenilor care şi-au petrecut copilăria jucându-se sub furcile rămase din „vremea ungurească". De aceea, aflându-se în temniţa de la Sighidin, a luat dimpreună cu câţiva dintre prietenii săi din copilărie iniţiativa pentru ridicarea unui monument la mormântul lui Avram Iancu. Gândul acesta bun nu a putut să fie întrupat, căci guvernul ungar a confiscat banii adunaţi; văzând însă bustul lui Russu-Şirianu îşi aduc aminte şi de furcile care nu mai sunt deasupra movilei de la marginea drumului de ţară, şi de Avram Iancu al căruia monument n-a putut să fie ridicat.

Îşi mai aduc apoi aminte şi de altceva.

Fiind, atât ca număr, cât şi ca avere, majoritate covârşitoare a comunei, ei ţineau să fie stăpâni la ei acasă şi alegeau primar totdeauna pe unul dintre fruntaşii lor, iar maghiarilor şi şvabilor le dedeau numai câţiva consilieri, aşa-zişi „juraţi", potrivit cu numărul şi cu importanţa lor. Deoarece aceştia nu erau mulţumiţi şi se bucurau de protecţiunea stăpânirii era la „casa oraşului" multă gâlceavă. În mai multe rânduri li s-a trimis în cvartir aşa-numite companii de pedeapsă, dar în zadar, căci pace nu s-a putut face decât după ce li s-a făcut şirienilor pe poftă înfiinţând în târg două primării deosebite, una pentru români, şi numai pentru ei, iar cealaltă pentru ceilalţi. Nu ştiu nici o altă comună în care să se mai fi rezolvat cestiunea naţionalităţilor în felul acesta. Lucru era însă atât de bine chibzuit şi de potrivit cu interesele tuturora, încât guvernul constituţional maghiar a păstrat şi el timp îndelungat această organizaţiune comunală, căci cu şirienii nu putea s-o scoată altfel la capăt.

Sunt multe abuzurile electorale ce se fac în România; agenţii noştri electorali nu pot însă să-şi facă închipuire despre abuzurile ce se fac în Ungaria unde e colegiu aşa-zis *unic* şi alegătorii au să-şi dea votul pe faţă. Nu s-a întâmplat cu toate aceste niciodată ca la Şiria guvernul ori vreun partid politic să fi ales notar, primar ori deputat pe cineva care nu se bucura de încrederea şirienilor.

Fiind la Şiria centrul cercului electoral, unde alegătorii se adunau cu miile, şirienii totdeauna sunt atât de bine organizaţi că reuşita li-e cu desăvârşire sigură! Astfel în timpul din urmă nici n-a mai îndrăznit nimeni să intre în luptă cu şirienii, care-şi proclamă deputaţii pentru dieta ungară.

E învederat că oamenii aceştia sunt stăruitori şi în ceea ce priveşte biserica şi şcoala, precum şi în viaţa economică. Ei sunt nu numai plugari harnici şi pricepuţi, ci totodată şi podgoreni, cărora li-a mers vestea departe, încât găsim dintre dânşii vieri nu numai în Ardeal şi pe ici, pe colo prin România, ci până chiar şi pe la Pressburg, precum şi pe la Vöslau lângă Viena.

Ar greşi cu toate aceste cel ce-ar crede că şirienii au fost îndrumaţi fie de preoţi şi de învăţători, fie de aşa-zisa „inteligenţă": s-au îndrumat ei înşişi prin sine, stând mereu strânşi împrejurul fruntaşilor care merg cu pas chibzuit înainte. Sunt un popor care nu se lasă să fie dus, ci merge şi duce pe cei ce-l înţeleg.

Ioan Russu-Şirianu a fost luptător zelos, neşovăitor şi dezinteresat, om vrednic să fie pomenit între cei buni ai noştri; el însă tot n-ar fi avut parte nici de modestul monument ce i s-a ridicat, dacă n-ar fi fost şirian: şirienii sunt aceia cari şi-au ridicat sie monumentul ca să dea dovadă şi cu ocaziunea aceasta că numai puţini sunt ca dânşii şi să arăte calea pe care trebuie să apuce cu toţii.

„Minerva", VI, 1914, nr. 1921, 24 aprilie

CUTRIERĂRILE LUI EMINESCU

Unele dintre cele mai interesante amănunte din viaţa lui Mihai Eminescu sunt cele privitoare la cutrierările lui de-a lungul şi de-a latul ţărilor româneşti, şi mulţi dintre oamenii tineri, ba chiar şi unii dintre copii îl fericesc ca pe un copil fugit de la casa părintească şi ajuns un fel de Vântură-Ţară, care rătăceşte fără de nici un rost de ici până colo, umblând mai singur, de capul lui, mai în coada vreuneia dintre cetele de actori vagabonzi.

Nu e deloc aşa.

Eu am ajuns să-l cunosc pe Eminescu abia în toamna anului 1869, când el, tânăr de nouăsprezece ani, s-a înscris la Universitatea din Viena.

Nici unul dintre noi, colegii lui, nu puteam să ne socotim români deopotrivă cu dânsul, care era moldovean, îşi petrecuse

copilăria la Cernăuţi, în Bucovina, îşi urmase un timp oarecare studiile la Sibiu şi în urmă la Blaj, umblase prin Ţara Ungurească şi prin Banatul Timişoarii, şi trăise zile zbuciumate atât la Bucureşti, cât şi prin alte oraşe din Muntenia. Au fost dar hotărâtoare cutrierările acele pentru întreaga lui viaţă sufletească, şi el mi-a fost îndrumător în ceea ce priveşte mişcarea pentru restabilirea unităţii în viaţa culturală a poporului român.

Cu cutrierările lui însă, Eminescu, chiar atunci, tânăr de nouăsprezece ani, ştia mai multă carte decât noi ceilalţi, care, băieţi cu minte, ne căutaserăm de treabă şi ne trecuserăm în toată regula examenele. El nu pierduse timpul petrecut în cutrierări, şi noi ceilalţi eram cuprinşi de uimire când ne dedeam seamă cât de multe şi cât de mult a putut el să înveţe afară de şcoală.

Nu erau lipsite de rost cutrierările lui.

El avea, pe cât îmi aduc aminte, patru fraţi, dintre care trei mai mari şi unul mai mic, şi două surori, dintre care una mai mare şi alta mai mică decât dânsul. Având simţământul familial foarte dezvoltat, el ţinea mult mai ales la muma sa şi la fratele său mai mic, precum şi la sora mai mică, pentru care avea chiar slăbiciune.

Sora mai mare a lui era măritată după un oarecare Drogli, directorul Şcoalei pedagogice din Cernăuţi; aşa a ajuns el să umble la şcoală în Cernăuţi, în apropierea surorii sale mai mari.

În acelaşi timp unul dintre fraţii lui mai mari îşi urma studiile la Academia de drept din Sibiu. Mihai n-a fugit dar de la casa părintească, ci s-a dus la acest frate mai mare al său. La Sibiu a trecut apoi a treia clasă gimnazială, şi-mi aduc aminte că am văzut la dânsul atestatul dat din Sibiu pentru clasa aceasta.

În urma stăruinţelor fratelui său, el a trecut apoi la Blaj şi mai târziu la Beiuş[1], unde-şi urmau pe timpul acela studiile câţiva

[1] Cercetările întreprinse până acum nu au dus la descoperirea de documente din care să rezulte că poetul a făcut studii liceale la Sibiu, Blaj şi Beiuş. Slavici greşeşte când susţine că la Cernăuţi Eminescu frecventează casa surorii sale, care, născută în 1852, se căsătoreşte cu Ioan Drogli în ian. 1871, când poetul se afla la studii la Viena.

bucovineni şi unde avea de gând să treacă examene ca „privatist", adică pregătit în particular.

Aşa se face că atât pentru limba latină, cât şi pentru cea elină, precum şi pentru alte studii şi mai ales pentru istorie şi pentru filosofie, Eminescu era pregătit mai bine decât cei mai mulţi dintre noi..

Îmi aduc aminte ca prin vis că Eminescu mi-a arătat odată portretul unui alt frate, acesta ofiţer şi, precum îmi spunea, funcţionar în Ministerul de Război al României.

Fratele din Sibiu, terminându-şi studiile, s-a stabilit la Temişoara, unde pe timpul acela limba oficială era cea germană. Aşa ajunge Mihai în Banatul Temişoarii, unde dă peste trupa de actori condusă de Matei Millo.

După ce la Temişoara limba maghiară s-a impus din ce în ce mai mult, poziţiunea fratelui lui Eminescu a fost şi ea din ce în ce mai grea. El s-a şi întors mai târziu în Moldova. Chiar dintru început însă el se lupta cu greutăţi. Aşa-i vine lui Mihai gândul să se anine de trupa de actori, ca să treacă la fratele său din Bucureşti.

Tot aşa a trecut mai târziu de la Universitatea din Viena la cea din Berlin, unde avea iar alt frate, doctor pare-mi-se, în medicină.

Fraţii aceştia au avut toţi trei aceeaşi soartă ca Mihai: li s-a întunecat sufletul şi s-au stins oameni tineri încă.

Îndeosebi fratele pe care Mihai îl căutase la Sibiu şi la Temişoara se afla la 1883 în Botoşani. La începutul căldurilor de vară el s-a îmbolnăvit, şi pe la sfârşitul lunii iunie, Mihai adunase bani împrumutându-se mai de la unul, mai de la altul, ca să se ducă la Botoşani şi să-l aducă la Bucureşti, unde putea să poarte mai uşor grijă de el. În ajunul zilei hotărâte pentru plecare s-a îmbolnăvit însă şi el însuşi, iar fratele său şi-a curmat, câtva timp în urmă, cu mâna sa, firul vieţii.

A cutrierat Mihai Eminescu ţările umblând după fraţii săi, dar n-a ajuns să poată trăi cu nici unul dintre dânşii.

„Revista copiilor şi a tinerimei", I, 1914, nr. 24, 14 iunie

Una din cele mai caracteristice slăbiciuni ale lui Eminescu era nesaţiul în discuţiuni.

El discuta liniştit şi cu multă cumpănire, nu-şi pierdea niciodată sărita şi nu ţinea să convingă ori să înduplece; după ce se înfigea însă în vreo discuţiune, nu mai puteai să scapi de el câtă vreme n-a ajuns să se dumirească dacă e ori nu adevărat ceea ce spui.

Era în primăvara anului 1870. Ne întorceam de la una din lecţiunile totdeauna foarte sugestive ale profesorului de anatomie dr. Hyrtl, care vorbise despre oasele ce alcătuiesc craniul omenesc.

– Vezi, d-ta, – i-am zis eu fără ca să-mi prea fi dat seamă despre ceea ce spun – dacă sunt adevărate cele ce ne-a spus neamţul acela, în lumea organică toate sunt nu *pentru că*, ci *pentru ca*, până în cele mai mici amănunte potrivite cu scopul, în vederea căruia intră în fiinţă.

El s-a oprit în loc şi s-a uitat cu un fel de uimire.

– De unde o scoţi aceasta? întrebă el. Unde ai citit-o? cine ţi-a spus-o?

– Nu-mi aduc aminte să mi-o fi spus cineva – i-am răspuns – aşa-mi vine mie să dau eu socoteală. D-ta vezi prea bine că e gaură în craniu pretutindeni unde trebuie să fie gaură, şi mi se pare învederat că nu artera pătrunde pe unde e gaură, ci gaura a rămas pe unde în mod firesc are să pătrundă artera la creier.

– Da! a întâmpinat el şi a plecat înainte.

Îmi făceam atunci rândul în oştirea împărătească şi stăteam în cazarma „Francisc Iosif", depărtare de câţiva kilometri de la Spitalul central, unde profesorul dr. Hyrtl îşi făcuse lecţiunea.

Partea cea mare din acest drum lung am făcut-o fără ca să mai schimbăm vreo vorbă, eu grăbind pentru ca nu cumva să-mi perd porţiunea de mâncare la cazarmă, iară el împedecându-se când

de unul, când de altul dintre trecători, ca omul care, pierdut în gânduri, nu vede şi nu aude nimic din cele ce se petrec împrejurul lui.

– Stăi! – strigă el în cele din urmă – că nu ne-au luat la goană tătarii. Nu e cum zici tu: artera a existat şi mai nainte de a se fi închegat oasele, şi gaura a rămas unde se află tocmai pentru că, trecând pe acolo artera, n-a putut osul să se închege şi la locul acela.

Lucrul mi se părea destul de lămurit pentru ca să nu-mi mai deie mâna să intru asupra lui în discuţiune cu un om ca Eminescu, a căruia superioritate îmi era din toate punctele de vedere neîndoioasă. Nici nu prea ţineam apoi să mă dumiresc care dintre noi amândoi are dreptate. El însă, pornit odată, ţinea să discute şi se simţea oarecum jignit ca să nu-i dau răspuns.

– Ei, – stărui deci dânsul peste câtva timp – e ori nu cum zic eu?

– Mi se pare că da, i-am răspuns dus cu gândul la „porţia" pe care nu o mai căpătam, dacă soseam în cazarmă după ce caporalul a făcut împărţeala.

– Cum ţi se pare?! întâmpină el. Ori eşti ori nu eşti convins despre ceea ce zici: dacă nu eşti convins, îţi dai pe faţă îndoielile, iar dacă eşti convins, ai şi temeiurile tale şi trebuie să le dai pe faţă pe aceste.

Simţeam că m-am încărcat cu „Doamne-ajută".

– Eu ţi-am spus – i-am zis dar, ca să scap – că aşa dedeam eu socoteala, că aşa mi se pare: văd acum că ai d-ta dreptate.

– Ce vezi?! Nu vezi nimic! strigă el. Nici că e vorba cine are şi cine n-are dreptate, ci care este adevărul, iar aceasta n-o ştiu nici eu.

– Lucrul acesta nici c-o să-l putem noi descurca acum, căci eu trebuie să fiu prezent la apelul nominal, iar după-prânz am să fac exerciţii cu compania.

A rămas să ne-ntâlnim pe la cinci, când eu puteam să scap.

Pe la unu şi jumătate, când eu am ieşit cu compania în câmpul de exerciţii, Eminescu se plimba prin faţa cazărmii ca de obicei, cu paşi rari şi cu capul plecat, şi plimbându-se aşa l-am găsit şi când m-am întors pe la cinci la cazarmă – obosit şi cam flămând.

– Îţi vei fi perdut răbdarea aşteptându-mă, i-am zis când am ajuns, în sfârşit, să scap şi să ies la el.

El s-a uitat mirat la mine.

– Dar eu nu te-am aşteptat – a răspuns el –, ştiam că ai să vii târziu şi am petrecut foarte bine. Nu poţi să-ţi închipuieşti ce lucruri frumoase învaţă omul uitându-se la mutrele trecătorilor.

El a început apoi să-mi înşire argumentele pro şi contra, pe care aveam să le discutăm unul câte unul, şi cărţile, pe care am să le citesc pentru ca să mă pot dumiri dacă e ori nu adevărat că-n lumea organică toate sunt potrivite cu rostul intrării în fiinţă.

Nu ţineam nici acum cu orice preţ ca să mă dumiresc, dar discuţiunea îmi părea interesantă şi instructivă, căci el spunea multe pe care eu nu le ştiam. Deocamdată însă trebuia să-mi potolesc foamea – fie chiar şi numai cu un *Kaisersemmel.*

– Iar mâncare?! – m-a mustrat el – nu vezi că-ţi dai în petec cu asemenea apucături de om de rând?! Să mănânci, să bei, să te-mbraci, să alergi după fuste, să faci copii, să sperii lumea strâmbându-te fel şi chip, ca să pari mai mult decât ceea ce eşti; acesta vi-e scopul în vederea căruia intră omul în fiinţă. Nu-i aşa, domnule, nu-i!

Ne-am plimbat pe nemâncate până pe la nouă, când la cazarmă a sunat de retragere şi eu trebuia să intru, dar tot n-am ajuns să ne dumirim. Zile multe de-a rândul s-au urmat discuţiunile mai întâi asupra principiilor generale, apoi asupra cărţilor, pe care a trebuit să le citesc, şi în cele din urmă asupra lucrării, pe care în urma stăruinţelor lui a trebuit să o scriu despre rostul intrării în fiinţă: nu o dată am petrecut noaptea la masa din colţul vreunei cafenele şi ne-au prins zorile zilei primblându-ne prin vreo uliţă mai dosnică.

Aşa o păţeau toţi cei ce intrau în legătură mai strânsă cu el. Îi clasifica pe oameni potrivit vederilor lor, după părerea lui caracteristică şi mi s-a întâmplat şi mie ani de zile-n urmă că-mi aducea cărţi, în care erau fie susţinute, fie combătute părerile mele, ori că mă-ntâmpina, când mă-ntâlneam, cu vorbele: „Cum mai stai cu rostul intrării în fiinţă?"

Uitam câteodată cele petrecute şi-i spuneam ceea ce i-am mai spus.

El zâmbea şi-mi reamintea, când, unde şi în ce fel de împrejurări i-am mai spus ceea ce îi spun.

Nu uita nici ceea ce a citit, nici ceea ce a gândit, nici ceea ce i s-a spus vreodată şi nu era nici cestiune care nu-l interesa, nici om cu care nu stătea bucuros de vorbă dacă-şi susţinea în sinceritate părerile. Partea cea mai mare a vieţii şi-a petrecut-o stând de vorbă mai cu unul, mai cu altul, câteodată chiar cu oameni după părerea lui cu desăvârşire stricaţi.

– Ce ştii tu?! îmi zicea el când mă miram de aceasta. E mare lucru să-ţi dai seamă cum se prezentă lucrurile-n capul unei canalii.

Această dorinţă de a se dumiri asupra celor ce se petrec în sufletele altora era ceea ce atât de adeseori îl făcea să se peardă pe sine însuşi citind, cum zicea el, în mutrele trecătorilor, ori stând de vorbă cu cei ce aveau păreri deosebite de ale lui.

„Flacăra", III, 1914, nr. 35, 14 iunie

Cuprins

Tabel cronologic V

AMINTIRI

Prefață 3
Eminescu-omul 11
„Poporanismul" lui Eminescu 33
Eminescu și limba românească 36
Serbarea de la Putna 42
I. La Viena 45
II. În Bucovina 57
III. La Putna 59
IV. Masa festivă 65
V. Congresul 69
VI. Descurcarea 73
VII. Încheiere 78
Alecsandri și Eminescu 83
La „balamuc" 88
Eminescu și conservatorii 91
Eminescu la Viena 96
Clopotnița mănăstirii Putna 106
Eminescu la București 115
I. Acasă la el 119
II. În lume 126
III. Îmbolnăvirea lui 130
Ioan Creangă 134
Creangă la București 137
Coșbuc la *tribuna* 138
Coșbuc și *vatra* 144
Coșbuc și T. Maiorescu 149
Gheorghe Coșbuc: maestrul 154
I. L. Caragiali 157
Eminescu și Caragiali 167
Eminescu și Caragiali • felul lor de a concepe viața 173

Gândul meu 181
I. Drumul în care am umblat 183
Podgoria Aradului 183
Vilagăşul 185
Lumea de atunci 187
Când cu răzmeriţa 190
Pace şi bună înţelegere 192
O mare sărbătoare 195
La mănăstire 199
Lume noauă 202
II. Pe la şcoli 206
La noi acasă 206
La Arad 211
La Timişoara 221
Zile frumoase şi bune 226
La Pesta 230
La Cumlăuş 236
La Viena 241
III. În lumea largă 250
Lupta pentru limbă 250
De la Oradea-mare 262
Propaganda culturală 267
La Sibiu 272
Ioan Bechnitz 279
Documentele Hurmuzaki 286
Dăscălirea mea 292
Scrietori 294

DIN PERIODICE

Pesimismul lui Eminescu 297
Eminescu şi „Junimea“ 309
Eminescu şi ardelenii 313
Eminescu în politică 316
Un om mare 319
Şirienii 321
Cutrierările lui Eminescu 325
Din slăbiciunile lui Eminescu 328

Tipărit la
Editura şi Atelierele Tipografice **METROPOL**

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen 2026